

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00318

MAYN LEKSIKON

Melech Ravitch

Permanent preservation of this book was made possible by

Morris Gould

in memory of

Lillian Plotkin Gould

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מיון לעקסיקאָן

געזעצט און געדרוקט:

נאָרטערן פּרינטינג און סטייאָנערי
4844 ס.ט. לאָרענס בלווד. — מאָנטרעאל

.....

מלך ראזויטש

מייז לעקסיקאז

II

יידישע

פובליציסטן, זשורנאליסטן,

אקטיארן, מאלער,

פארטייפירער, קולטורטוער

אין פוילן

צווישן די צוויי גרויסע וועלט-מלחמות

מיט א וואָרט פון מחבר

ארויסגעגעבן פון א קאמיטעט אין מאַנטרעאל, קאַנאַדע

1

9

4

7

פרעזיריום פון בוך-קאמיטעט:

- ל. ראסקעס פארזיצער
- פ. ליפשיץ סעקרעטאר

* * *

די גאנצע ברוטאָ-הכנסה פון ערשטן באַנד פון דעם בוך איז פאַרווענדעט געוואָרן אויף אַרויסצוגעבן דעם דאָ-זיקן צווייטן באַנד. און די גאַנצע ברוטאָ הכנסה פון ביידע ביכער (נאָכן אַראַפּרעכענען כלוּז די פּאַפּיר, דרוק, בינד, פּאַרמאַ-קאָסטן) וועט—לויט דעם ווונש פון מחבר און איינוויליקונג פון קאָמיטעט— אַוועקגעגעבן ווערן אויף פּאַנדן צו העלפּן די ייִדישע שרייבער מעבר לים.

* * *

אָרעט פאַר די ענינים פון דעם בוך:

P. LIPSHITZ (M.R.-BOOK)
4099 Esplanade Avenue
Montreal, Canada

איך וויל ביי דער געלעגנהייט דאנקען דעם קאָמיטעט, וואָס האָט מיר צוגעהאַלפּן אַרויסצוגעבן דאָס בוך, באַזונדערס דער פּרוי מאַשאַ ראַסקעס, א טאַכטער פון ווילנער ביכער-פאַרלעגער, וואָס א דאנק איר אינציאטיווע איז בכלל דער גאַנצער פלאַן צושטאַנדגעקומען.

זוכצער

זייט		זייט
66	קאוואַ	7 א וואָרט פון מחבר
69	חיים שלמה קאזדאן	* * *
72	ב. קארליניוס	פובליציסטיק, וויסנשאפט,
75	יהושע ראפאפארט	ליטעראטור־קריטיק, פעדאקאָגיק
78	בנציון רובשטיין	* * *
81	זלמן רייזען	9 פראָפעסאָר מאיר באלאבאן
84	דר. עמנואל רינגעלבלום	12 אברהם גאַלאַמב
87	דר. יצחק שיפער	15 שלמה גילינסקי
	* * *	18 דר. אברהם גליקסמאן
	פרעסע	21 דר. אברהם יהושע העשל
	* * *	24 נפתלי ווייניג
90	רחל אויערבאך	27 דר. מאקס וויינרייך
94	מנשה אונגער	30 יוסף יאשונסקי
96	אימ"ן	33 אלעקסאנדער כאשין
98	יאקוב אפענשלאק	36 שמואל לעהמאן
100	פאָלינאַ אפענשלאק	39 אהרן מארק
103	שלמה ביבער	42 מתתיהו מיזיש
105	דר. יהושע גאַטליב	45 נחמן מייזיל
107	אברהם גאַלדבערג	48 שלמה מענדעלסאָן
110	א. גראפמאן	51 מאקס עריק
112	שמואל הירשהאָרן	54 יצחק יוסף פויזנער
115	יוסף העפטמאן	57 דר. שמחה פיעטרושקא
118	ש. זאקס	60 לעאַ פּינקעלשטיין
121	בערנארד זינגער	63 שמואל לייב ציטראָן

זײַט	זײַט
208	124
211	127
214	130
217	133
220	136
224	139
227	142
230	145
233	148
236	151
239	* * *
242	פּאַרטיי, געזעלשאַפּטלעכקײַט
245	* * *
248	154
251	157
254	160
* * *	163
אײַן זער טביבה	166
* * *	169
257	172
260	175
263	178
266	181
269	186
272	189
275	* * *
278	טעאטער, מוזיק, מאָלערייַ
281	* * *
284	192
287	195
289	198
291	200
294	203
297	206

א וואָרט פון מחבר

איך גיב מיר נאטירלעך אָפּ א קלאַרן דין וחשבון וועגן די אומאנגענעם-ליכטייטן מיט וועלכע עס איז פארבונדן ארויסצולאָזן אין א צערייצטער יידישער וועלט א זאמלונג אינדיווידועלע פען-פּראָפּילן פון 187 יחידים (88 אין ערשטן באנד, 99 אין צווייטן). וואָס יעדער פון זיי — אָדער כמעט יעדער — האָט געהאט, אָדער האָט, זיין גרופע אָנהענגער און חסידים, קעגנער און שונאים. און דאָך טו איך עס. איך טו עס ווי א חוב. אין דער הקדמה צום ערשטן באנד האָב איך דאָס גענויער אויפגעקלערט. צען יאָרן לאנג (1925-1934) בין איך געוועזן דער סעקרעטאר פון דעם יידישן וואָרט-בינשטאק, וואָס האָט זיך גערופן „פאריין פון יידישע ליטעראטן און זשורנאליסטן“ אין ווארשע אויף טלאָמאַצקיע 13. „טלאָמאַצקיע 13“ איז היינט א שם דבר. אויך אנדערע חברים האָבן שוין דעם חוב דערפילט און דערפולט. איך וויל באזונט-דערס דערמאָנען דעם הארציקן דיכטער ז. סעגאלאָוויטש.

אז דאָס ערשטע בוך פון „מיין לעקסיקאָן“ איז דערשינען האָט נאָך א גרויסער טייל פון אייראָפע געשמאכט אונטער דעם שטיוול פון דעם נאצי און אסך ביטערע אמתן זענען נאָך געוועזן פארהוילן, חוץ דעם האָט דאָס ערשטע בוך אריינגענומען בלויז בעלעטריסטן, ממילא מענשן ווייניקער עקספּאַנירטע אין געזעלשאפטלעכן צוזאמענלעבן, קינסטלער. דאָס בוך אָבער נעמט דאָך אפילו אריין א גאנצע רייע אויסגעשפּראַכענע פּאָליטיקער. אוודאי פיל איך צו דעם אָדער יענעם פון די יחידים, וואָס זענען דאָ געצייכנט, אן אידיאָסינקראַזיע, קיינמאָל אָבער נישט און צו קיינעם קיין האס. עס ווילט זיך מיר נאָר אלעמען פארשטיין און אלעמען העלפן אָט די יחידים צו פאר-שטיין און דורך פארשטיין די יחידים העלפן פארשטיין דאָס גאנצע לעבן פון איבער-דריימיליאָניקן יידישן יישוב אין פוילן צווישן די צוויי גרויסע וועלט-מלחמות. האָבן דאָך די אלע יחידים, ווי די בינען געפלאטערט איבער די פעלדער און וועלדער פון פויליש-יידישן לעבן און צוזאמענגעטראָגן אין זייער בינשטאָק דעם האָניג פון אָט די פעלדער-וועלדער. און בינען טראָגן דאָך סם אויך, ווען מען דארף זיך פארטיידיקן. דאָס באלאנגט דאָך צו דער נאטור. כ'האָב זי נישט געוואָלט פעלשן.

איך האָב פארלאָזן פוילן סוף 1934 — און דאָס בוך וויל רעקאָנסטרווירן א לעבעדיקע און פארצווייגטע משפּחה פון יידישע שעפּערישע מענשן און נישט שטעלן א מאָנמענט אויף אזויפיל קדושים-יחידים, אָדער בלויז זאָגן קדיש איבער א טויטער. הערליכער סביבה. און, אגב, א גרויסער טייל פון די דאָ באשריבענע איז ביים לעבן, הגם נאָר יחידים, אויף די פינגער פון איין האנט אויסצוציילן, געפינען זיך צווישן די נייבויער פון פויליש-יידישן יישוב.

איניקע פון די פען־פראָפילן האָבן — צוליב אלערליי סיבות — געמוזט קאָמפלעטירט ווערן מיט פּאָסט־סקריפטומס און איך האָב עס טאקע געטון. אז עמיצער וועט קומען און וועט פאַרשטעלן דעם יישוב אין פּוילן ווי א יישוב פון לויטער מלאכים — וועט ער פעלשן. דעריבער טאקע איז מיר צום הארצן וואָס מען האָט גראד איצט איבערגעדרוקט אלהנן צייטלינס, וואָס איז אליין א קדוש, „אין א ליטערארישער שטוב“ און אויך אין יענעם בוך ווערן די באשריבענע באהאנדלט ווי מענשן, מיט מעלות און חסרונות.

דאָס דאָזיקע בוך רופט זיך „מיין לעקסיקאָן“, עס איז נישט מער ווי א בוך פון פערזענליכע זכרונות אין אן אלפאבעטישן סדר. איך האָב געשריבן נאָר און אויסלישסלעך וועגן מענשן, וואָס איך האָב אליין געקענט. אָדער עס האָט זיך מיר געדאכט, אז איך — זינדיקער — קען זיי. אין די צענדלינקער זענען די יחידים, באדייטיקע פובליציסטן, זשורנאליסטן, קינסטלער, פארטיי־פירער (און אין ערשטן בוך איז עס אזוי געוועזן מיט דיכטער, דערציילער, דראמאטורגן), וואָס איך בין געוועזן מיט זיי באקאנט, אָבער אז איך האָב מיך געזעצט שרייבן וועגן זיי, האָב איך מיך איבערצייגט, אז איך קען זיי ווייניק, אסך נעמען פעלן דאָ. חלילה וחלילה נישט צוליב גרינגשעצונג צו קיינעם, אָדער באטראכטן וועמען פאר נישט ראוי פאר אָט דער באשיידענער פראָפילן־זאמלונג, נייערט צוליב צו ווייניק קענען דעם באטרעפנדיקן יחיד. איך האָב אפילו בדעה געהאט אויסצורעכענען דאָ די אלע נעמען, איך האָב אָבער אויפגעגעבן דעם פלאן, מחמת דאָס וואָלט נאָך מער פארקאָמפליצירט דעם דעליקאטן ענין. און איך בעט טאקע דאָ אנטשולדיקונג ביי די טייערע לעבעדיקע חברים און פריינט און מחילה ביי די, וואָס ווייסן שוין דעם גרויסן אמת, פאר נישט געפינען זייערע נעמען אין דער רשימה פון דעם בוך. עס איז מיין שולד, מיין אומפעיקייט. איך בעט נישט אנטשולדיקונג און נישט מחילה ביי קיינעם פאר אלץ, וואָס איך האָב דאָ יאָ געשריבן, מחמת איך האָב אלץ געשריבן לויט בעסטן וויסן און געוויסן.

דער גאנצער „מיין לעקסיקאָן“ איז בארעכנט אויף אן ערך 400 נעמען. נאָך 125 פען־פראָפילן, חוץ די וואָס זענען אנטהאלטן אין די צוויי בענד, זענען שוין אָנגעשריבן, צום גרעסטן טייל אויך שוין געדרוקט אין צייטונגען. אפשר וועל איך זיי אלע אמאָל זאמלען אין ביכער. צוזאמען פיר בענד.

איך מוז אויך אין דער הקדמה באמערקן, אז בשעת די דאטעס איבער יעדן פּאָרטרעט זענען אלעמאָל די לעצטע לויט מיין וויסן — זענען די פּראָפילן גופא איבערגעלאָזן פונקט אזוי ווי זיי זענען לכתחילה געשריבן געוואָרן. אונטער יעדן פּראָפיל איז דאָ די באטרעפנדיקע דאטע.

פובליציסטיק, וויסנשאפט, ליטעראטור-קריטיק, פעדאגאגיק

פראפעסאר מאיר באלאבאן

1877 אין לעמבערג, זינט 1920 אין ווארשע, געבליבן און געשטארבן, אין נאָוועמבער 1942, מיט א נאָרמאלן, א „לוקסוק-טויט“ אין געטאָ.

ער איז געוועזן אן אינטעגראלער טייל פון פוילישן יידנטום, פראפעסאר מאיר באלאבאן. ער איז געוועזן אין יעדן דור פון דעם דאָזיקן יידנטום און אין יעדן דור פונקט אזוי בכבודיק, ווי אן אלטער בוים טיף פארוואַרצלט אין דער ערד און ברייט־פארצווייגט אונטערן הימל. אז איך האָב ערגעץ אויף דער ווייטער וועלט ארומרייזנדיק אין יאָר 1937 געלעזן אין פויליש־יידישע צייט־טונגען, אז מען פראוועט באלאבאנס זעכציקסטן געבורטס־טאָג איז מיר געווען א חידוש, וואָס באלאבאן איז אמאָל געוועזן יונג און ווערט עלטער. אן אינטעגראלער טייל איז! זיין איז פאר אים כאַראַקטעריסטיש און נישט זיך באוועגן פון יונג צו אלט. איך האָב אים געקענט צענדלינקער יאָרן לאנג, פון מיין קינדהייט ממש און איך געדענק נישט, אז ער זאָל זיך ווען עס איז בייטן.

אַט אזוי האָט ער אלעמאָל אויסגעזען: בלאַנד, דיק, לענגלעכע, כאַטש דיקע פנים־שטריכן, אויך די שפיץ־באַרד זיינע איז געוועזן דיקער ווי אלע שפיץ־בערד און די וואַנסעס אויך עפיס זאטער און צופרידענער ווי אלע אנדערע לאנגע וואַנסעס. א האַרציקע צופרידנקייט מיט אלץ און מיט אלעמען האָט אייביק געווייעט פון דעם פנים. און אַנגעטון אייביק אין פולן שטאַט און זעלטן אָן שירעם. א גייענדיק ניינצנט יאָרהונדערט פון גאליצישן יידן־טום. קומט ער אריין ווערט פול די שטוב מיט זיין פערזאָן, מיט זיין פער־זענליכקייט און מיט די טויזנט און איינס מעשיות, וואָס ער ברענגט מיט זיך.

איך אליין האָב נאָך א באזונדערע סיבה געהאַט צו האָבן דעם איינדרוק, אז באלאבאן איז א מין אייביקע אינסטיטוציע אין פוילישן יידנטום. אז איך בין אלט געוועזן ארום זעכצן יאָר און האָב מיך פאַרמאָסטן צו שרייבן א גרויסע ראַמאַנטישע פאַעמע פון דעם לעבן פון די ערשטע פוילישע יידן אין דריי־צעטן יאָרהונדערט בין איך נאַטירלעך געאַנגען צום פראַפעסאר באלאבאן נאָך עצות וועגן געשיכטלעכע קוואלן. געוועזן איז עס אין לעמבערג, העט ווייט פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה און עס דאַכט זיך מיר, אז באלאבאן

האָט דעמאָלט פונקט אזוי אויסגעזען ווי ער האָט אויסגעזען אין יאָר 1934, ווען איך האָב אים געזען צום לעצטן מאל. פונקט אזוי דיק, אזוי גוט-מוטיק, אזוי בלאַנד און גרוי צוזאמען.

איך טראכט מיר היינט: ווען איך וואָלט היינט צו מיר, דעם איבער-פופציק-יעריקן, אריינגעקומען אלס זעכצניעריקער יינגל נאָך אינפארמאציע וועגן דרייצעטן יאָרהונדערט ווייל איך וויל שרייבן א פאָעמע פון יענע יאָרן, וואָלט איך מיר אליין געגעבן א קיפיע אין יענעם אָרט, אויף וועלכן מען זיצט ווען מען שרייבט אזעלכע פאָעמעס און וואָלט מיך ארויסגעוואָרפן פון שטוב. נישט אזוי אָבער האָט געהאנדלט מיט מיר פראָפעסאר באלאבאן. ער האָט מיך אויפגענומען מיט גרויסן ערנסט און מיר אויסגערעכנט אזויפיל קוואלן צו יענער געשיכטע, אז איך בין ממש דערטראַנקען געוואָרן אין די בלויזע טיטולן — און אלץ פון אויסנווייניק, געדארפט האָט עס זיין א ליבעס-און קריגס-פאָעמע און אין מיין פאנטאזיע האָב איך שוין געזען ביקסן און הארמאטן . . . און אזוי ווי דער קלוגער באלאבאן וואָלט דורכגעבליקט דורך מיין מוח . . . שוין ביי דער טיר, שוין ביים ארויסשווימען מיט מזל פון די געשיכטלעכע קוואלן, זאָגט ער מיר: יונגער מאן, נאָר פארגעסט נישט אין אייער קריגס-און ליבעס-פאָעמע, אז אין יענעם יאָרהונדערט זענען נאָך קיין ביקסן און הארמאטן נישט געוועזן, מאכט נאָר נישט קיין געשיכטלעכן טעות . . . דעם גוטן פראָפעסאר, דעם ווונדערלעכן היסטאָריקער, וואָס האָט די יידישע יאָרהונדערטער אין פוילן נישט נאָר געזען ווי לעבעדיקע אייביק פאר זיך, נאָר אויך זיי געהערט ממש מיט די לעבעדיקע אויערן, האָט ווייניגער געקומען די „קונסט“ פון דעם זעכצניעריקן „פאָעט“, נאָר דער עיקר די געשיכטלעכע פינקטלעכקייט . . .

דער עפיואָד איז בכלל כאַראַקטעריסטיש פאר פראָפעסאר באלאבאנס אופן פון שרייבן געשיכטע. ער זעט דורך די פרטים דאָס גאנצע. ער איז א בעלעטריסטישער געשיכטע-שרייבער. און עס איז א גרויסער שאַד וואָס כאָטש זיין גאנצע ארבעט ווייקט ממש אין יידישן לשון, זיין ספעציאליטעט זענען אלערליי מאַנאָגראַפיעס פון יידישע שטעט אין פוילן, יידישע פערזענלעכקייטן, נאָר ער אליין ווייקט שפראַכלעך אין פויליש און אין דייטש. יידיש האָט ער כמעט נישט געשריבן, און נישט קיין סך איז געוואָרן איבערגעזעצט אין יידיש. דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאר א גאליציאַנער פראָפעסאר.

א הערלעך באַרעדעוודיקער ייד איז ער געוועזן, מאיר באלאבאן. דער אויסדערוויילטער שמועסער פון אויסדערוויילטן פאַלק, טאַמער באַגעגנט מען אים אויף דער גאס און עס איז ווינטער, וועט מען שוין פארפרוירן ווערן, טאַמער רעגנט וועט מען זיך זיכער פארקילן, טאַמער שיינט די זון

וועט איר זיך אָפּברענען ווי א נעגער איידער באלאבאן וועט אייך אַפּלאָן פון זיין קליינעם שמועסל אויף איין פּוס . . . טאַמער הויבט איר אָן מיט דעם פּראָפּעסאַר צו רעדן אויפן טעלעפּאָן קענט איר שוין זיין זיכער, אז דער שמועס וועט זיך נאָר דעמאָלט ענדיקן ווען די טעלעפּאָן-צענטראַלע וועט אים איבערייסן, און אינטערעסאנט זענען די שמועסן געוועזן, אוי ווי ווונדערלעך אינטערעסאנט. די שעהן זענען געפּלויגן ווי מינוטן . . . ביים דריטן זאך פון שמועס נעמט אייך שוין באלאבאן ערגעץ אין א ווינקל פון זיבעצעטן יאָרהונדערט פון יידישער געשיכטע אין פּוילן, און אין יעדן ווינקל איז ער אין דער היים, זעט אים לעבעדיק פאר זיך. און יעדן זאך חזרט ער איבער און פּאַסמאקעוועט זיך אין דייטש, אין פּויליש און אין פּינסטן, געווירציקסטן יידיש פון לעמבערגער אונטער דער שיל. אַט מאָלט ער אן אינקוויזיציע-כצענע ווי ער האָט זי ערשט היינט שטודירט אין א פּראָטאַקאָל פון אוראלטע ארכיוון, א ייד, וואָס איז באשולדיקט אין עלילת-דם. אן אויספאַרש-סצענע אין א קעלער. נאָך היינט גייט מיר א סקרוד איבערן לייב פון אַט דער כצענע.

איך געדענק א לעקציע אין ליטעראטן-פאריין: יידן קומען קיין פּוילן, הייסט זי. באלאבאן שילדערט אמאָליק געטאַ: אז א וואָגן פּלעגט אריינפאַרן אין געטאַ איז ביים טויער שטיל געוואָרן דאָס געקלאפּער פון די רעדער. אזוי געדיכט איז דאָרט אלעמאָל געוועזן אַנגעוואָרפן שטרוי און אלערליי קערעכץ . . . און ער מאָלט, און ער מאָלט, ער זיצט בשעת זיין לעקציע, שעהן גייען אומבאמערקט. און אַט ענדיקט ער: אַט אזוי זענען מיר יידן געקומען קיין פּוילן. און אַט אזוי זענען מיר מיט העכער הונדערט יאָר צוריק געקומען אויף די נאַלעווקעס, צו בלייבן דאָ אויף אייביק . . . צי האָט ער זיך דעמאָלט פאַרגעשטעלט ווי אזוי ער אליין וועט דאָרט אייביק בלייבן . . .

א ב ר ה ם ג א ל א מ ב

1888 אין א דארף אין טראַקער קרייז. זינט זיין קינדהייט אין ווילנע. געווינט אין אייניקע פון די גרעסטע שטעט אין רוסלאנד. אין די דרייסיקער יארן א צייטלאנג אין ארץ ישראל. 1938 וויניפעג, 1945 — מעקסיקא.

א רייע פון יארן, די סאמע געבענשטע, שעפערישע יארן פון יידישן שול-געדאנק אין פוילן, די סאמע האַפערדיקסטע, ווען עס האָט זיך געדאכט, או אָט, אָט און עס וועט דערגרייכט ווערן און ניט געווסט האָט קיינער, או דאָס אין בלויז א פאטא-מאָרגאנא — בין איך געוועזן באשעפטיקט אין דער קאנ-צעלאריע פון דער צענטראלער יידישער שול-אַרגאניזאציע אין ווארשע. קיין ארבעטס־שעהן זענען כמעט נישט געוועזן אויסגעזעצט, מען פלעגט ארבעטן 24 שעה אין מעת לעת — 7 טעג אין דער וואָך און אלע 12 חדשים אין יאָר. יעדנפאלס אזא איינדרוק האָט מען געהאט און קיין טענה האָט קיינער דערפאר נישט געהאט. אדרבא. קלאַגט זיך דען א פויער אויף אסך ארבעט אין די טעג פון פּרילינגס-פּאַרזיי? אין יענע צייטן — 1920-1924 — פלעגט אברהם גאַלאַמב אָפט אראָפּפאלן פון ווילנע קיין ווארשע. כאָטש ער אליין איז אלעמאַל פארנומען און טעטיק אקוראט ווי א בין, צו ארבעטן אין זיין קעגנזאָרט איז נישט פון די לייכטע זאכן. ער איז באריידעוודיק און ער האָט נישט ליב צו רעדן צו זיך אליין. היות ווי זיינע אידעען זענען אָפט אזעלכע עקסטרא-וואגאנטע — קומט אים יאָ אויס צו רעדן פון צייט צו צייט צו זיך אליין בלויז — און ער שרעקט זיך נישט פאר דעם — אָבער דאָס איז אין גייסטיקן זינען. פיזיש האָט ער ליב צו זען זיין צד שכנגד, איך זאָג בפירוש צו זען, ווייל צו רעדן אין גאַלאַמבס בייזיין איז שווער, שווער זיך צו לאָזן הערן ווען ער האָט אָנגעהויבן עפּיס אויפצוקלערן. און ער האָט אלעמאַל עפּיס אויפ-צוקלערן.

די שולאַרגאניזאציע אין ווארשע איז געוועזן אין א פּריוואטער דירה נאָוואַליפּקי 41 אויפן דריטן גאַרן. געארבעט האָט מען אין קליינע שטיבלעך און אויך אין קיך מיטן אייביק קאלטן אויוון. די שטובן זענען נישט אלעמאַל געוועזן באהייצט. און אָט איז א פינסטערלעכער ווינטערטאָג און עס פאלט אריין סאמע אין דער פרי גלייך פון וואקסאל — גאַלאַמב. מיטן גאנצן ווילנער אימפעט און ווילנער פּראָסט זעצט נאָך פון זיין מאנטל. אין איין מינוט איז ער שוין געזעסן ביי אלע טישן, אויפגערודערט אלע שטובן, צעקריגט זיך מיט די פעדאגאָגן, באשולדיקט זיי אז זיי ברענגען אום די נשמה פון די יידישע שולן אין פוילן און צעקריגט זיך מיט די ארמיניסטראטאָרן און זיי ווידער בא-

שולדיקט, אז זיי דערהרגענען בפועל ממש דעם גוף פון די יידישע שולן, איידער וואָס ווען איז באשטימט געוואָרן — אן אסיפה און דאָס האָט גאַלאַמב געוואַלט, אין אן אסיפה שווימט ער באלד אריין ווי א פיש אין א שיסל וואסער און זי ווערט זיינע. לויט זיינע טעאָריעס איז ער דער גרעסטער קעגנער פון עגאצענטריזם, ער פרעדיקט טאָטאלע אומפערזענליכע באהאנדלונג פון גייס-טיקע ווערק, דער עיקר פון יידישע ווערק, מחמת אזוי לערנט אוראלטע יידישע טראדיציע. ביי יידן רופט מען די מחברים לויט די נעמען פון זייערע ווערק — דערמאָנט כסדר גאַלאַמב. אָבער לויט זיין פראקטיק קען מען זיך נישט אלע-באַל באפרייען פון אינדרוק, אז גאַלאַמב איז עגאצענטריש. ווארום עגאצענטריש הייסט א מענש. וואָס צענטראליזירט באווסטזיניק ארום זיין עגאָ די אויפמערקזאמקייט פון אנדערע.

א. גאַלאַמב שבעל פה און א גאַלאַמב שבכתב זענען איינס. נישט אָפּ-צוטיילן. אז דו קענסט אים פערזענליך און דו לעזט זיינס אן ארבעט איז אזוי ווי דו וואַלסט אים געהערט עס ריידן צו דיר. און אז דו הערסט אים רעדן — איז אזוי ווי דו וואַלסט אים געלעזן.

ווי יעדער מענש, וואָס האָט אויף אן אמת וואָס צו זאָגן, קען צוזאמען-נעמען זיין גאנצע תורה און זאָגן זי שטייענדיק אויף איין פוס, אזוי קען דאָס גאַלאַמב אויך. זיין תורה איז, אז צווישן יידישער טראדיציאָנעלישקייט און יידישער וועלטליכקייט איז נישטאָ קיין סתירה, און די שול, די יידישע שול דארף זיין (דאָס בילד איז מיינס אין איצטיקן מאַמענט, אָבער גאַלאַמב האָט עס זיכער שוין ווען עס איז אויך באנוצט) די פארפלעכטערין פון די ביידע ליכט-לעך, אז זיי זאָלן ברענען פארייניקט ווי א הבדלה-ליכט און אריינלייכטן אייביקן יום טוב אין אונזער אייביקער יידישער וואָך. יאָ דאָס איז גאַלאַמבס גאנצע תורה און די פיל רייד זיינע בכתב און בעל פה זענען נאָר פירושים . . . און אז די תיו איז דיר שוין קלאָר געוואָרן און גאַלאַמב האָט עס באמערקט הויבט ער אָן שפאָגל פריש און אויף דאָס ניי פון אַלף.

ער איז געבוירן געוואָרן א פופצן-אכצן הונדערט יאָר צו שפעט — גאַלאַמב. ער האָט געדארפט לעבן אין דער צייט פון די גרויסע חתימות פון תלמוד — איי וואַלט ער דעמאָלט ארומגעשווומען.

ער איז א געבראַטענער ליטוואק — גאַלאַמב, כאָטש אויסזען זעט ער אויס — איך ווייס אליין ניט צו וועלכער ראסע ער געהערט. א הויכער און א בלאַנדער, א ביינערדיקער און שפיציקער, מיט בלויע אויגן און מיט אן אייביקן שמיכל אויפן פנים. א געשטאלט און א פנים, וואָס זענען ביידע נישט סעמיטיש נאָר פון א מייל די ווייט דערקענסטו אין אים דעם ייד, אפילו ווען

ער האָט נאָך אַ וואָרט נישט אַרויסגע־רעדט (כאַטש דאָס איז אַביסל שווער־ליך) און זיך נישט אַ ריר געטון; מחמת זיין זשעסטיקולאַציע איז אזוי ייִדיש, אַז ווען ער גיט נאָר אַ ריר איין פינגער דערקענסטו שוין דעם ייד. פֿונקט אזוי פֿאַרקאַכט מיטן גאַנצן וועזן אין די פֿראַבלעמען פֿון דער ייִדישער דער־ציאָונג ווי גאַלאַמב איז אין פֿוילן געוועזן די אידעלע ראָזע סימבאָוויטש. אַלץ אין איר אַנדערש ווי ביי גאַלאַמבן. אויך זי שמייכלט אייביק. גאַלאַמבס שמייכל איז דער שמייכל פֿון אַ ליטוואַק בשעת ער הערט זיך צו ווי יענער לע־רנט גמרא, וואָרום ער קען דאָך בעסער . . . און ראָזעס שמייכל איז אַ שמייכל פֿון אומענדליכן אומעט — וויינען, וויינען, וואַלט מען געדאַרפֿט, אָבער וויינען קען מען דאָך נישט אייביק, איז לאַמיר שמייכלען . . . ביידע, גאַלאַמב און סימבאָוויטש, שטייען אין דער שפיץ פֿון ייִדישן לערער־סעמינאַר אין ווילנע און ביידע ווערן ממש פֿאַרגעטערט פֿון די תלמידים און תלמידות. גאַטגע־בענשטע לערער, יאָ מסכים — נישט מסכים — לערער זענען זיי גאַטגע־בענשטע. פֿאַכלייט זאָגן, אַז גאַלאַמב איז אויך אַ גאַטגעבענשטער נאַטור־פֿאַרשער, אַז ער וואַלט פֿאַרנומען אַן אָרט אין דער וועלט אין אַט דעם פֿאַך, אָבער אים גייען אָן יידן. און ווי הויך ער זאָל נישט שרייען, מיט באַ־נומענע קולות אפילו, אַז ער איז נישט קיין שאָוויניסט, און ער טוט עס טאַקע; זאָגט מיר, ליבע לייט, וואָס איז אַ שאָוויניסט אויב אזוי?

שלמה גילינסקי

1888 אין לינגמיאני, ווילנער געגענט. זינט 1910 אין וואר-
שע. אין 1941 — נאך לאנגע וואנדערונגען — אָנגעקומען
ווי א מלחמה-פליט קיין ניו יארק.

ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה איז שלמה גילינסקי געוועזן איינער פון דעם האלבן טויז — אָדער מער — שלמה'ס, וואָס האָבן אָנגעפירט די יידיש-וועלטליכע שול-באוועגונג אין פּוילן: שלמה קאָדאָן, שלמה מענדלסאָן, שלמה זוסמאן, שלמה אבראמסאָן, שלמה גילינסקי א.א.וו. און ער איז געוועזן דער גלויביקסטער צווישן די אלע שלמה'ס. איינגעשטעלט מיט זיין גאנצן מהות אויף היינט און אויף ווירקלעכקייט האָט ער אין דעם אומענדליך אומעטיקן איצט פון די געמוטשעטע יידישע שולן געזען די דער-גרייכונג פון דעם אידעאל. אוודאי האָט ער געוויסט, אז דאָס אלץ דארף נאָך פארבעסערט ווערן, אָבער נור פארבעסערט ווארום דער עיקר איז שוין דאָ. ער איז א וועלטליכער יידישער פעדאגאָג אין יעדן אָטעם. מיט דעם האָט ער געלעבט. קיין זאך איז אים מער נישט אָנגעגאנגען. אין דער פארטיי — דעם „בונד“ — צו וועלכער ער באלאנגט, האָט ער געוואָלט בלייבן נאָר א זעלנער. איך האָב אים איינמאָל — שלמה גילינסקי — געזען אין אַט דער בפירושער ראַלע פון א זעלנער. דאָס איז געוועזן ארום 1925, אין איינעם פון די טרויעריקע ערשטע מאיען, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט רויטע פענער איבער די קעפּ, רויטע בלימלעך אין די לאַצן און האָבן זיך געענדיקט מיט רויטן בלוט פאראַסענע פנימער. איינזאם, אַ ווי איינזאם איז דעמאָלט געוועזן דער יידישער פּראָלעטאריאט. פון איין זייט פלעגט מען אויפן טעאטער-פלאץ האלטן רעדעס וועגן ארבייטער-פארברידערונג און פון דער אנדערער זייט האָט מען אַט די ברידער-ארבייטער געשלאָגן און די ברידער-ארבייטער פון דער גרויסער פארטיי האָבן זיך נישט א ריר געטון צום שוין. אָבער אויך דעמאָלט האָט גילינסקי דער גלויבן נישט פארלאָזן. אויסגע-פוצט איז ער אוועק צו דער דעמאָנסטראציע, כאַטש כמעט אלע האָבן געוויסט, אז צוריק פון די דעמאָנסטראציעס גייט מען מיט אנצוגער בלוט באַפלעקט — און שוין אין בעסטן פאל ארומגעריסענע. אָבער כל זמן עס איז יום טוב — איז יום טוב. אַט זע איך אים גיין אין דער רייע. ער שטראַלט מיט גלויבן. אן אונטער-מיטל-הויכער, א פעסט-געבויטער, א קוואדראטיש-פעסטער קאָפּ, קורץ געשורן, אין דער געזונטער, שטארקער, רעכטער האנט א שטארקער שטעקן, צוליב עפּיס א טריק פון דער נאטור איז גילינסקי לינקע האנט אסך קלענער, אביסל פרויאיש אפילו. דערפאר איז טאַפלט שטארק די רעכטע.

ער רופט מיך צו צו גיין אין דער רייע. און אָט איז שוין דער טעאטער-פלאך. די דעמאָנסטראציע פון בונד שטעלט זיך אויף אין פולער אָרדנונג. די רעדנער-טריבונעס זענען שוין צוגעגרייט. די ערשטע רעדנערס הויבן אָן צו רעדן — יידיש. דאָס יידישע וואָרט איז דער שלאכטרוף פון די כוליגאנעס. פון איין זייט שיצט זיי די מאכט, וואָס זיי ווייסן פריער, אז זי וועט פראַגראם-געמעס פארשפּעטיקן . . . פון דער אנדערער זייט די וואנט פון דער גלייכגילטיקייט פון דער ברודער-פארטיי . . . איידער וואָס ווען איז שוין א פולע בהלה. קיין שלעגער בין איך נישט, קיין שטעקן האָב איך נישט געהאט. נאָר אין דער בהלה, אין עטליכע בליץ-רגעס האָב איך נאָך באוויזן צו זען א דועל צווישן גילינסקין און א כוליגאן. און אָט זע איך ווי א רייע ריטשקעלעך דינע און רויטע לאָזן זיך פון אלע זייטן פון גילינסקיס קאָפּ, אזוי ווי א שפיץ וואָלט זיך אויף זיין שפיץ-קאָפּ געשטעלט און אראַפּגעלאָזן דינע רויטע פיס פון אלע זייטן פון זיין קאָפּ . . .

נאָך האלבן טאָג איז ער געוועזן ציכטיק פארבאנדאזשירט, די ווונד איז נישט קיין שווערע געוועזן, ציכטיק איבערגעטון און ווידער גלויביק ווי אלע-מאָל. אין דער פארטיי — א זעלנער בלוז, אין דער שול-באוועגונג האָט מען אים איבערגעגעבן די אָנפירונג פון דער שענסטער פון די אינסטיטוציעס, דער בארימטער מעדעם-סאנאטאָריע, אין סאָסנע-ביימער-דערפל מיעדעזשין ביי ווארשע.

אָפּט פלעג איך די אינסטיטוציע באזוכן, אָפּט מיט איר פארוואלטער, שלמה גילינסקי, אויף די וואלד סטעזשקעס ארום דעם אנשטאלט שפאצירן. איין פארנאכט האָט זיך באזונדערס איינגעקריצט אין זכרון, שפעט-זומער איז געוועזן, ווינטיק-רויטער זון-פארגאנג. פון דער ווייטן איז געלעגן די גרופע געביידעס פון דער סאנאטאָריע, דער גליקלעכער היים פון עטליכע הונדערט אומגליקלעכע קינדער. פון דאָרט האָט זיך געטראָגן געזאנג פון קינדער, וואָס האָבן זיך געזאמלט צום נאכטמאָל. און פון צייט צו צייט האָט דער ווינט אָנגע-טראָגן ווארעמע ריחות פון פרישע, דאָרפישע עסנס, וואָס האָבן זיך געקאָכט אין די גרויסע קיכן. די פענסטער פון ערשטן שטאָק פון דער צענטראלער געביידע האָבן געברענט אין דער אונטערגייענדיקער זון. די סאָסנע-ביימער האָבן געשמעקט מיט פייכטליכער, פרישער לופט, אויפן זעניט פון הימל האָבן זיך געזאמלט קליינע, ראָזיקע וואָלקנדלעך, ווי א סטאדע שעפעלעך פארן אהיימטרייבן זי פון פעלד . . . און שלמה גילינסקי האָט פלוצלונג אויסגע-שטרעקט זיין רעכטע, שטארקערע האנט און האָט מיר באוויזן, וואָס איך האָב סאי ווי געזען: — זעט די שיינקייט, עפנט די אויגן און זעט. קוקט אויף אונזער סאנאטאָריע, ווי זי באַדט זיך אין גרינע ביימער. אָט דאָ פיל איך די דער-גריכונג. דאָ קען זיך א מענש אויסלעבן ביזן דנאָ. אז איך בין יונגערהייט

ארויס אין קאמף, האָב איך נישט געגלויבט, אז איך וועל אליין דערלעבן די דערגרייכונג, אליין דערלעבן דעם ציל. אָט אַ דאָ — הינטער די ביימער — פיל איך ווי איך לעב מיך אויס. מיר פעלט דאָ גאַרנישט מער. גאַרנישט פארשטייט איר מיך?

אים, שלמה גילינסקין, פערזענליך האָב איך פארשטאנען, אָבער דעם גאנצן ענין האָב איך שוין אנדערש פארשטאנען ווייל איך האָב געקוקט און געזען אביסל ווייטער — דאָרט וווּ עס ענדיקט זיך דער וואלד פון מיעדזעשין און עס הויבט זיך אָן די שרעקליכע ווירקלעכקייט פון דעם דעמאָלטיקן אייראָפּע. עס איז געוועזן זומער 1934.

גילינסקי איז געווען דער אָנהענגער און פארטיידיקער פון די סאמע מאָדערנסטע לעוין־מעטאָדן. לערנען דורך שפּילן. ער איז דער מחבר פון עטליכע מאטעמאטישע לערן־ביכער פאר די ערשטע קלאסן. איך האָב אים איינמאָל געבעטן מיר צו דערציילן די דראמאטישסטע פעדאגאגישע איבער־לעבונג זיינע. ער האָט מיר דערציילט ווי ער האָט אמאָל א פאטש געטון א שילער, וואָס איז, א פארשפעטיקטער, געקומען צו אים מיט דעם אויסרייד, אז זיין מאמע איז געשטאָרבן . . . א בליץ פון פעדאגאגישער אינטואיציע האָט אים אונטערגעזאָגט, אז דאָס איז א שווערער ליגנט, און ער האָט געהאנדלט דראסטיש. עס האָט געשטימט, אָבער די איבערלעבונג האָט ער קיינמאָל מער נישט פאָרגעסן. — אמאָל וועט זי ווידער אויפשטיין, די וועלטליכע יידישע שול אין פּוילן. איינער פון אירע פעסטסטע פונדאמענט־עקשטיינער איז שלמה גילינסקי. ער האָט זיך אריינגעבויט אונטער אָט דער שול.

1944

ד. ר. אברהם גליקסמאן

1883 געב. אין קוטנע. געווינט אין דייטשלאנד, שווייץ, פראנקרייך. זינט 1922 אין ווארשע. נאך 1939 אלערליי ווי-דערשפרעכנדיקע ידיעות וועגן אים.

א הויכער, א דיקער, דיק אפילו אין די צייטן פון גרעסטער נויט, א זון פון א יידיש גביר בן גביר. א שווארצער מיט אביסל פארמרוזשעטע אויגן, א פנים, א געמיש פון מאנגאליש און סעמיטיש. ווען ער וואלט געבליבן אין שטעטל און געווארן פונקט אזא גביר ווי זיין טאטע איז געוועזן, וואלט ער מסתמא געהאט א ברייטע און צעקעמטע בארד, אזא ספעציעלע בארד, וואס גייט אין דער ברייט.

ד.ר. גליקסמאן איז א קוטנער און א בן עיר און בן דור פון שלם אשן. ער איז אויף דו מיט אים. נאך זיי רעדן זייער זעלטן איינער מיטן אנדערן, ווען זיי באגעגענען זיך. א נביא אין זיין שטאט, אדער ביי זיינע בני עיר איז קיין נביא נישט. ביידע האבן זיי א סופעראריטעטס-קאמפלעקס אין באצוג צו זיך. אש צוליב די דערגרייכונגען זיינע און ד.ר. גליקסמאן צוליב דעם, וואס ער איז געוועזן — כאטש א פאך יאָר יינגער — ממש א לערער פון אשן. אריינ-צוקומען צו די גליקסמאנס אין שטוב איז פאר אשן אין יענער צייט געוועזן א דערגרייכונג און ד.ר. גליקסמאן האָט דאָס אלץ נאָך ליב צו לאָזן פילן — מיידן זיי זיך דעריבער אויס איינער דעם אנדערן.

אין דער צייט פון אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג איז ד.ר. גליקסמאן שוין געוועזן אן אייביקער סטודענט אין דייטשלאנד ערגעץ און איז שוין דאָרט געבליבן ביז א פאך יאָר נאָך דעם ערשטן קריג. גאָט איז זיין עדות, אז ער האָט נישט געוואָלט אומקערן זיך אין געטאָ, צו די יידישע צייטונגען מיט זייער דלות און קולטור-לאַזיקייט אין פארגלייך מיט די גרויסע בלעטער פון דייטשלאנד, מיט זייערע יידישע רעדאקטאָרן און אולטרא-דייטשן ליבעראלן פא-טריאָטיזם. ד.ר. גליקסמאן איז אן אלץ-קענער און אלץ-ווייסער. עקאָנאָמיע איז עקאָנאָמיע און ליטעראטור איז ליטעראטור און פילאָזאָפיע איז אים אויך נישט פרעמד. און ווייל ער איז אן אלץ-ווייסער און דער סטיל פון יידיש-שרייבן איז אים געלעגן אין דער לינקער פיאטע, האָט ער זיך בשום אופן נישט געקענט אריינפאסן אין די רעמלעך פון די יידישע צייטונגען אין ווארשע. אז מען האָט אים צוריקגעוויזן אן ארטיקל אין איינער פון די יידישע רעדאק-ציעס אין ווארשע, פלעגט ער אָפט אריינקומען צו מיר, ווידער און ווידער פרויזן אָנצינדן דעם צעווייקטן און צעפלעטשטן ציגאר, ארויסקריגן אביסל רויך פון אים און זיך פארטיפן אין זכרונות פון אמאָל, פון פראנקפורט, אדער

בערן, אָדער ציריך, ווען מען פלעגט אים מיט אזויפיל רעספעקט אויפנעמען אין די רעדאקציעס פון די גרויסע דייטשע צייטונגען און גוט באצאלן פאר די ספעציעלע ארטיקלען, וואָס ער פלעגט שרייבן.

אָבער האלטן זיך אין דייטשלאנד האָט ער פאָרט נישט געקענט. סײַס־טעמאטיש ארבעטן האָט ער נישט געקענט, און די סיסטעמאטישע געלט-בריוולעך פון דער פוילישער גבירישער היים צום אייביקן סטודענט, וואָס שטודירט אויף פראַפעסאָר אין אויסלאנד, זענען אלץ שיטערער געוואָרן, האָט מען זיך געמוזט אומקערן אהיים.

אז עס האָט זיך געמאכט עפּיס א טעמע אויף אַנצושרייבן אן ארטיקל און פארקויפן אים אין דער יידישער פרעסע, לאַמיר זאָגן דער טויט פון עפּיס א בארימטער פּערזענליכקייט אָדער עפּיס א נייע דערפינדונג, פלעגט דר. גליקסמאן פארשוונדן ווערן פון ליטעראטור־פאריין, ווו ער פלעגט געוויינטלעך זיצן אן אכצן שעה אין מעת לעת. באלד פלעגט ער אויסוואקסן אין די רעדאקציעס מיט זיין ארטיקל. אָבער שטאט אויפצושרייבן אן ארטיקל אויף א פאָרהונדערט צייטונגס־שורות, פלעגט ער אויפשרייבן א טראַקטאט אויף א פאָר צענדליקן זייטן. צוערשט פלעגט ער זיך דינגען, אז מען קען פון דעם ארטיקל א וואָרט נישט אראַפּנעמען, נאָר נאָך א פינף מינוט דינגען האָט ער איבערגעגעבן דער רעדאקציע דעם ארטיקל אויף גאַטס באראט. פלעגט מען קירצן דרייפערטל — און דאָס צופעליק איבער־געבליבענע פּערטל האָט שוין געוויינטלעך קיין ריכטיקן טעם נישט געהאט.

אז עס איז אויפגעקומען די פרויד־מאָדע אין יידישן פוילן האָט אויפ־געשיינט די זון פארן דר. גליקסמאן, שטעט און שטעטלעך פלעגן אים ממש צערייסן מיט איינלאדונגען צו האלטן לעקציעס וועגן גרויסן פּסיכאָלאָג. היות ווי דר. גליקסמאן האָט נאָך ווייניקער געקענט רעדן פּאָפּולער ווי שרייבן פּאָפּולער — האָט דער אינטערעס צו די לעקציעס אַנגעהויבן צו פאלן. האָט עמיץ געגעבן אן עצה אריינצופלעכטן א פאָר וויצן אין די רעפּעראטן. גליקסמאן האָט געפּאָלגט און עס איז ווידער גוט געוואָרן. האָט אָבער אין איין שטעטל פאסירט, אז דער עולם האָט זיך אַנגעהויבן פונאנדערצווייגן און לאכן — איז אויפגעשטאנען דער פּאַרזיצער און א קלאפּ געטון אין טיש; גראַבע יונגען, בעל עגלהס, דער דאָקטאָר האלט פאר אייך אן ערנסטע לעקציע און עץ לאכט גאָר, גראַבע יונגען — — און דער עולם איז געוואָרן רויק, ווי אויס־געשטאַרבן, און אלע איבעריקע וויצן זענען אוועק שוין אַן א שמיכל אפילו.

אין אלערליי ליטעראַרישע ווארשעווער אויסגאבעס, אויך אין די מייסטע צייטונגען פון די פופצן יאָרן, פון 1925 ביז 1939 וועט מען אָפט געפינען

דעם נאָמען פון דר. אברהם גליקסמאן אלס מחבר פון וויסנשאפטלעכע און ליטערארישע ארטיקלען אויף אלערליי געביטן, קיין ביכער-ליינדנשאפט האָט גליקסמאן נישט געהאט און, ווי מיר דאכט זיך, קיין איין בוך נישט ארויסגע-געבן. די לעצטע יאָרן האָט זיך דער אייביקער סטודענט געסטאטקעוועט, חתונה געהאט און געהאט א סטאבילע שטעלע אין ווארשעווער „מאָמענט“.

1939

דר. אברהם יהושע העשל

1907 אין ווארשע געבוירן. געלערנט און געוויינט אין וויל-
נע, בערלין, פראנקפורט. קנאָפּ פאר דער צווייטער מלחמה
ווידער אין ווארשע. 1939 לאַנדאָן. 1940 סינסינעטי. 1945
ניו יאָרק.

צוויי סצענעס: 1925 — ווארשע. איך זיך ביי מיין שרייבטיש מיט דער
גרויסער גלעזערנער טאפלע טלאמאצקיע 13. שוין שעהן לאנג ווי איך ווענד
אָן אלע מיינע רעכנקענטשאפטן, דערווארבן אין א צענדלינג יאָרן באַנק־ארבעט
אין ווין, אויף צונויפצובינדן אן עק מיט אן עק פון קארגן בודזשעט פון
ליטעראטן־פאריין. הינטער דער וואנט איז דער קלוב און דער גאנצער
טומל פון יידישן צייטונגסוועזן און דער יידישער ליטעראטור אין פוילן
צווישן די צוויי מלחמות. אין מיין קאַנצעלאַריע איז שטיל און אויפגע-
רוימט. אלע שטולן אויף זייער פלאץ, אלע פאפירן ליגן גלייך ווי צוגעקלעפט
איינס צום אנדערן. מיין קאַפּ פארוונקען אין די חשבונות. אָבער פלוצלונג
הויבט זיך מיר אָן צו דאכטן, אז עמיץ איז דאָ אריינגעקומען און קוקט אויף
מיר. איך שענק נישט קיין אויפמערקזאמקייט. פינף מינוטן פארגייען. עס איז
פאַרט עמיץ אין צימער. איך הויב אויף די אויגן און דערשרעק מיך אויף א
רגע. אין ווינקל ביי דער גרינער טיר שטייט א הויך און שלאנק בחורל,
ווארשעווער חסידישע טראכט. א לאנג, שווארץ בגד, כמעט ביז דער ערד,
קוים וואָס מען זעט די שטיוולעטן ארויס, א קיילעכדיקע דענקע מיט א —
צום שטערן צוגעקוועטשטן קליינעם דאשעק — אויפן קאַפּ. א שטרענג פנים
און כאַטש ער קוקט אויף מיר זייער מילד און שולדיק, קוקט ער אויך
בייזלעך. די אויגן שווארצע, טיפע, גרויסע, די הויט ברוינלעך־טונקל, בא-
הויכט מיטן ערשטן, יונגען שפראַך פון א טונקעלער באַרד. די ליפן פולע,
ליידנשאפטלעכע, טונקל־רויטע, עפיס א צוק און א דינער גרימאס ארום מויל,
עפיס אזוי ווי קאפריזנער פארווורף. כאַטש דאָס פנים איז נישט צו שטארק
יידיש, עס איז צו ווייניק קלאסיש־סעמיטיש — אָט דער צוק מאכט עס באלד
אי יידיש, אי חסידיש, אי רבניש אפילו. דער בחורל ווייסט, אז עס גרייט
זיך א ליטערארישער אלמאנאך — האָט ער געבראכט עטליכע לידער. איך
געדענק. באלד אין ערשטן מאַמענט האָט א בליץ געטון אין מיין מוח: א
נייער שלום אַש . . . ווייל אלץ איז עפיס ענליך געוועזן צו דער סצענע פון
אַש'ס אריינקומען אין אונזער ליטעראטור — אויך דאָס פנים פון בחורל צום
פנים פון יונגען אַש.

1946 — מאַנטרעאל. פורים. אין א האַטעל־צימער פון א ניו־יאָרקער

גאסט. א באקאנטער פון ווארשע. איך באזוך דעם גאסט. נאך א פאך שעה רעדן — עס איז פארמיטאג — בעט ער מיך איבער. ער דארף לייענען די מגילה, מיר וועלן זיך ווידער קענען זען אין א שעה ארום — סאידן איך וויל בלייבן. איך בין געבליבן, האב מיר געבארגט דעם הוט פון גאסט, ער האט אָנגעטון א יארמלקע און געלייענט די מגילה מיטן טראָפּ און מיט א וואַר-שעווער אקצענט און דעם באווסטן ניגון, וואָס איך האָב שוין נישט געהערט נאָענט צו א האלב יאָרהונדערט. אזוי ווי קיין סך זיך פארטיפן און קאָנ-צענטרירן ביים הערן די מגילה דארף מען נישט, אפילו ווען מען הערט זי בלויז איינמאָל אין פופציק יאָר — האָב איך אָבסערווירט און געטראכט וועגן גאסט, וועגן מיין ערשטער באגעגעניש מיט אים מיט 21 יאָר צוריק. אלץ אין זיין פנים איז ווי עס דארף צו זיין נאָך 21 יאָר. חוץ דער באַרד, וואָס איז גלאט ראזירט מיט אן עלעקטרישן אפאראטל. אויך דער ציגאר, דער ברוינער און דופטיקער, וואָס דער גאסט רייכערט פון צייט צו צייט איז אין רבנישן סטיל, אין רבישן אפילו.

די באגעגענישן זענען מיט אברהם יהושע העשל, היינט דאָקטאָר און פראַ-פעסאָר אין יידישן טעאָלאָגישן סעמינאר אין ניו יאָרק, מחבר פון יידיש-פילאָזאָפישע ווערק אין עטליכע שפראכן און — און דאָס איז פאר מיר דער עיקר — מחבר פון א קלאסישן עסיי אין יידיש „די מזרח-איראָפּעישע תקופה אין דער יידישער געשיכטע“, וואָס ער האָט אים געלייענט אויף דער 1945-ייוואָ-קאָנפערענץ אין ניו יאָרק.

ווען עמיץ וואָלט אונז, די רעדאקטאָרן פון די „ווארשעווער שריפטן“ אין יאָר 1925, געפרעגט אויף א האַראַסקאָפּ פאר דעם דאָזיקן יינגסטן דיכטער אונזערן, א. העשל, וואָלטן מיר אים אלערליי צוועלף מאָל צוועלף מזלות פאָרויסגעזאָגט חוץ דעם, אז גראד ער וועט זיין דער דיכטער פון אן עסיי, וואָס איז אין דער אמתן א ליד אין פראַזע, א קלאַג-ליד נאָך דעם יידנטום אין מזרח אין אלע זיינע גייסטיקע לענגען און ברייטן און טיפן און הייכן. איך האָב אברהם יהושע העשל'ען ווייניק אין ווארשע געקענט, זעלטן און אפשר קיינמאָל נישט מיט אים קאַרעספּאָנדירט, נאָר א טייל פון זיינע ווערק געלעזן. זיין איינגעשפארטע פרומקייט האָב איך קיינמאָל נישט פאר-שטאנען און אויך נישט מיטגעפילט. אָבער גראד דערפאר ווייל ער איז זיין לעבן לאנג געגאנגען אויף דער גרעניץ-ליניע צווישן די צוויי וועלטן פון מזרח-יידינטום האָט ער זיין נשמה, זיין גאנצע נשמה דערזען; דעפינירט זי אלס תורה שבלב. תורה שבלב אין אלע, אלע דערשיינוגען פון יידישן לעבן אין פוילן.

אז א. י. העשל האָט מעיין געוועזן אין דעם ערשטן באנד פון דעם דאָזיקן לעקסיקאָן מיינעם האָט ער מיר געשריבן מיט גרויס אומצופרידנקייט.

אז איך האָב געטון א גרויסן פעלער למאי איך האָב אין די אינטימע פּאַרטנערען
 נישט געשריבן וועגן די ווערק פון די שרייבער, וואָס איך באמי זיך צו מאלן
 זייער לעבן, זייער פּערזאָן און פּערזענלעכקייט, זייער טאַג, זייער וואָך. איך
 האָב אין דער טענה געזען א סתירה צו העשלס אייגענע רייד אין זיין קלאסישן
 עסיי, וואָס זוכט „די געלייטערטקייט אין לעבן פון א פּאַלק, גייטיקע סובסטאַנץ
 אין דער טאַגטעגליכקייט“. ער האָט דערזען דעם פּאַטאַס אין כלל, ער האָט
 אָבער נישט געוואָלט זען דעם פּאַטאַס אין פרט און אין יחיד. און אפשר
 בין איך שולדיק, וואָס האָב נישט געקענט ארויסברענגען דעם פּאַטאַס אין דער
 טאַגטעגליכקייט פון די יחידים פון דעם לעקסיקאָן.

פון מײן יוגנט אָן קעמף איך זיגרייך אין מיר קעגן רעליגיעזע פּאַרמען
 און אנטראָפּאָמאָפּישער גאַט-באַנעמונג, וואָס דאָס איז אין תוך דער וועג
 פון די פרומע, און ווייל א. י. העשל איז א פרומער, אינטערעסירט ער מיך
 אלס אנטפּאָד פון דער ערשטער באגעגעניש אָן. דאָ אנומלט האָב איך גע-
 לעזן זיינע פּאַטעטישע לידער אין פּראָזע (אין ענגליש) וועגן תפילה און
 וועגן גלויבן. און מיט טיפן צער האָב איך געטראַכט, אז ווען גלויבן אין
 תפילה וואָלט ביים פּוילישן יידנטום נישט אזוי הויך געשטאַנען (אפילו ביי די
 פּויליש-יידישע סאַציאַליסטן . . .) וואָלט אים די אומגעריכטע טראַגעדיע
 נישט אזוי טיף און פּלוצלונג א וואָרף געטון. די פרומע איז גענוג ווען זיי
 רעדן זיך איין, אז גאָט הערט זיי. די אומגלויביקע ווילן, אז גאָט זאָל זיי אויף
 אן אמת דערהערן. תורה שבלב אין א האַרצלעזער וועלט איז גוט צו בא-
 זינגען פון ווייטן, נישט מיטצולעבן נאָענט. און עכטע אור-יידישקייט מיינט
 מעשה היינט און אויפן אָרט.

נ פ ת ל י ו ו י י נ י ג

1897 געבוירן אין טאַרנע. דערצויגן און שטודירט אין קראַקע. געוווינט אין ווין, אין ווארשע און זינט די ניינצנ-הונדערט עטליכע און צוואַנציקער יאָרן — אין ווילנע. לעצטע ידיעות וועגן אים פון א לאגער אין עסטלאנד אין יאָר 1945. אומגעקומען ארום דער צייט.

פונקט אזוי ווי אמאָל פלעגן די גאליציאנער יידן אנטלויפן פון זייערע יידישע נעמען. קיים האָט מען נאָר די גוישע תורה געכאפט אויפן ניכטערנעם מאָגן, אזוי פלעגט א גאנץ היפשער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ פאר, אין און נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, צוריקלויפן צו פאָלקסטומלעכער יידישקייט און פלעגן אויך צוריק מיט ליבע אַנטון זייערע יידישע נעמען. נפתלי ווייניג — דער קריטיקער, עסאיסט און ליטעראטור-פאַרשער איז געוועזן איינער פון זיי.

אמאָל האָב איך צופעליק געזען נפתלי ווייניגס פאספאָרט און דאָרט איז געוועזן שייך און קלינגענדיק פארשריבן „נאַרבערט ראָזע“, אָבער ער האָט זיך מיט דעם נאָמען געשעמט צווישן יידישע לייטן און האָט זיך גערופן פשוט און פראָסט: נפתלי ווייניג. עפּיס האָט זיך אים אויך נאָכגעשלעפט א צווייטער פאמיליע-נאָמען. אין גאליציע האָבן יידן נישט געטאָרט חתונה האָבן פארן 24טן לעבנס-יאָר, פלעגט מען חתונה האָבן יידיש צו 16-18 יאָר און שפעטער איז שוין קיינעם נישט אין זינען געלעגן דורכצופירן די פאַרמאָליטעטן, אז סך הכל איז מען צו 24 שוין געוועזן א מטופל מיט קינדער. זענען די קינדער פארן געזעץ געבליבן ממזרים און זיך גערופן אויף דער מאמעס נאָמען. אָבער פארשרייבנדיק דעם דאָזיקן „ממזר“ אין די מעטריקע-ביכער האָט מען דאָך נישט פארגעסן איבערצובייטן נפתלי אויף נאַרבערט און חיים אויף הילאָרי. גאליציע . . .

אן איבערמיטלהויכער איז ער געוועזן נפתלי ווייניג, אלץ אין זיין פנים שמאָל און לענגליך און די אויגן אזעלכע, וואָס האלטן אין איין אונטער-שפרינגען אונטער די דעקלעך און האלטן אין איין אונטערווינקען צו די רייד זיינע.

זיין אמביציע איז אמאָל-אמאָל געוועזן צו זיין דער באפליגלטער קריטיקער-באגייסטערער פון דער יידישער ליטעראטור. אין דער ווינער צייטשריפט „קריטיק“ פון יאָר 1920 האָט ער אָפגעדרוקט אן ארטיקל „אין די טריט פון א נייעם יידישן סטיל“ — און געחלומט האָט ער נישט נאָכצוגיין נאָך די טריט, נאָר פאַרויסצוגיין . . .

זוען מיר זענען נאך ביידע אין די צוואנציקער געוועזן האָב איך אמאָל עטליכע טעג לאנג מיט ווייניג פארבראכט אין קראַקע. דער שטאַט ווו ער האָט זיין גאַנצע קינדשהיט און יוגנט פארלעבט. קראַקע איז געוועזן א הערליכע קולטור־שטאַט סאי פאר פּאָלאַקן און סאי פאר יידן. קראַקע איז געוועזן די לעגענדארע פוילישע קרוינשטאַט, די הויפטשטאַט איז שוין לאנג געוועזן ווארשע. אָבער די מלכים זענען דאָ געלעגן אין דער וואָועל־קירכע. קראַקע איז געוועזן די פוילישע גייסטיקע מעטראָפאָלע. דאָ האָט מען גע־חלומט פון א פוילישער דערוואכונג פון א „שקלאַפּעריי“, וואָס איז אין דער אמתן געוועזן א שקלאַפּעריי אין פארפומירטע קייטן פון זיידענע בענדער. קראַקע האָט געראַיעט מיט פוילישע דיכטער און מאַלער און כמעט יעדער איינער פון זיי האָט געחלומט פון א יידישער ראַכעלאַ אָדער עסטעראַ. און די ראַכעלאַס און עסטעראַס האָבן געחלומט וועגן די צעשוויבערטע קעפּ פון די קינסטלער און חתונה געהאט מיט די זיידענע יונגע־לייט וואָס פלעגן אַנטון שטריימלען. אָבער אין די שטריימלען און זיידענע זשופיצעס פלעגן זיי רעדן אין פיינסטן פויליש וועגן פוילישער קונסט. נאטירלעך האָט זיך אין אזא אטמאָספּערע זייער גיך פארשפּרייט די השפּעה פון פּרָק'ס חלומות, וואָס ממש דער ווינט האָט אהער דערטראַגן פון ווארשע, פון יענער זייט צאַרישער גרעניץ פאר דער ערשטער מלחמה. דאָ האָבן דער עיקר אימפּאַנירט פּרָק'ס שוואכסטע זאכן — זיינע דראמעס. וואָס מער אומפארשטענדליך, אלץ מער באפליגלט.

אויף די הערליכע פּלאַנטן זיצן מיר, ווייניג און איך. אנטקעגן הויבט זיך אין הימל אריין דער וואָועל־בארג מיט זיינע דעכער פון די קעניגליכע פאלאצן, מיט זיינע קירכ־שפיצן און דעם בארימטן דאך פון עכטן גאַלד געשמידט. עס איז פּרילינג אויסערליך און איבערליך אין דער נשמה. ווייניגס לאנגע הענט פלאטערן ווי פליגלען ארום מיר, אין זיינע גרינלעכע אויגן מיניעט זיך דער בלויער הימל מיט די פארבייפליענדיקע ווייסע וואַלקנס און ער פינט־טלט מיט זיי באגייסטערט און ער דערקלערט מיר—מיינע אייגענע לידער... און וואָס מער ער דערקלערט און זיין שמאָל פנים ציטערט ממש און זיין — אייביק אביסל פארקלינעטע, שטימע הויבט זיך העכער און העכער, אלץ וויי־ניקער פארשטיי איך. אָבער איך האָב עס ווייניג נישט אויסגעזאָגט; אדרבא, איך האָב אים צוגעשווירן צו גיין אין די טריט פון זיין קאַנצעפּציע פון א נייעם יידישן סטיל און ווערן מיט דער צייט אזוי אומפארשטענדליך, אז אויך ער זאָל מיך שוין מער נישט קענען פארשטיין . . .

אז ווילנע איז פארייניקט געוואָרן מיט פוילן, אז דאָרט אהין האָט זיך אריבערגעטראַגן דער ארון קודש פון דער יידישער ליטעראטור אין מזרח־איראָפּע — האָבן זיך די גאליציאנער קאַנקוויסטאדאַרן (שמואל יעקב אימ־

בערס וואָרט) א טראַג געטון קיין ווילנע. צוויי מינים. פון איין זייט דאָק-טוירימלעך אויף צו פארשפרייטן פוילישע אסימילאַציע און פון דער אנדערער זייט פארבענקטע-אסימילירטע, וואָס האָבן געבענקט נאָך א פול יידיש אויס-לעבן זיך. ווייניג איז אוועק קיין ווילנע מיט א קאָפּ פול מיט חלומות. אָבער שטאַט צו לעבן אין א יידישן חלום-לאַנד, האָט ער דאָ אויך סוף כל סוף געמוזט ווערן א פראָפעסאָר פון פויליש אין יידישע גימנאַזיעס. און אזוי ווי די יידישע ליטעראַטור איז אין זיינע טריט נישט אוועק האָט ער זיך אומגעקערט פון איר אויסגעחלומטן ראַמאַנטישן איבערמאַרגן צו איר פשוטן, בייערדישן, הארציק-היימישן איינעכטן און איז געוואָרן א פאַלקלאָר-פאַרשער.

איינמאַל האָב איך אים צופעליק געטראָפּן אין דער פינסטערניש ביי א קינאָ-פאַרשטעלונג. צופעליק האָט ער פארבראכט א טאַג אין ווארשע. שוין שטאַרק סטאַטעטשנע, דער קאָפּ שוין שטאַרק ליסע און באלד נעמט ער מיר דערציילן זיינע נייע פאַלקלאָר-פלענער אזוי ענטוויאסטיש, אז מען האָט אונז ביידע פון קינאָ ארויסגעשיקט . . .

עס איז נאָר נאַטירלעך, אז די גרינטלעכסטע סטודיע וועגן פּרײַם ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור, אין דער פּוילישער שפּראַך, געהערט צו ווייניגס פּעדער. ווער נאָך האָט אזוי גרינטלעך געקענט באלייכטן יענעם טונקעלן ווינקל אין פּרײַם נשמה ווי ווייניג וואָס האָט זיינע פּריע יאָרן פּארהלומט אין א סטודענטיש מונדירל אויף די קראַקעווער פּלאַנטן?

דר. מאַקס וויינרײך

1894 — גאַלדינגען, קורלאַנד. אייראָפּעישע רײזעס, אמע-
ריקאַנישע, 1940 באַזעצט אין אמעריקע. מיטגרינדער און
מיט־דירעקטאָר פֿון יװאָ אין ווילנע, איצט וויסנשאַפֿט־
לעכער דירעקטאָר פֿון יװאָ אין אמעריקע.

אז איך וועל אייך זאָגן, אז איך האָב נישט ליב און איך האָב נישט קיין
אַכטונג פאַר פּאָעטן, וועט איר דאָך מיר נישט גלויבן. אז איך וועל אייך זאָגן,
אז איך האָב יאָ ליב און איך האָט יאָ אַכטונג פאַר וויסנשאַפֿטסלייט — וועט
איר דאָך מיר אויך נישט גלויבן. אָבער דאָס איז פּאַרט אזוי, איך האָב מיך
מיט דר. וויינרײך געטראָפֿן אסך מאַל. אפילו עטלעכע מאָל געוועזן ביי אים
אין שטוב אין ווילנע צו גאַסט. אָבער די געשפּרעכן זענען אלעמאַל גע-
וועזן עפּיס אזעלכע אָנגעצויגענע, אזעלכע אָן־טעמדיקע. ווי אָפט דר. וויינ-
רײך האָט געמערקט, אז איך האָב די, אָדער די אנדערע אַרבעט זיינע גע-
לעזן האָט ער אלעמאַל אויסגעדריקט פאַרווונדערונג. (דאָס האָט ער גענע-
ראַליזירט, געמיינט, אז אלע פּאָעטן לעזן נישט קיין וויסנשאַפֿט, לעזן אפּשר
בכלל נישט. דאָס האָב איך געמוזט ליידן פאַר מיין פּאָעטישן פּאַך). און ווי
אָפט איך האָב געמערקט, אז דר. וויינרײך האָט די, אָדער די אנדערע אַרבעט
מיינע, ליד מיינס געלעזן, האָב אויך איך אויסגעדריקט פאַרווונדערונג:
טאַקע? — דאָ האָב איך שוין גענעראַליזירט, אז די וויסנשאַפֿט־לייט אונזערע
האַבן אין דער לינקער פּיאַטע אַלץ, וואָס עס שרייבן דאָרט פּאָעטן . . .
א מיטלווקסיקער איז דר. וויינרײך, האָט שפּיציקע, שאַרפע פּנים־
שטריכן — די בעלמע אויפֿן אויג, וואָס איז אים פאַרבליבן פֿון דער אויג־
פאַרווונדונג בשעת א פּוילישן פּאַגראָם אין ווילנע — מאַכט דאָס פּנים
נאָך ערנסטער און נאָך שפּיציקער. ער לאַכט זעלטן, כאָטש ער איז א קלוגער,
מאַכט ער זעלטן א וויץ. גיכער האָט ער ליב א גלייכווערטל אין וועלכן עס קומט
צום אויסדרוק די חכמה פֿון דער יידישער שפּראַך, וואָס דאָס איז וויינרײכס
ספּעציאַליטעט. ער רעדט מיט א מאַדנעם אַקצענט, א שפּיציקן און א שאַרפֿן
און עפּיס אזוי ווי עס וואָלטן זיך ארום יעדער ריש א שאַט געטון א פּאַר
שטיינדלעך אויף א ברעט. וואָס דאָס איז פאַר אַן אַקצענט ווייס איך נישט,
קיין קורלענדער אַקצענט איז דאָס נישט, ווייל די קורלענדער רעדן חצי־
יידיש — פּאַלאָווינע דייטש, און דר. וויינרײך רעדט נאַטירלעך מיט ריינסטן,
יידיש, וואָס איר קענט זיך פּאַרשטעלן, אזוי ווי ער וואָלט נישט גערעדט,
נאָר ער וואָלט געלייענט פֿון א כתב יד.

אין צוזאַמענהאַנג מיט מיין אַרבעט לטובת דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן

אינסטיטוט, פון וועלכן דר. וויינרייך איז דער מיטגרינדער — אויב נישט דער גרינדער — און דער מיטדירעקטאָר — אויב נישט דער דירעקטאָר — איז עס מיר אָפט אויסגעקומען צו לעזן קאָפּיעס פון דער קאַרעספּאָנדענץ פון ייוואַ מיט אלערליי פּערזאָנען. איך רעד דאָ נאטירלעך וועגן בריוו פון דר. וויינרייכס דיקטאַט. די בריוו זענען אזוי פּערפּעקט אין זייער קלאַרקייט און אין זייער פשוטקייט און אין זייער שפּראַך, אז דו האַסט דעם איינדרוק, אז דאָס לעזטו ניט א בריוו, נאָר דו הערסט רעדן א מענש. פונקט דאָס פאַר-קערטע פון דעם איינדרוק, ווען מען הערט וויירייכן רעדן, דעמאָלט האַט מען דעם איינדרוק, אז ער לעזט פון א כתב יד.

דורך א צופאל איז וויינרייך אין דער צייט פון אויסברוך פון צווייטן וועלט קריג נישט געוועזן אין ווילנע און אין מערץ 1940 איז ער געקומען קיין אמעריקע. אָבער עס ציט אים צוריק קיין ווילנע. און זיין האַפּענונג איז, אז דער שטורם וועט אריבער, אומצוקערן זיך צום ווילנער וויסנשאפטלעכן וואַרשטאַט. אָט דאָס אלץ, וואָס ער זעט ארום זיך אין אמעריקע, אָט די אלע וואַקסנדיקע מיליאָנען נפשות פון יידישן יישוב אויף דער זייט ים, האַבן ביי אים קיין האַפט נישט. יידיש לשון איז פאַר אים נישט נאָר יידישע פאַרם, נאָר אויך יידישער אינהאַלט, אָדער ריכטיקער געזאַגט: אן אינטעגראַלער אומצעטיילבאַרער טייל פון יידישן אייביקן אינהאַלט. אויב יידיש וואַלט גע-זוכט איר יידישיסט נומער איינס, און נישט אין לייכטן, נאָר אין שווערן זינען פון אָט דעם וואַרט, וואַלט איך דעם כבוד געגעבן דר. מאַקס וויינרייכן — יידישיסט נומער איינס. נאָר פאַרוואָס דער יידישיסט נומער איינס האַט אזא מאַדנעם נאָמען ווי מאַקס — דאָס וועל איך קיינמאָל נישט וויסן. און אפשר איז דאָס אויך יידישיסטיש, ווי עס לערנט אונז די געשיכטע פון די יידישע נעמען וואָס האַט זיך אלעמאָל צוגעפאַסט צו דער סביבה, פונקט ווי די מלבושים.

דר. וויינרייך האַלט, אז יידיש שאפן אין יידיש איז צו ווייניק עקזאַקט, צו ווייניק פינקטלעך. עס איז דאָ אסך טאַלענט, נאָר ווייניק אָרגאַניזאַציע, עס איז דאָ צויפּל פליגלדיקייט, אפשר אפילו צופיל פליגלמאַנישקייט און צו ווייניק מעטאָדיק. ער האַט עס געמאַכט פאַר א לעבנס-אויפגאַבע צו דער-ציען א דור פון יידישע מעטאָדישע וויסנשאפטלער. זיין גייסטיק קינד איז געוועזן די אספּיראַנטור פון יונגע וויסנשאפטלער ביים ייוואַ אין ווילנע. ער האַט די עטלעכע צענדלינג יונגע מענשן דערצויגן מיט אזויפיל ליבע ווי א טאַטע. ממש ווי א טאַטע. זיי זענען דאָך טאַקע געוועזן זיינע גייסטיקע קינדער. ער פילט אָבער, אז דאָס ווערק איז ערשט אָנגעהויבן, קוים די ערשטע שריט געשטעלט. מיט דעם שפּיציק-רישיקן אקצענט רעדט ער אזוי ליריש

וועגן דער אספיראנטור ביים יוואָ, נישט ווי א וויסנשאפטסמאן וועגן א דראמאטיש-איבערגעריסענער וויסנשאפטלעכער ארבעט, נאָר ווי א פאָעט וועגן צערעטענע רויזן.

1940

יוסף יאָשונסקי

1881 אין גראָדנע, שטודירט אין פעטערסבורג און אין דייטשלאנד, געווינט אין פעטערסבורג ביז 1920, ווילנע ביז 1927, ווארשע ביז צום סוף — לויט קלאנגען גע- שטארבן פון אייגענעם ווילן ארום אויגוסט 1942. לויט שפעטערדיקע דעפיניטיווע ידיעות אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יאָר 1943.

אינזשעניער יוסף יאָשונסקי האָט ליב געהאט צו וויסן, אלץ גרינטלעך צו וויסן, אלץ אַן אויסנאם, די געביטן פון זיינע פאראינטערעסירונגען זענען געוועזן אזוי ברייט ווי דאָס וויסן אליין. אמת, אז ער האָט זיך אויסגעלעזן א פאַר אייגן, געוועזן שטארק קורצזיכטיק, אָבער ער האָט די אויגן זיינע נישט אויסגעגעבן אומזיסט, זיין וויסן איז געבליבן אין מוח ביי אים, ער האָט טאקע וועגן אלץ געוויסט און אלץ גרונטיק פארשטאנען. אָבער דו האָסט אים געקענט קענען יאָרן און נישט וויסן, אז ער ווייסט אזויפיל. ער האָט זיך נישט בארימט מיט זיין וויסן און זיך נישט געוואָרפן דערמיט. ער איז נישט געוועזן קיין טיפישער בעסער-ווייסער, וואָס כאפט אלעמען כסדר ביי גרייזן. עס האָט אים נישט געארט, אז יענער מאכט גרייזן. אדרבא — אויך דאָס איז אינטערעסאנט געוועזן צו וויסן ווי ווייט מענשן קענען זיין גראָבע יונגען. אויך דאָס איז וויסן . . . ער האָט פאריכט נאָר דעמאָלט ווען מען האָט אים געפרעגט. און דעמאָלט איז אים גוט געוועזן, גוט ווי די וועלט. ווייל נאָך מער ווי אליין וויסן האָט יוסף יאָשונסקי ליב געהאט מסביר צו זיין, פארטייטשן, אויפקלערן, לאָזן יענעם וויסן דאָס אלץ, וואָס ער ווייסט. דאָס איז געוועזן זיין ליידנשאפט ממש — און ווי יעדע עכטע ליידנשאפט איז דאָס געוועזן א שטילע ליידנשאפט ביי אים. א שטילע און אן אומבאצווינגבארע. ער האָט געבראכט קרבנות פאר דעם.

טאקע, צו וואָס זאָל איך דעם גאנצן מענש — יוסף יאָשונסקי — פאר- גלייכן? איך וועל אים פארגלייכן צו א בוך. ווי א בוך האָט ער געדולדיק אלץ אריינגענומען אין זיך, ווי א בוך האָט ער געדולדיק און שטיל געווארט ביז מען איז געקומען צו אים — און ווי א בוך האָט ער אלץ געגעבן יעדן, וואָס איז נאָר געקומען צו אים און ווי א בוך האָט ער אלץ געדענקט, וואָס מען האָט אין אים אריינגעשריבן, און ווי א בוך איז ער קיינמאָל נישט מיד געוואָרן אלעמאָל אויפסניי און מיט דער זעלבער געדולד יעדן איבערצוגעבן וואָס ער אליין ווייסט.

נישט געקוקט אויף יוסף יאָשונסקיס וויסנשאפטלעכן סטאזש, נישט גע-

קוקט אויף דעם, וואָס ער האָט ממש אומצאָליקע וויסנשאפטלעכע ווערק פאר-
 יידישט, נישט געקוקט אויף זיין ריין זשורנאליסטישן סטאזש—זיך לאנגיאַרי-
 קער מיטארבעט אין דער בעסטער אפשר און ריינסטער פון די יידישע צייטונגען
 דעם „פריינד“, וואָ בלויז דער נאָמען פון דער צייטונג קלינגט איינעם אין די
 אויערן ווי א פרילינגס-ליד פון דער יידישער ליטעראטור — נישט געקוקט
 אויף זיין פירנדיקער מיטארבעט ביי דער גרויסער רוסישער בראַקאהאוז-
 עפראן-ענציקלאָפּעדיע, נישט געקוקט אויף יאַשונסקיס חלום צו פארנעמען
 זיך בלויז מיט וויסנשאפטלעכער ארבעט, האָט ער אָבער כמעט שטענדיק
 געמוזט ארבעטן אויף אדמיניסטראטיווע פאַסטנס. אָט האָט ער געמוזט נעמען
 אויף זיך די אויפגאבע צו זיין דער דירעקטאָר פון דער יידישער גימנאזיע
 אין ווילנע, און אָט האָט ער געארבעט אין ווארשעווער „אַרט“, צוערשט אלס
 וויצעדירעקטאָר אונטער דר. זילבערפארב און נאָך יענעם טייט — אלס
 דירעקטאָר אליין, און אין געטאָ האָט ער ווידער געהאט אן אדמיניסטראטיוון
 פאַסטן אין דער קהילה — דעם שווערסטן, דעם פאראנטוואָרטלעכסטן, דעם
 פאַסטן אָן אן אויסוועג אין דער וועלט . . .

אָבער יאַשונסקיס אויפגאבע אין לעבן איז געוועזן מסביר צו זיין דאָס
 וויסן פון דער וועלט צו די יידישע מאסן, האָט ער דעריבער מער ווי א יאָר-
 צענדליג געשריבן פאַפּולער-וויסנשאפטלעכע ארטיקלען אין דער „פאַלקס-
 צייטונג“, און די לעזער האָבן זיינע ארטיקלען ליב געהאט און דורך די אר-
 טיקלען דעם מחבר, יאָ, ממש ליב געהאט האָט מען אים פאר זיין לייכט
 מאכן די שווערסטע פראגן און פראבלעמען פון וויסן, און ער האָט די ארבעט
 געטון ווי א הייליקן דינסט. אָפט פלעגט ער זיך מיט פרייד „באקלאַנגן“, אז די
 ביכער צו יעדן ארטיקל קאסטן אים מער ווי דאָס, וואָס די צייטונג צאָלט אים,
 אז אָפט קאסט עס אים וואָס פון מי, דאָס וואָס גיט דעם לעזער א פערטעל שעה
 נחת. אָבער די לעזערשאפט האָט עס אָפגעשאצט, מען האָט אים ליב געהאט
 ווי א באליבטן פאָליטישן פירער, כאַטש צו דער פאָליטיק האָט ער זיך נישט
 געמישט.

א פנים פון א יידישן למדן, מיט א בערדל אפילו, אָבער נישט פון קיין
 למדן א חלוש, האָט יאַשונסקי געהאט, א פנים פון א וועלטלעכן יידישן למדן,
 און נישט געקוקט אויף דער קורצזיכטיקייט, וואָס מאכט פנימער ביז —
 א גוט פנים, און אז ער הויבט אָן צו רעדן צו דיר, איז באלד קלערט ער דיר
 עפּים אויף, שוין די שטימע זיינע איז געוועזן אזא גוטע און געדולדיקע שטימע
 וואָס האלט אין איין אויפקלערן עפּיס.

ער האָט געוואוסט, יאַשונסקי, אז איך לעז אלקי, וואָס ער שרייבט: זיינע אר-
 טיקלען, זיינע ביכער, איך האָב אפילו אמאָל געוואגט ווי א לעזער אויפצושרייבן
 מיינע איינדרוקן פון זיינס א פאַפּולער-וויסנשאפטלעך בוך און אָפּדרוקן ווי א

רעצענזיע, האָט ער געפילט — אין זײן װונדערבארער תמימות פון אן אמתן תלמיד חכם, אזאָ אָן שום קנאה־שנאה, אז ער דארף מיך אמאָל חבריש מהנה זײן, אָבער לידער זענען פאָרט נישט זײן געבײט. מאכט זיך אמאָל אין 1931, אז איך שרייב אָן א שלעכטע דראמע מיטן נאָמען „דריי פרויען, װאָס האָבן ליב געהאט“, און דער העלד פון אָט דער דראמע איז א װיסנשאפט־לעכער פאָרשער, װאָס האָט א טעאָריע, אז מען קען אױסנוצן די ענערגיע פון דער זון און גליקלעך מאכן די מענשהייט, נאָר די דריי פרויען, װאָס האָבן אים ליב, לאָזן נישט. א טראגעדיע, — און װי בין איך איבעראשט, איך בין דעמאָלט געװעזן אין דרום־אפריקע, צו לעזן א רעצענזיע װעגן דער שלעכטער דראמע מײנער פון — — יוסף יאַשװנסקי . . . נישט װעגן דער דראמע האָט ער געשריבן, נישט װעגן איר ליטערארישן אומװערט, נאָר װעגן די װיסנ־שאפטלעכע פראָבלעמען פון מײן־הויפט העלד, און ער האָט מיר אפילו צו־געשריבן װיסנשאפטלעכע אינטואיציע . . . איך בין געװעזן אין זיבעטן הימל. פארבונדן א צײטלאנג מיט דער „אַרט“־ארבעט אין 1934 האָב איך אָפט מיך באגענגט מיט יאַשװנסקי פאר מײן אָפּפאַרן פון פוילן. ער האָט געװוסט, אז איך פאָר אױעק אױף שטענדיק, זאָגט ער מיר, אז ער װאָלט נישט געקענט אױעק, ער מוז כסדר מסביר זײן און אין אױסלאנד זענען נישטאָ יידישע מאסן. ביז געקומען איז א מאָמענט, װען דער אײביקער בעל מסביר האָט נישט גע־קענט מער מסביר זײן די יידישע מאסן אין געטטאָ דעם װילן פון דער געסטאפּאָ . . .

אלעקסאנדער כאַשין

1886 אין בערעזינע — 1914-1917 אין אמעריקע, שפעטער אין מערב־אייראָפּע, זינט 1922 צוריק אין ראַטן־פארבאנד. דאָרט וואַרשיינלעך געשטאַרבן ארום 1938.

א הויכער, א בלאַנדער, א דינער, מיט לאנגע הענט, לאנגע פיס, א לאנג פנים, א לאנגע נאָז און א נאָמען, וואָס כאַטש ער באשטייט נאָר פון זעקס זילבן צוואמען, קלינגט ער זייער לאנג — א — לע — קסאנ — דער — כא — שין.

ער איז א קלוגער געוועזן, אזוי קלוג, אז ער האָט זיך נישט געקענט העלפן און ער איז געוועזן אביסל א ציניקער. די קליינע דאָזע פון ציניזם אין זיין טון און אין זיין רעדן האָט אפשר געשטאַרקט אויך זיין קרענק. ער איז געוועזן א לונגען־קראַנקער, א טובערקלאָזער, פלעגט לאנג און שווער הוסטן, אָט פונקט אזוי ווי די פּאָעטן פון סוף ניינצענטן יאָרהונדערט, ווען דאָס זיין טובערקולאָז האָט באלאנגט צו דער מאָדע ביי פּאָעטן.

אז אלעקסאנדער כאַשין (זיין אמתער נאָמען איז געוועזן צבי אווערבוך) פלעגט רעדן פלעגט ער ציען לאנגע, אָבער זייער קאַרעקטע זאַצן, ווייל ער האָט גוט באהערשט די יידישע שפּראַך, דערביי פלעגט ער זייער ווייט און ברייט געסטיקולירן מיט זיינע לאַנגע הענט, עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אז ער שטייט אויף שטשוודלעס און געכטיקולירט נישט בלויז מיט זיינע אייגענע הענט, נאָר די הענט זענען פארלענגערט מיט קאטשערעס. און גערעדט האָט כאַשין מיט דערזעלבער אויטאָריטעט אין אינהאלט און פּאָרם — וועגן האַרשפּאלטערישע פּראָבלעמען פון לינקען פּועלי ציוניזם פונקט ווי וועגן אבסטראַקטע ליטעראַרישע פּראַגן פון דעם עקספּרעסיאָניזם קאַנטראַ אימ־פּרעסיאָניזם, וואָס האָבן דעמאָלט פונקט אזוי ווייניק געוויסט וואָס זיי ווילן ווי זיי ווייסן עס היינט. נאָר, אז כאַשין האָט גערעדט וועגן דעם, האָט זיך גע־דאַכט מיט גרויסער זיכערקייט, אז ער ווייסט, אז ער איז דער איינציקער אויף דער גאַנצער וועלט, וואָסט ווייסט.

א ראַציאָנאליסט ווי ער איז געוועזן, האָט ער אין גרונט פיינט געהאט אין דער טיף פון זיין נשמה די אומפאַרשטענדלעכקייט פון דער „כאליסטערע“ פּאָעזיע און די געשרייען־צוליב־געשרייען פון פּרין מאַרקיש. אָבער ער האָט דעם מין פּאָעזיע פאַרטידיקט מיט אלע פייערן פון זיין טעמפּעראַמענט. אמאָל האָט ער זיך אויף א פאַרזאַמלונג אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַריין שטאַרק צעקאַכט אין א דיסקוסיע וועגן מאָדערנער ליטעראַטור. דערצו איז ער דעמאָלט אין וואַרשע געוועזן נישט לעגאל און מען האָט אים געמוזט רופן

מיט עפּיס און אויסגעטראכטן נאַמען, איינעם פון די צענדלינקער נעמען מיט וועלכע דער אומרויקער כאַשין האָט זיך באנוצט. ער האָט זייער אָפט אליין נישט געוואוסט וויאזוי ער הייסט אין געגעבענעם מאַמענט. שטייט ער אזוי און קאכט זיך און עפּיס האָט ער גראד זיך פארנומען אויף די נאַרוועגער און גאַנץ באזונדערס האָט ער אלעמאַל א שאַס געטון א הארמאטן-קויל אויף הענריק איבסאָן. איבסאָן און איבסאָן — ביז מיר האָבן אים אונטערגערוקט א צעטל, אז דער נאַרוועגער האָט נישט געהייסן איבסאָן, נאָר פשוט איבסען, טעותן האָט ער געמאכט אסך, פאַר אים איז גענוג געוועזן צו לעזן איין זייטל פון א שרייבער און באלד צו מאכן (זייער איבערצייגנדיק — ווייל ער איז געוועזן זייער א גוטער אַראַטאַר) אש און בלאַטע פון אים.

מיט פארטיי-מענשן — א פארטיי-מענש, און ער האָט אָפט געביטן זיינע פארטייאישע איבערצייגונגען, אלעקסאנדער כאַשין, כאַטש תמיד האָט ער זיך באוועגט אין לינקסטן פליגל פון אלע פארטייען, אים האָט עס געצויגן פון לינק צו נאָך לינקער, מיט ליטעראטן איז ער געוועזן א ליטעראט, אַט אזוי ווי פארטיי וואַלט אים קיינמאַל גאַרנישט אָנגעגאַנגען. מיט די פאַעטן פלעגט ער איראַניזירן פון די פארטיי-מענשן און מיט די פארטיי-מענשן פלעגט ער איראַניזירן די צעפלאַכטענע פאַעטן, און דער אומרו האָט אים געטריבן און געטריבן כסדר.

דאָס איז געוועזן ארום 1919 און 1920 אין ווין, ווען לינקס מיט רעכטס האָט זיך דאָרט גאַנץ בלוטיק ארומגעשאַסן. כאַטש נישט קיין פארטיימענש — פלעג איך דאָך גיין צו די לינקע דעמאָנסטראציעס, און קיין העלד בין איך נישט. קום איך אמאַל נאָך אזא דעמאָנסטראציע, ווו איך האָב ערשט געזען מענשן ליגן אויפן טראַטואר און שארן מיט די שטארבנדיקע, קאַנווול-סירנדיקע פיס די קאלוזשעס בלוט אונטער זיך, אין קאפע. איך בין געוועזן נאָך מתים-בלייך און האָב נאָך געציטערט פון דער אויפרעגונג. נאָך מער — ווייל עס האָט זיך מיר געדאַכט, אז איינער פון די מענשן, וואָס איך האָב געזען אין א קאלוזשע בלוט איז געוועזן כאַשין, אָבער צו מײן פרייד איז כאַשין געזעסן אין קאפע און געמאַכט וואַצן און אליין געלאכט און געזאַגט: אַט גייט ראזויטש, אונזער פאַלק, ער וועט אונז, די גענעראלן פון הויפט-קווארטיר, שוין גענוי דערציילן, וואָס עס איז פאַרגעקומען; קיינער האָט נישט געלאכט און כאַשין אליין האָט געפילט, אז דער וויץ איז נישט געוועזן אויפן פלאַך.

ער האָט ליב געהאַט אַראַפצורייסן—כאַשין—אָן שום באזונדערער כוונה—אַראַפרייסן, אויסצוגעפינען א שוואכע שטעלע אין א ווערק פון א שרייבער און פון דאָרט שוין מער נישט אַפטרעטן. דער עיקר איז דאָך טאַקע גע-וועזן דאָס אַראַפרייסן. עס איז דאָך געוועזן א צייט פון אַראַפרייסן. וויסן

און באלעזנקייט האָט ער געהאט אַנגעזאמלט פון אמאָל — איצט פלעגט ער נאָר בלעטערן. ער האָט דערפון נישט געמאכט קיין סוד. וואָס כאשין האָט געוואָלט — ווער ווייסט. ווהיין ער האָט געצילט? האָט ער דען אליין געוויסט? און דאָך האָט אים עפּיס אן אינערלעכע ער-לעכקייט געטריבן צו פארלאָזן די ווארימע נעסט פון אמעריקע און פאָרן איבער האַנאלולו קיין רוסלאַנד צוריק — צוריק צום לאַנד פון די רע-וואָלוציעס. עטלעכע מאָל איז ער פון דאָרט ווידער אוועק און עטלעכע מאָל צוריק. קורץ פאר דער ידיעה וועגן זיין טויט אין טורמע האָט זיך בא-וויזן די ידיעה, אז ער איז באשטימט געוואָרן פאר דעם עקספּערט פון העברעיִש-לערנונג ביים יידישן בילדונגס-קאָמיסאריאט פון דער יעוו-סעקציע. דאָ און דאָרט איז אן ארטיקל פארבליבן, דאָ און דאָרט א בראַשורע, וואָס איז שוין לאנג פארעלטערט, דאָ און דאָרט א דערניערונג ביי גוטע פריינט, און אמאָל איז עס געוועזן א נאָמען, וואָס האָט געקלונגען און אפילו געדונערט גאנץ שטארק סאי אין פארטיי קרייזן און סאי אין ליטערארישע קרייזן — אלעקסאנדער כאשין. אָט שטייט ער אזוי דייטלעך פאר די אויגן, אלעמאָל מיט א קאָפּ העכער, אָט הער איך זיין שטימע, אלעמאָל הייזעריק.

1941

שמואל לעהמאָן

1886 אין ווארשע — געשטאַרבן אין געטטאָ פון ווארשע
1940.

א קליינער און א דארער, מיט א פארשפיצט פנים און זייער א לאנגער, שפיציקער נאָז, דער אנצוג הענגט אויף אים, אן אָפּגעטראָגענער און אלע-מאָל א צו גרויסער און אזוי אויך דער מאנטל, דער קאפעלוש פאלט אריבער איבערן שטערן אין די גרויסע, טיף זיצנדיקע אויגן, וואָס זענען אלעמאָל פארצויגן מיט א גוטמוטיקן שמיכל — גוֹן רעדן רעדט ער זייער שטיל און רעדן רעדט ער נאָר וועגן צוויי זאכן, אָדער וועגן זיין נויט אָדער וועגן יידישע פּאָלקס-שאפונגען. אָט דאָס איז געוועזן שמואל לעהמאָן, דאָס עכטע ווארשעווער קינד, איינער פון די טעטיקסטע זאמלער פון יידישן פּאָלק-לאָר. קוים האָט ער אויף א פּאָר חדשים אָפּגעבעטן דעם באלעבאָס זיינעם, אז מען זאָל אים נישט ארויסשטעלן פון דער איינצימערדיקער דירה ערגעץ אויף שיענע גאס — האָט ער זיך באלד מיט דער גרעסטער התמדה גענומען צו זיינע זאמלונגען, וואָס האָבן קיין גרעניץ און קיין ברעג נישט געהאט, און קוים האָט ער אזוי ביי אָט דער ארבעט אָפּגעארבעט מיט א זעלבס-פארגעסן-קייט א פּאָר חדשים, האָט זיך דער באלעבאָס ווידער גענומען צו אים און צו זיין פארלעגענעם דירה-געלט-חוב. אז ער איז אלט געוועזן דרייצן יאָר — פלעגט ער אונז דערציילן — האָט ער זיך שוין גענומען צום זאמלען פּאָלקס-לידער און אז ער איז אלט געוועזן 54 יאָר האָט ער אויפגעהערט צו זאמלען ווייל ער איז געשטאַרבן, איך בין זיכער, אז אין זיינע זאמלונגען געפינען זיך שוין — אויב זיינע זאמלונגען זענען נאָר נישט פארפאלן גע-וואָרן — לידער וועגן געטטאָ. געלעבט האָט ער — שמואל לעהמאָן — פון וואָס עס האָט זיך געלאָזט, צום ליבסטן איז אים געוועזן די מלאכה פון א קאלעקטער פון ראַטעס, ווייל דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו זיין אין שטענדיקן קאָנטאקט מיטן פּאָלק און כסדר פּאַרצוזעצן זיין ארבעט, וועגן לעהמאָנען פלעגט מען דערציילן אזא מין אנעקדאָט: אמאָל איז ער אריינגעקומען צו א בייזן ייד איינצומאָנען א ראַטע, דער ייד, חוץ דעם, וואָס ער איז סתם געוועזן א בייזער, האָט געהאלטן פונקט אינמיטן קריגן זיך מיט זיין ווייב און אז לעהמאָן איז אריינגעקומען האָט ער אים באגעגנט מיט א פא-מויניצע פון די סאמע ווילדסטע קללות, לעהמאָן האָט זיך אזש מחייה גע-וועזן, אויף אזא פּאָלקס-אוצר פון חרמות אין מיטן א פּראָסטן, וואָכעדין טאָג, אינמיטן זיין לאנגווייליקער ארבעט, האָט ער זיך גאַרנישט געריכט און דער ייד האָט געשאַלטן און געשאַלטן און זיך געזידלט און אין לעהמאָנען האָט עס

ממש געזונגען פאר שמחה. זיינע זאמלונגען פון פּאָלקס־קללות און חרמות זענען לעצטנס געוועזן אביסל פארנאכלעסיקט און דאָ אזא מין אוצר. ער האָט ארויסגענומען פון די אייביק אַנגעפילטע קעשענעס א בלייפעדער און א נאָטיציביכל און מיט א שמיכל געבעטן דעם צעיושעטן ייד: ווי האָט איר געזאָגט? זאָגט עס נאָכאמאָל, איך האָב פארהערט, איך וויל עס דייטלעך פאר-שרייבן . . . (ווארום לעהמאַן איז געוועזן וויסנשאפטלעך פינקטלעך ביי זיינע פארשרייבונגען) דער ייד האָט געמיינט, אז לעהמאַן וויל אים קלאָגן צום געריכט פאר באליידיקונג און האָט זיך גענומען פארענפערן און האָט זיך גאַר אָפּגעטראָגן. לעהמאַן איז אומעטיק געוואָרן — אזא אוצר געפונען און דער אוצר איז אזוי אומגעריכט אויסגערונען ממש פון אונטער די הענט . . . אמאָל האָט מען לעהמאַנען געפראוועט א יובל. ער איז געזעסן אויף דער בינע, דאָס פארשפיצטע, לאנגע פנים האָט געפלאמט, די גרויסע, פאר-שאַטטע אויגן זענען געוועזן אראָפּגעלאָזן, אויפן פנים האָט געשפילט דער אייביקער שמיכל און עס איז אים אומעטיק געוועזן פון די רעדעס. די רעדעס זענען געוועזן אזוי ליטעראריש, אזוי סטיליסטיש געטאַקט און קיין ברעקל פּאָלקס־טאָן. ער האָט נישט שטארק ליב געהאט די קינסטלערישע ליטעראטור. צו וואָס דארף מען דאָס, אז דאָס פּאָלק האָט דאָך שוין אלץ אויפגע-שריבן. לויט זיין מיינונג האָט מען דער עיקר געדארפט זאמלען, אז אלץ איז דאָך דאָ אין פּאָלק. לידער און באלאדן און דערציילונגען און לעגענדעס און דראמעס און פּילאָזאָפיע און מוזיק — אָן א שיעור מוזיק. אז די יובל־רעדעס האָבן זיך געענדיקט. האָט מען לעהמאַנען געבעטן, אז ער זאָל דערציילן אביסל פון זיין זאמלערישער פראקטיק. און ער האָט גענומען דערציילן און כאַטש די רעדע זיינע האָט געדויערט שעהן, האָט מען געהערט און געהערט מיט א פארכאפטן אָטעם. ער האָט דערציילט וויאזוי ער האָט זיך אמאָל איינגעשפארט אויסצוגעפינען א לעבעדיקן מחבר פון די בארימטע ווארשעווער יידישע גנבים־לידער. אזוי ווי א געניטער בערן־יעגער איז ער נאָכגעגאנגען נאָך די שפורן פון די טריט פון דעם גנבים־ליד, געקראַכן אין די סאמע געדיכטענישן פון דער ווארשעווער יידישער אונטערוועלט ביז ער האָט דעם פּאָלקס־דיכטער געפאקט. און אז ער האָט אים געפאקט, האָט ער ערשט קיין נחת נישט געהאט, ווייל דער גנב־דיכטער האָט בשום אופן נישט געוואָלט באגרייפן וואָס דער ייד וויל פון אים, ער האָט אים חושד געוועזן, אז ער — לעהמאַן — איז א פארשטעלטער ציווילער „מענטע“ (א פּאָליציאנט, אויף גנבים־לשון) און מער ווי איינמאָל האָט ער דעם דיכטער שוין נישט געזען. יענער איז אויסגעטרונקנט געוואָרן . . .

נישט איינמאָל פלעג איך אזוי קוקן אויף לעהמאַנען און טראכטן, אז ער איז עפּיס א מין מענשלעכע בין, וואָס זאמלט דעם האַניג פון די לאַנקעס פון

פאלקס-לעבן, פולע מיט די הערלעכסטע, פארביקסטע בלומען — נאָר ער אליין, אָט די מענשלעכע בין, וועט קיינמאָל דעם האַניג אליין נישט געניסן. און דאָך האָט אים ממש עפיס אזוי ווי אן אינסטינקט געטריבן צו זאמלען, צו זאמלען אָן א סוף. אין די לעצטע יאָרן פון לעהמאַנס לעבן האָט אים דער יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט געשטיצט מיט אן אספיראנטור — האָט זיך אָבער די וועלטגעשיכטע אריינגעמישט און געמאכט א סוף פון לעהמאַנס גן עדן אויף דער וועלט און אים אָפגעשיקט אויף יענער וועלט. דאָרט זיצט ער אוודאי צווישן די מלאכים און זאמלט פון זייערע קלינגענדיקע צינגלעך און זילבערדיקע שטימעלעך יידישן מלאכים-פאלקלאָר.

1941

א ה ר ז מ א ר ק

1904 אין לאַמזשע, געווינט אין ביאליסטאָק, וואַרשע, גע-
שטאַרבן אין ווילנע — 1938.

ווער עס זייעט ווינט — שטורם וועט ער שניידן — —

מיר פון דער גרופע פון דער „כאליאסטערע“ אין וואַרשע, וואָס איז גע-
וועזן טעטיק א גאנץ קורצע צייט, אן ערד פון יאָר 1921 ביז 1926, האָבן
בלי שום ספק געזייעט ווינט . . . ווארום ווינט איז געוועזן אסך פון דעם, וואָס
מיר האָבן געשריבן און וואסער איז געוועזן אסך פון דעם, וואָס מיר האָבן
געשטויסן מיט אונזערע פעדערס און אסך, אסך פון דעם, וואָס מיר האָבן דע-
מאָלט געטון איז געוועזן געשריבן אויף'ן ווינט און דער ווינט האָט באלד אויס-
געטרונקנט, און סוף כל סוף זענען מיר זיך פונאנדערגעלאָפן אין אלע פיר ווינטן
פון דער וועלט. אזוי איז עס אלעמאָל מיט אזעלכע גרופעס. מען שאצט אונז
איבער און מען שאצט אונז אונטער און עס איז שוין — ווען די ווערטער ווערן
געשריבן אין יאָר 1942 — נישטאָ מער קיינער, וואָס זאָל זיך אננעמען אונזער
קריוודע.

און נישט דאָס בין איך אויסן — שרייבנדיק וועגן אהרן מאַרקן, וואָס ווען
אונזער גרופע איז אויפגעקומען — און מיר זענען געוועזן ארום דרייסיק-
יעריקע מענער דעמאָלט — איז ער און זיין גרופע באשטאנען פון קוים „צן“
יעריקע יינגלעך.

און ווער עס זייעט ווינט — שטורם וועט ער שניידן — —

און נאָך וואָס פאַר א שטורם — — —

א טייפון — —

און ווו? — אין לאַמזשע.

און איר ווייסט, וואָס א טייפון איז? טייפון איז נישט א ליאדע שטורם,
א טייפון איז א שרעקלעכער ווירבלשטורם, וואָס פארניכטעט אלץ, וואָס ער
באגעגנט און ער קומט פאַר נאָר אין די כינעזישע וואסערן אין ווייטן
מזרח . . .

דאָס איז געוועזן אזוי ארום 1923. אנונגסלאָז איז נאָך דעמאָלט די גאנצע
וועלט געוועזן, אנונגסלאָז די יידישע וועלט פון פוילן, אז בלויז אין זעכצן יאָר
ארום האָט געדארפט קומען דער אמתער טייפון, טאקע דער טייפלישער טיי-
פון. בין איך איינגעלאדן געוואָרן צו קומען קיין לאַמזשע אויף א פאַרלעזונג.
און איינגעלאדן האָט מיך נישט קיין פאריין נאָר א גרופע פון פערזאָנען, וואָס
זייערע נעמען זענען מיר געוועזן אומבאקאנט, נאָר וועמען ארט דאָס. אַנגע-
קומען בין איך קיין לאַמזשע אין דער טיפער נאכט. די גרופע האָט מיך

אָפגעווארט. עס איז געוועזן א קליינע גרופע פון א זעקס-זיבן. אלע נאָך נישט קיין צוואנציק-יעריקע און א געמיש פון האלב-אסימילירטע גימנאזיום-סטודענטן און רעוואָלטירנדיקע ישיבה-בחורים, וואָס א ליאָדע טאָג וועלן זיי אויסטון די קאפאָטע. מען האָט מיך אריינגעפירט אין אן אלטן, גראבמויערדיקן, קליינשטעטלדיקן האָטעל פון מלך סאָביעסקיס צייטן. עס איז געוועזן הערבסט און קאלט און גליטשיק. אין צימער איז קיין אויוון נישט געוועזן, נאָר אן אלט־מאָדישער קאמין אָן א ברעקל האַלץ אָדער פייער און אויפן קאמין איז גע־שטאנען אן אלטער לייכטער. מיר האָבן געקויפט א ליכט, אָנגעצונדן און חברה האָט ארויסגענומען א נאָר וואָס דערשינען העפט און טאקע אין לאַמזשע. און דאָס העפט האָט געהייסן „טייפון“ . . .

פול מיט רעזיגנאציע שוין דעמאָלט האָב איך געטראכט: אזוי איז דער גורל און אזוי איז עס פארשריבן:

ווער עס וועט זייען ווינט — דער וועט שניידן שטורם.

דאָס העפט איז געוועזן פול מיט אויסרופצייכנס און אויסגעשרייען. די יונגע לייט זענען אין דעם העפט געוועזן אלע פארטראַטן און חוץ דעם, וואָס זיי זענען געוועזן פארטראַטן מיט זייערע נעמען און לעגאלע פסעוודא־נימען זענען זיי געוועזן פארטראַטן מיט קריפטאָנימען אויך. פאָרגע־דענקט האָב איך: אהרן מארק, שמואל זאָראַמב און, אויב איך מאַך קיין טעות נישט, אויך ח. וואָלף. די אלע דריי האָבן זיך שפעטער געמאכט א נאָמען אין דער בעלעטריסטישער און עסאיסטישער יידישער ליטעראטור.

און אהרן מארק איז געוועזן זייער א שיינער, שוין אביסל צו שיין. א געטאקט פנים פון א ברונעטן יונגען מאן, א געשניצט מויל פול מיט זייער שיינע ציין און ווערטער און מיט בלוט־רויטקייט, און גרויסע שיינע אויגן און א גלאטער שטערן און א צעכוואליעטע, געקרייולטע שעוועלירוע. ער איז — מערווייניקער — געוועזן דער פירער פון דער גרופע.

מיט מיין לעקציע סאי אין דער נאכט פון אַנקומען קיין לאַמזשע און סאי אויף צו מאַרגנס האָט זיך די גרופע ווייניק וואָס פארנומען. אזויפיל זיך אָנגערעדט צום פובליקום בין איך דאָס מאָל, ווייזט אויס, איינגעלאדן געוואָרן צו שפילן די ראָל נישט פון א לעקטאָר נאָר פון אן איי־מענש־פובליקום . . . די פאָרלעזונג האָט מען מיר געהאלטן, אויסגעשטורעמט דעם טייפון איבער מיר. און עס איז דווקא געוועזן וואָס צו הערן.

און אסך, אסך גיכער ווי עס איז צעפאלן געוואָרן די „באליאסטרע“־גרופע איז צעפאלן געוואָרן די „טייפון־גרופע. דער ווינט איז אלעמאָל דויערנדיקער ווי דער שטורעם — זיין קינד . . .

אַפט האָבן מיר זיך געזען שפעטער מיט אהרן מארקן אין ווארשע, שיין איז ער געבליבן, נאָר אביסל עלטער געוואָרן און זייער סטאטעטשנע. און פאר

דעם געדעכעניש פון „טייפון“ האָט ער אזוי מורא געהאט, אז ווען מען האָט פאר אים דערמאָנט דאָס וואָרט „טיי“ איז ער שוין בלייב געוואָרן, טאָמער דערמאָנט מען אים זיין יוגנט־זינד . . . ער איז געוואָרן א דערפאָלגרייכער לערער אין גימנאזיעס און א דערפאָלגרייכער שרייבער פון גוט דורכגע־טראכטע, ליטערארישע ארטיקלען, שפעטער פון ביכער אפילו, האָט אויפ־געשריבן א גאָר גרונטיקע שלום אש־מאָנאָגראַפיע. און, ווייזט אויס, אז מיידלישע הערצער האָט ער נאָך אלץ באצווונגען טייפוניש. אָפטמאָל זענען צו מיר יונגע מיידלעך וויינענדיק געקומען, איך זאָל רעדן א גוט וואָרט פאר זיי צו מאַרקן. נאָך א יאָר און נאָך א יאָר און אָט באזוך איך מאַרקן אין ווילנע. ער איז שוין א באלעבעסל אליין, האָט שוין א קינד און איז א לערער אין דער רעאל־גימנאזיע, א דערפאָלגרייכער לערער. און פלוצלונג דערגרייכט מיך ערגעץ אויף עק־וועלט א ידיעה, אז מאַרק איז קראַנק אויף אויסבלייכונג . . . און עס דערמאָנען זיך מיר זיינע בלוט־רויטע ליפן אין שיינעם, צו שיינעם פנים. און גאָר באלד: מאַרק איז געשטאָרבן. אין מאַנוסקריפט זענען גע־בליבן עטלעכע גרונטיקע ליטערארישע סטודיעס.

1942

מתתיהו מיזיש

1885 אין פשעמישל, מיטל-גאליציע, געווינט אין פשע-
מישל לרוב, צייטנווייז אויך אין ווין און אין ווארשע. גע-
בליבן אין פוילן און אומגעקומען.

מתתיהו מיזישן — אזוי שרייבט מען ארויס דעם נאָמען, ארויסרעדן רעדט רעדט מען „מיזעס“ — האָב איך געטראַפן דאָס ערשטע מאָל אין יאָר 1910. ער האָט זיך זינט דעמאָלט ווייניק וואָס געביטן ביז יאָר 1934, ווען איך האָב אים געזען דאָס לעצטע מאָל פארן שרייבן פון אָט די ווערטער. א מיטלוווקסיקער, מיט זייער א שטרענג, אָדלעריש איינגעשטעלט פנים, כאָטש נישט צו טונקל די האָר. א שפיציק צוגעשוירענע באָרד און זייער געדיכטע וואַנסעס און די ברילן צו די אויגן ווי צוגעוואקסן זינט דער געבורט. אויגן וואָס האָבן איבערגעלעזן א העלפט פון די ביכער פון דער וועלט און א פערטל פארגעדענקט אויף אויסנווייניק, אזוי ווי זיי וואָלטן דאָס אלץ פאָטאָגראַפירט, אזעלכע אויגן קען מען זיך גאַרנישט פאַרשטעלן אָן דיקע ברילן. אז איך האָב דאָס ערשטע מאָל געטראַפן מיזיש'ן אין יאָר 1910 איז עס געוועזן אין לעמבערג אין א קאפעהויז, און איך בין געוועזן אין דער געזעלשאפט פון שמואל יעקב אימבער, וואָס האָט דעמאָלט זייער פיל דערפאַלג געהאט מיט זיין קלאַנגפולער און לירישער פּאָעמע „אסתרקע“. מיזיש האָט געהאט א טבע צו רעדן צו מענשן פון אויבן אראָפּ, זייער אַגרעסיוו און זייער זעלבסט-זיכער. אָט אזוי ווי מען רופט א משרת — העי! נו זעט ער אימבערן, זאָגט ער אים אין פּויליש: — (מיזיש האָט זעלטן גערעדט יידיש, כאָטש ער איז איינער פון די גרעסטע, נישט נאָר יידיש-טעאַרעטיקער, נאָר אויך יידיש-קעמפער גע-וועזן שוין אין יענער צייט, ווען דאָס איז נאָך געוועזן א זעלטנקייט. און געקעמפט האָט ער פאר יידיש נישט אין יידיש, נאָר אין דייטש, העברעיש און פּויליש.) — העי, איך האָב געלעזן אייער בראַשורקעלע, ס'איז דאָ אין דעם גאַנץ פיינע לידעלעך. . . מער האָט נישט געפּעלט. אימבער האָט עפּיס שוין פון לאַנג געהאט א בייז האַרץ אויף מיזישן. אין פינף מינוט ארום איז דאָס גאַנצע קאפּעהויז געגאַנגען כאַדאַראָם. ביידע האָבן זיך נישט געלאָזט אָנ-שפּייען אין קאַשע און ביידע האָבן זיי געהאט לשון און ביידע זענען זיי גרויסע ערודיטן און ביידע האָבן איינער דעם אַנדערנס ווערק גרונטיק גע-לעזן. און ווען נאָר איך האָב מיזישן געטראַפן, אָדער געזען מיט אַנדערע מענשן — גלאַט איז עס נישט אראָפּ. עפּיס אזוי ווי ער וואָלט כסדר ארום זיך געשאַטן מיט באַנאַנע-שאַלעכץ, אָדער ער, אָדער זיינע מיטשמועסער האָבן זיך געמוזט אויף זיי אויסגליטשן און עס האָט שוין געמוזט קומען צו א שטיקל

סכסוך. און שטרענג איז ער געוועזן, אוי ווי שטרענג. אן אייביקער פראָפעסאָר, וואָס עקזאמינירט אייביק אלץ און אלעמען. קיין שמייכל אויף מיזיש פנים האָב איך — נאטירלעך — קיינמאָל נישט געזען. האָט ער געהערט א וויץ, האָט ער אים אויסגעהערט זייער ערנסט און באלד אנאליזירט עטימאָלאָגיש און פסיכאָלאָגיש און פילאָזאָפיש און היסטאָריש און עקאָנאָמיש אפילו. אז א וויץ איז געמאכט געוואָרן צום לאכן, צום אמוזירן זיך, צום שמייכלען כאָטש — דאָס איז אים, מתתיהו מיזישן, גאָר קיינמאָל נישט איינגעפאלן. און מה דאָך א וויץ איז געמאכט נאָר צום אויספאַרשן און שטודירן — א פשיטא שוין אלץ איבעריקע, וואָס האָט צו טון מיטן מענשלעכן וואָרט.

מען זאָגט יאקבי, איך קען פאר דעם נישט גאראנטירן, אז פּרץ, וואָס איז געוועזן פול מיט ענטוויאָום צום יונגן מתתיהו מיזיש נאָך זיין מייסטערהאפטן רעפּעראַט אויף דער טשערנאָוויצער שפראך-קאָנפּערענץ אין 1908, האָט אויף דעם געניאל, יונגען פילאָלאָג געזאָגט, אז ער איז אזוי אָנגעפילט מיט וויסן ווי א זאק מיט טשוועקעס. אי עס איז זייער נוצלעך און אי מען קען זיך נישט צורירן דערצו. — א באַרימטער געלערנטער אין וואַרשע פלעגט מיר אלעמאָל אויף מיזישן זאָגן, אז ער איז א טיפּיטשנער „צעטל-געלערנטער“. ער נעמט זיך צו עפּיס א געביט. טראָגט צוזאמען א מאַסע וויסן מיט דער הילף פון א קאַר-טאַטעק און דערנאָך כאַפט ער אלעמען ביי נישט וויסן און באַשולדיקט אין גראַב-יונגשאַפט. מיזיש האָט פאַרפאַסט ממש א גאַנצע פיר-שפראַכיקע ביב-ליאָטעק פון האַלב-טויזנט-זייטיקע פאַליאָנען איבער שפראַך, שריפט, רעליגיע און וואָס דען נישט. אָבער געלעזן האָט מען עס לאו-דווקא. און אז עס איז אים נמאָת געוואָרן צו זיצן אין פּשעמישל און צו זיין דער פאַרזיצער אין סוּח-רים-פאַריין איז ער געקומען קיין וואַרשע און האָט זיך געוואָלט איינאַרדענען אין דער פּרעסע, געשריבן די סענסאַציאָנעלסטע וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען, און יעדע סענסאַציע, אָבער טאַקע סענסאַציע, מינדעסטנס צווייהונדערט יאָר אַלט. ער האָט שווער דערפון געליטן, ער איז ביז געוועזן אויף דער היינ-טיקער זעלטן הלמאי זי איז אזוי נאָריש און פאַרנעמט זיך מיטן היינט שטאַט מיטן איינעכטן, אָבער געהאַלפן האָט עס אים נישט. זיין פנים איז נאָך ערנסטער געוואָרן. איינמאָל האָב איך מיזישן געבאַרגט א פּעקל סאָויעטישע יידישע צייטונגען. דאָס איז געוועזן אין דער פּרי. ער האָט נאָך קיינמאָל ביז דאן נישט געזען צייטונגען מיט דער נייער אויסלייגעכץ. פאַרנאכט איז ער געקומען און מיר געבראַכט דאָס גאַנצע פּעקל. ער האָט עס איבערגעלייענט וואָרט אין וואָרט, זיין פנים איז געוועזן רויט ווי בוריק פון פילאָלאָגיש-עטימאָלאָגישער אוימערעגונג. פאַליטיש און קולטור-פאַליטיש איז אים דער ענין נישט אָנגעגאַנגען. נאָר עס איז געוועזן פאַר אים אזא פילאָלאָגישע

איבערלעבונג . . . אז ער האָט אזש פארגעסן צו עסן אין יענעם טאָג. אין זיין תמימות האָט ער עס מיר אליין געזאָגט.

די שטאַט פשעמישל האָט זיי גוט געקענט די מיזישס. עטלעכע ברידער און עטלעכע שוועסטערן זענען זיי געוועזן און אלע ארום א גרויס קאָלאָניאל-געשעפט, געפירט פון פאָטער און יעדער פון זיי אויף אן אנדערן אופן געניאל און אויף אן אנדערן אופן א טשודאק. מיט זייערע ווייבער און זייערע מאנען האָבן זיי זיך קיינס לאנג נישט געהאלטן. אויך מתתיהו מיזיש האָט לרוב געלעבט אן איינזאם לעבן. און אלע האָבן זיי געהאט טיטולן, דאָקטאָרן, פּראָ-פעסאָרן, ראבינער, און נאָר מתתיהו האָט דווקא צוליב עפיס א טעכנישער סיבה מיט אלע זיינע פאָליאנטן אפילו קיין טיטל דאָקטאָר נישט געהאט, כאַטש יעדער צווייטער גאליציאנער האָט עס. און נישט געקוקט אויף זיין שם אין דער וועלט פון וויסן האָט ער שטילערהייט זיך דערפאר געשעמט און געליטן. טשיקאווע איז געוועזן צו הערן אים רעדן מיט זיין ברודער, דעם דר. יוסף מיזיש, פולקאוניק און אויבערראבינער פון דער פוילישער ארמעע. זיי האָבן גערעדט לרוב פויליש, און וועגן די קליינסטע זאכן גערעדט אין סטיל פון די פלאטאָנישע דיאלאָגן און זיך גערופן פאטעטיש „יוזעפיע“ און „מא-טעאושו“ . . . זיי האָבן פיינט געהאט צערטלעכקייטן, דימינוטיוון, הומאָר און געלעכטער, די מיזישעס. די וועלט איז פאר זיי געוועזן א שווערער, ערנסטער, וויסנשאפטלעכער טראקטאט.

נחמן מייזיל

1888 אין א שטעטל ביי קיעוו. פון 1921 אין ווארשע. רייזע
זעס אין אייראָפּע און אין נאַענטן מזרח. 1937 געקומען קיין
אמעריקע.

א הויכער און א שטאלטנער איז ער, נחמן מייזיל, אן אָפּן פנים, א הויכער
שטערן, ארויף פארקעמטע, געדיכטע האָר, אמאָל טונקל-בלאָנד-רויטלעך,
היינט — 1942 — שוין שטארק גרוי, כמעט א הדרת פנים, וואָלט נחמן מייזיל
געוועזן א פּאָעט, וואָלט שוין דאָס געהייסן א הדרת פנים, אָבער אזוי ווי
ער איז נאָר א קריטיקער און פובליציסט און רעדאקטאָר און ארויסגעבער
און ליטעראטור-פאַרשער, און ביבליאָגראַף איז דאָס נאָך ווייניק אויף הדרת
פנים. נחמן מייזיל איז א רויקער מענש, אָבער א ים מיט ענערגיע איז דאָ
אין אים אַט אזוי שטילערהייט. אָפּט איז אים — אזוי דאכט זיך עס — קיין
חילוק נישט וואָס ער טוט, אבי געטון. מיר האָבן יאָרן לאנג — כמעט צענ-
דלינקער יאָרן לאנג — מיטגעארבעט אויף אלערליי אופנים אין ווארשע, צו-
זאמען רעדאגירט א צייט לאנג די „ליטערארישע בלעטער“ — מיזילס רע-
דאקטאָריש הויפטווערק — און אז עס האָט זיך אמאָל געמאכט, אז א נומער
איז אין רעדאקציע פריער פארטיק געוואָרן און צו טון איז נישט געוועזן
וואָס פאר דער רגע, פלעגט נחמן אלעמאָל אריינגיין אין דער עקספעדיציע פון
פארלאג, פארקאטשען די ארבל און פאקן די פעקלעך. און ער קען די מלאכה
גוט, ער איז א שטארקער און א פלינקער אין די הענט. און כאָטש ער האָט
נישט פיינט קיין כבוד — ווער פון אונז האָט עס דען פיינט — בלאָזט ער אָבער
נישט פון זיך, אן אמתער גוטער ברודער. אייגנטלעך האָט נחמן מייזיל, דעם
אמת זאָגנדיק, קיין כבוד טאקע נישט ליב, ער האָט נאָר ליב א קאָמפּלימענט
פאר דער קוואַנטעט פון זיינע ליטערארישע אויפטוען. און דאָס קען אים
דאָך קיינער נישט פארלייקענען. דאָס איז דאָך סטאטיסטיק, אפילו זיינע גרעסטע
שונאים קענען דאָס נישט פארלייקענען. און שונאים האָט מייזיל אויפן טויך
און אסור אויב איך ווייס פארוואָס. אויך מייזיל ווייסט עס נישט. דער עיקר
האָבן אים פיינט די שטשיפּיטילנע יידן אין אונזער ליטעראטור, די עקרדיקע,
די פון דער סולת, ווייל מייזיל — כאָטש א גוטמוטיקער — איז ער אָפּט נישט
צארט צו די פּאַוואָליעדיקע יידן. ער איילט זיך, ער האָט ליב שטראם, בא-
וועגונג, גאנג, רירעוודיקייט, כאָטש ער האָט נישט ליב קיין טומל.

מייזיל האָט זייער א גוטן זכרון און זייער א גיכע תפיסה, ער איז גיך גרייט
צו שרייבן און איז נאָך גיכער גרייט מיטן אויפגעשריבענעם און נאָך, נאָך
גיכער גרייט מיטן אָפּגעדרוקטן. עס שאפט זיך אָפּט דער איינדרוק, אז מייזיל

שרייבט גארנישט זיינע ארטיקלען נאָר ער דרוקט זיי באלד אין טויזנטער עקזעמפלאַרן. אז מען גרייט זיך ארויסגעבן א צייטשריפט — למשל — און מען מאכט א זיצונג מיט מייזילן און מען באשליסט דאָס און דאָס און מען נעמט אויף זיך צו שרייבן דאָס און דאָס — און מען קומט אויף צו איבער-מאַרגנס אין פארלאַג טרעפט מען שוין די ערשטע פּאַר בויגנס אָפּגעדרוקט מיט מייזילס ארבעט, אָפט א גאנץ גרינטלעכער פּאַרשונג, און ער מאַנט שוין ביי אייך מיט אביסל גערעכטן כּעס פּאַרוואָס איר האָט נאָך אייער בייטראַג נישט צוגעשטעלט. . . . ווי אָפט פּלעגן מיר אין ווארשע בטלענען וועגן פּלענער ליטעראַרישע, קומט אָבער צו נחמן מייזיל, איז שוין געוועזן אויס בטלענען, ער האָט געכאַפט פון טיש א שטיקל פּאַפּיר, אָדער אָפּגעריסן א ראַנד פון א צייטונג און געמאַכט דערויף א „סמעטע“ (בודזשעט אין אונזער לשון) און אזוי גיך מייזיל האָט נאָר געמאַכט א סמעטע און די סמעטע איז זיך ווי נישט איז צוזאַמענגעקומען מיט א נישט גרויסן היזק, זענען שוין די ביכער געוואָרן און די צייטשריפטן אנטשטאַנען, זיין אמביציע איז צו דערציען ביז טויזנט די צאָל פון די שער-בלעטער, וואָס זענען אונטער זיין האַנט דערשינען אין יידיש. ער האַלט שוין נישט ווייט דערפון.

מייזיל איז אלעמאָל פול מיט שפּעדיקער וואַכעדיקייט, מיט דער הייטער-קייט פון אין דער וואַכן און האָסט א באַגריף, אז ביי א יום-טוב פילט ער זיך שלעכט, ווערסטו אָבער איבעראַשט צו זען נחמנען ביי א חבּריש קערמעשל; ער איז גאָר א מנגן, א קענער פון מוזיק און ער זינגט גאָר ניט שלעכט. נאָך מער איבעראַשט ביזטו ווייל מייזיל רעדט אלעמאָל גיך, טאַנלאָז און פּלאַנטערט אָפט איינצלנע ווערטער. אָבער אויף דער בינע איז ער א גוטער אַראַטאָר און אויף א קערמעשל — די ערשטע פּידל.

פּאַרוואָס איטשע מאיר ווייסענבערג האָט מייזילן גערודפּט עד חרמה, פּאַרוואָס ער האָט אין אים געזען א קאַנדענסירטן ליטוואַק, בשעת מייזיל איז עס נישט לויט זיין געבורט און נישט לויט זיין כאַראַקטער, ווייס איך נישט. קיינער ווייסט נישט. האָט טאַקע ווייסענבערג געהאַלטן אין איין ליאַרעמען און די מייזילשע ביכער-קאַראַוואַנע איז געגאַנגען אלץ ווייטער און ווייטער איבערן מדבר פון אונזער לעבן אין ווארשע. איך ווייס נישט צי איך וועל ווייט זיין פון אמת אויב איך וועל מאַכן א חשבון, אז מינדעסטנס פיר צענטל פון אלע יידישע ביכער, וואָס זענען דערשינען אין ווארשע אין פּאַרלויף פון די „גאַלדענע“ יאָרן (אומשטיינס-אונז-געזאַגט) פון 1920 ביז 1935, זענען דער-שינען אונטער מייזילס האַנט.

מייזיל איז איינגעטונקט אין יחוס פון טאַטנס צד און דער מאַמעס צד און פון רעכטס און פון לינקס — בערגעלסאַן איז זיינער א קרוב — אָבער ער פילט זיך גוט אין דער ראַל פון האַרעפּאַשניק און איז ער נישט קיין ארבעטער-

האַרעפּאשניק, אַרבעט ער אין דער ליטעראטור כמעט ביז צו טיפער פיזישער מידיקייט. אמאָל בין איך אריין צו מיזילן און געזען אויף זיין טיש אן ארטיקל ווו מען האָט אים שווער אטאקירט. מיר האָבן זיך שטום אָנגעקוקט און מיזיל האָט זיך אָנגערופֿן: איך ווייס נישט וואָס זיי ווילן פֿון מיר, איך טו מיין שליחות אזוי גוט ווי איך קען, איך האָב נישט קיין שום פרעטענסיעס, איך בין אן איבערגעגעבענער טשאַרנאַראַבאַטשי אין דער יידישער ליטעראטור און איך האָב זי ליב ווי דאָס לעבן . . .

אין די קריזיס-צייטן פֿון אויגוסט-סעפטעמבער 1939 בין איך אמאָל אַרומ-געגאַנגען מיט מיזילן אויף דער ניו-יאָרקער שטילער, ביינאכטיקער פיפט-עוועניו, ער האָט מיר דערציילט ווי ער שלאָפט ממש נישט אין די נעכט און מעדיטירט מיט אַ בליישטיפֿט אין האַנט וואָס צו טון וואָס שייך דעם „איקוף“. זיין אומבאַצוויןבאַרע תּאווה צו אַרבעט ביי יידישע ביכער און זשורנאַלן האָט גובר געוועזן און ער איז געבליבן. ווי אַ פּיש קען לעבן און זיך באוועגן נאָר אין וואסער, אזוי קען מיזיל לעבן נאָר אין דעם טייך פֿון יידישע ביכער.

1942

שלמה מענדעלסאָן

1894 אין ווארשע, איראָפּעישע און אמעריקאנישע רייזעס,
זינט 1941 אין ניו-יאָרק.

שלמה מענדעלסאָן — דאָס איז א שטיק יידישיסטיש ווארשע. דאָס איז א לעבעדיק שטיק פון דער בעסטער פּראָגרעסיוו-יידישער טראַדיציע. דאָס איז א מישונג פון ווארשעווער יידישן פּאָלק פון עמך-שטייגער און ווארשעווער רעוואָלוציאָנערישער יידישער יוגנט, וואָס שטאַמט אליין פון דער רעליגיעזער פּלוטאָקראַציע. מיט איין זאָרט ייחוס אין אלע זייטן אויף רעכטס און אויך אויף לינקס . . . מענדעלסאָן איז נישט נאָר געבוירן געוואָרן אין ווארשע, נאָר ער איז געבוירן געוואָרן אויפן גזשיבאָוו, נישט ווייט פון דער יידישער קהילה, אין סאַמע צענטער פון די גרויסע יידישע סקלאַדעס און געשעפטן, אין דער סאַמע נאָענט פון די האַלעס און אין דער סביבה פון די באַרימטע ווארשעווער יידישע טרעגעַרס, מיט די ברייטע, פאַרמעליקטע פּלייצעס, מיט די שווער-באַשטיוולטע פּיס, וואָס זענען געשטאַנען אין די ראַגן פון די גאַסן ווי צוגע-מויערט. אַט די טרעגעַרס זענען נישט נאָר געוועזן די טרעגעַרס פון די שווערע פעק פון די סקלאַדעס ארום — און אזא טרעגעַר האָט דיר געקענט א מויער א נעם טון און א גאַרטל ארום מיט דעם שטריק און א טראָג אוועק טון — נאָר זיי פּלעגן אויך זיין אין איין צייט די יידישע אַרמיי, וואָס האָט געשיצט פאַר פּאַראַמען און זיי זענען אויך די טרעגעַר פון דער ווארשעווער יידישער פּאָלקס-קולטור. און אַט אין דער סביבה איז ער געבוירן געוואָרן און אויסגעוואקסן — שלמה מענדעלסאָן. לאַנגע, בלאַנדע פּאַות פּלעגט ער טראָגן אין דער יוגנט און א שוואַרץ דענקעלע אויפן קאַפּ און אז ער פּלעגט גיין אין שולע, פּלעגט ער די פּאַות באַרבינדן מיט א קניפּ הינטער די אויערן. און די ענערגיע האָט אין אים געזאַטן און זיינע יונגע יאָרן זענען דאָך צו-זאַמענגעפאַלן מיט די שענסטע פּרין-יאָרן אין ווארשע. און ער האָט מיט דעם געלעבט און געאַטעמט, און אויך פּרין האָט דאָך געוווינט און געאַרבעט נישט ווייט פון גזשיבאָוו, ניין טאַקע אויפן גזשיבאָוו. ער איז א קליין-געוויקסיקער, שלמה מענדעלסאָן, א בלאַנד, פּול פנים פון איינעם, וואָס האָט אין דער יוגנט קיין נויט נישט פאַרוזכט, א פנים פון איינעם, וואָס איז אלע מאָל פּול מיט ווייץ, ווייל ער ווייסט, אז אפילו דער גרעסטער ערנסט מוז דערלאנגט ווערן מיט ווייץ געמישט.

מענדעלסאָנס הויפט-פּאך איז פּעדאַגאָגיק, מאַדערנע יידישע פּעדאַגאָגיק. כאַטש ווער האָט דאָס נישט ליב די שיינע יידישע ליטעראַטור, און אויב מען האָט דאָס אזוי ליב, ווער קען זיך איינהאַלטן צו שרייבן וועגן דער ליטעראַ-

טור, בפרט אז שפראך פארמאגט מען און די שפראך דינט איינעם און וויסן פעלט נישט. אין צוויי פארטייען איז מענדעלסאָן ביז איצט געוועזן טעטיק אויף דער יידישער גאס. אין דער פּאַלקס־פּאַרטיי און אין בונד. אָבער דער צוזאמענהאנג איז א נאָענטער, עס איז נישט קיין אריבערלויפֿעריי געוועזן. די פּאַלקספּאַרטיי איז אין א געוויסן זינען געוועזן א פרודור פאר אסך שפעטער־דיקע בונדיסטן. עס איז לאַגיש.

אָבער מער פון אלץ איז מענדעלסאָן א רעדנער. נישט קיין רעדנער — א טריבון. מיר האָבן אים יאָרן־לאנג באטראכט פאר דעם בעסטן רעדנער אין ווארשע צווישן יידן. און ער רעדט א קליין ביסל אונטערן צונג, ברענגט נישט דייטלעך ארויס די ס און די צ. און אז דו האָסט אים נאָך נישט געהערט רעדן — וועסטו, אז דו וועסט דיך מיט אים באגעגענען אויג אין אויג, אלץ פון אים דערווארטן, נאָר נישט, אז ער איז אזא טריבון, אזא רעדנער. — אונזער ציצעראַ, אונזער ווארשעווער יידישער ציצעראַ — פלעגן מיר אים פאָרשטעלן פאר די אומצאָליקע געסט, וואָס פלעגן באזוכן ווארשע. און אלע פלעגן זיך ווונדערן: אזוי גאָר? . . . נאָר אזוי פלעגן זיי זיך ווונדערן ביז זיי האָבן מענדעלסאָנען געהערט רעדן. ער האָט געהאט א מאַדנע טעכניק — אזוי אין רעדן און אזוי אין שרייבן. קורצע זאצן. דאָס האָט ער פון פרין געירשנט. און נישט נאָר קורצע זאצן — די גאנצע רעדע איז געוועזן א קורצע. איין געדאנק ארויסגעבראכט, אָבער דעם געדאנק ארויסגעבראכט גרינטלעך. און באפעפערט מיט דריי אנעקדאָטן און אריינגעפאסט א פאָר שוואַכערע קלינגווערטער שוין ביים סוף פון דער פופצנמינוטיקער רעדע און געענדיקט מיט אזא קלינגוואָרט וואָס מוז נאָכקלינגען אין געדאנק, בלייבן אין זכרון. אָט דאָס איז מענדעלסאָנס טעכניק. — און מיר זענען אלע לאנג־אַטעמדיקע רעדנער געוועזן און ער פלעגט אלע רעדנער־לאורען ביי אונז צונעמען אָט אזוי ווי א גוטער שפילער נעמט אלעמאָל די בעסטע קאָרטן אוועק, גאנץ נאטירלעך.

מענדעלסאָן האָט געהאט עטלעכע ברידער און שוועסטער און יעדער אן אַריגינעלע פערזאָן פאר זיך און די מאמע — אן אמתע יידישע מאמע פון גזיבאָוו. און די זין פלעגן רעספעקטירן איר שבת־יומטובדיקע פרומקייט און זי האָט שטילערהייט הנאה געהאט פון דער אָפענער און דרייסטער און קעמפֿערישער אפיקורסות פון אירע באקאנטע זין, און דער עיקר פון איר ליבלינג־זון שלמהלע. און אָט אזוי פלעגט זי אים א רוף טון מיטן טעלעפאָן אין מיטן פון די היציקסטע זיצונגען, פון די גרעסטע פארזאמלונגען ארויס און פלעגט אים אַנזאָגן, אז אזוי ווי ער וועט היינט אויך אויף מיטאָג נישט קומען וועט זי אים שיקן מיטן משפּחה־משרת עפיס איבערצובייסן. און באלד פלעגט זיך באווייזן דער האלב־געלעמטער מאַטעלע — דאכט זיך, אז אזוי האָט

ער געהייסן — וואָס האָט ליב געהאט די „פאניטשעס“ פון זיינע באלעבאטיים אָט אזוי ווי די דינסט פון דעם קרעטשמער האָט ליב געהאט דבורהלען אין אשעס קידוש השם. אויף טויט און אויף לעבן. און כאָטש ער איז געוועזן אומפעיק צו וועלכער נישט איז ארבעט האָט אים די משפחה געהאלטן ווי א מצווה-לאסט צענדלינקער יאָרן.

כאָטש מענדעלסאָן האָט אסך בילדונג, יידישע און אלגעמיינע, האָט ער אָבער נישט ליב די ברייטע אנאליזע און די טיפע דיאגנאָזע פון דערשיי-נונגען — זיין סטיכיע איז גלויבן, ער איז א חסיד געוועזן און געבליבן. אין דער קינדהייט און יוגנט א חסיד פון גער און שפעטער א חסיד פון דער מאָדערנער יידישער קולטור. דער עיקר איז גלויבן. און אָט אזוי גלויבנדיק און טוענדיק זענען אָט די מענדעלסאָנס געוועזן די שטיץ-זיילן פון א גאנצן דור פון יידישן קולטור-שאפן.

און א ראָמאנטישע נשמה דערצו — נאטירלעך. די שיינע קלאָרע סע-גאלאָוויטש, די באקאנטע אקטריסע די פריערדיקע פרוי פון ז. סעגאלאָוויטש, איז געוועזן אויך א רייע פון יאָרן די פרוי פון שלמה מענדעלסאָן — בכדי אויך ווארשע זאָל זיין מיט לייטן גלייך און אונזער יידישע גאס זאָל אויך האָבן אירע פאריזער ראָמאנטישע פלאַטקעס. די זאכן זענען באשריבן אין ראָמאנען — מעג מען זיך דערלויבן זיי מיט ליבשאפט אויך דאָ צו דערמאָנען.

1943

מאַקס עריק

1898 אין סאַסנאָוויץ. געווינט אין דאנציק, ווארשע, ווילנע. מערב אייראָפּעישע רייזעס. זינט ארום 1930 אין ראטן פארבאנד. געשטאַרבן בשעת א 5-יעריקער פארשיקונג. מעגלעך — 1938.

ער האָט זיך געשניטן אויף דעם געשיכטע-שרייבער פון דער יידישער ליטעראטור. כאָטש ער איז געשטאַרבן צו זיינע 40 אן ערך — איז ער נאָך נישט געוועזן רעכט פונאנדערגעוויגט אין זיין שרייבן. מאַקס עריק איז געבליבן פראַגמענט אין אונזער ליטעראטור. דער פראַגמענט וועט זיך דערהאלטן — ווי א פראַגמענט אין א ליטעראטור: פאר וויסנשאפטלער בלויז.

ער פלעגט האָבן א גרויסן דרך ארץ פאר יידישע שרייבער — מאַקס עריק. אָבער אין דער זעלבער צייט פלעגט ער זיי עפּיס מבטל זיין. ער האָט געהאט זייער א סאָלידע וויסנשאפטלעכע באזיס. ער האָט געשטאמט פון יוסטע בא-לעבאטיס פון סאַסנאָוויץ. אין רייזענס לעקסיקאָן בארימט זיך זיין ביאַגראַפֿיע, אז ביאַליק איז בשעת זיין וווינען אין סאַסנאָוויץ געוועזן א העברעישער לערער ביי די מערקניס אין שטוב. עריקס ריכטיקער נאָמען איז געוועזן זלמן מערקין. און אז עריק האָט בשעת א שמועס מיט א יידישן שרייבער — פאר וועלכן ער האָט געהאט א גרויסן דרך ארץ — פעסטגעשטעלט, אז יענער איז נישט גענוי באהאוונט אין דער ליטעראטור פון די יידישע שפּיל-מענער, ווייסט נישט וועגן דעם בבא-בוך און ווייניק וואָס וועגן אליהו בחור, האָט ער עס עפּיס נישט געקענט פארשטיין ווייל עס איז קוים דאָ א פּוילישער שריי-בער, וואָס זאָל נישט וויסן וועגן יאָן קאַכאנאָוסקי . . . עריק איז אביסל גע-וועזן פון יענע ליטעראטור-געלערנטע, וואָס נישט ווילנדיק און נישט וויסנדיק אליין דערפון מיינען זיי, אז ליטעראטור איז ניטאָ פאר זיך אליין, נאָר פארן צוועק פון שטודירן און פאַרשן זי . . . אזוי מיינען דאָך אויך די אסטראָנאָמען, אז די שטערן קאָנסטעלאַציעס האָט גאָט אריינגעשרויפט אין הימל כדי זיי זאָלן האָבן איבער וואָס זיך צו האַמפערן . . . און צו באשטימען די ליכטיגאַרן פון די מרחקים ווו זיי שטעקן ערגעץ אין שוואַרץ-סאַמעטענעם טעפּיך פון די הימלען . . .

ער איז געוועזן א בלאַנדער, א מיטלווקסיקער, א פעסט-געבויעטער-עריק — מיט א פעסטן, זייער נאָרמאל-צעשטעלטן פנים, וואָס האָט געמאכט אן איינ-דרוק פון פירעקעכדיקייט. דאָס צוליב דער פעסטקייט, און האָר פלעגט ער טראָגן קורצגעשירענע און דאָס פלעגט נאָך פארשטארקן דעם איינדרוק פון דער פירעקעכדיקייט. און רעדן האָט ער גערעדט יידיש אזוי שאַרף, אז עס האָט

זיך געדאכט, אז שטיינדלעך שיטן זיך. אזוי שארף יידיש רעדן מענשן, וואָס קע-
נען אסך אייראָפּעישע שפראַכן, וואָס קענען נישט יידיש אזוי ווי מען קען מאמע-
לשון, נאָר ווי מען קען א שפראַך. און יידיש האָט נישט ליב, אז מען זאָל עס
קענען גלאט ווי מען קען א שפראַך. יידיש פילט זיך נישט באקוועם אין אזא
מױל.

עריק איז געוועזן אן אָפיצער אין דער פּוילישער ארמיי. ער פלעגט אָפט
דערמאָנען וועגן דעם און נישט געוויסט, אז דאָס וועט סוף כל סוף ווערן זיין
אומגליק, אומגליקן האָבן ליב זיך צו מעלדן פּריער צום אומגליקלעכן, צו
וואָרענען אים. אָבער זעלטן באמערקט די וואָרענונג דער געוואָרנטער. עריקס
א ברודער אין ארגענטינע דר. משה מערקין, האָט מיר דערציילט די סיבה
פון עריקס ארעסט אין ראַטן-פארבאנד. געקומען אהין פון פּוילן זיינער א גע-
וועזענער קאָלעגע, אן אָפיציר פון די אָפיצירישע צייטן נאָך, א פּאָלאַק, עריק
האָט אים רעקאָמענדירט, באשטעטיקט זיין געוועזענע לינקשאפט. ארויסגע-
שטעלט האָט זיך, אז יענער איז געקומען קיין רוסלאנד אלס שטילער אגענט פון
זיין מלוכה. עריק איז הארב באשטרעפט געוואָרן פאר זיין אומפארזיכטיקייט.
פינף יאָר. אלטע קראַנקהייטן האָבן זיך אָפּגערופן און די פארשיקונג איז געוואָרן
דער סוף. נישט באשערט געוועזן דער יידישער ליטעראַטור עריק אלס איר
היסטאָריקער.

איך האָב עריקן געקענט פון וואַרשע פון 22טן יאָר, שפּעטער אים
באזוכט אין ווילנע אין זיין דירה אין אן אלטן ווילנער הויז, 1924 אן ערד,
א ווייב — א קינד נאָך כמעט, זיין שילערין, און א קליין קינד שוין אין שטוב
און אסך ליבע און זייער אסך צוקונפט. פון צייט צו צייט קומט ער קיין וואַרשע.
רודערט אויף מיט שאַרפע רעפּראַטן-פּאַרשונגען. זיין שטיים, ווי שטיינדלעך
וואַלטן זיך געשאַטן, איז תקיפדיק, די באמערקונגען פונקט אזוי. ער לאכט
זייער זיכער און חבריש באנעמט זיך אראָגאנט קעגן חברים. אָבער נאָר
אין דער דיסקוסיע — נישט ביים חברישן טיש. געוויינטלעך זענען בעלע-
טריסטן — און דערצו פּאָעטן — געוויינט, אז מען לעזט זיי נישט. זיי שרייבן
און דרוקן זייערע לידער, אָבער די לידער גייען דורך דורך די אויגן פון די
לעזער ווי פארשלייערטע געשטאלטן, ווי פרויען אין אַריענט . . . מען זעט זיי
פארבייגיין, מען זעט זייערע געשטאלטן, נאָר זייערע פּנימער זעט מען נישט,
ווייסט מען נישט ווער זיי זענען. אָבער אז עריק קומט און צערעדט זיך מיט
א יידישן פּאָעט, קען ער יעדעס ליד, וואָס יענער האָט געשריבן, און די
צוזאמענהאַנגען פון דעם ליד קען ער אָפט בעסער ווי דער מחבר אליין. אָט
אזוי ווי אן אַסטראָנאָם ווייסט אלעמאָל בעסער ווי דער שטערן געפינט זיך
ערגעץ — ווי דער שטערן אליין . . .

עריק איז שוין געוועזן גוט איינגעפּעסטיקט אין פּוילן, גוט איינגע-

פעסטיקט אין ווילנער ייוואָ, ווען ער האָט באשלאָסן צו פֿאַרן קיין ראַטן-פארבאנד. עס האָט אים אימפּאַנירט דאָס זאָרגלאָזע לעבן פון א וויסנשאפט-לעכן פֿאַרשער און אין פּוילן האָט מען עס נישט געקענט דערגרייכן. עריק, רעזאָלוט אין אלץ, זיכער אין אלץ, זאָגט זיך אָפּ פון זיין בירגערשאפט, שיקט צוריק זיין אָפּיצערישן דיפּלאָם, הויבט אָן שאַרפּער און שאַרפּער אַרויסצו-טרעטן קעגן זיינע חברים ביז נעכטן און איינעכטן און פֿאַרט צוזאַמען מיט זיין משפּחה. און שוין אויף יענער זייט, א יאָר און צוויי פאַרשטאַרקט ער אפילו זיינע אַטאַקעס. ביז — — עס איז געקומען וואָס עס איז געוועזן פאַרשריבן אין די הימלען אויבן.

עס געדענקט זיך א שמועס ביי א חברישן טיש מיט עריקן אלס גאַסט. ער צערעדט זיך, צעוואַרימט זיך, גייט אַריין אין זיין עלעמענט פון א ליטעראַטור-היסטאָריקער און הויבט אָן צו קוואליפֿיצירן די טיש-געזעלשאַפט, דער באלאַנגט צו דייטשע ראַמאַנטיקער, יענער צו די רוסישע מיסטיקער, דער דריטער צו די פראַנצויזישע רעאַליסטן, דער פּערטער צום העברעישן מיטל-אַלטער. אז אלע זענען שוין געוועזן קלאַסיפֿיצירט און ריכטיק איינגעטיילט אין פּאַליצעס פון דער פאַרגאַנגענהייט — און מאַנכע זענען ערשט איצט געוואָרן געוואָרן וווּ זייער ריכטיקער אַדרעס איז. . . . האָב איך א פּרעג געטון; און ווער באלאַנגט צו דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור? — האָט זיך עריק זייער האַרציק צעלאַכט און געזאָגט, אז דאָס אינטערעסירט אים נישט, ער איז א ליטעראַטור-היסטאָריקער. . . .

יצחק יוסף פּוֹיזנער

1881 אין ריאָזנע, א שטעטל אין מאַהילעווער גובערניע.
זינט 1908 אין ווארשע — און געבליבן ערגעץ אין פוילן.
קיינמאָל האָט קיינער נישט דערמאָנט וועגן זיין פּערזאָן נאָך
1939.

אַט אזוי ווי י. י. פּוֹיזנער האָט אויסגעזען, אט אזוי דארף אויסזען א מיסטיקער — און אזוי דארף זיך א מיסטיקער באַנעמען, ווי ער.

ער איז געוועזן זייער א פינקטלעכער, אז מען האָט אים ערגעץ-ווי צוליב עפּיס א סיבה באשטעלט. ער פלעגט אריינקומען אזוי שטיל, אז עס איז אומ-מעגלעך געוועזן צו באַמערקן ווען ער איז אריינגעקומען. מילא, אז מען האָט נישט געהערט זיינע טריט — קען מען אויך אויף א נישט מיסטישן אופן אויפקלערן — אפשר האָט ער געהאט גומענע זוילן און אַבצאַסן, אָבער וויאזוי האָט ער געקענט אויפמאכן אזוי שטיל די טיר — און דער עיקר די מוראדיק סקרופּענדיקע טיר פון טלאַמאַצקיע 13, ווו עס איז געוועזן דער וואַרשעווער פאריין פון יידישע ליטעראַטן און זשורנאליסטן. און נאָר דאָרט פלעג איך מיך באַגעגענען מיט י. פּוֹיזנער. אז דו האָסט זיך פּלוצלונג אַרומגעקוקט און א טראַכט געטון, אז מען דארף א פּרעג טון צי י. פּוֹיזנער איז שוין דאָ און אים טאַקע מיטן בליץ פון דיין געדאַנק געזען שוין זיצן און קוקן גלייך אויף דיר . . . איז אוש אומהיימלעך געוואָרן . . . און געקוקט האָט ער מאַדנע, אָדער לחלוטין נישט אויף דיר, בשעת ער האָט גערעדט צו דיר, ווי דער שטייגער פון די קלאַסישע ישיבה-בחורים, און ער איז געוועזן א מין אייביקער ישיבה-בחור, אָדער ער פלעגט דיר קוקן אזוי גלייך אין די אויגן אריין, אז א דראַזש האָט דיך אוש דורכגענומען.

און אַט אזוי ווי י. י. פּוֹיזנער האָט אויסגעזען, אזוי דארף אויסזען א מיסטיקער.

א איבערמיטלהויכער — און זייער א דאַרער — אַט אזוי ווי ער וואָלט אייביק ערשט נעכטן זיך אויפגעהויבן פון א שווערער קרענק, א מאַגער פנים און א בלאַס. נישט קיין יידיש פנים — עפּיס אזא מין אינטערעסאַיש פנים פון א מיסטיקער. און אויגן בלוי-גרוי-גרינע און טיף אריינגעזעצטע און א דינע נאָז און א ביינערדיקן, נישט צו הויכן שטערן האָט ער געהאט און א מויל, עפּיס אזוי ווי עס וואָלט געוועזן אריינגעזעצט באַזונדער, נישט קיין אינ-טעגראַלער טייל פון פנים. האָט מען אים אַבסערווירט, האָט זיך דאָס מויל זינס באַזונדערס פאַרגעדענקט. און אויף דעם מויל איז אייביק געוועזן א גרימאַסע, וואָס האָט דערמאָנט די גרימאַסע פון די האַלצערנע

דערלייזער-געשטאלטן אויף מיטלאלטערלעכע צלמים. און אויב אָט די דער-לייזער געשטאלטן וואָלטן געקענט עפענען זייערע מיילער וואָלטן זיי ארויס-געברענגט אזא מין מאַדנע שטימע ווי י. י. פּוּזנער האָט געהאַט. די שטימע איז געוועזן אי דייטלעך און אי אביסל כריפענדיק און הייזעריק, אי עס איז געוועזן גערעדט, אָט אזוי ווי א מענש רעדט און אי עס איז געוועזן גע-שעפטשעט.

און גערעדט האָט ער אלעמאַל זייער זאכלעך, זייער פראקטיש, אומ-היימלעך פראקטיש. און דערצו אלעמאַל זייער עגאָצענטריש. נישט נאָר עגאָ-צענטריש — נאָר עגאָיסטיש אפילו.

און זיין באשעפטיקונג איז געוועזן צו זיין איינער פון די קאַרקטאָרן פון דער גרויסער טאַגצייטונג „מאַמענט“. כאָטש ער פלעגט זיך קיינמאַל נישט מישן אין קיין שום קהילהשע זאכן, איז ער אָבער געוועזן אלעמאַל זייער פאראינטערעסירט אין דער פראָפעסיאָנעלער זשורנאליסטישער אַרגאניזאציע. קיינמאַל און אונטער קיין שום אומשטענדן האָט מען אים נישט געזען אויף א חברישער ליטערארישער אונטערנעמונג — סאידן ווען גאָט אליין וואָלט אראָפּגעקומען אויף דער ערד, וואָלט ער שוין געמוזט, אלס מיסטיקער, קומען — אָבער צו דער סעקונדע פלעגט ער קומען אויף די פראָפעסיאָנעלע פאר-זאמלונגען. און אלעמאַל מיט א שעה פריער. ווארום, אז מען האָט גערופן אויף 8 האָבן דאָך אלע געוויסט, אז מען מיינט אויף 9, אָבער פּוּזנער האָט נישט אויפגעגעבן זיין גלויבן, אז ווען מען רופט אויף 8 — מיינט מען טאקע 8. פלעגט ער זיצן און אָפשווייגן די שעה און — אָדער האלטן די אויגן אראָפּ-געלאָזט, אָדער גלייך אריינגעזעצט אין עמיצן.

און אזוי פּלוצלונג — אָט אזוי ווי ער פלעגט דאָ זיין אין א שטוב, נישט אויפמאכנדיק די טיר און נישט טרעטנדיק אויף דער פּאָדלאָגע, און זאָגנדיק גוט-מאָרגן צו זיך אליין — אָט אזוי איז פּלוצלונג דאָ געוועזן אין יאָר 1925 זיין דרייהונדערטזייטיק בוך מיט נישט קיין קלענערן טיטל ווי „מלכות משיח — רעליגיעזער מאניפעסט“. דאָס בוך איז אָנגעפיקעוועט מיט אן אמתן בארג מיט זויסן — כאָטש עס איז נישט קיין וויסנשאפטלעך ווערק, נאָר א פּילאָ-זאָפּיש, ווייל פּוּזנער איז נישט קיין געלערנטער נאָר א פּילאָזאָפּיש-מיסטישער דענקער. און דערצו איז דאָס בוך געוואגט. אלע האָבן אלעמאַל געמיינט, אז פּוּזנער איז זייער אַרטאָדאָקס-רעליגיעז, אָבער דאָס בוך האָט דאָס אלץ אָפּגעלייקנט. און דער סטיל — זייער פארפלאַנטערט, און דער קעגנשטאנד א צו הויכער פאר דער ווארשעווער טאַגטעגלעכקייט פון יעמאַלט און דערביי איז ער געשטאנען מן הצד פון אלץ און אלעמען און דאָס בוך, דאָס שווערע און אינטערעסאנטע בוך, דער מאניפעסט, איז אראָפּ ווי א שטיין אין וואסער. איין הלל צייטלין האָט זיך אָפּגערופן מיט א לויבליד, נאָר צייטלין פלעגט זיך

דאך וועגן אלע ביכער, וואס האבן נאך אנגערירט רעליגיעזע מאטיוון, אזוי אַפּרופּן. האָט מען נישט געלייגט קיין אַכט. און זיין איז דאָס בוך אזא — וואָס אָדער מען באַמערקט עס גאַרנישט. אָדער עס ווערט טאַקע אַ מאַניפּעסט פּון אַ באַוועגונג. עס איז איינס פּון יענע ביכער וואָס האָבן צייט, צען יאָר, הונדערט יאָר, דרייהונדערט אפילו. און איך וועל גאַרנישט זיין איבעראשט, אז איך וועל אַמאָל אין מיין גילגול אין יאָר 2200 זען ווי מען דרוקט דאָס בוך איבער, ווי מען לעזט עס אין אלערליי שפּראַכן, ווי פּון בוך וואַקסט אַרויס אַ באַוועגונג, אַ פּאַרטיי — ביי יידן און אפילו ביי גוים. וואָרום דאָס בוך איז נישט נאָר אַ יידיש בוך, עס איז אַוניווערסאַל און עס איז זייער קריסטלעך. און וויאזוי פּויזנער איז נישט אַריינגעוואָרפּן געוואָרן אין חרם, ווייס איך נישט. אפּשר דערפאַר וואָס צייטלין האָט אים, ווי אונטער די פּליגלען פּון אַ מלאַך אַרונטער גענומען אונטער די שיצנדיקע פּליגלען פּון זיין נביאישער באָרד. — פּויזנער פּלעגט נישט גערן געבן זיין בוך צו רעצענזענטן, האָט מען אים גע- בעטן האָט ער אַ שאַקל געטון מיטן קאַפּ אויף יאָ-ניין און געבראַכט דאָס בוך האָט ער נישט. אַגב איז ער זייער קאַרג געוועזן, פּלעגט לאַנג ציילן יעדן גראַשן, וואָס ער האָט אַריינגענומען און אויסגעגעבן פּון אַלטפּרענקישן בייטל. און מען פּלעגט אויף אים זאָגן, אז ער האָט שוין אזוי אַפּגעשפּאַרט אַן אייגן הויז. אָבער אלע האָבן אַ גרויסן אַפּשיי פאַר אים געהאַט. אַן עכטער מענש.

ש מ ח ה פ י ע ט ר ו ש ק א

1893 אין פראגע-ווארשע, 1925 ארץ ישראל, 1926 רייזע
 קיין אמעריקע, 1939 — מאָנטרעאל. באקומען דאָקטאָראַט
 אין ניו-יאָרק אין יאָר 1946.

א מוסטער פון דעם געניוס פון פוילישן יידנטום. אפילו דער נאָמען אזוי טיפיש פויליש-יידיש און דאָך אזוי אנדערשדיק, אז ווען דו האָסט אים איינמאָל געהערט קענסטו שוין מער נישט פאָרגעסן — שמחה פּיעטרושקא. און טאָמער האָסטו זיך פּערזענליך מיט אים אמאָל באגעגנט קענסטו שוין אוודאי קיינמאָל נישט פאָרגעסן. אויב ער וועט נאָר זיין אין שטימונג און ער וועט דיך בא- מערקן. ער וועט עפּיס זאָגן אזוינס, וואָס איז נישט צו וויציק און נישט צו אַריגינעל און דאָך וועסטו פאָרגעדענקען. ער האָט אים מיט חכמה אין זיך — שמחה פּיעטרושקא — נאָר ער מאכט דערפון גאָר קיין וועזן נישט, דערפאר באמערקט מען עס אזוי שטארק. ער מאכט אויף אן אמת דערפון קיין וועזן נישט. נאָר קלוגע מענטשן, וואָס זענען גלייכצייטיק א קאפיטשקע נאריש, שטופן פאָרויס זייער חכמה. ער האָט עפּיס אין זיך פון דער חכמה פון הערש דוד נאמבערג, פון זישא לאַנדוי, ביידע טיף פוילישע יידן. פּיעטרושקא איבער- טרעפט יענע ביידע מיט זיין אוניווערסאלן און דער עיקר יידישן וויסן, וואָס האָט ממש נישט קיין דנא און נישט קיין דאָך און נישט קיין ווענט, וואָס איז ממש אַן גרעניצן. אז מען רעדט מיט אים ווערט ער זייער אומגעדולדיק, ער שטרענגט זיך אָן אויסצוהערן ביזן סוף, אָבער אין געדאנק האָט ער שוין לאַנג געענפערט. אָפט פאָרגלייזט ער ממש די אויגן פון אומגעדולד. וואָס דארף מען אזויפיל רייד — טראכט ער — אז מען רעדט צו אים. ער האָט דאָך אזא תפּיסה, אז ער כאפט זיבן געדאנקען מיט אמאָל ווי א גוטער זשאנגלער כאפט זיבן שפּילבאלן מיט צוויי הענט בלויז. אז ער רעדט, רעדט ער נישט, נאָר ער לערנט, כאָטש אָן א ניגון, ער איז אלץ דער „פּראגער עילוי“, וואָס ער איז געוועזן אין זיין יוגנט. אגב איז ער געוועזן א חדר-חבר פון י. י. זינגער. ער האלט אין איין לערנען און אזוי ווי ביים לערנען רעדט מען האלבע ווערטער, האלבע זאצן אפילו, אזוי ווי אין דער סטענאָגראפיע, רעדט אויך פּיעטרושקא אָפט אזוי. אויך דאָס רעדן מאכט אים אומגעדולדיק, עס באפאלט אים א שרעק, טאָמער רעדט ער גאָר „צו דער וואַנט“, אזוי ווייניק מענשן האָבן דאָך אן אינטערעס צו די הויכע גייסטיקע ענינים מיט וועלכע פּיעטרושקאס גאנצע לעבן איז אויסגעפילט ממש מיטן אויג. און דאָך האָט ער ליב ווי ס'לעבן מסביר צו זיין א הארבן ענין, און טאָמער דערפילט ער, אז דער מיטשמעסער

וויל טאקע הערן און וויסן — ווערט ער פול מיט געדולד, ווייל אוראלטע חכמה לערנט, אז מער ווי דאָס קאלב וויל זויגן וויל די קו געבן זויגן.

נישט חלילה מחמת ער איז א קאריעריסט, אָדער גאָר א געלטגייך, נאָר מחמת א חכם דארף אלץ קענען באווייזן האָט פיעטרושקא אָפט אין ווארשע גע- וואָלט אייננעמען און טאקע איינגענומען די וועלט אין יענע וועלט, אזויצו- זאָגן. דעם היינט מיט דער אייביקייט. און מחמת אומגעדולד פלעגט ער אלץ מאכן איינענקער אליין; איינענקער אליין פלעגט ער רעדאגירן צייטונגען, וואָס האָבן געהאט א ריזן-טיראזש און איינענקער אליין האָט ער זיך פאר- מאַסטן אויפצושרייבן די יידישע ענציקלאָפּעדיע. ער האָט אזוי גוט גע- קענט די נשמה פון דעם ייד פון א גאנץ יאָר פון גאנץ פוילן, ער האָט אזוי צוגעטראָפן צו זיין מענטשאַליטעט, אז זיינע צייטונגען פלעגן וואקסן ממש ווי אויף הייוון. כישוף? ניין — בלויז לעבנס-חכמה. מיט דער „אייביקייט“ איז עס אין ווארשע צוגעגאנגען אביסל שווערער און נאָר איין באנד פון יענער ענ- ציקלאָפּעדיע איז דערשינען. זי איז אין פארקריצטער און פארפאלקסטמילעכ- טער פאָרם פארענדיקט געוואָרן ערשט אין מאַנטרעאל בשעת דער צווייטער וועלט-מלחמה.

כאָטש ער האָט ליב פון צייט צו צייט צו מאַטלען האָט ער אָבער פיינט איבעריקע רייד, פיעטרושקא. אין יעדער סיטואציע דערזעט ער מאַמענטאן דעם קערן און אין טאָגטעגליכן לעבן האָט ער ליב די ליניע פון לייכטסטן ווי- דערשטאנד. נאָר פונקט אזוי האָט ער אין זיינע אייביקייטס-אינטערעסן ליב די ליניע פון שווערסטן ווידערשטאנד. אָט האָט ער זיך פארמאַסטן — און ער פירט אויס — א מאַנומענטאלע משניות-אויסגאבע מיט א גרינטלעכן יידיש-טייטש. זענען געזעסן יידן יאָרהונדערטער לאנג איבער גאנץ איראָפּע און האָבן געלערנט משניות אויף יידיש, אריינגעטייטשט און אריינגעזונגען, אָבער עס איז אלץ געוועזן בעל פה און צוזאמען מיט דעם דערהרגעטן הייליקן יידישן מויל וואָלט עס אוועק אין תהום פון פארגעסן. האָט פיעטרושקא דער- פילט אז איצט איז געקומען דער מאַמענט פון זיין גרויסן חוב און ממש ווי אטלאס האָט ער אונטערגעשטעלט די אקסלען פון א יחיד אונטער אָט דער הערלעכער יידישער וועלט פון יאָרהונדערטער משניות-לערנען און ער הויבט זי ארויף צו אן אייביק לעבן. און ווער ווייסט נאָך בעסער, אז דאָס אמתע אייבי- קע לעבן איז נאָר אין אות, און דער עיקר אין יידישן אות — ווי פיעטרושקא.

א קאָפּ שווארצע, געדיכטע האָר, נישט געקרייזלט, קורץ געשוירן, אי יאָ און אי נישט קיין טיפיש יידיש פנים, גיכער אפילו אביסל אריש-אינדיש, אן אייביק בלאס פנים, וואָס לאכט זעלטן, כאָטש אן אייביקער שמייכל בלאַנזשעט דאָרט אונטער דער הויט, א נידעריקער שטערן — און דאָס איז דאָס גרעסטע ווונדער ווייל פיעטרושקא איז נישט נאָר א גייענדיקע ענציקלאָפּעדיע, נאָר

צען גייענדיקע ענציקלאָפּעדיעס, און אז ער זעצט זיך אוועק ביי אזא ענציקלאָפּעדיע, פארלייגט א פוס אונטער זיך און הויבט אָן צו שפּיזן מיט די אויגן די בלעטער וועט ער שוין דאָרט געפינען גרייזן אויף גרייזן. אָט אַ די אויגן פיעטרושקאס זענען א גאנצע וועלט פאר זיך, זיי ווערן מוראדיק אומרויק ווען זיי שווימען נישט אין א בוך, זיי הויבן זיך אָן ווארפן ווי פיש אויף דער טרוקעניש, פארזשמורען זיך, פאָרגלעזן זיך, זוכן א וועג צו זייער עלעמענט צוריק, אָט אַ די אויגן וואָס זענען ווי פרעציזע פּאָטאָגראפישע אפאראטן — אפשר דערפאר נוצט פיעטרושקא נישט קיין ברילן אפילו ביים קלענסטן דימענט־רשי־כתב, וואָס אנדערע מוזן לייענען נישט נאָר מיט ברילן נייערט מיט פארגרעסער־גלעזער.

ווי יעדער אמתער תלמיד חכם וועט פיעטרושקא חלילה וחלילה קיין ביז וואָרט אויף א חבר נישט זאָגן, נאָר ווי יעדער אמתער תלמיד חכם האָט ער ליב צו כאפן איינעם ביי א גרייז, נישט חלילה ביי א זינד, נייערט בלויז ביי א גרייז. אביסל תענוג פון עולם הזה דארף דאָך א מענש האָבן איז דאָס שמחה פיעטרושקאס ביסל תענוג פון עולם הזה. און ער כאפט, אוי כאפט ער, אפילו די סאמע ריזן. אלץ אין אלעס — איינער פון די לעצטע הערליכסטע מאַהיקאנער פון פויליש־יידיש געניוס.

לעאַ פֿינקעלשטיין

געב. 1895 אין ראדאָם, שטודירט אין קראָקע, קליינע
איראָפּעישע רייזעס — האָלאַנד — כל ימיו אין וואַרשע
געוווינט. 1939 זיך געראטעוועט אין ראטן פארבאנד. 1946
צוריקגעקומען קיין פוילן.

אזוי האָבן אויסגעזען אלע יידישע יונגע לייט פון דער שטארק פאר-
שפרייטער אין פוילן מיטעלער בורזשואזיע — אָט אזוי ווי לעא פֿינקעלשטיין.
מיטל-בורזשואנזע דאָס אויסזען, מיטל-בורזשואנזע דער נאָמען, קבצנים האָבן
זעלטן געהייסן פֿינקעלשטיין, אָדער גאָלדשטיין אָדער גאָר דימענטשטיין צי
קראנשטיין. אזעלכע שיינע נעמען האָט מען זיך אין פוילן אין דער צייט פון
קייזער יאָזעף געקויפט און מען האָט שוין געמוזט זיין א יורד און הייסן
למשל פֿינקעלשטיין, נאטירלעך איז דאָס געוועזן, אז א קבצן זאָל הייסן מיט א
סלאווישן נאָמען און א גבירישער מענש מיט א דייטשן נאָמען.

פון מיטעלען וווקס איז ער — לעא פֿינקעלשטיין נישט קיין ברונעט און
נישט קיין בלאַנדין, אזוי ווי די מייסטע יידן, א לייטיש אויסזען, אלעמאָל
קאָרעקט אָנגעטון און טראָגט א דינעם, זייער דינעם „צוויקער“ אויף דער נאָז
און ער איז זייער געבילדעט. ער ווייזט עס נישט ארויס ביי יעדער געלעגנהייט,
אָבער ער באהאלט עס נישט ביי קיין שום געלעגנהייט.

פאָליטיק און דיפלאָמאציע האָט ער ליב ס'לעבן — לעא פֿינקעלשטיין —
און ליטעראטור האָט ער נישט מינדער ליב. עס ציט אים צו די בירגערלעכע
יידישע דעמאָקראטן, צו דער יידישער פאָלקס-פארטיי מיט נח פּרילוצקי
בראש, און עס ציט אים נישט ווייניקער צו די יידישע סאָציאליסטן מיט
הענריק ערליך בראש. ער איז א פוילישער פון דור דורות, א פאטריאָט פון
יידישער פוילישקייט און פון פארבלייבן אויפן אָרט און בויען אן אויטאָנאָם
יידיש לעבן און אן אויטאָנאָמע יידישע קולטור און עס ציט אים אבסאָלוט
נישט צו די ציוניסטן. עס ציט אים אָבער אָפט נאָך לינקער ווי די יידישע
סאָציאליסטן, נישט אָפּיציעל. ער איז נישט קיין פאָליטיקער פון די אָרגאנישע
פאָליטיקער, וואָס זענען נישט עפּיס אנדערש. אין דער פראַקטישער וועלט פון
דער פאָליטיק האָט מען דאָס נישט ליב, נאָר די פאָלקספארטיי מאכט קאָמ-
פראַמיסן מיט לעא פֿינקעלשטיינען, ווייל אזא ס'גאל מענש ווי ער קומט
צונאָך. ער איז א גוטער און א גלאטער רעדנער און קען רעדן אויף אלע
טעמעס פון דער וועלט. גיב אים נאָר דריי טעג צייט און ער וועט רעדן אויף יע-
דער טעמע. פּילאָזאָפּיע איז אפילו זיין ספּעציאליטעט, ער איז—אלס רעדנער—
א מין דאָקטאָר חיים זשיטלאָווסקי אין א טאשן-אויסגאבע. ער קען רעדן צוויי

שעה אויפן זייגער, און מיט א שמיץ אריבער, און מען הערט אים אויס. ער איז כמעט מער רעדנער ווי שרייבער. ער מאכט א קליינע פאליטישע קאריערע, ווערט א „דאָזאַר“ פון דער ווארשעווער קהילה, דאָס ערשטע טרעפל צו דער קאריערע פון א דעפוטאט אין פוילישן „סעים“. א קורצע צייט פארן אויס-ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה בייט פינקעלשטיין איבער דעם פאָליטישן זאַטל, וואָס איז שוין סאי ווי אינגאנצן צעפליקט געוואָרן און אין וועלכן ער האָט זיך קיינמאָל נישט איבעריגס גוט געפילט און ער טרעט אריין אין יידישן-פוילישן סאָציאליסטישן „בונד“.

דאָס איז געוועזן אין די ערשטע יאָרן נאָך 1920, ווען עס האָט גערענגט מיט אלערליי צייטשריפטן און צייטונגען און זאמליכער אין פוילן און אין יעדער אזא מין צייטשריפט, אָדער זאמלשריפט איז געוועזן פלאץ אויף א סאָלידן ליטערארישן ארטיקל אויף אן אייראָפּעיִשער טעמע און נישט געוועזן ווער עס זאָל זיך נעמען די צייט דערצו (און — אויף־ן אויער — טאקע באזיצן דאָס וויסן דערצו) און דעם ארטיקל אויפשרייבן. אָט אין יענע יאָרן האָט זיך געפונען איינער, וואָס האָט אין כמעט יעדער צייטשריפט און זאמל-שריפט אין ווארשע פארנומען דאָס לידיקע אָרט פון א קענער פון דער אייראָפּעיִשער קולטור. זיין נאָמען איז געוועזן אזא, וואָס כאַטש קיין מער פאָפּולערער נאָמען איז שוין נישט מעגלעך, פאָרגעדענקט ער זיך אָבער נישט. מען איז אזוי זיכער, אז מען וועט געדענקען פינקעלשטיין, אז בשעת מען דארף זאָגט מען גאָלדשטיין. אָדער דימענטשטיין. אָבער אין א קורצער צייט ארום האָט מען שוין געוויסט גענוי דעם נאָמען לעאָ פינקעלשטיין און מען האָט טאקע מיט גרויס התמדה געלעזן זיינע ארטיקלען, ווייל — צווישן אונז זאָל עס בלייבן — מען איז פון זיי טאקע עפּיס געוואר געוואָרן, און מען האָט עס געדארפט אין יענע יאָרן פון פּוסטן געשריי און קאטשען דאָס אייגענע פּאס מיטן דינעם טאלענט גראָשן, אָדער רענדל איבערן צעקרימטן וואר-שעווער גאסן-ברוק.

לייוויק'ס „גולם“, שפענגלער'ס „אונטערגאנג דעס אבענדלאנדעס“ און זשעראמסקיס „פּשעדוויאשניע“ (ערב פּרילינג) דאָס זענען געוועזן דאָס אָדלער, פּיש און ראַק־טריאַ, וואָס לעאָ פינקעלשטיין האָט אינגעשפּאַנט אין זיין ליטערארישער קארעטע אין דער ערשטער צייט פון זיין קאריערע, דער-פאר האָט זיך עס טאקע פון אָרט נישט גערירט. צענדלינקער, אפשר הונדער-טער רעפּעראַטן וועגן די דריי האָט ער געהאלטן אין די פויליש-יידישע שטעט-לעך, אפשר האָבן זיך דערפאר טאקע די שטעטלעך אויך פון אָרט נישט גע-רירט. . . . וואָס שווערער פינקעלשטיינס רעד־טעמעס זענען געוועזן אלץ מער איז דער עולם צו זיינע פאָרלעזונגען געקומען. מען מוז מודה זיין, אז ער

פלעגט גוט מסביר זיין, און אויב די טעמע איז נאָר בכלל געוועזן צו פאר-
שטיין, האָט מען זי שוין דורך זיין פארמיטלונג פארשטאנען.
פארוואָס דאָקטאָר יהושע גאַטליב האָט אזש געציטערט, אז פינקעלשטיין
האָט זיך נאָר באוויזן, און דאָס נעמלעכע אויך פינקעלשטיין, וואָס איז בכלל
געוועזן זייער העפלעך צו מענשן, האָב איך קיינמאָל נישט פארשטאנען. און
ביידע האָבן מיר עס קיינמאָל נישט געקענט אויפקלערן. קיין אָפענע אינ-
צידענטן זענען צווישן זיי נישט פאָרגעקומען. נאָר פון צייט צו צייט פלעגט
אייער דעם אנדערן קאָריגירן עפיס אן ענציקלאָפּעדישע אומפינקטלעכקייט.
אָבער אין אַט דער קאָרעקטער קאָרעקציע איז אלעמאָל געוועזן אָפלייקענונג
פון גאנצן וויסן פון דעם צד שכנגד . . .

סוף 1941 האָבן צייטונגען געבראכט א ידיעה, אז פינקעלשטיין איז בא-
פרייט געוואָרן פון סאָויעטישער אינטערנירונג אין אסטראַכאן און פאָרט קיין
מאָסקווע. לעאָ פענקעלשטיין איז א גוטער ספינאָזאָ-קענער און דער פען-
קלוב האָט אים דעלעגירט אין יאָר 1932 קיין האאג אויף די ספינאָזאָ-
פייערונגען. דורך ספינאָזאָ זענען מיר געוועזן — פ. און איך — גייסטיקע
ברידער-זין, אזויצוזאָגן און איך האָב אלעמאָל געהאט מיט אים וואָס צו
רעדן. אָבער אמאָל אין 1934 האָבן מיר שעהן-לאנג גערעדט וועגן עמיגראַציע
פון פּוילן. ארויסגעוויזן האָט זיך, אז דער שפענגלעריסט האָט דאָך נישט גע-
גלויבט אין א צווייטער מלחמה . . .

1942

שמואל לייב ציטראָן

1860 אין מינסק, זינט 1904 שטענדיק אין ווילנע, גע-
שטארבן אין יאָר 1930.

ער איז גאַרנישט אזוי אלט געוועזן און אויסזען האָט ער אודאי נישט אויסגעזען אזוי אלט ווי עס האָט זיך געדאכט, אז ער איז אלט. דאָס איז גע-
וועזן צוליב דעם ווייל ער — שמואל לייב ציטראָן — האָט אזויפיל זכרונות געשריבן און אלץ מיט אזא אויטענטישקייט, אז עס האָט זיך געדאכט און ער האָט, אגב, געוואָלט מאכן אן איינדרוק, אז דאָס אלץ שרייבט ער פון דער ערשטער האנט. זינט זיין פריער יוגנט האָט ער געשריבן און אז מען שרייבט אזוי זינט דער פריער יוגנט, מען שרייבט און מען דרוקט. קען מען טאקע א וועלט פארשרייבן. און געשריבן האָט ער אין יידיש און אין העברעיִש, קיין רגע פון טאָג נישט פארלוירן.

פארשידן האָט מען אויסגעטייטשט דעם סוד פון ציטראָנס פילשריי-
בעריי. איינע האָבן געטענהט, אז דאָס איז גאָר קיין סוד נישט, אז עס איז דער סוד פון צוויי־מאַל-צוויי. אז מען האלט אין איין צוגעבן און צוגעבן, יעדן טאָג ווערט מיט דער צייט אסך. און פון אסך אסך ווערט גאָר אסך, ווערט אזויפיל זויפיל ציטראָן האָט אין פארלויף פון זיין לעבן אָנגעשריבן, אנדערע האָבן געזאָגט, אז דער סוד ליגט אין דעם, וואָס ער איז א גוטער סוחר מיט זיין אָנגעשריבענער סחורה, ער לייגט זי אויס אינגאנצן אין די פענסטער און זי זעט זיך שטארק אָן. אין דער אמתן איז עס גאַרנישט אזויפיל. נאָך אנדערע האָבן באהויפטעט, אז ער שרייבט ענדלאָזע סעריעס. איין ענדלאָזקייט איז שוין נישט ווייניק נאטירלעך — נאָר עטליכע ענדלאָזקייטן דאָס איז דאָך שוין גאָר אסך. און ציטראָן האָט געצויגן אין די צייטונגען עטליכע ענד-
לאָזע סעריעס. אָט האָט ער — למשל — געהאט א סעריע פון משומדים. פאָלג מיך א גאנג — קען מען דאָס אויסשעפן ווען נישט איז? און יעדער משומד האָט דאָך געהאט א לאנגע געשיכטע. אָט איז אים גאָר אינגעפאלן צו שרייבן א סעריע שתדלנים — נו פאָלג מיך א גאנג. דער ערשטער שתדלן איז דאָך געוועזן אברהם אבינו מיט זיין שתדלות ביים רבוננו של עולם פאר סדום. אָבער, אויב איך האָב קיין טעות נישט האָט ציטראָן אזוי פרי נישט אָנגעהויבן, ער האָט אָנגעהויבן מיט שפעטערדיקע יידישע שתדלנים. און אָט איז גאָר א סעריע פון בארימטע יידישע פרויען. און אָט איז א סעריע פון ציוניסטן און סתם ליטעראטן זענען א הונט? און אָט איז א סעריע פון דורות. דריי ליטערא-
רישע דורות. און אז מען וויל דאָס אלץ אויפשרייבן מוז מען שרייבן אסך. דער אמתער סוד פון ציטראָנס פיל־שרייבעריי איז געלעגן אין גאָר

עפּיס אנדערש. ער פלעגט נישט זיצן ביים שרייבן נייערט שטיין. ער האָט געהאט א גרויסן, בייכיקן שטיי-טיש, אזא ווי מען פלעגט אים טרעפן אין אמאָליקע קאנטורן אין רוסלאנד. אין גארדינס דראמען פלעגט מען אמאָל זען א דעקאָראַציע פון אזא מין שטיי-טיש. אזא טיש פלעגט אביסל דערמאָנען א זשיראף. און ביי אזא טיש פלעגט שטיין שמואל לייב ציטראָן און שרייבן. קליין איז ער געוועזן האָט ער אויסגעזען גאָך קלענער ביי זיין גרויסן, בייכיקן טיש. און איצט איז שוין קלאָר דער סוד. אנדערע שרייבער, וואָס שרייבן זיצנדיק, קענען זיך אמאָל פארגונען אָפצורוען אויף א רגע, א כאפ טאָן א בליק אין א ספר, א צייטונג און אמאָל גאָר זיך צושפארן און כאפן א דרימל, און עס דרימלט זיך זיס ווען מען לייגט אונטער אן אייגענעם כתב יד. אָבער גיי כאפ א דרימל ביי א הויכן שטיי-טיש. אָדער שטעל דיך אוועק ביי א שטיי-טיש מעיין צו זיין אין א ספר. משוגע דארף מען זיין . . . האָט דעריבער טאקע ציטראָן געמוזט כסדר שרייבן און שרייבן. האָט זיך א וועלט פארשריבן. און אז עס האָבן זיך אויף א רגע אויסגעלאָזט די סעריעס, עס איז געוועזן אזויצוזאָגן א בין הזמנים צווישן צוויי סעריעס, נו האָט מען פארפילט די ליידיקע טעג מיט א פאָר איבערזעצונגען. און אז עס איז נישט געוועזן וועמען צו איבערזעצן נו האָט מען זיך אליין איבערגעזעצט אמאָל פון יידיש אויף העברעיִש און אמאָל פון העברעיִש אויף יידיש. קיין ארבעט האָט נישט געפעלט. איינס איז זיכער, נעמט מען אין האנט אריין א ציטראָנישן משומד, אָדער שתדלן, אָדער בארימטע יידישע פרוי, אָדער סתם א שרייבער — מוז מען שוין אויסלעזן ביזן סוף. ס'איז אזוי ווי מיט יענעם געכאפטן קאָזאק. ער לאָזט נישט אָפּ . . . ער איז פול מיט טעמפּעראמענט געוועזן דער ציטראָן. די ווערק פון די שרייבער, ווען ער האָט וועגן שרייבער געשריבן, זענען אים גאנץ ווייניק אָנגעגאנגען, דער עיקר די מענשן, די עפיזאָדן און אנעקדאָטן און פּערזענלעכע כאראקטעריסטיקעס. ווען נישט דאָס וואָס ער איז גע- שטאָרבן אין 1930 און איך האָב אָנגעהויבן דעם דאָזיקן לעקסיקאָן מיינעם אין 1936 וואָלט איך געזאָגט, אז ער האָט ביי מיר אנטליען די גאנצע אידעע. איצט וואָלט לאָגיש געוועזן צו זאָגן — פארקערט. אָבער דאָס איז אויך נישט ריכטיק. ער האָט געהאט א ווונדערליכן כוח זיך אריינצוגלויבן און אריינצוגעדענקען אין עפיזאָדן וואָס ער האָט זיי קיינמאָל נישט געקענט מיטלעבן צוליב געאָגראַ- פישע און קאלענדארישע סיבות. אָבער וואָס איז דער חילוק, אמת איז נישט דאָס פאקטיש פאָרגעקומענע נייערט דאָס גלויבווערדיקע און ציטראָנס ענדלאָזע שילדערונגען פון פּערזענליכקייטן זענען גלויבווערדיק.

אָט האָט ער עפּיס א סכּוּך מיטן „מאָמענט“ און ער באַמבארדירט מיט קליינע, אָנגעפראַפטע בריוולעך, אזעלכע ליטווישע און קארגע און ער סטראַ- שעט, אז א לאַדע טאָג וועט ער קומען קיין ווארשע אליין צוצווען דעם ענין.

עפיס האָט מען אים א פאַר וואַכן נישט געדרוקט און א קאטאסטראָפּע האָט געקענט געשען, ווייל די כתב יד'לעך זענען געוואקסן אין בויך פון דעם זשיראַף-טיש. און אָט איז ער: א זשוואווער און א קליינער און א מאַגערער, אלץ איז שפיציק, אויך דאָס בערדל, דערמאַנט אביסל מענדעלען, א קליין מענדעלע. און צייט איז נישטאָ. אויף א רפואה נישט. און אלץ מוז געטון ווערן שוין, באלד, היינט, איידער די לעצטע נאכטבאן גייט אָפּ קיין ווילנע. עס איז ווינטער און שטארק קאלט, און מען לייגט פאר צו בלייבן א פאַר טעג, אן אָונט אראנזשירן, ווי, וואָס, ווען. נישטאָ קיין צייט. און פאר קעלט האָט א ווילנער נישט קיין מורא און ער באווייזט נאָך טאקע צו כאפן די לעצטע באן און אין דער פרי איז ער שוין זיכער געשטאנען ביי זיין זשיראַף-טיש. אָפּגעזעסן א גאנצע נאכט אין באן קען מען שוין א גאנצן טאָג אָפּשטיין ביים שרייבטיש.

איינער פון דער אלטער גווארדיע. א וועטעראן. און אזוי ווי די אויפ־גאבע פון א וועטעראן איז צו דערציילן וועגן אמאָליקע העלדן און שלאכטן — האָט טאקע ציטראָן א האלב לעבן מיט אָט דעם שרייבערישן זשאנר אויס־געפילט.

ק א ו א

1889 אין קאַצק, רייזע אין מערב אייראָפּע, דער עיקר א צייט אין לאַנדאָן, שטענדיקער ווינאַרט — ווארשע. נאָך 1939 אוועקגעקומען. אין קיין געטאַרשימות — נישט אויסגערעכנט.

זיין פולער נאָמען איז שלמה לייב קאַוואַ. אָבער דאָס איז נור א פסעוּדאָנים. זיין אמתער נאָמען: משה יוסף דיקשטיין. מען קען אים אויך גאנץ גוט אונטערן פסעוּדאָנים מ. וואנווילד. חוץ דעם האָט קאַוואַ געשריבן אונטער צענדלינקער פסעוּדאָנים, איינער ווילדער פון אנדערן, וואנווילדער . . . אָבער קיינער האָט קיינמאָל אין ווארשע נישט געוויסט ווי ער הייסט. אלע האָבן געוויסט, אז קאַוואַ איז קאַוואַ. אונטער דעם פסעוּדאָנים, אָן שום פאַר-נעמען האָט מען אים סטאביליזירט. דאָס איז נישט נאָר געוואָרן זיין נאָמען. דאָס איז געוואָרן א שם דבר אין די ליטעראַרישע קרייזן אין ווארשע. קיין גרויסע פּאָפּולאַריטעט ביים עולם האָט קאַוואַ נישט געהאַט. נישט געקוקט אויף די צענדלינקער נעמען און פסעוּדאָנים זיינע, נישט געקוקט אויף צענדליני-קער אָנהויבן אויף צענדלינקער געביטן, האָט ער זייער ווייניק געשריבן און דער עיקר זייער ווייניק, כמעט גאַרנישט נישט צוזאַמענגענומען אין ביכער. א קליין-געוואַקסענער, נישט קיין גרויסער גיבור, אָבער א גאנץ עם קשה עורף פאר זיך. בריילן אויף א דין מעשן שנרעלע פארויכערט. זיי זאָלן נישט אראָפּפאלן. אין דער לינקער באק איז געוועזן א סימן פון א טיפער ווונד, פון א קינבאק-אַפּעראַציע. דאָס האָט אויך אפּעקטירט אביסל זיין אויסשפראך. ער האָט זיך שטאַרק געמיט דאָס גובר צו זיין. זיין פנים-מום האָט אים שטאַרק וויי געטון, געלייגט א חותם אויף זיין גאַנצן וועזן. דער עיקר האָט אים געאַרט די סיבה פון דעם מום און די סיבה איז גע-וועזן אַרימקייט אין דער פריער יוגנט. א קליינע אַפּעראַציע וואָלט דאָס אלץ אויסגעמיטן, אָבער א קליינע אַפּעראַציע האָט מען געמוזט אליין באצאָלן, האָט מען שוין געמוזט ווארטן ביז עס איז נויטיק געוועזן א גרויסע אַפּעראַציע כדי דאָס שפיטאַל זאָל עס מאכן. קאַוואַ האָט דאָס קיינמאָל דער געזעלשאפט נישט פארגעסן. אייביק גענומען נקמה פון עפּיס און אומזיכטבארן פּאַנטאָם. קאוואַ האָט אייביק געהאַט זייער אסך צייט. פון וואנעט ער האָט אויפּפיל צייט גענומען ווייסט קיינער נישט. ער פלעגט אסך לעזן, נישט ווייניק פון דעם געלעזענעם — פארגעדענקען. דער עיקר פלעגט ער לעזן ענציקלאָפּע-דיעס. אָט האָט ער למשל היינט גרינדלעך געלעזן און פארגעדענקט דעם ענציקלאָפּעדיע-אַרטיקל וועגן פירדוסי, דעם פּערסישן דיכטער. און אז

געלעזן האָט ער שוין געלעזן אין עטלעכע ענציקלאָפּעדיעס און אין עטלעכע שפראכן. ארום די ערשטע שעהן פון נאַכמיטאָג האָט ער זיך באַוווּזן אין שרייבער־פאַררין. מען פלעגט גערן פאַרברענגען אין זיין געזעלשאַפּט ווייל אין זיינע רייד, וואָס האָבן אייביק אַטאַקירט אַלץ און אַלעמען האָט מען זיך געקענט אַביסל קילן די געבליטן. אָנגעלאַדן היינט — למשל — מיט פירדוסי־וויסן האָט שוין קאַוואַ אזוי געדרייט דעם שמועס, אַז מען זאָל רעדן וועגן פירדוסי. און דאָ איז ער פּלוצלונג אַרויס מיט זיין גאַנצן פּרישן פירדוסי־וויסן. קיינער האָט זיך נאַטירלעך אויף דעם טריק נישט געכאַפּט — סאידן, ווען עמיצער וואָלט צופּעליק אויך פּונקט היינט געלייענט אין דער ענ־ציקלאָפּעדיע וועגן פירדוסי . . . אָבער דאָס וואָלט געדאַרפּט זיין אַ הויפּט־טרעפּער. קאַוואַ האָט רויק געקענט ריזיקירן, נו, נו — מער האָט נישט גע־פּעלט. קאַוואַ האָט יעדן, וואָס האָט נישט געווסט גענוג וועגן פירדוסי אָנגע־רופּן פּלאַכקאַפּ און פּערד־יונג און גראַבער קאַפּ. אויף צו מאַרגנס איז אָנ־געגאַנגען די זעלבע שפּיל מיט לי־טאַי־פּע. ענציקלאָפּעדיעס האָבן אַ שפּע פון אזעלכע זאַכן. איינמאַל האָט קאַוואַ אַ זאָג געטון, אַז די אַראַבישע דיכטער פון מיטל־אַלטער זענען גאַרנישט ווערט, פּלאַכקעפּ . . . דערביי איז געשטאַנען דער געלערנטער מתתיהו מיוזש, וואָס האָט שוין לאַנג געהאַט אַ ביזן קאַנ־קורענץ־האַרץ אויף קאַוואַן. פאַר שמחה און שאַדן־פּרייד איז ער אַזש רויט געוואָרן ביז אין דער גרויליכער באַרד אַריין. ווי אַ קאַלטער גולן איז ער צו צו קאַוואַ און אויפּגעפּאַדערט אים — אין פאַרטיידיקונג פון דעם כבוד פון די אַראַבישע פּאַעטן פון מיטל־עלטער — אַז קאַוואַ זאָל שוין אויף דער שטעל אַנרופּן צען נעמען פון אזעלכע פּאַעטן, וואָס ער זאָגט זיי אָפּ ס'פּאַעטישע לעבן. ער האָט באלד רעדוצירט ווי אין באַרימטן דיאַלאָג צווישן גאַט און אַברהם. קאַוואַ זאָל אַנרופּן בלוזי דריי נעמען, קאַוואַ שווייגט. אַלע האַלטן דעם אַטעם איין, פּונקט ווי ביים ציילן ביז צען בשעת אַ נאַק־אַוט ביי באַקס. דער געלערנטער פּאַדערט ענדלעך פון קאַוואַן בלוזי איין איינציקן נאַמען פון אַן אַראַבישן פּאַעט. (קאַוואַ האָט אָבער געמאַכט זיין דערקלערונג אַן געהעריקער ענציקלאָפּעדישער צוגרייטונג) קאַוואַ שווייגט. דער נאַק־אַוט איז פאַרטיק געוועזן. און טריומפּירנדיק זאָגט מיוזש: פּלאַד־קאַפּ . . . קאַוואַ פאַרלירט זיך נישט, גיט אויך צוריק; פּלאַד־קאַפּ . . . אָבער ער ווייסט, אַז ער איז באַזיגט.

אויף אַלץ איז קאַוואַ געוועזן — אזוי האָט ער געזאָגט — אַ גרויסער פּאַכ־מאַן. אויף קונסט, אויף פּילאַלאָגיע, אויף פּאַלקלאַר, אויף טעאַטער. אויף לי־טעראַטור דאָן אוודאי און אוודאי. און אַז ער האָט זיך פאַרלייגט, האָט ער געקענט אימפּאַנירן. אין איין שיינעם טאַג — און ער איז שוין דעמאַלט קיין יונגערמאַנטיק נישט געווען — האָט ער אזוי אימפּאַנירט אַ בילד־שיינער

שווארצחנעוודיקער מיידל, זיינער א ווייטער קרובה, אז זי האָט מיט אים זיך אויף אייביק פארבונדן און אים געקוקט אין די אויגן אריין ווי אין די אויגן פון א גאָט. יעדעס וואָרט קאָואַס — באפעל, און א קלוגער באפעל דערצו. קאָואַס איז נישט אזויפיל געוועזן א שרייבער בכתב וויפיל מער בעל פה. זיין שניידנדיקע קריטיק האָט געהאט איר ווירקונג — הינטער די קוליסן. מען האָט אביסל מורא געהאט פאר אים. און אוועקצומאכן מיט דער האנט איז ער אויך נישט געוועזן, נאָר ער האָט נישט געשריבן, ער האָט כמעט נישט געשריבן. ער האָט דער עיקר געפלאנעוועט. אין רייזענס לעקסיקאָן איז אויס- גערעכנט א גאנצע געניאלע ביבליאָטעק, וואָס קאָואַס פלאנט אויפצושרייבן . . . קאָואַס האָט געצויגן זיין שרייבערישן ייחוס צו דער פּרִי־גאַלדענער תקופה. א טשודאטשנע ווילדגראָז פון פּרִי־עס ווונדערלעכן גאַרטן. און דאָך האָט ער באלאנגט צו פּרִי־עס גאַרטן. פאַרשטעלן זיך די ווארשעווער ליטערארישע סביבה אָן קאוואן איז גאַרנישט מעגלעך.

1940

חיים - שלמה קאזדאן

1883 אין כערסאן, 1920 ווארשע, 1940 לאָס אנדזשעלעס, שפעטער פילאדעלפּיא און ניו-יאָרק — רייזעס אין מערב אייראָפּע, צפון-אמעריקע, געקומען צום צווייטן מאָל קיין אמעריקע דורך סיביר, יאפּאן.

אונזער זיסע מאמע-יידיש איז מזליקער ווי סערוואנטעס'ס שפּאנישע דולצינעא, די געליבטע פון דעם איידעלען ריטער דאָן קישטאַט. ער — דער איידעלער ריטער — האָט זיין דולצינעא נאָר אין איין לאנד אדאָריט און ליב געהאט און זיך מקריב געוועזן פאר איר — אָבער די ריטערס פון אונזער לעבנס פּארויסעריין, אונזער דולצינעא, געליבטע און מאמע, שטעלן זיך פאר קיין שום גרעניץ נישט אָפּ, נישט אבסטראקטע גרעניצן פון דער צייט, די גרעניצן פון געשיכטלעכע תקופות און נישט די פּאקטישע גרעניצן פון לענדער און קאָנטינענטן אפילו.

און איינער פון די איינגעשפּארטסטע ריטער פון אונזער מאמע-יידיש איז חיים שלמה קאזדאן, און ער געהערט נישט צו יענע ריטער, וואָס פּרעדיקן נאָר שיינע ווערטער און אז עס קומט צו קרבנות-פולע מעשים זענען זיי נישטאָ אין דער היים. ער פּרעדיקט יידיש און ער איז א לערער פון יידיש — און 99 פון הונדערט פון זיין טעטיקייט איז לערעריי און פע-דאגאָגיק, און אויב ער שרייבט וועגן ליטעראטור איז עס לרוב פון פעדאגאָ-גישן שטאנדפונקט. ער איז געוועזן א בויער פון יידישע שולן נאָך אין צארישן רוסלאנד, שפעטער עטליכע יאָר אין רעוואָלוציאָנערן רוסלאנד, שפעטער כמעט צוויי צענדלינק יאָרן אין פּוילן און צום סוף איז ער נאָך דערזעלבער ריטער פון יידיש אין אמעריקע. און דאָ — ווי באווסט — ווערט אויף דעם געביט ערשט קלאָר דאָס איידל דאן-קישטאַטישע אין דער גאנצער זאך. נאָך אלעמען זענען דאָך אלע בויער פון גייסטיקע באוועגונגען אין אלע שפּראכן און לענדער — צוביסלעך דאן-קישטאַטן.

אויף אלע אַרימע ווענט פון די שולעס פון דער צענטראלער יידישער שול-אַרגאניזאציע אין ווארשע זענען געהאַנגען אלערליי פּאַרטערעטן פון יצחק לייבוש פּרץ — דעם סעניאָר פון די דאן קישטאַטן, וואָס האָט דער ערשטער צוגעלייגט א האנט צום בוי פון דער יידישער שול אין פּוילן, ממש א טאָג פאר זיין טויט. און אז עס האָט זיך ארום 1920 באוויזן אין די שולעס חיים שלמה קאזדאן און ער האָט אויך געטראָגן אזעלכע איבערן מויל אריבער-געוואָרפענע וואָנסעס ווי פּרץ, האָבן די קינדער באלד אין איין קול און אין אלע שולעס באשלאָסן, אז אָדער דאָס מוז זיין פּרץ אליין אָדער כאַטש א ברודער

זיינער. און אז קינדער באשליסן העלפט שוין גארנישט — האָבן זיי קאזדאנען גערופן לערער פּרץ . . . אָבער קאזדאן האָט נאָר א ווייטע פּרץ-ענלעכקייט געהאט. אסך דינערע פנים-שטריכן און לחלוטין גארנישט פון די שטריכן פון פּרץ'ס ברויזנדיקער נאטור.

איך האָב אין דער אויבן דערמאָנטער שול-אַרגאניזאציע, ווו קאזדאן איז געוועזן פּאַרזיצער פון פעדאגאגישן דאט, עטלעכע יאָר אינעווייניק מיטגע-ארבעט. דאָס איז געוועזן א מין מיל פון דער יידישער שול-באוועגונג, די צענטראלע וועלט-מיל, חוץ דעם סאָויעטישן טייל פון דער וועלט. דאָ אהער איז מען געקומען זיך לערנען וויאזוי איינגעשפּאַרט צו זיין, וויאזוי אזא מין איינגעשפּאַרטע ווינטמיל קען קעמפן מיט אלע אנדערע ווינטמילן. פון דאנעט האָבן אפילו די אמעריקאנער און ארגענטינער שולעס געשעפט באגייסטערונג, אפילו די יידישע שולעס פון אפריקע און אויסטראליע. און קאזדאן איז דאָ געוועזן דער פעדאגאגישער הויפט-מילנער. און די רעדער האָבן זיך אויף א רגע נישט אָפּגעשטעלט, בייטאָג און ביינאכט האָבן זיי זיך געדרייט, זיצונג ארויס און זיצונג אריין. די לערערס און געזעלשאפטלעכע טוערס ארום די שול לעס פלעגן אָפּט אזוי מיד זיין, אז זיי זענען ממש איינגעשלאָפּן ביי די זיצונגען, אָבער קאזדאן איז אלעמאָל וואך געוועזן און אלעמאָל געמונטערט די אונטער-מילנערס: נו, חברים, נו — אָט אזוי ווי אין דרויסן וואָלטן געווארט רייען מיט פּורלעך אויפן פריש-געמאָלענעם מעל אויף צו באקן דאָס גייסטיקע יידיש-ברויט . . . נאָר אין דרויסן האָבן קיין פּורלעך נישט געווארט, אין בעסטן פאל א פּאַר פּאַליציאנטן, וואָס פלעגן האלטן אין איין חתמנען דאָס מזל פון די יידישע שולעס דאָ אין איין עק, דאָ אין א צווייטן עק פון פּוילן. און די שול אַרגאניזאציע מיט איר הויפט-מילנער בראש, קאזדאן, פלעגט זיי האלטן אין איין ווידער-בויען — אָט די קליינענקע, דעם הארץ אזוי טייערע ווינטמילן, וואָס האָבן אייביק געמוזט זיך שלאָגן מיט די גרויסע ווינטמילן פון דער רעגירונג.

און חוץ דעם דרויסנדיקן קאמף איז נאָך געוועזן אן אינערלעכער קאמף, אין די רייען פון די שול-טוער. די פארטיי-טוער האָבן געוואָלט פארכאפן די העגעמאָניע איבער דער קולטור-ארבעט. קאזדאן האָט באלאנגט צו די, וואָס האָבן שטענדיק קעגן דער העגעמאָניע געקעמפט.

אמאָל האָבן מיר זיך ביידע צופעליק אין יאָר 1934 צוזאמענגעטרעפּן אין ניו יאָרק. קאזדאן אלס אָנפירער פון א שול-אַקציע און איך — דורכפּאַרנדיק פון אויסטראליע קיין פּוילן. און אָט שטייען מיר ביי איינעם פון די פענסטער אויף דעם צענטן שטאָק פון דער בארימטער צעשטאַקיקער פּאַרווערטס-געביידע, און עס איז א פראכטפולער פּרילינגס-טאָג, און ניו יאָרק רוישט דאָרט אונטן — די גרעסטע מיל פון דער וועלט — און די וואָלקן-הייזער שיסן אין

א מאיעסטעטישער ליניע אין פּרילינגס-הימל אריין און ערגעץ דאָרט אין דעם געווימל פון די גאסן גייען ארום אסך, אסך פון קאָזאַנס פיל טויזנטער תל-מידים, אין וועלכע ער האָט געצונדן דעם פונק פון דער ליבשאפט צו דער פּאָלקס־שפּראך. נאָר דאָס לעבן שטראַמט ווייטער און ווייטער און האָט זיך זיין אייגענע פּעדאָגאָגיק און איז זיך זיין אייגענער לערער . . . געדענקען זיי טאקע ווייניק זייער „לערער פּרײַ“ און אפילו דעם אמתן לערער פּרײַ . . . און דאָס געוואַלטיקע בילד פאר די אויגן און ליד אין די אויערן, ניו־יאָרק, פאר־כאַפט אונז און מיר שטייען שווייגנדיק א גוטע וויילע — קאָזאַן און איך. נאָר באלד כאַפט זיך קאָזאַן צוריק צו זיינע פּאַפּירן און זיצונגען און פּראַ־טאָקאַלן. — עס וואַרטן הונגעריקע יידישע לערערס אין פּוילן, עס וואַרטן לע־כערדיקע דעכער פון יידישע שולעס, עס וואַרטן ליידיקע פּאַליצעס פון שול־ביבליאָטעקן—עס וואַרט דער אומזיכטבארער פּאָלקס־געניוס יידיש.— און אַט האָב איך אָפּגענומען אן אמעריקאנער גרוס פון קאָזאַנען, וואָס מאַרקיש פּלעגט אים איינגעשפּאַרט רופן „גאַלאַוואַ“ ווייל ער איז געוועזן אמאָל בירגערמייסטער פון כערסאן, זיין בלו־אויגיקער שלאַנקער זון ראַפיק איז שוין א גאַנצער אמעריקאנער, אָבער ער אליין בויט שוין ווידער, איצט אויף דעם סאַמע זאַמדיקסטן גרונט, א יידישע שול אין פּילאַדעלפּיא. ווידער פּראַטאָקאַלן, זיצונגען, זיצונגען . . .

ב. קארליניוס

1886 אין קאלנע, לאמזשער קרייז, געלעבט געארבעט און
 אין 1935 געשטאָרבן אין ווארשע.

ב. קארליניוס איז געוועזן זיין אביסל פארצויגענער ליטערארישער נאָ-
 מען, זיין אמתער נאָמען איז געוועזן בער קארלינסקי. א רעטעניש איז ער
 געוועזן אין דער וועלט פון די יידישע זשורנאליסטן אין ווארשע. מילד איז ער
 געוועזן — איינער פון יענע מענשן, וואָס רירן קיין פליג אויף דער וואנט נישט
 אָן און אלע זיינע יאָרן געארבעט אין צייטונגען און מען פלעגט אויף אים
 זאָגן, אז ער איז א מענש אָן א רוקן-ביין, אזוי מילד, און דאָך איז דווקא
 ער — איינער פון ווייניקע — געוועזן דער, וואָס האָט קיינמאָל דעם מינדעסטן
 קאָמפּראָמיס נישט געמאכט, נישט נאָר נישט אידעאליש, נאָר אפילו נישט אין
 דער פּאַרם פון שרייבן, און שרייבן פלעגט ער שייך, געטאקט, אימפּרעסיאָניס-
 טיש, קינסטלעריש, אָט אזוי ווי מען פלעגט שרייבן ביים סוף פון ניינצנטן יאָר-
 הונדערט. און געשריבן האָט ער לאנגזאָם און נישט קיין סך און א שריפט האָט
 ער געהאט א פארצוקטע, זיינער א מאנוסקריפט האָט אויסגעזען ווי א דעסען
 פון זייער אסך שפינגעוועבן צוזאמענגעשטעלט. א מענש קען נישט שרייבן מיט
 צוויי הענט, מיט איינער קונסט, מיט איינער שונד — פלעגט ער זאָגען.

צבי פּרילוצקי — דער אוראלטער רעדאקטאָר און אייגנטימער פון „מאָ-
 מענט“ — ביי וועמען קארליניוס האָט געארבעט, האָט אלעמאָל פארשטאנען,
 אז קארליניוס דארף לויט די געזעצן פון דער זיך אמעריקאניזירנדיקער
 פּויליש-יידישער זשורנאליסטיק נישט פארנעמען אזא פּראָמינענט אָרט אין זיין
 צייטונג. ער איז ראָמאנטיש, צו אומפארשטענדלעך פאר די לעזער פון
 „מאָמענט“ און מען קען קיינמאָל נישט באשטעלן ביי אים אן ארטיקל, וואָס
 ער איז נישט לויט זיין געמיט און אוודאי נישט אן ארטיקל, וואָס איז נישט
 לויט זיין אבערצייגונג. פלעגט ער טאקע פאר זיך אליין זיך פארענטפערן פאר
 קארלינסקיס שטעלונג אין זיין צייטונג. און ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט
 ער זאָגן, א רעדאקציע איז אזוי ווי א קלאוויר. נישט אויף אלע קלאווישן
 שפילט מען אויף אמאָל, נאָר דאָך מוז מען זיי אלע האָבן. פארהאנען קלא-
 ווישן, וואָס מען באנוצט זיי זייער זעלטן, נאָר זיי דארפן זיין אויפן אָרט.
 אזוי איז קארלינסקי. ער איז א זעלטענער קלאוויש אין מיין רעדאקציע-
 קלאוויר, נאָר אז איך דארף אים האָבן, גיב איך א קלאָפּ און ער ענפערט —
 און אזוי ווי א קלאווישע קען שפילן נאָר זיין טאָן, אזוי קען קארליניוס
 שרייבן נאָר זיינע שטימונגס-פּולע ארטיקלען. אָט למשל — טאָמער שטארבט
 אן איראָפּעישער שרייבער, וואָס וואָלט איך געטון אָן קארליניוסן? דעמאָלט

גיב איך א קלאפ אויף דעם קלאוויש קארליניוס און עס קומט ארויס א פיינער ארטיקל —

א שיינער איז ער געוועזן, קארליניוס, א הויכער, א שטאַלטנער, א בליי-כער, מיט גרויסע גרוי-גרינע אויגן און מיט אן אמתער ברען-שווארצער שע-וועלירע אויפן קאָפּ. די האָר זענען נישט געוועזן קיין געקרייזלטע, פלעגן אים אלעמאָל פאלן אין די אויגן אריין און ער האָט זיי כסדר מיט בלייכע, דינע הענט געקעמט בארג-ארויף קאָפּ. נאָר אין א רגע זענען זיי ווידער געפאלן אין די אויגן אריין.

כאָטש ער איז געוועזן א גאנץ שלעכטער פאָליטיקאנער איז ער אָבער אלעמאָל געווען אין אלע פארוואלטונגען פון אונזערע שרייבערישע אָרגאן-ניאציעס און נישט זעלטן איז ער אויך געוועזן דער פאָרזיצער. ער האָט ליב געהאט אונזער טומלאָבער ער אליין איז געוועזן אלעמאָל ווייט און שטיל אפילו אין סאמע גרעסטן טומל. ער איז דאָ געוועזן און ער איז נישטאָ גע-וועזן. באזונדערס שווער איז אים אויסגעקומען מיט פרץ מאַרקישן און זיי האָבן זיך ביידע ליב געהאַט, ביידע מיט שווארצע שעוועלירעס, ביידע שיינע, נאָר איינער אזא שטילער און דער אנדערער אזא טומלדיקער. — ווי קענסטו אַזוי שרייען? פלעגט פרעגן קארליניוס. — ווי קענסטו אַזוי שווייגן? פלעגט ענפערן מאַרקיש.

לויט דער קינסטלער-מאָדע פון ניינצנטן יאָרהונדערט פלעגט קארליניוס וואך זיין גאנצע נעכט און שלאָפן האלבע טעג. זייגער פיר נאָכמיטאָג פלעגט ער אריינקומען פרימאָרגנדיק פריש און טרינקען אן אָנבייסנדיק טעפעלע קאווע און זייגער עלף ביינאכט פלעגט ער מיט זיין קליינער, שיינער פרוי רות (זי פלעגט אים רופן בועז — נישט בער) עסן מיטאָג און זייגער פינף אין דער פרי איז ער נאָך אלעמאָל זייער פריש און וואכעדיק געוועזן.

כאָטש צו זאָגן האָט ער געהאט וואָס און אלעמאָל אָריגינעל און אין א שיינער פאַרם — קיין גרויסע אמביציע האָט ער נישט געהאט, קארליניוס, און קיין עלנבויגנס לחלוטין נישט. זיין צאָלרייכע ארבעט און זיין גרויסער אלגעמיינער און יידישער וויסן איז אַזוי ווי איינגעזאפט געוואָרן ערגעץ-וווּ אין דעם קאָלעקטיוון ליטערארישן אויפטו פון ווארשע. אומצאָליקע זאכן פלעגט ער רעדאגירן און איבערארבעטן און איבערזעצן און זיינע אייגענע ארטיקלען פלעגט ער קיינמאָל נישט אויפזאמלען אין ביכער — האָט זיי דורכ-געזאפט דער שטויב אין די יאָרגענג פון צייטונגען און צייטשריפטן.

איינמאָל איז קארליניוס געקומען אויף איינער א זיצונג נאָך בלייכער ווי תמיד. פארדעכטיקע גוליעס האָבן זיך באוויזן אויף עטלעכע שטעלעס אונטער זיין הויט. דאָס איז געוועזן דער אָנהויב פון דער שרעקלעכער בלוט-קראַנק-הייט ביי וועלכער עס פארשווינדן די רויטע בלוט-קרעפערלעך — די אויס-

בלייכונג. יאָרן־לאַנג פלעגט ער מוזן לעבן פון דעם חסד פון פרעמדן בלוט, וואָס מען פלעגט אין אים טראַנספּוזירן אלעמאַל אָפּטער און אָפּטער. העלדיש איז ער יאָרן־לאַנג געגאַנגען ממש האַנט אין האַנט מיטן טויט — ביז דער טויט האָט אים אין 1935 צוגעפירט צום קבר און אליין אוועק זיך חברן מיט אן אנדערן . . . אין 1934 האָב איך קאַרליניוסן, שוין א שטאַרק קראַנקען, באַזוכט אין אַטוואַצק. מיר האָבן גערעדט וועגן קונסט און וועגן סטיל און וועגן די לעצטע ווערק אין דער יידישער ליטעראַטור און קאַרלינסקי האָט זיך שטאַרק געפרייט, וואָס דער גרויסער טומל אין אונזער ליטעראַטור איז שוין פאַרביי און מען קערט זיך ווידער אום צו די אייביקע פאַרמען, וואָס זענען אזוי פערפעקציאָנירט געוואָרן אין . . . ניינצנטן יאָרהונדערט. אז ער וועט געזונט ווערן, וועט ער מיט גרויס ליבשאפט נעמען שרייבן וועגן אָט די נייע ווערק און ער וועט אפילו צוזאַמענעמען אין עטלעכע בענדער זיינע אר־טיקלען. — דער שטילסטער פון די שטילע האָט נישט געפילט דעם שטורם פון שטורעמס איבער איראַפּע, כאַטש שוין אינמיטן דער היטלער־צייט. אפשר דערפאַר ווייל אין אים איז שוין געוועזן די שטילע הייליקייט פון בלייכן טויט . . .

י ה ו ש ע ר א פ א פ א ר ט

1895 אין ביאליסטאק, געווינט א צייטלאנג אין ריגע, לרוב אָבער אין ווארשע, 1939 אַנטלאָפן און נאָך וואַנדערונגען געבליבן — נאָך'ן 7טן דעצעמבער 1941 — אין שאַנכאַי. 1946 אוועק קיין אויסטראַליע.

כאָטש זיין נאָמען איז אזוי פּאָפּולער — וועלכער ייד קען נישט הייסן יהושע ראפּאָפּאָרט — האָט מען אָבער אין יידישע ליטעראַרישע קרייזן, אזוי גיך מען האָט נאָר אַרויסגעזאָגט יהושע ראפּאָפּאָרט, באלד געוואוסט וועמען מען מיינט. דאָס מיינט מען דעם, וואָס קאטארי שרייבט אַרטיקלען אויף ליטעראַרישע טעמעס מיט אזא ספּעציעלער פעדער מיט ווידער־העקעלעך, אזוי ווי די האַטשיקלעך מיט וועלכע מען כאַפט פּיש. מיט אזא האַטשיקל איז אפילו מען זאָל דיך וועלן גלעטן, מוז עס דיר וויי טון. און מיט אזא מין פעדער פלעגט יהושע ראפּאָפּאָרט שרייבן ליטעראַרישע קריטיק, נאַטירלעך קען מען נישט האָבן קיין סך פריינט, אז מען שפּילט זיך כסדר מיט אזעלכע האַטשיקלעך און דערצו אין אזא מין שטשיפּיטילנער געזעלשאַפט ווי עס זענען די יידישע דיכטער און דערציילער, וואָס יעדער פון זיי האָט דריי ווונדן אָפּגעזען און דריי אין טיפּן האַרץ.

דאָס איז געוועזן ערגעץ צווישן 1925 און 1930 — די פינקטלעכע דאַטע איז דאָך נישט וויכטיק, האָט זיך באוויזן אין אונזער געזעלשאַפט זייער א שטילער און זייער א קליין־געוואַקסענער יונגער מאַן מיט א פנים, וואָס איז אביסל ענליך צו אַפּאַטאַשוס זייער כאַראַקטעריסטישן פנים, מיט אביסל אן אַראָפּגעלאָזענער נאָז אויף דער אויבערשטער ליפּ אַרויף און נישט קיין ברונעט ווי אַפּאַטאַשו, נאָר א טונקל־בלאַנדער. אויך איז דאָס פנים — לויט דעם וואָס — נישט געוועזן אזוי גרויס. גיכער אביסל מיניאַטור. דער דאָזיקער יונגער מענש האָט שוין דעמאָלט געהאַט א זשורנאַליסטיש־פּאַרטייאַישן סטאַזש, אָבער מען האָט דערפון זייער ווייניק געוואוסט. דער יונגער מענש האָט געוואוסט, וואָס ער רעדט, האָט געהאַט אסך בילדונג, האָט באַהערשט עטלעכע אייראָפּעיִשע שפּראַכן, און אזא מין יונגער מאַן קען אלעמאָל צונויץ קומען צווישן אזוי פיל בעלעטריסטן, וואָס זענען אלעמאָל הונגעריק נאָך א רעצענזיע און קריטיקערס זענען נישטאָ צופיל. האָט מען זיך צווישן ברידער געטראַכט, אז מען דאַרף אים אויפּנעמען אין דער ליטעראַרישער משפּחה. אַנדערע האָבן זיך געווערט, האָבן געטענהט, אז פּאַרטיי־זשורנאַליזם איז קיין ליטעראַרישער סטאַזש נישט, אָבער יידישע גזלנים און דערצו נאָך גזלנים־ליטעראַטן פּאַר־קוקן. דער שטילער, לאַם־שטילער יהושע ראפּאָפּאָרט מיט דעם נאָמען, וואָס

פארגעדענקט זיך נישט לייכט, דווקא ווייל ער איז אזוי פאפולער, איז געוואָרן אן אייגענער. אָפּט פלעגט מען האָבן א טעות אין דער ערשטער צייט, רופן אים יהושע האָראָוויץ, אָדער מענדעלסאָן אָדער יחיאל ראפּאָפּאַרט — וואָס איז דען דער חילוק . . . און אין איין שיינעם טאָג האָט דאָס לאם אויסגעטון די לאם-פעל פון א פארטייזשורנאליסט און פון א גוטן איבערזעצער פון ליטערארישע און וויסנשאפטלעכע ווערק פון אלערליי שפראכן און האָט זיך אוועקגע-זעצט ביי אונזער ליטערארישן ברעג און אריינגעלאָזן אין וואסער אריין די בארימטע האטשיקלעך און יעדע פאָר וואָכן האָט אן אנדערער חבר זיך געדרייט פון ווייטיק. אויסגעזען האָט עס אפילו, אז יהושע ראפּאָפּאַרט רייסט אראָפּ אלץ און אלעמען, אז דאָס האטשיקל איז אין וואסער קען מען דאָך נישט איבער-קלויבן, וואָס עס כאפט זיך, כאפט זיך. אָבער ארויסגעוויזן האָט זיך סוף כל סוף, אז „דיזער וואנזין האָט מעטאָדע“ און דאָס בלינדע האטשיקל אין די טיפע וואסערן פון דער יידישער ליטעראטור האָט גאנץ גענוי דורכגעקליבן די קרבנות . . .

און נישט נאָר געשריבן, יהושע ראפּאָפּאַרט האָט אויך גערעדט, נישט אזוי ווי א טריבון פון דער עסטראדע אראָפּ, וויפיל מער צווישן חברים אין קרייז, און דאָ זענען די קולות געגאנגען עד לב השמים, ביז צו דער אלעמאָל פארסאזשעטער סטעליע פון דעם קלוב-זאל פון ליטעראטן-פאריין, ראפּאָפּאַרט האָט ליב געהאט צו כאפן, אויסצווכן יענעמס אכילעסשע, פארווונדבארע פיאַטע און דאָרט א זעץ טון מיט אלע כוחות. ער האָט ליב צו ציטירן און אז ער האָט למשל ביי א שרייבער געטראָפן א פאָר גראמאטיקאלישע גרייזן האָט ער שוין שפעטער געצויגן אלע שלוסן דערפון. און חברים זענען נישט שולדיק גע-בליבן און יהושע ראפּאָפּאַרט אוודאי און אוודאי נישט. צום סוף האָט זיך אים שוין אויסגעדאכט, אז ער איז ארומגערינגלט מיט ארמעען פון שונאים אזוי ווי אַ פעסטונג, וואָס אין איר איז נאָך געבליבן דאָס לעצטע ביסל גערעכטיקייט און דאָס גאנצע לאנד איז שוין סדום. און אין דער פעסטונג מיט ראפּאָפּאַרטן זענען געוועזן נאָך א פאָר, און דווקא נישט די סאמע אויבערשטע פון שטויסל, נאָר בשעת מען איז אין פעסטונג איז דאָך שוין איינער פאר אלע און אלע פאר איי-נעם, קוקט מען זיך שוין נישט אין טאלענט אריין.

איינמאָל איז צו אונז געקומען א יונגער שרייבער פון ביאליסטאָק, אשר ידע את יוסף . . . האָט ער אונז געזאָגט, אז אויך ראפּאָפּאַרטס פאָטער איז אזוי אין ביאליסטאָק אין זיין בית המדרש. דער אלטער ליידיט אויך נישט קיין עוולות. הייסט עס, אז עס גייט פון דורות. אָבער עס וועט אזוי נישט גיין לדורות. איינמאָל קומט ראפּאָפּאַרט צו מיר אריין צוזאמען מיט זיין פרוי, א באקאנטער לערערין אין ווארשע, און נעבן אים א גאָלדן, חנעוודיק יינגעלע און ראפּאָפּאַרט שמייכלט מיט אלע מענשלעכע פריידן — לאכן האָב איך אים געהערט אסך,

שמייכלען קיינמאל נישט געזען — און דאָס גאָלדענע יינגעלע רעדט א גאָלדענעם יידיש: — מיין זונעלע — באַרימט זיך דער טאַטע. אָבער אין א גרויסער באלעבאטישקייט קומט אלץ צו נוץ, אפילו לעמער, וואָס ווערן פלוצלונג אין וועלף פארוואנדלט. און ראפּאָפּאַרט האָט זיין פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַרישער קריטיק. פארהאנען יידישע שרייבער, וואָס האָבן א צייט־לאַנג געהאלטן, אז ער — ראפּאָפּאַרט — איז דער איינציקער נוצליכער, ווייל דער איינציקער מוטיקער יידישער ליטעראַטור-קריטיקער. אין א געוויסן זינען זענען זיי גערעכט געוועזן, זיי האָבן גענומען אין אכט דאָס וואָס ראפּאָפּאַרט האָט ארויסגע־רעדט, דאָס וואָס ער האָט פארשוויגן האָבן זיי פארגעסן. אָבער אויך דאָס, וואָס ער האָט גערעדט איז נישט אלעמאל גערעכט געוועזן; מעגלעך, אז ער האָט געלייענט דעם פּערטן טייל פון ספּיאַנאַזאַס „עטיק“, צום האַרצן האָט ער זיך עס נישט גענומען, ווייל ער איז געוועזן פול מיט מענשלעכע אפּעקטן און האָט געהאַט א זכרון ביזן דריטן און פּערטן דור . . . אָבער אויך דאָס אויפֿרודערן האָט זיין גרויסע באַדייטונג און דאָס פּאַרדינסט פון אויפֿרודערן די יידישע ליטעראַטור אין פּאַרלויף פון א רייע יאָרן געהערט צו יהושע ראפּאָפּאַרטן.

1943

בנציון רובשטיין

1882 אין א פאָרשטאָט פון קרעמענטשוג. געווינט אין דער שווייץ, אין ווין, אין ארץ ישראל, ווילנע, ווארשע, זינט 1926 אין אדעס — געשטאָרבן ארום 1935.

ער איז אלעמאָל פול געוועזן מיט געדאנקען און מיט אידעען. און די געביטן זיינען: יידיש-פאָרשונג און יידישע עקאָנאָמיע. ער איז געוועזן א ספע-ציאליסט אויף ביידע געביטן און אויך א ספעציאליסט אויף אומצאָליקע טוב-געביטן פון די דאָזיקע הויפט-געביטן. אז איך האָב מיך מיט בנציון רובשטיינען אין יאָר 1913 אין ווין באקענט — און מיין נאָמען, וואָס איז היינט גאנץ ווייניק קלאנגפול, האָט נאָך דעמאָלט לחלוטין געהאט א קלאנג ווי א גלעקל אָן א צינגל — האָט רובשטיין גאנץ הויך א מאך געטון: אַ, מלך ראָויטש — אזוי ווי ער וואָלט זיך באקענט מיט איך ווייס נישט וועמען. און ער האָט מיך באלד איינגעלאדן צו זיך איך זאָל אים פאָרלעזן א פאָר נייע לידער מיינע. זיין נאָמען האָב איך גוט געקענט און גוט זיך אָנגעבראָכן די ציינער אויף זיינע שווערע ארטיקלען אין די בעסטע יידישע צייטשריפטן און זאמליכער פון יענער צייט. די איינלאדונג האָט מיר אימפאָנירט. אויף צו מאַרגנס בין איך געקומען. רובשטיין האָט געווינט אין א פוסטן קאבינעט. אין צימער איז געוועזן א טיש, א שטול (ביידע דרייפסיקע) און א בעט אינ-גאנצן אָן פיס. עס איז בלויז געוועזן א שטרויזאק, און דערצו א באַרג מיט ביכער, אזוי אויסגעמישט, אזוי ווי אַט, אַט און מען מאכט אן אויטאָ-דאָפע מיט זיי. כאָטש עס איז שוין געוועזן ווייט נאָכמיטאָג איז נאָך רובשטיין געלעגן אין זיין „בעט“ און כדי צו זיין נענטער צו אים ביים לידער-לעזן, האָב איך איבערגעדרייט דאָס בענקל (עס האָט סאי ווי נישט געקענט שטיין) און גע-זעצט זיך נעבן דעם שפראכפאָרשער און סאָציאל-עקאָנאָם-סטאטיסטיקער און אים געלעזן מיינע ציטערדיקע, יינגלישע לידער. די פאָעזיע פון די לידער האָט אים נישט אינטערעסירט, נאָר די שפראכלעכע צוזאמענהאנגען לויט דער געגנט אין גאליציע, פון וועלכער איך שטאם. ער איז געוועזן א גרויסער גאליציע-קענער. חוץ דעם האָט ער מיך באלד גענומען אויספרעגן וועגן די עקאָנאָמישע צושטאנדן אין מיין היימשיטעטל. מיין פארשעמטע מוזע האָט מיר באוויזן די צונג, צוויי פייגן און איז אנטלאָפן פון קאבינעט. דערפאר אָבער האָט מיר רובשטיין פאָרגעהוסט איינע פון זיינע נייעסטע פאָרשונגען אויפן געביט פון יידישער עקאָנאָמיע. דאָס פארהוסטן האָט געדויערט גוטע עטלעכע שעה. רובשטיין איז געוועזן א לונגען-קראַנקער און ער האָט אייביק געהוסט. זיין בלאַנד פנים מיט די גרויסע יידישע שטריכן איז אייביק געוועזן אויסגע-

מאטערט פון דעם הוסט און כאַטש ער איז געוועזן די גוטסקייט אליין האָט ער זיך אלעמאַל געבייזערט. אָבער געבייזערט. נישט איינצושטיין אין זיינע פיר איילן. וואָס פאר א פראגע דו זאָלסט נישט אָנרירן, רובשטיין אָפּאַנירט שוין, און ער וויל שוין בלייבן גערעכט און ער זידלט דיך שוין ווי דעם לעצטן און טאַמער איז ערגעץ דאָ א טיר אין דער נאַענט, פארקלאפט ער שוין די דאָזיקע טיר און ער אנטלויפט שוין. און ערגער איז, וואָס ער קומט באלד ווידער צוריק און פארקלאפט באלד ווידער די אומשולדיקע טיר און לויפט שוין ווידער. יעדע מינדסטע קלייניקייט פלעגט אים אונטערצינדן ווי א סטויג היי אין א טרוקענעם אויגוסט. געהייסן האָט ער רובשטיין און אלע יידן זענען צוגעווינט, אז יידן דארפן הייסן רובינשטיין, נו, נו, מער האָט נישט גע- פעלט, נאָר אים על פי טעות צו רופן רובינשטיין. באלד איז ער ארויס מיט זידלען זיך: רובבשטיין הייס איך, רובבשטיין. האָט מען אים טאקע צוליב זיכערקייט גערופן רובבשטיין מיט עטלעכע ביתן, נאָר דאָס איז נאָך ערגער געוועזן.

ווי גענעכטיקט — נישט געטאַגט. א מערקווירדיקער ערלעכער מענש. ער פלעגט אין זיין מישונג פון רובשטיינישן ציוניזם-בונדיזם לינקיום-רעכטיזם קומען צו אלץ נייע קאָמבינאציעס און ער איז געוועזן א מענש אָן קאָמפראַמיסן. איז מען צופרידן געוועזן פטור צו ווערן אי פון די מאַדנע געדאנקען — און רעספעקטירן האָט מען אים געמוזט, ווייל ער איז א לאַגיטער קאַפּ געוועזן און אלץ איז געוועזן געגרונטפעסטיקט אויף סאָלידע פונדאמענטן פון ערו- דיציע — און פון דעם מויערן-אויפרייסנדיקן הוסט. — און א יידישיסט איז דאָס געוועזן. מילא, אז ער פלעגט רעדן יידיש — און שפראַכן האָט ער גע- קענט אסך — צו דייטשע סטודענטן-יידן קען מען נאָך פארליידן, אָבער ער פלעגט אזוי אויך רעדן אין אלע קראמען, מיט די וויינער האוזבעזאָרגערס, בכלל מיט אלע גוים. — ווו שטייט עס געשריבן, אז איך מוז קענען דייטש? ווו שטייט עס געשריבן, אז זיי דארפן נישט קענען קיין יידיש? — אויך די פראגע איז לאַגיט געוועזן און ניט געוועזן וואָס צו ענפערן.

און אָט איז 1923 — ווילנע, ווארשע, רובשטיין איז פארבונדן מיט א מאַדנער פרוי, זייער א יידיש-אויסזעענדיקער, זייער א טונקלער און זייער א גרויסער און זי היט אים אָפּ מיט א געטריישאפט פון א שוועסטער, וואָס איז פון א טוץ קינדער איינע געבליבן און דער ברודער — איז איינער . . . און רובשטיין איז אויף א פרשת דרכים. זיינע לונגען הייסן אים פאָרן קיין ארץ ישראל, זיין הארץ קיין ראטן-פארבאנד . . . אָבער לאנג אין ארץ ישראל האלט ער זיך נישט. א יאָר און צוויי גייט אוועק, די רובשטיינס זענען שוין ווידער אין ווארשע אויפן וועג קיין ראטן-פארבאנד. נישטאָ קיין שטיין אין ארץ ישראל מיט וועלכן ער זאָל זיך נישט האָבן צעקריגט און הוסטנדיק וויל ער נאָך

יעדן מענש איבערצייגן, אז דער אמתער ציוניסט איז ער און דעם איינציקן אמתן ציוניסט האָט מען געוויזן די נאסע טיר פון ארץ ישראל . . .

ווי דערשטוינט בין איך געוועזן, ווען איך האָב מיך איבערצייגט, אז ער לעזט כמעט אלע מיינע לידער, אָבער די פּאָעזיע אין זיי אינטערעסירט אים נאָך אלץ נישט — נייערט די שפורן פון א ספּעציפישן מיטלגאליצישן דיאלעקט וואָס קומט אין זיי צום אויסדרוק . . .

אין אדעס איז רובשטיין געוועזן דער פארוואלטער פון מענדעלע-מוזיי. מענשן, וואָס האָבן באזוכט אדעס האָבן אים דאָרט געזען, אָבער דער מוזיי איז געוועזן — אין זיין צווייטן גילגול אין א נישט צוגעפאסטן לאַקאל אין א פייכטן, נידעריקן פּאַרטער — און וואָס ווייטער, ווייס איך נישט. ארום 1935, גיכער פאר דעם יאָר, איז געקומען די ידיעה, אז רובשטיין איז געשטאָרבן. וואָלט ער געוועזן שטארקער, וואָלט ער זיכער אין א יידישן אוניווערזיטעט געוועזן פּראָפּעסאָר און פארנומען צוויי קאטעדראַס, לינגוויסטיק — עקאָנאָמיע, און זיינע תלמידים וואָלטן אים ליב געהאט פאר זיין גוטסקייט און גערעכטיקייט און טויזנט אנעקדאָטן דערציילט וועגן זיין איביק געבייזער און זיין שטיינערנער עקשנות איבער א פּאָדעם, א האָר, א הויך, א שאַטן און פונקט אזוי איבער די וויכטיקסטע אידעען.

1943

זלמן רייזען

אלע יאָרן אין ווילנע, 1939 זיך געראטעוועט אין רוסלאנד
און בקרוב דאָרט ערגעצוואו אוועקגעקומען אָדער אומ-
געקומען.

ווייזט אויס, אז זלמן רייזען האָט נישט געוואָלט, אז מען זאָל וויסן אין
וועלכן יאָר און ווו ער איז געבוירן געוואָרן. ווייל ארייננעמענדיק אין זיין
בארימטן לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראטור און פרעסע צוויי פולע
באטאליאָנען יידישע שרייבער — האָט ער זיך אליין נישט אריינגענומען. איז
עס מיסטיק — אויסצולאָזן דעם אייגענעם נאָמען צווישן 2000? איז עס בא-
שיידנקייט? זלמן רייזען איז נישט קיין מיסטיקער און נישט קיין באשיידענער,
אין העכערן זינען פון דעם וואָרט. ווארום אין פשוטן זינען פון דעם וואָרט
איז ער שוין גאָר א באשיידענער. און אזוי ווי זלמן רייזען האָט די דאטעס
נישט געגעבן — באמי איך זיך אויך נישט זיי צו געבן. אויב סטיל און
אויסגעהאלטנקייט — זאָל זיין. אָבער מיט רייזענען איז נאָך עפּיס מיסטע-
ריעזעס געשען. (די ווערטער ווערן געשריבן מיט-יאָר 1943) זינט דעם יאָר
1939 איז יעדע שפור פון זלמן רייזענען ערגעץ-וואו אין רוסלאנד פאר-
שוואונדן. ווי מאַדנע. דער וואָס האָט פארצייכנט דאָס קומען און גיין פון אלע
יידישע שרייבער איז אליין געקומען פון ערגעץ-ווו און אוועק קיין ערגעץ-ווו.
און אפשר איז דאָס שוין דווקא אן אויפטו געוועזן נישט אריינצונעמען
זיך אין דעם לעקסיקאָן. וואָלט ער דאָרט געוועזן וואָלטן אלע געוויסט אזוי און
אזוי. איז ער אָבער נישטאָ וועלן אלע פרעגן און פרעגנדיק אויספאָרשן און
אויספאָרשנדיק ביי אן אנדערער געלעגנהייט אוועקשטעלן רייזענען אויף
דעם ריכטיקן פלאץ, אויף וועלכן ער אליין וואָלט זיך נישט געקענט אוועק-
שטעלן. מען פלעגט זאָגן אויף יעקב דינעזאָנען — און דאָס וואָרט שטאמט
פון פּרין אליין — אז ער איז די מאמע פון דער יידישער ליטעראטור. זלמן
רייזען איז דער לייבלעכער ברודער נישט נאָר פון אברהם רייזען און שרה
רייזען, דער זון פון קלמן רייזען — א גאנצע שרייבערישע דינאסטיע — ער
איז דער לייבלעכער ברודער פון אלע יידישע שרייבער און שרייבערינס. מיט
א זעלטענער עקשנות און — אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקן — לויטן
געזעץ דין פרוטה כדין מאה — קעמפט ער פאר יעדן איינעם פאר א פלאץ
אין אויבן אָן . . . אי דאָס איז דאָך נישט מעגלעך — גייט דאָס אים נישט אָן.
קריגן וועלן דאָך סאי ווי נישט אלע דעם אויבן אָן, ער ווייסט עס, אָבער קומען
קומט זיי . . . עס איז איינס פון די מערקווירדיקסטע ביכער — זלמן רייזענס
לעקסיקאָן — און אזוי ווי עס איז עס גוט. אין א גרויסער מאָס זענען

דאָס זעלבסט-כאראקטעריסטיקעס, ווארום רייזן האָט מיט גרויסער פיעטעט אויסגענוצט די בריוו, וואָס די שרייבער האָבן אים געשריבן. שעפן טאקע פון דעם לעקסיקאָן אלע שוין צענדלינקער יאָרן. און אז רייזענס לעקסיקאָן האָט איינעם דורך א טעות הדפוס יינגער געמאכט, וועט ער שוין בלייבן אזוי, און אויב חלילה עלטער וועט שוין אויך גאַרנישט העלפן. די אינטעגריטעט פון דעם געבורט-שיין-אמט פון דער יידישער ליטעראטור שטייט איבער אלעס. אפילו איבערן אמת.

זלמן רייזען איז דער יידישיסט פון יידישיסטן פון אלע צייטן. א ייד מיטלעוואקסיק מיט א הייס פנים, א לענגלעכער נישט ספעציפיש יידישער נאָז, פולע ליפן און ענערגישע, גרויסע אויגן און עפיס גלאנצט אלעמאָל דאָס פנים ווי נאָך א קאמף, אָדער אין א גרייטשאפט צו קאמף — קאמף פאר יידיש. זלמן רייזען באזיצט אסך וויסן, דער עיקר אויפן פילאָלאָגישן געביט, אָבער אז ער רעדט, רעדט ער ווי א טריבון, גיט גיך א פלי ארויף אויף די אונטער-שטע פאַר שטילע טרעפלעך פון דער רעדעלייטער און ער שטייט שוין אויבן און ער רעדט שוין מיטן גאנצן מויל און מיטן גאנצן הארץ און ער מאַנט און ער סטראשעט און ער לויבט און ער איבערטרײבט דאָס גוטע און דאָס שלעכטע און אלץ אין קאמף פאר יידיש. אז איך האָב אים דאָס ערשטע מאָל געהערט אויסרופן אויף א פאראמלונג פון לערערס און שרייבערס: א מיסיאָנעריסקע ביכל אין יידיש איז נאָך אלץ יידישער ווי דאָס שענסטע העברעישע ספר אין וועלכן עס איז דאָ איין וואָרט קעגן יידיש — האָב איך מיך אזש דער-שראָקן, אָבער אין לויף פון די יאָרן האָב איך מיך צוגעוויינט דערצו.

אין ייוואַ אין ווילנע איז אין פּוּאַיע געהאַנגען א וועלט-קארטע-דיאגראמע פון דער פארשפרייטונג פון יידיש מאמע-לשון איבער דער וועלט. דווקא אויף דעם אָרט האָט רייזען אויפגענומען אלע ייוואַ-געסט. און דערקלערט האָט ער די די מאפע מיט אזא ברען אזוי ווי יידיש וואָלט זיך אין דעם אינסטיטוט-אריסענאל געגאָרט די לענדן איינצונעמען נישט נאָר די גאנצע יידישע וועלט, נאָר טאקע די גאנצע וועלט. שטילעהייט האָט ער זיכער וועגן דעם געהלומט.

אין יאָר 1929 זענען שלום אש, זלמן רייזען און איך געוועזן די אָפּי-ציעלע דעלעגאטן פון פען-קלוב-קאָנגרעס אין ווין. רייזען האָט קיין רגע נישט גערוט. אויף יעדער זיצונג, יעדן באנקעט האָט ער פארטיילט די ראָלן, באזעצט די סטראטעגישע פּאָזיציעס. ביים הויפטבאנקעט האָט ער זיך אליין פלאסירט נעבן אן אונגאר מיט אַטאַמאנישע וואַנסעס, דעם דעקאן פון דער אונגארישער ליטעראטור. דער דאָזיקער דעקאן האָט די גאנצע צייט פון באנקעט רויק גערוקט הינטער די וואַנסעס די בעסטע מאכלים, נאָר רייזען האָט זיך נישט פארגונען דאָס מינדסטע, ער האָט די גאנצע צייט מיט זיין

גלאט־ראזירטן, גלאנציקן פנים, פינקלדיקע אויגן, ענטוויאסטישער, אביסל נאזאלער שטימע געפרעדיקט די גרויסקייט פון יידיש דעם אונגארישן שריי־ בער־באיאר. ביים סוף פון דער סעודה האָט זיך דער באַיאַר אָפּגעווישט די וואַנסעס און געענטפערט מיט א מין אונגארישן יידיש: מיך האָט איר איבער־ צייגט. איך בין אליין א ייד, באמיט זיך בעסער צו איבערצייגן אנדערע . . . זלמן רייזען פלעגט ארבעטן 25 שעה אין מעת לעת, אָבער ער האָט אלעמאָל צייט געהאט, אויב נאָר צו פארברענגען מיט א יידישן שרייבער, אָדער נאָך בעסער מיט א גוישן אויף צו דערציילן אים וועגן יידיש. דערביי האָט ער רעדאגירט א טאָגצייטונג, רעדאגירט וויסנשאפטלעכע זשורנאלן, באַ ארבעט יידישע גראמאטיקעס, צונויפגעשטעלט וויסנשאפטלעכע אנטאָלאָגיעס, אייביק געארבעט ביי די דערגאנצונגען צו זיין לעקסיקאָן, געוועזן אויף יעדער לעקציע, טעאטער־פאַרשטעלונג, פארזאמלונג אין דעם יידישיסטישן בינטשאַק ווילנע, געהאט א שיינע פרוי און זייער א קאפּריזנע, כאַטש א גוטע, רייזעניש גוטע, מרים איז איר נאָמען, דערצו צוויי זין, ראדיקאלן, און אין פוילן האָט דאָס באטייט אייביקע זאָרגן, הויז־זוכונגען און ארעסטן — און די קרוין פון זיינע פאַראינטערעסירונגען איז געוועזן דער ייוואָ. דאָרט האָט ער זיך געגרייט א רויק ווינקל אויף די עלטערע יאָרן, ווו ער וועט קענען אין שטיל־ קייט זיך ווידמען צו פאַרשונגען וועגן אלט־יידיש און אלט־יידיש שרייבער, אז די וואפן וועלן שוין צו שווער זיין פאר די אייגענע הענט און מען וועט זיי דארפן איבערענפערן צו אנדערע. — אָפט איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין שטעט און אין לענדער ווו זלמן רייזען איז פריער געוועזן. — איי, זלמן רייזען, זלמן רייזען . . . פלעגן מיט נחת קרעכצן די יידן און דערמאָנען מיט בענק־ שאפט די טעג מיט דעם הערלעכן ענטוויאסט.

ד.ר. עמנואל רינגעלבלום

1900 אין בוטשאטש (ביטשוטש) גאליציע. זינט 1922 אין ווארשע. לויט טייל ידיעות דעם 7טן מערץ, לויט אַנ־דערע אין אפריל 1944 — צוזאמען מיט פרוי און זון און נאָך 34 יידן אַנטדעקט אין א בונקער און דערשאָסן אין תפיסה־הויף פון פּאַוויאַק.

ארום דער מיט פון יאָר 1944 האָט איבער דער גאַנצער יידישער פרעסע פון דער וועלט פון עק ביז עק א קלונג געטון דער זייער קלינגענדיקער נאָמען, שיר נישט א קליין ליד אין זיך אליין — עמנואל רינגעלבלום. דער גרעסטער טייל פון דער יידישער וועלט, דער סאי ווי שטאַק-טויבער ווי א גרויסער גלאַק, איז ווייטער טוב געבליבן ווי געוועזן. אים קען נאָר נאָך אויפוועקן א הילך דירעקט אין זיינע אייגענע אויערן: הייל היטלער! — אָדער: צייט צום אומשלאַגפלאַץ קיין טרעבלינקע. ביים מער צארטן און הערעוודיקן טייל פון יידישן פּאַלק, און דער עיקר ביי די אינטעלעקטואלן יידישע פון פוילן האָבן זיך די זיבן טראָפן פון דעם קלינגעוודיקן נאָמען געריןגלט און געריןגלט ביז זיי זענען וואַכעדיק געוואָרן.

דער פּאַטאַס פון דער יידישער געשיכטע האָט געוואַלט, אז אין די דאָזיקע יאָרן פון גרויסן יידישן אומקום זאָלן אומקומען באַגלייך—כאַטש נישט אין דער זעלבער צייט און נישט אין זעלבן געטאָ — דער עלטסטער יידישער היסטאָ-ריקער שמעון דובנאָוו אין ריגע און דער יינגסטער יידישער היסטאָריקער דר. עמנואל רינגעלבלום אין ווארשע. לויט די יאָרן מיט פּערציק יאָר יינגער פון זיין מייסטער.

באלד נאָך דער ערשטער וועלטמלחמה, ווען גאליציע איז פאַרייניקט גע-וואָרן מיט פוילן, האָט זיך דער שטראם פון דער גאליציש־יידישער יוגנט א לאַז געטון קיין ווארשע, קיין ביאליסטאָק, קיין ווילנע אפילו. גאליציע האָט אלעמאָל געהאַט אַן איבערפּראָדוקציע פון יונגער יידישער אינטעליגענץ. פאַר דער מלחמה פלעגן זיי וואנדערן קיין ווין און בערלין. איצט זענען ווין און בערלין געוועזן הונגער־שטעט און אין ווארשע האָבן זיך געעפנט גרויסע מעגליכקייטן. האָבן זיך די גאליציאַנער דאַקטוירימלעך — און אין גאליציע איז יעדער דריטער ייד געוועזן א דאַקטאָר — א לאַז געטון אויף די „אזיאטי-שע“ טיילן פון פוילן. צווישן יאָ און ניין האָבן זיי זיך אזוי גרינטלעך אריינ-געשלייכט אין אלע וויכטיקסטע פּאַזיציעס, אז ווען ארום יאָר 1930 האָט אמאָל י. מ. ניימאַן געוואַלט אויפּשרייבן א גאלעריע פון די אַנפירנדיקע פּערזענ-ליכקייטן אין די יידישע אינסטיטוציעס אין ווארשע, האָט ער אַנטדעקט, אז זיי

זענען אלע גאליציאנער. זיי פלעגן זיין שטיל און העפליך אָבער איינזעמען פלעגן זיי איין פעסטונג נאָך דער אנדערער אזוי ווי עכטע קאָנקוויסטאָרן. וואָס עס האָט זיך דער יונגער און שעמעוודיקער סטודענט עמנואל רינגעלבלום אין יאָר 1922 געטראכט ווען ער איז געקומען קיין וואַרשע — ווער ווייסט. ער איז נאָך אפילו קיין דאָקטער נישט געוועזן. צוליב א צופאל האָב איך פאַרגעדענקט זיין ערשטן אריינקום אין אונזער שרייבער-קלוב. עס האָט געמוזט זיין אין יאָר 1928. שוין האָט זיך אָנגעהויבן דער קריזיס. וואָס האָט אין דער אמתן מער נישט אָפגעלאָזן; ביזן יאָר פון אָפגרונט 1939. אָט קומט אריין א יונגערמאן, א הויכער, א שלאַנקער, ער טראַגט א קינסטלער-הוט, א בלאַנדער, גערינגלטע האָר, א פנים בלוט און מילך און דערצו מיט חן-גריבעלעך. און ביי יעדער געלעגנהייט פארשעמט ער זיך און ווערט רויט און דערצו רעדט ער א קליין ביסל אונטער דער טסונג. (נישט צונג, נאָר טסונג זאָגט ער). ער וויל אריין אין דער שרייבער-אָרגאניזאציע. מיר האָבן זיך צערעדט, איך האָב מיך דערמאָנט, אז איך האָב א פאָר באקאנטע אין זיין היימשטאָט ביטשוטש, וואָס מען פלעגט זי אין יידיש פארציען נאָך מיט אן איבעריקן דריי „טשיבוועטש“. איך האָב אים שטארק, שטארק אָפגערעדט צו בלייבן אין וואַרשע. איך האָב בכלל יעדן יונגען מענטש שוין דעמאָלט געעצהט אזעקצופאָרן פון פוילן און דערצו נאָך איינעם, וואָס איז א ציוניסט ווי רינגעלבלום איז געוועזן. איך האָב מיך שיר ניט צעקריגט מיט אים. עס האָט מיך שאַקירט דער נאיווער גלויבן זיינער. איך האָב אין דעם געזען מײן אייגענעם גלויבן פון מיט א צען יאָר צוריק. אן אָפגענארטן גלויבן. ער האָט פארטיידיקט זיין ענטוואַרס און זיין גלויבן אין דער צוקונפט פון פוילישן יידנטום, ער ווייסט בעסער, ער איז א היסטאָריקער. ער איז נישט קיין שטימונג-מענטש, א פאָעט. מיר האָבן זיך נישט צעקריגט, גאליציאנער צעקריגן זיך נישט, אָבער מיר האָבן זיך דערלאנגט גאנץ פיינע שטעכווערטלעך און זיך צעגאנגען. און זינט דעמאָלט איז געבליבן אן אייבי-קער טרויער אין מיר ווען נאָר איך האָב רינגעלבלומען געזען. איך האָב שוין דעם גאָרטן געפלאַנצט און געזען, אז מער ווי דערנער קען דאָ נישט געדייען. און אָט קומט איינער און פלאַנצט ווידער און אַקערט אריין זיינע יונגע יאָרן. ער איז געוואָרן א מיטגליד אין פאָריין. מיט טרויזם האָט ער מיר אמאָל געבראכט די שריפט „דער יונגער היסטאָריקער“ — און סוף כל סוף זענען „יונגער היסטאָריקער“ און רינגעלבלום געוואָרן סינאָנים; ביז צו זיין מאַרטירערטויט.

אז די יידישע געשיכטע וועט גראַד אויף זיין יונגטלעכן קאָפּ, מיט אָט דעם פנים מיט די חן-גריבעלעך, בלוט און מילך און נאיוויקייט, ארויפלייגן די דערנער-קרוין פון דעם היסטאָריקער פון וואַרשעווער געטאָ און טאַקע אין

געטאָ גופא — ווער וואָלט זיך געריכט? נישט נאָר אליין געשריבן האָט ער נאָר נאָך מער האָט ער אַרגאניזירט דאָס שרייבן און דאָס זאמלען. זיין נאָמען איז אונטערגעשריבן אונטער דעם לעצטן רוף פון דער אונטערגייענדיקער יידישער קולטור אין פּוילן צו דער גאַנצער יידישער קולטור-וועלט — און שיר נישט באזיגלט מיט זיין אייגן האַרץ-בלוט, ווייל שוין טעג אָדער וואָכן שפּעטער איז ער געוועזן דערשאָסן. און — א ווונדערליכער גלויבן און קולטורעלע אויסגעהאלטנקייט: אין אַט דעם לעצטן רוף געדענקט ער, אז אשוויענטשים — איינס פון די גרויסע מאָרד-ערטער, הייסט אין פּאַלקס-טימלעכן לשון לויט די כללים פון יוואָ — אַשפיצין, און אזוי פאָרגעסט ער נישט אין זיין לעצט וואָרט א מינוט פארן טויט די שטאַט צו רופן.

1934. דעצעמבער. איך פאָר אָפּ אויף שטענדיק פון פּוילן. באגעגעניש אין איילעניש. קען זיין, אז ביים פּאָוואַק טאַקע, ניין שריט און . . . ניין יאָר ווייט פון דעם אָרט און דער צייט, ווען זיין קאַפּ, בלוט און מילך און חן און גלוי-בן, וועט באדעקן די גלאַריע פון דעם יינגסטן יידישן היסטאָריקער-מאַרטירער. ער מאכט מיר פאָרוורפן פאר פּאַרלאָזן פּוילן. איך ענפער, אז איך ווייס בעסער . . . ער ענפערט טראַציק, אז ער ווייסט נאָך בעסער. ער האָט געוואוסט.

1946

ד.ר. יצחק שיפער

1884 אין טאַרנע, גאליציע, זינט 1919 אין ווארשע, רייזעס אין אייראָפּע, געבליבן אין געטאָ. אומגעקומען אין מאידאנעק, נאָכן אויפשטאנד, 1943.

וואָס איז ער נישט אלץ געוועזן, וואָס האָט ער נישט אלץ געשריבן — ד.ר. יצחק שיפער, וואָס האָט ער נישט אלץ אנטדעקט. ער האָט רעדאגירט צענדלינקער צייטשריפטן און צייטונגען אין יידיש, פויליש און דייטש אין אמאָליקן עסטרייך און אין פוילן, א פיאַנער אויפן געביט פון אלט-יידישער ווירטשאפטס-געשיכטע און א פיאנער פון יידישער טעאטער-פאַרשונג אין די געטאָס פון מיטל-עלטער, דעפוטאט אין פוילישן סעים, מיטגליד פון הונד-דערטער קאָמיטעטן, און אין פארלויף פון יאָרן אָנפירנדיקער מיטגליד פון דריי יידישע פארטייען, אָבער עס ציט אים אלעמאָל צו פועלי ציון, פאַרזיצער פון שרייבער-פאריין און ארטיסטן-פאריין, פארפאסער פון קאפיטאלע ווערק אין פויליש, דייטש און יידיש, רעזשיסער, לויטנאנט-ריכטער אין עסטרייך-כישן מיליטער, ערשט-קלאסיקער אָראטאָר, לסוף דירעקטאָר פון יידישן אקאדעמישן הויז אין ווארשע, שול-חבר פון וועלט-בארימטע פערזענלעכקייטן צ.א. קארל ראדעק, פאַלעמיסט און ארומקריגער מיט אלץ און אלעמען, און — — אז דו קוקסט אים אָן, קוים וואָס ער זעט זיך אָן. א טיפישער, אביסל אפילו ציניש אויסזענדיקער אייראָפּעישער דעקאדענט-אינטעליגענט, בלאַנד, גלאטע האָר, כוואטסקע פארוואָרפן איבער דער קרום פון שטערן, נישט קיין הויכער, גרויסער קאַפּ, הויכער שטערן, אלעמאָל זייער מאַגער און אביסל קרענקלעך אויסזענדיק, שטרייכט אונטער יעדעס וואָרט ווען ער רעדט, רעדט זייער זיכער און זעלבסט-באוואוסט און רעדט יידיש ווי א גר און דייטש ווי א פּאָליאק און פויליש פערפעקט. בעסער אָט די שווערע שפראך פול מיט די שווערסטע דיפטאָנגען צו רעדן איז נישט מעגליך. א טיפישער, פוילישער אינטעליגענט, אויסגעכאָוועט אויף דער פשיבישעווסקי-וויס-פיאנסקי גיטעראטור פון דער תקופה פון „מלאָדא פּאָלסקאַ“, וואָס האָט זיך ווידער פון איר זייט אויסגעכאָוועט אויף די ווידערשיינען פון דער ניטשע-תקופה אין דער אייראָפּעישער ליטעראטור. ניטשע, זוי באוואוסט, איז געוועזן לויטן אָפּשטאם א שטיקל פּאָלאק, און דאָס האָט אזוי שטארק די פּאָלאקן און די פוילישע יידן געצויגן צו אים. זעסטו שיפערן, זעסטו פאר זיך דעם אויסגעקאָנטענעם אינטעליגענט פון דור-דורות. און ווי דערשטוינט בלייבסטו, אז דו ווערסט געוואר, אז שיפערס פּאָטער איז געוועזן א בעקער און ער האָט זיך אויסגעכאָוועט אין א בעל-מלאכה-שער און אַרימער סביבה.

שיפערן צו הערן רעדן איז געוועזן א נחת און גערעדט האָט ער אין די באוועגטע יאָרן זיבן מאָל יעדן טאָג אלע זיבן טעג אין וואָך, און זיבן מאָל א טאָג געביטן די טעמע. און אזוי ווי אין שרייבן, אזוי אין רעדן. צוערשט קומען פאקטן, דערשטוינלעכע פאקטן, וואָס שיפער איז געוועזן א מוזיק זיי ארויסצוגראַבן אין די ארכיוון — חוץ דעם, וואָס ער האָט זייער אינטענסיוו געלעבט אין היינט, האָט ער אלעמאָל גלייכצייטיק זייער אינטענסיוו געלעבט אין די ארכיוון פון פארגאנגענע תקופות — און עס דאכט זיך דיר, אז אלץ וועט זיין רעאל און באגרינדעט, נאָר שיפער האָט פאנטאזיע און ער הויבט אָן אויפן יסוד פון די עטלעכע רעאלע, ארכיוואלישע פעסטגעשטעלטע פאקטן צו פאנטאזירן און ציען שלוסן ווי פארביקע סטענגעס. בשעת דו הערסט עס גלויבסטו, ווייל שיפער גלויבט אויך, נאָר שפעטער צערינט עס ווי כישוף-בילדער. סאי ווי סאי איז עס געוועזן אנגענעם. א שטוינענדיקער פאקט: איינער פון די אינטערעסאנטסטע יידישע היסטאָריקער און קען נישט קיין העברעיש.

אין 1910 האָב איך דאָס ערשטע מאָל געטראָפן שיפערן אין לעמבערג. דעמאָלט איז ער נאָך גאָר יונג געוועזן — א פאָר און צוואנציק, א באַהעמיען, כאַטש אויף א פאראנטוואָרטלעכן פאָסטן פון א פארטיי־רעדאקטאָר. אלע חידושן זיך ווען קען ער אזויפיל שרייבן און גייסטיק ארבעטן, אז גאנצענע טעג זיצט ער אין די קאפעהיזער — און לעמבערג איז געוועזן קליין־וויין אין דעם זינען — און אין די אָונטן אין די טעאטערס און אין די נעכט אין די נאכט־לאַקאלן. אָבער שיפער האָט א געניאלן קאָפּ אויף זיך און ער באווייזט עס אלץ.

דאָס איז געוועזן אין מערץ 1918, שיפער — א לויטנאנט-מיליטער-ריכ-טער אין קראַקע און איך א פראָסטער סאַלדאט אין דער עסטרייכישער ארמעע אין א דאָרף נעבן קראַקע. אונטער די פונדאמענטן פון דער עסטרייכישער אימפעריע קראכט עס שוין און פון רוסלאנד ווייעט עס מיט רעוואָלוציעס. א מאסקירטער פראַלעטארישער יידישער פאריין פון כשאַנאָוו, ביי קראַקע, לאדט אונו איין אויף אן אָוונט. שיפער רעדט און איך דעקלאמיר. געהאט דעמאָלט נאָר וואָס געשריבן א פאטעטיש ליד „דער געניוס פון דער פרייהייט“. שיפער האָט געהאָט ציווילע קליידער, האָט ער זיך איבערגעטון, איך נישט. האָב איך דעקלאמירט פון הינטער א פארהאנג, נאָר דעם קאָפּ ארויסגעשטעלט. דאכט זיך, אז אין מיין גאנצן לעבן פאר דעם און נאָך דעם האָב איך קיינמאָל נישט מיט אזויפיל פאָטאָס דעקלאמירט זיי דעמאָלט. שיפערן איז עס שטארק געפעלן און א שטיק פון זיין רעדע האָט ער אוועקגערעדט וועגן דעם ליד און איך בין געוועזן אין זיבעטן הימל און געדאכט האָט זיך דעמאָלט, אז אָט, אָט

און נישט נאָר גלאט דער הימל וועט קומען צו דער ערד, נאָר טאקע דער זיבעטער הימל.

הערבסט 1928. א געזעגענונגס-אָוונט פאר משה קובלאק. ער פאָרט קיין ראטן-פארבאנד. זאָגן עס הויך טאָר מען נישט. שיפער איז א גרויסער קולבאק-ענטוויאסט. פאראדאָקסאלע צוזאמענהאנגען: זיי זענען ביידע פאנ-טאסטן-רעאליסטן, דער ערשטער אין זיינע ווירטשאפט-און טעאטער-געשיכ-טעס און דער צווייטער אין זיינע דראמעס, ראָמאנען און לידער. און ווייל שיפער איז א גרויסער קולבאק ענטוויאסט קומט ער — כאַטש א קראנקער — און פירט דעם פאָרזיץ, האלט איינע פון זיינע שענסטע, ליטערארישע רעדעס. קולבאק אָבער איז אגרעסיוו, באליידיקט, זאָגט: פארפוילט זענט איר דאָ אלע, קיין ברעקל גייסט נישט אין אייך, עס שטינקט פון אייך, נישט צעקושן דארף מען זיך מיט אייך ביים געזעגענען זיך, נאָר אייך אַנשפיייען אין פנים . . . שיפער ווערט בלאס, ער ציטערט ממש, ער ווארגט זיך, דער לאנגיעריקער פאָלי-טישער פוקס געפינט זיך אין א סיטואציע אָן אן אויסוועג. ער גייט אוועק און לאַזט איבער די טריבונע צום גאסט אליין . . . איינע פון די פיינלעכסטע סצענעס אין אונזער קרייז.

נאָך די צענדלינקער פילהונדערט-זייטיקע ווערק אין דריי שפראכן איז שיפער א קבצן כל ימיו. האָט א שיינע טאַכטער, אָבער א שטענדיק קרענקענ-דיקן זון. צום סוף נעמט ער אָן אן אדמיניסטראטיוון פאַסטן, פארוואלטער פון יידישן אקאדעמישן הויז אויף פראגע, ביי ווארשע. און ער קרענקט, דאָס הארץ איז געלאָקערט, קוים וואָס ער קען נאָך שעפטשען, דער אמאָליקער טריבון.

1943

פרעסע

רחל אויערבאך

געבוירן אין לעמבערג. זינט ארום 1930 אין ווארשע, אלע זעקס יאָרן פון צווייטן וועלטקריג געבליבן ביי די נאציס, יאָרן אויף דער ארישער זייט. זינט 1945 אין לאָדזש.

רחל אויערבאך שרייבט זשורנאליסטישע ארטיקלען, אויף א קול, אָפּט זענען דאָס פּאָפּולערע ארטיקלען אויף וויסנשאפטלעכע טעמעס. ווייל זי האָט אסך אקאדעמישע בילדונג און אָפּט זענען עס פשוטע און אפילו אביסל סענ-סאציאָנעלע, זשורנאליסטישע רעפּאָרטאזשן. מיט א פּאָר יאָר צוריק האָט זי אפילו געפירט א קאמף אין א ליטערארישער פּאָלעמיק, גאַנץ פּלוצלונג האָט זי דאָס שטילע קעצל א הויב געטון, א צי אויס און באוויזן שארפע נעגל. די נאַענטע פּריינט האָבן זיך אוש דערשראָקן.

אָבער אין דער שטיל איז רחל אויערבאך א ווינדערבארע פּאַרשטייערין פון דיכטער, דורכגעדרונגען מיט דעם אידעאל פון דער שווערער מיסיע פון די דיכטער אין דער וועלט בכלל און די יידישע בפרט. אז מען וועט אמאָל שרייבן די מאָנאָגראפיע פון איציק מאָנגער, דעם דיכטער פון דער יידישער באלאדע, וועט דאָרט זיין א קאפיטל וועגן רחל אויערבאך . . .

און נאָך שטילער ווי שטיל איז רחל אויערבאך א דיכטערין פון מאָדנע קורצע לעבנס-ראָמאַנען פון מאָדנע פּאַרחהלומטע גאליצישע יידן, לייבלעכע ברידער פון משה לייבס און משה נאדירס לייזער-עליעס . . . דאכט זיך, אז קיין איינע פון די דערציילונגען האָט זי ביז איצט נישט געדרוקט.

רחל אויערבאך האָט אמאָל געהאט אן אייגן ירושה-הויז אין א לעמבערגער פּאַרשטאָט און איך בין דאָרט אמאָל געוועזן איר גאסט. זאלבעדריט — צו-זאמען מיט דעם דיכטער בער שנאפער — פלעגן מיר דעמאָלט פּאַרברענגען די לעמבערגער, פּאַרבענקטע, פּערשטאָטישע פּאַרנאכטן. אין שטוב האָט מען קיין ליכט נישט אָנגעצונדן, איינער האָט דעם אנדערן נישט געזען און רחל אויערבאך האָט דערציילט: אָמאָל בין איך אלס קינד געוועזן עטליכע חדשים צוגאסט ביי מיין זיידן, איך האָב די שטוב זייער ליב געהאט, זי איז געוועזן געקאלכט אויף בלוי, אויף א מאָדנע טיף בלוי. נאָר פונקט אין יענעם פּאַר-פּסח האָט מען די שטוב איבערגעקאלכט אויף א פּאַסקודנעם ראָזע. מיין הערצל

האַט זיך צוזאמענגעקלעמט ווי צום שטארבן. איך האָב מיר גאַר קיין פלאַץ נישט געקענט געפינען פאר בענקשאפט צום טיפן בלוי, וואָס איז אויף אייביק אוועק. אין שטוב איז געוועזן אן אויוון אויף פיסלעך. אז קיינער איז אין שטוב נישט געוועזן האָב איך מיך אוועקגעלייגט אויף דער בריק און געוויינט און דורך טרערן האָב איך באמערקט, אז אויף דעם דנאָ פון דעם אויוון איז געבליבן נישט פארשמירט דאָס טיפע בלוי . . . איין רגע בין איך גליקלעך געוועזן דערפון, אָבער באלד האָב איך מיך דערמאָנט ווי שרעקלעך געפאלן דאָס בלוי איז און ווי מען האָט עס פארשטופט אונטער דעם אויוון און איך האָב אזוי גענומען וויינען און קאָפען מיט די פיס, אז מען האָט מיך אזש געמוזט צו־ריקשיקן אהיים . . .

רחל אויערבאָך שרייבט, איבערזעצט, איבערזעצט אפילו מיינע צעשוין־בערטע רייזע־בריוו אין איר גלאנצפולן, פארביקן פויליש — אָבער אין איר נשמה לעבט א מאָדנע גאליציש־פארבענקטער בין־השמשותדיקער ראָמאן, וואָס פראגמענטן פון אים זענען דאָ ביי נאדירן און ביי פראדל שטאָק — און ווי פארבענקט דער גאנצער ראָמאן איז, אזוי בענקט רחל אויערבאָך אים אויפצושרייבן. און טרויעריק דערציילט זי מיר אָפט, אז אויך איר פאָטער האָט א לעבן לאנג געבענקט אויפצושרייבן א ווערק מיט דעם נאָמען „דער דאָרפֿס־ייד און דער שוחט“. אָבער די דאגות־פרנסה האָבן נישט געלאָזט. איינמאָל, אין א שבת־צונאכט האָט ער אפילו א קער איבער געטון דאָס וואַכעדיקע חובות־בוך פון קלייטל און אויף דעם פאָדערשטן בלעטעל פון דער צווייטער, דער לידיקער זייט פון וואַכענדיקן חובות־בוך האָט ער אויפגעשריבן דעם טיטל פון זיין ווערק „דער דאָרפֿסייד און דער שוחט“ — און ביי דעם איז עס געבליבן . . .

אָבער רחל אויערבאָך וועט איר „דאָרפֿסייד מיטן שוחט“ אויפשרייבן און דערווייל ברענגען צו דער עפנטלעכקייט די שוין אָנגעשריבענע מאָדנע און דינע דערציילונגען, וואָס זענען ווי א טרויערליד אויף דעם דינעם גאליצישן יידיש־קולטורעלן ביז השמשות, וואָס איז דערווייל שוין געוואָרן נאָכט און אפילו א נייער טאָג האָט זיך שוין אָנגעהויבן.

1938

פ.ס.

אז די שורות — דאָ אויבן — זענען מיט גאנצע אכט יאָר צוריק גע־שריבן געוואָרן איז נישט ביי רחל אויערבאָך און נישט ביי מיר אפילו א שאָטן פון א האָר אין א פארנעפלטן פארנאכט קיין אָנונג נישט געוועזן וואָס עס גרייט זיך און וואָס פאר א ראָלע רחל אויערבאָך וועט שפילן אין די יאָרן פון קריג. אויך זי האָט דערפון קיין אָנונג נישט געהאט. די ווערטער

דאָ אויבן לאָזן זיך אויס דווקא מיט אן אָנונג פון א נייעם טאָג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן בײַ די יידן אין גאליציע אונטער דער ממשלה פון פוילן.

אז די ווערטער דאָ אויבן — האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל געדרוקט — האָב איך ערגעץ אויף דער ווייטער וועלט באקומען אן ענטוואַיאַסטישן בריוו פון רחל אויערבאך. זי האָט מיט דער האַרציקייט, וואָס נאָר זי פאַרמאָגט, גע־שריבן: איך האָב שוין אזויפיל אַרטיקלען וועגן שרייבער געשריבן, אזויפיל אַרטיקלען וועגן שרייבער געלעזן און מיר איז אפילו אין דער ווייטסטער מחשבה נישט איינגעפאלן, אז עמיץ קען זיך אוועקזעצן און אָנשרייבן וועגן מיר א גאַנצן אַרטיקל, א גאַנצן אַרטיקל וועגן מיר אליין און פּערזענליך . . .

אז די געטאָ-נאַכט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אונזער פּאָלק איז רחל אויערבאך געבליבן אין וואַרשע. עטליכע בריוו האָב איך פון איר פון געטאָ באקומען און שפּעטער איז שטיל געוואָרן. די נאַכט האָט אלץ צוגעדעקט און אין האַלוצינאַציעס האָב איך אַפט געזען רחל אויערבאַכס פנים: דאָס מילדע מאַמעדיקע פנים, די טונקלבלאַנדע האַר, די בלויליך-גרינע, מיט גוטסקייט צעשמייכלטע אויגן, ווי ס'געראַט אַמאָל א פנים פון א אוקראַינישער דאַרף־שיינער, וואָס מען דאַרף זיין א מבין די שיינקייט אין איר גאַנצער פראַכט צו דערזען. און בײַ דער גאַנצער מילדקייט — א פנים פון א מענש פון מי און פון אַרבעט פאַר זיך און פאַר יענעם, דער עיקר פאַר יענעם. מען זאָגט — איך ווייס נישט פאַרוואָס — אז מענשן, וואָס האָבן לוקלעך צווישן די ציינער האָבן דערפּאָלג בײַ לייטן. אַט אַזעלכע ציינער האָט אויערבאַך און איינמאָל האָט זי מיר טאַקע געזאָגט, אז דאָס איז דער סוד פון איר דערפּאָלג בײַ מענשן, יעדער דערפילט באלד א שוועסטער אין איר.

שוין א יאָר פאַרן סוף פון קריג זענען געקומען ידיעות, אז רחל אויערבאך לעבט אויף דער אַרישער זייט, אַנטלאָפּן פון געטאָ. און אז די נאַכט האָט זיך אויפּגעהויבן פון איבער פוילן זענען דאָרט צוויי יידישע שרייבער געוועזן ביים לעבן, וואָס האָבן אלץ איבערגעלעבט און געבליבן גאַנץ: רחל אויערבאך און דער דערציילער נחמן בליץ. און גאָר באלד זענען געקומען בריוו פון איר פון לאַדזש און אפילו פון לאַנדאָן, וווּ זי איז אין יאָר 1945 געפאַרן מיט א דעלעגאַציע פון פוילישע יידן. אַט דאָס מילדע דאַרפישע פנים, איבער וועלכן עס האָט אלעמאָל ווי געפלאַטערט דער פליגל־שאַטן פון דעם מלאך פון גוטס. האָט זי סוף כל סוף געראַטעוועט פון דעם מוראדיקסטן בײַז פון אלע וועלטן. דער מלאך פון גוטס האָט דעם יידישן חן פון איר פנים פאַרשטעלט און זי האָט געגאַלטן פאַר אן אַריערין און געבליבן לעבן.

און געבליבן לעבן אַבער שוין מיט אן אייביקן שאַטן פון דעם טייוולס פליגל אין איר צאַרטער נשמה, וויפיל עס איז מיר נאָך באשערט צו לעבן — האָט זי מיר דאָ נישט לאנג געשריבן — אזוי לאנג וועל איך שרייבן וואָס מיינע

אויגן האָבן געזען אין די יאָרן פֿון די נאַציס. און זי האָט שוין געשריבן און עס מאַכט א טיפֿן רושם ווייל זי שרייבט וועגן די זאכן אנדערש ווי אנדערע, ווייל זי איז צו אלע אירע מעלות א גרויסער בקי אין דער חכמה הפסיכאָאָנאָ-ליזע. אירע ארבעטן וועגן טרעבלינקע און וועגן די טרערן פֿון ייִדישע מטלטלין אין די געטאָס עפענען נייע פינסטערע אָפֿגרונטן פֿון אונזערע ליידן אונטער די נאַציס, אָפֿגרונטן וואָס נאָר זי האָט דורכגעבליקט כאַטש מיליאָנען האָבן אין זיי אריינגעקוקט.

גוט וואָס זי איז אונז אָפֿגעראטעוועט געוואָרן — זי איז שולדיק א גרויסן חוב דער ייִדישער געשיכטע און זי וועט אים צאָלן מיט איר וואָרט, וואָס איז נאָך מער אויסגעאיידלט און געלייטערט געוואָרן אין אירע איבערלעבונגען.

1946

מנשה אונגער

1899 זשאבנע אין גאליציע, יארן אין ארץ ישראל, זינט
1934 אין אמעריקע.

מנשה אונגער שטאמט פון טיפן גאליצישן רבנישן ייחוס. רבנישער ייחוס איז פאר מיר א לאבירינט און איך ווייס אין אים נישט איין און נישט אויס שוין באלד ביי דער סאמע שוועל. איז בעסער זיך אפצושטעלן ביי דער סאמע שוועל. איך ווייס נאָר, אז ער שטאמט פון טיפן ייחוס און אז ער אליין האָט געקאָנט זיין א רב און אפשר א רבי און אפשר א גרויסער רבי. ער איז געוואָרן א שרייבער פון ראַמאנען און פון פאכמעניש דערציילטע אנעקדאָטן פון רבנישן לעבן און פון ארטיקלען אויף אלערליי געבטין.

און —

אז איך זועל קומען אין דער קאנצעלאריע פון הימל און מען וועט מיר אויסרעכענען אלע מיינע זינדן, וועט מען צום סוף צולייגן צו זיי א פערטל-זינד מיט נאָמען: מנשה אונגער-אפיקורס'עס. ווייל א שטיק בין איך אויך פאראנטוואָרטלעך פאר דעם, וואָס אונגער איז אוועק אויף אנדערע וועגן און נישט קיין רבנישע. געדרייט זענען די וועגן פון לעבן, קאמפליצירטע זענען זיי און איבעראשנדיק זענען זייערע פארפלעכטונגען. און פארפלאַכטן האָט זיך עס אזוי.

מיט אסך יארן צוריק איז אמאָל אין ווארשע צו מיר געקומען זייער א הויכער און זייער א מאַגערער און זייער א שטילער יונגער מענש, מיט זייער א נישט-יידיש פנים, א פנים, וואָס געהערט צו קיין שום ראסע נישט — כאַטש עס איז זייער קענטיק, אז דאָס פנים איז ערשט נישט לאנג געוועזן ארומגערעמט מיט פאות. דער יונגער מאן האָט געהאט זייער איידעלע מא-ניערן, האָט גערעדט זייער שטיל און מיר געזאָגט, אז ער קומט פון א רבנישער שטוב — אָבער ער האָט באשלאָסן איבערצורייסן די גאָלדענע קייט און צו ווערן א פראַלעטאריער. און אז א רביש קינד רייסט איבער די גאָלדענע קייט און ווערט א פראַלעטאריער ווערט דערפון אלעמאָל אין דער ערשטער צייט . . . א יידישער זעצער. דעם וואָלף, וואָס איז ערשט אנטלאָפן פון דעם וואלד פון די קליינע אותיעלעך ציט עס נאטירלעך צוריק צום וואלד. און אזוי ווי מיין ברודער הערץ בערגער האָט דעמאָלט געפירט א יידישע זעצעריי אין מיין „בארימטער“ בוידעם-דירה אין ווארשע — איז מנשה אונגער גע-וואָרן א לערן-בחור אין דער זעצעריי. שפעטער איז ער אויך א רייע חדשים געוועזן א גאסט אין מיין שטוב — דער שטילסטער, וואָס איך האָב ווען עס איז געהאט. ער פלעגט אזוי שטיל אריינקומען אין אונזער שטוב, אז מען פלעגט

זיך אלעמאל דערשרעקן פאר אים, אזוי פלוצלונג איז ער געשטאנען אין שטוב, אזוי שטיל פלעגט ער אויפמאכן די טיר. און אזוי ווי מען פלעגט זיך דער-שרעקן פאר אים, ווען מען האָט אים פלוצלונג דערזען, אזוי פלעגט מען זיך דערשרעקן פון זיין פארשוונדן ווערן ווי א גייסט. אָט רעדסטו צו אים און אָט איז ער שוין נישטאָ — ווי א גייסט, כישוף, רבישע נסים . . .

אין ווארשעווער ליטעראטן-פאריין האָבן זיך אין יענע יאָרן (ארום 1925) ארומגעדרייט אסך הונגער-קינסטלער, אָבער אונגער איז געוועזן זייער מייס-טער, זייער רבי. ער פלעגט הונגערן מיט א הייליקן שמייכל אין די גרינלעכע גרויסע אויגן — זיינע קאלעגן הונגער-קינסטלער האָבן געהונגערט מיט כעס און מיט געשריי, מיר פלעגן אים רופן מנשה הונגער — און נישט אונגער. פון מ'יין ברודערס בלייערנער זעצעריי איז אין איינעם א שיינעם טאָג געוואָרן א בלייערנער פויגל און דער בלייערנער פויגל איז ערגעץ אוועק אין די הימלען און דעמאלט איז מסתמא אויך אונגער געוואָרן אויס זעצער. א שרייבער איז ער געוואָרן זייער שטיל. צוערשט האָט מען זיך אָנגעהויבן צו אים צו ווענדן מיט אלערליי שאלות, וואָס האָבן א שייכות צו רעליגיעזן יידישן וויסן און דינאסטישע יידישע ידיעות, יידישע העראָליק אויב-צו זאָגן. שפעטער האָט אים מסתמא עמיצער געזאָגט, אז ער קען דאָך אָנשרייבן אן ארטיקל פון אָט די געביטן, און אזוי איז מנשה אונגער געוואָרן א שריי-בער. אומגעוואָלט און צופעליק טראָג אויך איך די שולד, וואָס אונגער האָט זיך אויפגעהויבן פון דער שטול, וואָס איז גייסטיק שוין פאר אים געוועזן צוגעגרייט. מ'יין דעמאלטיק קאָמאנדעווען אין ווארשע, צוזאמען מיט אַנדערע חברים, האָט אויך אויף אים א רושם געמאכט און אזוי פאלט א טייל פון דער שולד אויך אויף מיר.

אין אויפגערעגטע שעהן פלעג איך נישט איינמאל אויסלאָזן מ'יין כעס סאי אין דער היים און סאי אין דער געזעלשאפט דווקא אויף דעם שטילסטן, אויף אונגערן, וואָס האָט אָבער מיט דערזעלבער דווקאדיקייט געשוויגן, ער האָט מ'יך גוט געקענט און געוויסט, אז דאָס איז אלעמאל פאר מיר דער ווייפולסטער ענפער. פלעג איך נישט איינמאל שרייען: רבישער זון, שווייגט נישט, האָט רחמנות און שווייגט נישט — רבישער זון —

און אין 1939 זענען מיר גאנץ סטאטעטשנע געגאנגען איבער די גאסן פון ניו יאָרק, וווּ אונגער לעבט איצט אלס שריפטשטעלער, געגאנגען פאוואָליע און סטאטעטשנע און זיך דערמאָנט די יאָרן פון שטורם און דראַנג, וואָס זענען נאָך אזוי נאָענט און זענען שוין אזוי ווייט.

א י מ ' ' ן

1880 — אין א גאליציש שטעטל, ווו ער איז אהינ-
געקומען — אומבאקאנט.

מסתמא קומט ער נאָך אלץ יעדן טאָג אין א לעמבערגער קאפע און שרייבט
נאָך אלץ זיינע ציכטיקע מאנוסקריפטן, וואָס זענען מוסטערן פון ציכטיקייט
און אָרדנונג. עפּיס האָט דאָך אויך דער מענש געוואָלט אין דער יידישער
ליטעראטור. מיט עפּיס א סוד איז ער דאָך אויך געקומען און איז אזוי לאנג
מיט דעם סוד געבליבן ביז דער סוד האָט אויפגעהערט צו אינטערעסירן.
שוין מיט שיר נישט פּערציק יאָרן צוריק איז ער געוועזן א פּראָפּעסיאָנעלער
זשורנאליסט אין דער מאָגערער רעדאקציע פון דעם לעמבערגער „טאָג-
בלאט“, וואָס איז אלעמאָל געוועזן אין א לאַקאל אָן פענסטער און דערצו פון
דער בריק ביז דער סטעליע פּארלייגט מיט פּאַרשטויבטע און פּאַרשפּינעוועטע
צייטונגען.

פּאַרוואָס פּישל וויטקאָווער האָט זיך א פּסעוּדאָנים געגעבן אימ"ץ האָט ער
קיינעם נישט געוואָלט אויסזאָגן, אָבער אלעמען כּסדר געזאָגט, אז ער וועט עס
קיינמאָל נישט אויסזאָגן. האָט מען אויסגעטייטשט, אז דאָס שטאַמט פון דער
צייט, ווען אימ"ץ איז געוועזן געשמדט . . . און די אינציאלן הייסן: איש
יהודי מאמין בוצרי . . .

און די נאָוועלן און די לידער אין פּראָזע, וואָס אימ"ץ פּלעגט שרייבן
האָט מען אויך נישט געקענט פּאַרשטיין, פּלעגט ער אויך שמיכלען און אויך
אונז פּאַרגאַפּטע אָנפּאַנגער אלעמאָל זאָגן, אז ער וועט אויך דעם סוד, וואָס
איז זיכער א סוד — קיינמאָל נישט אויסזאָגן. האָט ער אזוי לאנג נישט אויס-
געזאָגט אז נישט נור אינטערעסירט מען זיך מער נישט מיט דעם, נור קיינער
געדענקט שוין אפילו נישט, אז אזא סוד איז ווען עס איז געוועזן.

מסתמא קומט ער נאָך אלץ יעדן טאָג אין א לעמבערגער קאפע און שרייבט
נאָך אלץ זיינע ציכטיקע מאנוסקריפטן — אפילו כּראַניק פּאַר דער צייטונג
פּלעגט ער אזוי פּערלדיק-ציכטיק שרייבן און איבערשרייבן — און טראָגט
זיי נאָך אלץ אין דער רעדאקציע פון לעמבערגער טאָגבלאַט, וואָס איז אלע-
מאָל אין א לאַקאל אָן פענסטער און דערצו פּאַרוואָרפּן מיט פּאַרשטויבטע און
פּאַרשפּינעוועטע צייטונגען פון דער בריק ביז צו דער סטעליע, פון וועלכער
די טאַפּעטן שײלן זיך.

ווען האָב איך אים געזען דאָס ערשטע מאָל? אין יאָר 1910 — ווען אָפּ-
דרוקן א ליד אין לעמבערגער טאָגבלאַט איז פּאַר מיר געוועזן א גרויסער
אידעאַל. ווען האָב איך אים דאָס לעצטע מאָל געזען? איך געדענק נישט.

זיין פנים האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, זיין צעאקערט פנים, קיילעכ־דיק און נייגעריק און אָן א ראסע, מיט א שרינט אין מיטן קאָפּ פארקעמט און אלעמאָל גרייט מיט גרויס התפעלות צו דערציילן עפיס. אז דו ווילסט האָט עס געקענט זיין א פנים פון א פויערל, וואָס האָט אָט ערשט אויסגעטון די סערמיענגע, און אז דו ווילסט האָט עס געקענט זיין א פנים פון א ייד, וואָס האָט נאָר וואָס אויסגעטון די קאפּאַטע און אראָפּגענומען די באַרד און די וואַנסעס און די פאות.

אין קיין שום אנטאָלאָגיע געפינט זיך נישט אימנ'ס א נאָוועלע אָדער ליד אין פּראָזע, אן ארטיקל אוודאי נישט, נאָר אין אלטע לעמבערגער קאָלענדארן וואָס גרשם באַדער און שפעטער משה פּראָסטיק האָבן ארויסגע־געבן — גייסטערן אָט די זאכן און וועלן דאָרט גייסטערן ווי לאנג אָט די קאלענ־דארן וועלן ארומליגן אין פארשטויבטע ווינקלען פון ביבליאָטעקן ווו מען האלט אביסל יודאיקאָ.

און אמאָל אמאָל האָב איך געטראכט, אז ווען איך וועל דערגרייכן די מדרגה פון שרייבן אזוי אומפארשטענדלעך ווי אימן, וועל איך דערגרייכן א גוטע ליטערארישע מדרגה. אָבער נישט מער ווי איין יאָר, פון 1910 ביז 1911, האָב איך אזוי געטראכט.

אמאָל איז אימן געקומען אויף מיינעם אן אויפטריט אין לעמבערג, עס האָט געמוזט זיין ארום 1925 אין די צייטן פון דער „כאליאסטרע“. ער האָט זיך — א געוויסע נאיווקייט איז אין אים אלעמאָל געוועזן — געוונדערט וואָס איך האָב אים דערקענט און געדענקט. ער האָט מיר מיט זיין התלהבותדיקן שמייכל געזאָגט, אז ווען ער וואָלט געקענט זיך אויסלערנען אויך שרייבן אזוי אומפארשטענדלעך און פארהוילן ווי איך, וואָלט מען אים אויך ווידער אָנגע־הויבן אָנצוּערקענען אין דער יידישער ליטעראטור . . .

י א ק ו ב א פ ע נ ש ל א ק

1891 געב. אין פוילן. געלעבט אין ווארשע. אייראָפּעישע רייזעס. רייזעס אין ארץ ישראל. זינט 1939 אין ניו-יאָרק.

יאָקוב אָפּענשלאַק איז אן עכטער פוילישער אסימילירטער יידישער אינטעליגענט — הונדערט און איינס פּראָצענט. א בלאַנדער, א הויכער, א דיקער, א שיינער, מיט דעם אייביקן אויסדרוק פון אביסל א קאָפּריוועם און א צעפעסטעטן. אז ער רעדט מיט איינעם, רעדט ער פון אויבן אראָפּ און אלע-מאָל אביסל אומויליק, ווי אלע רייד וואָלטן אים געלאַנגווייליקט. דאָס אלץ זענען פויליש-פּריצישע מאַניערן. דאָס לעבן האָט אים נישט געקאָרט קיין דערפאַלגן און ער האָט זיך איבערגענומען דערמיט. ער איז דאָס, וואָס מען רופט: שיינגייסט. דאָס לעבן איז דאָך סיי-ווי גוט — און אויב עס איז רוי און שלעכט אויך — צו אים וועט דאָס שלעכטע און רויע נישט דערגרייכן. דער עיקר איז די קונסט און די ליטעראַטור. פארוואָס א פוילישער ייד מיט אַט די אלע מעלות, אָדער חסרונות איז א נאַציאָנאַלער ייד און דערצו נאָך א פּלאַ-מענדיקער ציוניסט — בלייבט א רעטעניש.

יאָקוב אפּענשלאַק האָט געווינט צענדלינקער יאָרן, ער איז אייגנטלעך אויפגעכאוועט געוואָרן אין דער סאַמע יידישער געדיכטעניש פון דער גרעס-טער יידישער קהילה פון אייראָפּע, אין ווארשע. וויאזוי אַט די געדיכטעניש האָט אים ממש נישט פארפלייצט און נישט אויסגעלערנט מאמע-לשון איז א רעטעניש. דאָס הייסט קענען קען ער יידיש, אָבער נאָר ליינען — די מער כאַראַקטעריסטישע ווערטער פארשטייט ער נישט. רעדן רעדט ער מיט אן אַקצענט פון א גר, זייער לאַנגזאַם און מוז זיך ביי יעדער געלעגנהייט ארויס-העלפן מיט פוילישע ווערטער. ער האָט א פיינעם, גלאַט פּאָלירטן פוילישן סטיל, און אז ער נעמט זיך צום שרייבן און ווערט א פּראָפּעסיאָנעלער זשור-נאַליסט בלייבט ער צווישן יידן, ער שרייבט אויסשליסלעך פאר יידן. אזא טיפּ פון אן אויסגעשפּראַכן פויליש-יידישן שרייבער עקזיסטירט אין פוילן שוין מער ווי א האלב יאָרהונדערט. צוערשט האָבן אַט די פויליש-יידישע שרייבער געהאַט אן אסימילאַטאָרישע טענדענץ, אָבער מיט דעם באַנקראַט פון דער אידעע פון דער אסימילאַציע איז אויך די טענדענץ דורכאויס פאַרשוונדן. אַמאָל איז אין פוילן געוועזן אן אידעע פון אסימילאַציע און קיין מאַסן-אסימילאַ-ציע איז דאָך נישט געוועזן. שפּעטער איז געוואָרן פאַרקערט: די אידעע איז פאַרשוונדן, ווי אַפּגעמעקט, די טעאָריע איז פון לעבן אוועק און די מאַסנאַפּטע פּראַקטיק פון אסימילאַציע האָט פאַרנומען איר אַרט. אַלס פּלאַמענדיקער ייד פּרעדיקט אויך יאָקוב אפּענשלאַק די שיינקייט פון דער יידישער קולטור אין

אלע אירע דערשיינונגס־פארמען און גאנץ באזונדערס אין דער יידישער שפראך — אָבער זײן טון און זײן פראקטיק איז אסימילאציע. פאראדאָקסאַל, אָבער דאָס יידישע לעבן האָט זיך איינגעלעבט מיט פאראדאָקסן ווי מיט נאטור־דערשיינונגען. אָפענשלאַק איבערזעצט מאסנהאפט פון דער יידישער ליטע־ראטור, שרייבט וועגן ביכער, שרייבט וועגן טעאטער, זײנע רעצענזיעס האָבן אָפט א דעצידירנדיקע ווירקונג — אָבער צום טאָג־טעגליכן לעבן פון דער יידי־שער ליטעראטור בלייבט ער פרעמד. די מענשן, די שעפער פון דער ליטעראטור עקזיסטירן פאר אים נישט, ער קען נאָר די ביכער, די רויע ווירקלעכקייט פון דעם דלות פון דעם יידישן שרייבער, זײנע שטעטלשע מאניערן, זײן רעדן מיט די הענט, זײן שלעכטן אקצענט אין דער פוילישער שפראך וויל ער נישט זען און נישט הערן פון דער גאַענט. ער ווארפט אָפּ די שאַלעכץ פון דער וואָך, פאר אים עקזיסטירט נאָר דער יום־טוב פון דעם קינסטלערישן וואָרט. אז איך האָב אים אמאָל טעלעפאָניש געזאָגט, אז שמואל יעקב אימבער וויל זיך מיט אים זען, האָט ער זיך געווונדערט וואָס ער האָט נישט געוואוסט, אז אימבער לעבט נאָך . . . האָט ער פארביטן דעם פעטער נפתלי הערץ אימבער, דעם בעל־התקווה, מיט דעם פלימענדיק שמואל יעקב אימבער, דעם בעל ה־אסתר־קע" . . . און געוועזן איז עס ארום 1930 און דער בעל־התקווה איז גע־שטאַרבן אין 1909 . . .

א צוויי צענדלינק יאָרן לאנג איז אָפענשלאַק געשטאנען אין דער שפיץ פון דער גרויסער און איינפלוסרייכער פוילישער טאָגצײטונג פאר יידן אין ווארשע „נאַש פשעגלאַנד“. אונטער דעם כאַראַקטעריסטישן, אביסל דעקאדענטישן פסעוּדאָנים „פיערראַ“ האָט ער דאָ געשריבן שײַנגייסטיקע פעלעטאַנען און איז געוועזן דער אָפּגאַט פון דער ווארשעווער יידישער פאניענקע. אָבער נישט קײן קלענערן איינפלוס האָט ער מיט זײנע ארטיקלען — אונטערן פולן נאָמען — געהאט אין דער פּאָליטיש־ציוניסטישער וועלט. נישט איינמאָל האָב איך געטראָפן אבאַנענטן פון נאַש פשעגלאַנד, אָפענשלאַקס צײַטונג, אין כינע, אויסטראַליע, טשילי, ווו נישט. אויסוואנדערן האָט מען געמוזט, אָבער דער ווארשעווער אומעט איז נאָכגעגאנגען און בענקשאפט האָט געצויגן, גע־צויגן — האָט מען זי געשטילט מיט די שײַנגייסטיקע פעלעטאַנען פון אומע־טיקן פיערראַ־אָפענשלאַק. יידיש־פויליש־שײַנגייסטיק ווארשע איז געוועזן אָפענשלאַק־פיערראַ. — איצט וואָלט אָפענשלאַק אליין גערן געשטילט זײן בענקשאפט נאָך ווארשע כאַטש מיט לטו] זײנע אייגענע פעלעטאַנען פון — אפשר אויף אייביק פארגאנגענעם — „נאַש פשעגלאַנד“ . . . צײַטן בײַטן זיך.

פאָרלינג אַפּענשאַל אַק

געבוירן אין ווארשע — מיידלעשער נאָמען: יאַמייקאַ.
 מערבֿ-אייראָפּעיִשע רייזעס. זומער 1939 אין אמעריקע.
 צוריקגעפאָרן קיין פּוילן קנאָפּ פארן מלחמה־אויסברוך.
 אנטלאָפּן פון ווארשע קיין ארץ ישראל און זינט סוף
 1939 — דאָרט.

א טעות האָבן די וואָס האָבן געמיינט, אז ווארשעווער ייִדישקייט איז גע־
 וועזן זייער אלט, זיי האָבן געמאכט דעם טעות מחמת זיי האָבן אידענטיפּיצירט
 דאָס עלטער פון פּוילישן יידנטום מיט דעם עלטער פון דעם יישוב פון דער
 הויפטשטאָט. דאָס מעכטיקע און געדיכטע ווארשעווער יידנטום האָט געהאט
 א קורצע, קיים הונדערטעריקע טראַדיציע. פּלוצלונג איז געוועזן דער
 אויפשטייג און אזוי פּלוצלונג דער סוף. און כאָטש צווישן די איבער דריי־
 הונדערט־טויזנט ווארשעווער יידן איז זעלטן געוועזן צו טרעפּן א מיטל־
 יעריק, וואָס איז טאקע געבוירן געוועזן אין ווארשע, האָט אָבער דער וואר־
 שעווער און דער עיקר די ווארשעווערין, שוין נאָך דריי יאָר וווינען אין דער
 שטאָט, פאריסן די נאָז ביים אַנבליק פון א פּראָווינצע, אָדער „פּראָווינצער
 חיה“, ווי אזא באשעפּעניש פּלעגט גערופן ווערן. די מאכטלאָזע פּראָווינצער
 פּלעגן נעבעך צוריקרופן די הויפט־שטעטישע מיידלעך מיט אַ פּאַנף „די
 ווארכשעווערין“, אָבער טיף אין הארצן האָבן זיי געקוקט צו זיי ארויף און זיי
 באוונדערט. אָט אין אזא אטמאָספּערע — און דערצו מיט א צולאג פון אַנגע־
 דאָבניעטער תקיפּישער גבירשאפט איז אויסגעוואקסן פּאָליע יאַמייקאַ, די
 שפּעטערדיקע פרוי פון דעם שעה־רעדאקטאָר פון דער מעכטיקער ייִדיש־
 פּוילישער צייטונג „נאש־פּשעגלאַנד“ — יאַקוב אַפּענשאַלאַק.

דר. זשיטלאָוסקי זאָגט ערגעץ, אין די אומצאָליקע מעדיטאציעס זיינע
 וועגן דער פארפּעסטיקונג פון דער וועלטליכער ייִדישער קולטור, אז ערשט
 דעמאָלט וועט ער זיך פילן גאַנץ זיכער מיט אָט דער קולטור, ווען ער וועט
 דאָס ערשטע מאָל הערן ווי צוויי עלעגאַנטע מיידלעך שפארן זיך בשעת א
 נאָכמיטאָג־באוּך אויף א שיינער וועראַנדע אין ריינעם ייִדיש וועגן דעם
 צי איז בראַדערזאָנס ליד קלאַנגפולער אָדער מאַרקישעס. נאָך אָט די
 עלעגאַנטע מיידלעך האָבן אין דער שטיל אלע ייִדישע פּאַעטן געבענקט, אָבער
 די עלעגאַנטע מיידלעך זענען קיינמאָל צו דער ייִדישער פּאַעזיע נישט געקו־
 מען. זיי האָבן זיך בעסער געוואָלט אסימילירן און בעסער דיסקוטירן וועגן
 בראַניעווסקיס און סלאָנימסקיס לידער. און אז זיי פּלעגן שוין יאָ אראָפּ־
 קומען אויפן ייִדישן פארנאס, פּלעגן זיי זייער קלאָר צו וויסן געבן דעם

גאנצן ארום, אז כאָטש דער פּאַרנאַס איז דאָך לויט דער מיטאַלאָגיע א מוזן-באַרג, זענען זיי אָבער, די וואַרשעווער ייִדישע פּאַניענקעס, צו דעם דאָזיקן באַרג אַראָפּגעקומען. און מיר האָבן דאָס פּיינט געהאַט און עס האָט אונז ווילד גערייצט. און נאָך מער, ווייל די פּאַניענקעס זענען זעלטן געוועזן נישט שייך. און מיר זענען געוועזן יונג.

זיי זענען געוועזן א קלאסיש פּאַר — דער בלאַנדער, סלאַוויש-שיינער יאַקוב אָפּענשלאַק און די טונקל-ברויך-האַריקע, שיקאַרנע, אסך נידעריקערע פון אים פּאָלינע, מיט איר ייִדיש-אַדלער-נאָזיק פאַרשפיצט און רייצנדיק פנימל מיט אירע טיף-בלויע אויגן, ווי עס געראַטן אמאָל טיף-בלויע אויגן ביי א שוואַרץ-פאַרוואַקסענעם רב. פּלוצלונג גיט ער א הויב די אויגן בשעת א דין תורה פון דער גמרא ארויס און מען איז איבעראשט פון דער בלויקייט. די געדיכטע וואַרשעווער ייִדישקייט איז געוועזן עפּיס אזא מין ווילדע מאָזאַיק-פאַנטאַזיע. די איינציקע שטיינדלעך זענען געזעסן איינס נעבן אנ-דערן, אָבער האָבן זיך לחלוטין נישט אָנגעקערט צווישן זיך. און די קאַלירן — קאַנטראַסטן שבקאַנטראַסטן. און נאָר פון דער ווייטנס האָט דאָס מאָזאַיק-בילד פאַרגעשטעלט אן איינס, די טשודנע איינס וואָס האָט געגאַלטן אין דער וועלט ווי דאָס דרייהונדערט-טויזנטקעפיקע וואַרשעווער יידנטום. די אור-אַסימילאַנטן האָבן זיך נאָר אָיפן בית עולם און אונטער דער ערד צונויפגעטראָפן מיטאַנאָדער אלס יידן. און אויך דאָרט זענען שוין ליידיק געבליבן די פאַרויסבאַשטימטע קברים אין די פאַמיליע-בית עולםלעך אויפן גענשער בית חיים, מחמת זייערע ביינער האָבן גערוט אויפן דערבייאַקן צמענטאַזש. די אין תוך אסימילירטע און אין דער אָנשוואַונג ייִדישע, דער עיקר די ציוניסטקעס, האָבן זיך יאָ אביסל געמישט מיטן פּאַלק. אָבער זיי פּלעגן טון א גרויסע טובה דערמיט . . . צו דעם לעצטן מין האָט באלאַנגט פּאָלינע אָפּענשלאַק. אז זי פּלעגט זיך — זייער זעלטן — מיט איר גאַנצער רייצן-דיקער שיינקייט, אלעמאָל אָנגעטון לויט דער מאָדע פון איבערמאַרגן, באַ-ווייזן ביי אונז, זענען ביידע צדדים באלד גרייט געוועזן זיך צו צעקריגן. די צערייצטקייט פון מענשן וואָס אן אינערליכער כוח ציט זיי צו און אן אויסערליכער רייסט אוועק. דער אינערליכער כוח — די ייִדישקייט, און פּאָלינע האָט געהאַט א סאָלידע ייִדישע בילדונג. דער אויסערליכער כוח — דער סנאָביזם פון דער „וואַרכשעווערן“ מיט א צולאָג פון אסימילאַטאַרישער דערציאָונג, כאָטש אין מיטן פון ייִדישן ים. צוערשט פּלעגט זי שרייבן וועגן מאָדעס בלוז, שפּעטער פּלעגט זי שרייבן אויך אלערליי ארטיקלען און אסך איבערזעצן פון ייִדיש אויף פּויליש.

כאָטש איך האָב טיש-און-בענק פאַרשריבן אין פאַרלויף פון יאַרצענ-

דלינקער אין ווארשע, כאָטש איר צייטונג איז דערשינען בלויז איין ראָג ווייט פון מיין שטענדיקער צייטונג, האָט זי מיך ערשט דעמאָלט אנטדעקט ווען מיינע ריזיג־בריוו האָבן, אין א פוילישער איבערזעצונג, אָנגעהויבן צו דער־שיינען אין איר צייטונג.

און אָט איז 1939 גיו יאָרק, וועלט־אויסשטעלונג. צופעליקע באגעגעניש. פאָלינע אָפענשלאק איז אין זיבעטן הימל. א קלייניקייט — א שטיק וואר־שעווער אינזל אין אָט דעם ים פון טומל און פרעמדקייט, וואָס זי קען נישט פארטראָגן. זיבן מאָל זיבעציק יידישע שרייבער אויף ווארשעווער ערדישער פלאך האָט זי זעלטן באמערקט. איך באמי זיך מיט אלע כוחות צו איבער־צייגן זי, אז ניו יאָרק איז שענער ווי ווארשע. עס העלפט נישט. אָט זיצן מיר כמעט א גאנצן נאָכמיטאָג אויפן גרינעם ברעג פון האַדסאָן. זי פארשטעלט מיט איר שפיציק דינער האנט די וואַלקן־קראַצער־ליניע פאר די בלוייע אויגן און וויל נאָר זען דאָס וואסער פון טייך און זי שעפטשעט: — וויסלאָ, עס דערמאָנט מיר די וויסלאָ, עס בענקט זיך אזוי . . . כאָטש צען טעג ערשט פון דער ווייסל אוועק.

מיט דער ערשטער שיף איז זי כמעט אנטלאָפן קיין ווארשע צוריק מיט דעם טיפן גלויבן, אז כאָטש א מלחמה וועט זיין — וועט היטלער אין איין חודש צייט באזיגט ווערן . . . זייער גיך האָב איך באקומען פון איר בריוו פון ארץ ישראל: איר איינציקער חלום איז אין אן אויטאָביאָגראפישן ראָמאַן צו פארהערליכן די אויף אייביק פארקלונגענע סימפאָניע פון יידישן ווארשע . . .

ש ל מ ה ב י ב ע ר

1875 וואָלין — זינט 1894 אין וואַרשע, געשטאַרבן 1932.

פאן רעדאקטאָר ביבער איז נישט געוועזן קיין פוילישער געבוירענער, ער איז געוועזן פון די היינטיקע „קרעסן“, א וואָלינער, אָבער ער געהערט צו וואַרשע, דורכאויס צו וואַרשע. ער האָט אמאָל געשריבן א זשורנאליסטישע סעריע „פארשוונדענע טיפן פון יידישן וואַרשע“. היינט איז ער שוין אליין א פארשוונדענער טיפ פון יידישן וואַרשע — אן אמתער טיפ און טאקע א פארשוונדענער.

שלמה ביבער איז געוועזן א מאַגערער ייד, נאָר א ווילגעצערטלטער, ער האָט געטראָגן געדרייטע וואַנסעס און א געלאַקטע און אלעמאָל גוט פארקעמטע פריזור, דער שרינט אינמיטן קאָפּ, זייער באלעכאטיש, אלץ איז געוועזן אין דער גאַלדענער מיט — אפילו די פריזור. מיר האָט אמאָל א באַרימטער יידישער שרייבער געזאָגט, אז א מענש, וואָס קעמט זיך זיינע האָר מיט א שרינט אינמיטן קעץ קיין טאלענט נישט האָבן. איך ווייס נישט וואָס פאר א שייכות עס האָט דער שרינט אויפן קאָפּ מיטן טאלענט אין קאָפּ, אָבער עס איז טאקע אמת, אז זייער ווייניק שרייבער קעמען זיך מיט א שרינט אינמיטן קאָפּ. ביבער האָט טאקע קיינמאָל נישט געהאט קיין פּרעטענסיעס אויף שרייבערישן טאלענט, ער איז געוועזן א זשורנאליסט און מיט גרויסן שטאַלץ געטראָגן דעם דאָזיקן טיטל. ביי אים איז עס אלעמאָל אויסגעקומען אפילו אביסל באַמבאס-טישער, ער האָט ליב געהאט מען זאָל אים רופן: פאן רעדאקטאָר. ער האָט אפילו אסך ראַמאנען געשריבן, אָבער ער האָט ניט פּרעטענדירט אויף קיין בעלעטריסטישן טאלענט, דאָס זענען געוועזן צייטונגס-ראַמאנען.

ביבער איז געוועזן א פּאָליסט. אויך פּאָליטיש האָט ער, אויזצוזאָגן, געטראָגן דעם שרינט אינמיטן קאָפּ.

ער האָט ליב געהאט צו דערציילן גוזמאות, ער האָט אפילו ליב געהאט גלאט צו פאנטאזירן, צו דערציילן מעשיות, וואָס זענען נישט געשטויגן און נישט געפּלויגן. ער האָט געקענט אינמיטן דערינען ארויסנעמען א גאַלדענע פעדער און זיך באַרימען, אז די גאַלדענע פעדער האָט אים געגעבן אין געהיים א רוסי-שער גענעראל בשעתן בייליס-פּראָצעס און דער דאָזיקער גענעראל איז גאָר געוועזן א געשמדטער ייד. און טאַמער האָט ביבער געזען, אז די מעשה איז „פאָרקויפט“ האָט ער נאָך א רגע צוגעגעבן מיט א געהיימניספולן שמייכל, אז דער דאָזיקער גענעראל איז טאקע זייער א פארשוונדענער פעטער, וואָס ער האָט אים קוים, קוים געדענקט פון דער קינדהייט . . .

אזוי ווי א פּאָעט שוועבט אמאָל אין די הימלען, אזוי האָט ביבער גע-
שוועבט אין דער וועלט פון פּאנטאסטישע צייטונגס־ראָמאנען.
ער האָט ליב געהאט שפעט צו זיצן אין דער רעדאקציע און ארומ-
מוטלען דאָרט נאָך א פּאַר שעה אין טאָג אריין, שוין נאָך דעם ענדיקן די
ארבעט. צו מיטאָג צייט פלעגט ער אלעמאָל, אין סטיל פון אלע ווארשעווער —
דער עיקר נישט־יידישע — פּאן־רעדאקטאָרן זיצן אין א צוקערניע און רעדן
רכילות און רויכערן ציגארעטן און דערציילן זיך מענער־וויצן. אלט־ווארשע.
אז די יידישע זשורנאליסטישע פּראָפעסיע האָט זיך אָרגאניזירט און
אויסגעקעמפט יערלעכע אורלויבן האָט זיך אָנגעהויבן די ירידה פון ביבערן.
פארברענגען א נאכט נישט אין דער רעדאקציע פון „מאַמענט“, ווו ער האָט
לאנגע יאָרן געארבעט, איז פאר אים געוועזן ווי פארברענגען א נאכט אויף
דעם אָפּעראציע טיש. מען דערציילט, אז ער פלעגט זיך אהיימקויפן אלערליי
אָונטצייטונגען און ארבעטן אזוי ווי אין רעדאקציע, שרייבן נייעס, כאַטש
ער האָט געוואוסט, אז ער וועט זיי מוזן אוועקווארפן אין קויש אריין. אזוי פלעגט
ער פארברענגען זיין וואקאציע — ווי א מאמע, וואָס וויגט א פוסטע וויג . . .
אין ארכיוו פון ווארשעווער ליטראַטן־פאריין איז געבליבן א פארזיגלטער
דאָקומענט מיט דער אויפשריפט „ביבער־פּראָצעס“. דאָס האָט ביבער אליין
אזוי לאנג געפלאַנטערט מיט דער צונג נישט געשטויגענע מעשיות ביז דער
אומשולדיקער האָט זיך עפּיס פארפלאַנטערט אין באשולדיקונגען שיר נישט
פון א מאטא־הארי־כאראקטער . . . זיין א העלד פון א שונד־פּראָצעס האָט דעם
זשורנאליסטישן פּאנטאזיאַר געפרייט, אָבער דעם געזעלשאפטלעכן עסקן,
וואָס ביבער איז אויך געוועזן, האָט עס זייער אסך געזונט געקאָסט, אפשר
טאקע דאָס לעבן, נישט לאנג נאָכן פּאנטאסטישן פּראָצעס איז ער געשטאָרבן.
(עס איז געוועזן א חברים־געריכט־פּראָצעס.) ער איז פון אים ארויס אזוי
אומשולדיק, אז ער האָט זיך אזש געשעמט. ווער עס זייעט ווינט־מעשיות, דער
שניידט חברים־פּראָצעס־שטורעמס . . . אויף ביבערס לוויה האָבן אסך פון
זיינע קאָלעגן אויפריכטיק געוויינט. א פארשוונדענער טיפ פון א פארשוונ-
דענער צייט — א פּאן רעדאקטאָר.

דר. יהושע גאטליב

1882 פינסק — שטודירט אין דער שווייץ, רייזע ניו יארק.
געוויינט אין ווארשע און אין 1939 אנטלאָפן פון דאָרט און
בקרוב ערגעץ אוועקגעקומען אָדער אומגעקומען.

א שטאמיקער ייד, א פינסקער, דאָס אליין זאָגט שוין אלץ. א טאָטאלע
ליסינע, א גרויסע נאָז, געדיכטע ברעמען פון א למדן, א קולאק; געוועזן אמאָל
בלאָנד און אלעמאָל אולטרא-בלוי-ווייס. און די פאָליטיק פון דר. יהושע
גאָטליב לאַמיר דאָ לאָזן אין א זייט. נישט דאָ דאָס אָרט.
אז איך בין געקומען קיין ווארשע מיט אכצן יאָרן צוריק — אין 1920 —
האָב איך עטלעכע יאָרן לאנג מיט דר. גאָטליב נישט איבערגערעדט א וואָרט.
נאָך ווייניקער ווי ער האָט מיך אינטערעסירט, האָב איך אים מסתמא. האָב
איך אמאָל אין יענער צייט געבלעטערט זאמליכער פון דער פּרץ-תקופה
און געטראָפן דעם נאָמען י. גאָטליב איבער פּילאָזאָפּיש-עסטעטישע ארטיקלען.
זאָל דאָס מעגלעך זיין, אז דאָס איז דערזעלבער? — דערזעלבער, האָבן פאר-
זיכערט לייען, וואָס ווייסן, און אמאָל איז מאַרקיש צוריקגעקומען קיין ווארשע
פון א פּראָווינץ-רייזע און דערציילט מיר, אז ער איז אמאָל א גאנצע נאכט
געפאָרן צוזאמען מיט דעם דר. גאָטליב — און — ווייסטו, אז ביינאכט, אין
באָן, אויג אויף אויג, ווערט דער מענש עפּיס איבערגעביטן, עפּיס גאָר אן
אנדערער איז ער, פּילאָזאָפּיש, ליריש, עסטעטיש, אפילו אביסל קוהלתדיק
געשטימט. וואָלסט עס געגלויבט?

איך האָב עס נישט געגלויבט ביז עס איז אויסגעקומען נענטער זיך צו
באפריינדן מיט דעם דר. גאָטליב א דאנק דער ארבעט אין סעקרעטאריאט פון
ווארשעווער יידישן זשורנאליסטן-סינדיקאט.

דר. גאָטליב לעבט א לעבן פון דריי-אומאייניקייט. איין לעבן איז דאָס
פאָליטישע לעבן, אָבער דאָס לאָזן מיר דאָך אויס אין די באַמערקונגען, דאָס
צווייטע לעבן איז דאָס ליריש-פּילאָזאָפּיש-עסטעטיש-קוהלתדיקע לעבן, און
דאָס דריטע, דאָס איז דאָס ליבסטע לעבן זיינס, דאָס זענען זיינע פאראנגענע
סטודענטן-יאָרן אין דער שווייץ . . .

אז דר. גאָטליב זעצט זיך צו צו א טישל, ווו מען וועט קענען א פאָר שעה
אין פארנאכט ווארשעוועריש מוטלען און זופן טיי, זוכט ער די געלעגנהייט
אריינצווארפן א וואָרט, און קוים האָט ער אריינגעוואָרפן א וואָרט איז שווער עס
ארויסצונעמען פון אים, ווייל ווי יעדע קינסטלערישע נאטור איז ער מיט-
טיילזאם און האָט ליב צו דערציילן און ער קען די מלאכה, און ער לעזט אסך
(חוץ יידישע ליטעראטור . . . איר זאָלט נישט האָבן א טעות. „חוץ“ מיינט, אז

יידישע ליטעראטור לעזט ער נישט) און עס איז דאָ וואָס צו הערן. ער הויבט אָן אזוי: אין דער שווייץ — דעמאָלט געפינט ער זיך אין דריטן גילגול פון זיין דריי־אומייניקייט — און דעמאָלט איז ער מיר אלעמאָל צום ליבסטן געוועזן. אלע גוטע און אינטערעסאנטע זאכן הויבן זיך אָן ביים דר. גאָטליב אין דער שווייץ — און ענדיקן זיך אויך אין דער שווייץ. וואָס שפעטער איז געוועזן איז געוועזן און איז א לעבן פול מיט פאָליטיק און פאָלעמיק און רעאל־פאָליטיק און פרעזידענטעריי און — אין דער שווייץ איז דאָס אלץ נישט געוועזן, און אלע זענען געוועזן יונג, אלע אידעען יונג און נאָך אין די יאָרן פון בחור־שאפט, נאָך נישט קיין חתונה געהאטע, נאָך אָן אן עול־פרנסה אויפן קאָפּ — דער ציוניזם און קאָמוניזם — אלץ איז נאָך געוועזן פארליבט. אין דער שווייץ, די גאנצע וועלט פלעגן מיר איבערווארפן אין אונזערע שמועסן אין די פאר־נאכטן. מיין פאָרויצער אין אמט פלעג מיר נישט לאָזן מאכן ליכט — דער פאָליטיקער האָט ליב געהאט פארנאכטלעכע שווייצערישע שטימונגען פון סטודענטן־צימערלעך. די גאנצע וועלט פלעגן מיר דורכווארפן אין אועלכע שמועסן.

אמאָל קומט איז אזא פארנאכט צו לויפן א שליח פון דער רעדאקציע און פּרעגט עפּיס ביים דר. גאָטליב. ער הערט אויס, לאָזט מאכן ליכט, און איידער די פראגע איז געוועזן געענדיקט — ענפערט ער רעזאָלוט און פעסט, ווי אלע־מאָל: ניין, בשום אופן נישט! —

דער שליח ציט אָפּ מיט דעם פעסטן ענפער. דאָס ליכט ווערט ווידער אויס־געלאָשן און איך זאָג דעם דאָקטאָר, אז איך באוונדער זיין אנטשלוס־קראפט און זיין שארפע אַריענטאציע. און דאָ הער איך פּלוצלונג אן ענפער, געשעפט פון די טיפע קוואלן פון נירוואנישער פּילאָזאָפּיע, עס האָט אויף מיר אזא טיפן רושם געמאכט, אז עס איז אריין אין דעם רעפערטואר פון מיינע לעבנס־חכמות, א טרייסט פאר שוואכע מאָמענטן אין לעבן. אָט איז עס:

— איך בין נישט אזא אנטשלאָסענער — ראוויטש — זאָגט דר. גאָטליב — און איך האָב נישט אזא שארפע אַריענטאציע, איך ווייס נאָר בלוז, וואָס אַנ־דערע ווייסן נישט, אז צווישן יאָ און ניין איז אין דער אמתן קיין שום חילוק נישט און דעריבער זאָג איך אמאָל מיט אזא לייכטער פעסטיקייט — יאָ, אָדער ניין. ער האָט א טיפן זיפן געטון, גאָרנישט ווי זיין שטייגער.

— איז וועגן וואָס האָבן מיר אקאַרשט גערעדט? — עס איז שוין צו שפעט, אפשר וועט מען שוין מאכן ליכט — —

א געפערלעכע לעבנס־חכמה, אמאָל קומט זי אָבער פאָרט צונוין.

אברהם גאלדבערג

געב. 1881 אין בריסק. געוו. רעדאקטאָר פון „היינט“
אין ווארשע, דאָרט געשטאָרבן 1932.

א ייד א שווערער און א הויכער איז דאָס געוועזן — אברהם גאלדבערג,
דער רעדאקטאָר פון ווארשעווער „היינט“. און גערעדט האָט ער אויך אזוי,
אז ווען מען וואָלט אים נישט געזען ביים רעדן און נישט געקענט פון פריער,
וואָלט מען באלד דערקענט, אז דאָס קול קומט פון א שווערן ייד, א ייד מיט
פרעטענסיסעס און מיט טענות.

ער האָט ליב געהאט פריינט, אָבער ער האָט זיי נישט געקענט מאכן, ער
האָט זיי נישט געקענט געווינען.

ער איז געוועזן א גוטער אין תוך, אָבער ער האָט זיך פארשטעלט פאר א
שלעכטן, ווייל ער האָט געוויסט, אז דערפאָלג דערגרייכט מען מער מיט
שלעכטסקייט ווי מיט גוטסקייט און דערפאָלג האָט ער געוואָלט דערגרייכן. ער
האָט געפאָדערט עטיק און עטיק אין זיין זשורנאליסטישער פראָפעסיע. אָבער
פאָדערנדיק עטיק איז ער נישט געוועזן איבערקלייבטער איז זיינע קאמף-
מעטאָדן און דאָס האָט אים נאָך מער שונאים פארשאפט.

און ער האָט געליטן דערפון, געליטן ביז קראנק'ווערן, ביז שטארבן.
אָבער העלפן האָט ער זיך נישט געקענט.

עס איז נישט לייכט געוועזן דאָס לעבן פון א יידישן זשורנאליסט אין
ווארשע. און אברהם גאלדבערג איז נישט מער געוועזן און האָט צו מער
נישט פּרעטענדירט. ער האָט אויך נישט פּרעטענדירט אויף עלעגאנץ פון
שרייבן, אויף סטיל, דער עיקר איז אים געוועזן דער אינהאלט און פון אלע
אינהאלטן איז ביי אים דער עיקר געוועזן דער ציוניסטישער אינהאלט. זיין
שרייבן איז געוועזן א מין אָנוועצן זיך, אן ארויפזעצן זיך אויף דער טעמע
אזוי לאנג ביז די טעמע אליין וועט מיד ווערן פון דער שווערקייט און וועט
געבוירן די געווינשטע טאט. גאלדבערג האָט אויף איין טעמע געקענט שרייבן
צען-מאָל. האָט דעם לעזער געקענט לאנגווייליק ווערן, אים איז נישט לאנג-
ווייליק געוואָרן.

שווער איז געוועזן דאָס לעבן פון א יידישן זשורנאליסט אין ווארשע און
דער עיקר א ליטוואק, וואָס האָט קיינמאָל נישט געקענט איבערנעמען די
קלאנגפולע פּוילישע שפראך און קיינמאָל זיך נישט געקענט איינלעבן מיט די
נייע באדינגונגען. און זיי זענען נישט געוועזן לייכט, אָט די נייע באדינגונגען,
זיי זענען נאָך שווערער געוועזן, ווי די צארישע באדינגונגען אפילו. קעגן
דרויסן איז מען געשטאנען פאר א וואנט, וואָס מען האָט אפילו נישט געטאָרט

באקעמפן . . . האָט מען אויסגעלאָזט די גאנצע ווענט-ברעכערישע ענערגיע — און אברהם גאָלדבערג האָט אזא מין ענערגיע געהאט אסך — קעגן אינע-ווייניק. זענען טאקע די קאמף-מעטאָדן אין אינערלעכן יידישן לעבן פון פוילן, און דער עיקר אין אינערלעכן געזעלשאפטלעכן לעבן אין דער הויפט-שטאָט ווארשע, געוועזן ווילד און ווייט פון דזשענטלמעניש.

אברהם גאָלדבערג איז געוועזן, דאָס וואָס מען פלעגט אין ווארשע אין יענע צייטן רופן, א בונדיסטן-פרעסער. ער האָט נישט געקענט פארטראָגן קיין אנדערע ריכטונגען אויף דער יידישער גאס. א וואָרט צו א וואָרט איז מען אריבער אויף פערזענלעכע געביטן. האָט גאָלדבערג זיין קעגנערישן זשורנאליסט פון דער בונדישער פאָלקס-צייטונג דערמאָנט דאָס יאָר 1915, האָט יענער אים דערמאָנט נאָך ווייטער אויף צוריק דאָס יאָר 1913, האָט ער צוריק-שייגען דערמאָנט דאָס יאָר 1910 — האָט יענער דערמאָנט דאָס יאָר 1906 און אזוי איז מען געגאנגען צוריק און צוריק ביז אין טאטנס טאטן אויפצוזאָגן . . .

און אָט ווערט אברהם גאָלדבערג פרעזידענט פון דעם יידישן זשורנא-ליסטן-סינדיקאט. ער פירט דורך א באשלוס, אז מען זאָל פונאנדערשיקן צו אלע יידישע זשורנאליסטן א צירקולאר און דערמאָנען זיי, אז זיי זענען עס די וואָרט-פירער, די יידישע וואָרט-פירער און דאָס פאָדערט עטיק. קעמפן מעג מען, אָבער די מעטאָדן דארפן זיין פייער און דזשענטעלמענישע . . . אן אייביקער קאמף איז אָנגעגאנגען אין אָט דעם קאָמפליצירטן און שווערן און אין גרונט גענומען גוטמוטיקן און חברישן ייד, וואָס האָט גערן געהאט צו טון א טובה אפילו מיט קרבנות פארבונדן, אָט האָט ער זיך איינגעריסן מיט דער גאנצער וועלט און אָט האָט ער אפעלירט צום כל ישראל חברים-געפיל.

אויך דאָס היימלעכן איז געוועזן צעריסן און קאָמפליצירט.

צאָרט איז געוועזן די ליבע פון אברהם גאָלדבערג צו מנחם באַריישא, דעם בארימטן דיכטער, זיין ברודער. און נישט ווייניקער צאָרט און מיט-פילנדיק די ליבע פון דעם דיכטער צו זיין זשורנאליסט-ברודער. גליקלעך איז געוועזן דער זשורנאליסט צו הערן א גוטע מיינונג וועגן דער פאָעזיע פון זיין ברודער. כאָטש ער אליין האָט צו פאָעזיע קיין באזונדער באציאונג נישט געהאט. אביסל צעמישט און דעזאָריענטירט האָט אים דער טראַף, וואָס דווקא אין די בונדיסטישע ארבעטער און שרייבער-קרייזן, זיינע גרעסטע קעגנער, האָט זיין ברודערס פאָעמע „זאוול רימער“ געהאט א ריזיקן דערפאָלג.

און אָט לייגט זיך דער הויכער ייד אוועק, באפאלן פון א שווערער אינער-לעכער קרענק. ער שרעקט זיך פארן טויט, וויל לעבן. אָבער עס איז נישט באשערט. א שווערער אומעט איז א טאָג לאנג געלעגן אויף דעם אומעטיקן —

כאַטש אזוי רירעוודיקן — ווארשעווער יישוב ווען אברהם גאַלדבערג. דער
 רעדאקטאָר פון איינער פון די גרעסטע ווארשעווער יידישע צייטונגען איז
 געשטאַרבן. פריינט און פיינט האָבן באדויערט זיין פלוצלונגען און פריצייטיקן
 אוועקגאנג.

1936

א . ג ר א פ מ אָן

1891 יאדאָוו ביי ווארשע, רייזע קיין ניו יארק, רעדאקטאָר אין „מאָמענט“, נאָך 1939 אוועקגעקומען. אין די ווארשע-ווער געטאָ-רשימות — נישט דערמאָנט.

א פנים מיט שטשאַקעס, עקיק, ביינערדיק, דער שטערן פארקנייטשט מיט עפּיס אומפארשטענדלעכע זאָרגן, וואָס יענער נעמט זיך נישט צום הארצן. די אויגן אלעמאָל אביסל פיבערנדיק, ווי ער וואָלט זיך ערשט אַ מיט עמיצן געיאָגט, אָדער געקריגט און מען איז זיך שולדיק געבליבן, נישט דערזאָגט. א גאס־נייעס־רעפּאָרטער פון גאַטס גענאָד. און דער נאָמען איז אויך עפּיס אַ מאָדנער, אן אומגעוויינטלעכער — א. גראַפּמאָן.

אמאָל האָט ער לידער אויך געשריבן. ער האָט אלץ געוואָגט. ער האָט אפילו געשריבן „סאָנעטן“ אויך. איינער פון זיינע סאָנעטן האָט געהאט זיבעצן שורות. איז מען צו אים צוגעקומען מיט א טענה און אים געזאָגט: היתכן—פעט־ראַקא, דאנטע, שעקספיר, מיציקעוויטש האָבן זייער לעבן לאנג געשריבן סאָ־נעטן און כסדר נאָר צו פּערצן שורות און ביי אייך האָט א סאָנעט זיבעצן שורות? ער איז זייער בייז געוואָרן, האָט זיך אָנגעצונדן, אָבער ער האָט נאָך נישט אויס־געשאָסן. שפעטער א רגע האָט ער א שמייכל געטון מיט זיינע אייביק אביסל פיבערנדיקע אומרואיקע אויגן פון איינעם, וואָס האָט זיך ערשט מיט עמיצן געיאָגט און א זאָג געטון:

— איז דאָך נאָך בעסער . . . מער האָט ער גאָרנישט געזאָגט.

ער האָט אמאָל אין זיין וואָכנבלאט, וואָס ער האָט ארויסגעגעבן ארום יאָר 1924 געהאט א בילד פון קייווער ווילהעלם מיט זיינע זעקס זין. אונטערן בילד איז געוועזן אן אונטערשריפט: קייווער ווילהעלם מיט זיינע זעקס קרוינפרינצן. איז מען צוגעקומען צו אים מיט א טענה און אים געזאָגט: היתכן — יעדער אימפּעראַטאָר ביו איצט האָט אלעמאָל געהאט נאָך איין קרוינפרינץ? ער איז זייער בייז געוואָרן, האָט זיך אָנגעצונדן, נאָר ער האָט נישט אויסגעשאָסן. א רגע שפעטער האָט ער א שמייכל געטון מיט די אייביק אומרואיקע אויגן פון איינעם, וואָס האָט זיך ערשט מיט עמיצן געיאָגט און א זאָג געטון:

— איז דאָך נאָך בעסער — מער האָט ער גאָרנישט געזאָגט.

איינמאָל האָב איך אים אטאקירט פאר זיינע ענפּערס צו יונגע פּאַעטן אין זיין וואָכנשריפט. ער האָט מיר באלד געענטפּערט מיט א שאַרפּן ארטיקל און דער ארטיקל האָט געטראָגן די אויפּשריפט: אידיאָט! — אז דער ארטיקל איז דערשינען זענען צו מיר אסך קאַלעגן צוגעקומען מיט טרויעריקע מינעס (מיט געמאכטע מינעס — ווייל אין גרונט גענומען האָבן זיי זיך געפּרייט מיט

אזא ראדיקאל וואָרט אויף מ'ין אדרעס) און געפרעגט צי וועל איך נישט אונ-טערנעמען געזעלשאפטלעכע שריט. יענע קאלעגן, וואָס זענען טאקע געוועזן גוטע פריינט, האָבן זיך פון יענעם ארטיקל פונקט אזוי געמאכט ווי איך. א פאַר וואָכן שפעטער האָט גראפמאן געדארפט אריינקומען צו מיר אין קאַנ-צעלאריע אין א פראַפעסיאָנעלן ענין — און ער איז אלעמאָל פול געוועזן מיט אלערליי פראַפעסיאָנעלע קלאַגעס און קאַנטראַקלאַגעס און עוולות און קאַנטראַ-עוולות. עס איז אים פיינלעך געוועזן, ער האָט נישט געווסט וויאזוי איך וועל רעאגירן. ער איז שטיין געבליבן א רגע ביי דער טיר און געצעגערט, גע-האלטן אראַפגעלאָזן די אלעמאָל אביסל צעשראַקענע און אומרויקע אויגן. ערשט, אז איך האָב אים דערזען בין איך אים אנטקעגן מיט א שמחה:
— האלאָ, וואָס מאכט איר יידישער דאָסטאָיעווסק! ענדלעך האָבן מיר א יידישן פארפאסער פון א ווערק מיטן נאָמען „אידיאָט“ . . . האלאָ, וואָס מאכט איר?

ער האָט זיך נישט גענוי אַריענטירט, וואָס דאָ איז פאַרגעקומען און איז באלד צוגעטרעטן צום ענין, וועלכן ער האָט געהאט צו מיר, אָדער ריכטיקער צו מ'ין אמט.

וויאזוי גאָט האָט זיך טועה געוועזן און אריינגעבלאָזן דעם גייסט פון א רעפאָרטער פון א שיקאגער בולוואַר-צייטונג אין א יידיש קינד פון יאדעווע, פון א זאמדיק-אומעטיק שטעטל נעבן ווארשע — דאָס ווייס איך נישט. קרעכצן טאקע די נאלעווקעס צוליב דעם מעזאליאנס, דעם געטלעכן טעות און עס טוט זיך כסדר אויף טיש און אויף בענק: גראפמאן.

גראפמאן האָט געוויסע רעפאָרטערישע גרויסשטעטישע פעיקייטן, ער ווייסט ווי צו מאכן א זייט מיט שטאַט-נייעס, ער קען דעם זשעסט פון האלטן א רעוואָלווער אויף א טיש — נישט חלילה צום היטן — נאָר אזוי צוליב סטיל. צו וויסן ווי צו האלטן א פעדער שפילט אין דעם פאך שוין א קלענערע ראָל.

מאטעריאל אויף אן אינטערעסאנטן העלד פון אן עכטן ווארשעווער נאַלעווקע-ראַמאן איז ער זיכער. מען זאָגט מיר אפילו, אז לעצטנס האָט ער זיך דערשלאָגן צום אמט פון א שעה-רעדאקטאָר פון א ווארשעווער טאָג-צייטונג.

שמואל הירשהארן

1876 אין סלאנים, זינט 1889 געווינט אין ווארשע, אייראָפּעיִשע רייזעס, געבליבן אין געטאָ, מאי 1943 איז געקומען א ידעה, אז ער איז צוזאמען מיט נאָך זעכציק יידישע אינטעלעקטואלן אומגעבראכט געוואָרן פון די נאציס.

דעם נאָמען סאמועל הירשהארן געדענק איך נאָך פון מיין פריער קינד-הייט — איך מיין די קינדהייט, ווען איך האָב שוין געקענט לעזן. געוועזן אין גאליציע א ציוניסטישע מאָנאטשריפט פאר יוגנט, געהייסן האָט זי „מאָריאה“ (מוריה), געגאנגען איז זי ווי א האק שווימט, אָבער פאר מיר איז יעדער נאָמען דאָרט געוועזן אן אנטפלעקונג, א נייער נביא. דאָרט זענען אָפט אין א פּוילישער איבערזעצונג דערשינען לידער פון יידישע און העברעיִשע פּאָעטן און דער איבערזעצער פון אָט די לידער איז אָפט געוועזן סאמועל הירשהארן.

ער איז געוועזן פּראָדוקטיוו ווי א מוראשקע — הירשהארן — און — מיר דאכט זיך — אויך אזוי שוויגנדיק ווי א מוראשקע. כאָטש אין שריפט האָט ער גערעדט פאר פייער און פאר וואסער. די גאנצע צייט פון מיין וווינען אין ווארשע האָב איך אים געקענט, הירשהארנען, און געדויערט האָט עס דרייצן יאָר, און אָפטמאָל געזעסן מיט אים צוזאמען אין אלערליי קאָמיסיעס און פאר-וואלטונגען, אָבער ער איז אלעמאָל געוועזן אזוי פארנומען מיט אלץ, אז אים איז קיינמאָל קיין צייט נישט געבליבן צו עפּיס אנדערש — לאָמיר זאָגן א שמועס מיט א חבר.

די פּוילישע שפּראַך און די פּוילישע קולטור און דער עיקר די פּוילישע ליטעראַטור האָבן געהאט א מערקווירדיקע קראפט צוצוציען יידן. מיט וואָס דאָס איז צו דערקלערן ווייט איך נישט. אפשר מיט דעם, וואָס די פּוילישע שפּראַך און די פּוילישע קולטור און דער עיקר די פּוילישע ליטעראַטור האָט אזוי איינגעשפּאַרט אָפּגעשטויסן יידן פון זיך. און נישט נאָר די פּוילישע קולטור-געביטן האָבן אזוי צוגעצויגן יידן — פּוילן — דאָס לאַנד — האָט עס אויך געטון. פּוילן איז דאָך אין דער איין און צוואַנציק-יעריקער פּויוע פון דער גרויסער וועלט-מלחמה, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1914, איבער-געריסן געוואָרן אין יאָר 1918 און זיך צוריק אָנגעהויבן אין 1939, געוועזן דאָס לאַנד, וואָס האָט געהאט דעם מאַקסימום פּראָצענט פון יידן חוץ ארץ ישראל. אפשר איז די געאָגראַפיע בלויז אין דעם שולדיק, אפשר די פּאָליטיק פון דער צארישער רעגירונג בנוגע יידן, אפשר די ליבע פון קאזמיר דעם

גרויסן צו אסתרקע דער שיינער און אפשר איז עפּיס א מיסטישע סיבה אויך אין דעם געוועזן. ווארום ווי דען אנדערש איז עס צו דערקלערן, אז אועלכע סלאנימער יידישע בחורים ווי הירשהארן זאלן א לעבן לאנג אויספילן מיט שרייבן פויליש?

אז איך האָב מיך אין יאָר 1921 באזעצט אין ווארשע און זיך באקענט מיט דעם דעפוטאט פון דעמאָלטיקן סעים סאמועל הירשהארן האָב איך אים נישט אידענטיפיצירט מיט דעם איבערוזעצער פון דער יידישער ליריק פון דער „מוריה“. איך האָב געמיינט, אז דאָס זענען צוויי מענשן — דער, וואָס האָט מיך דער ערשטער באקאנט געמאכט מיט די גרויסע נעמען פון דער יידישער וואָרט-קונסט און דער בלאַנדער, זויבערער ייד מיט דעם פיין-געקעמטן בלאַנדן שפיץ-בערדל, וואָס שמייכלט קיינמאָל נישט, וואָס טראַגט גאַלדענע רינגען אויף די פינגער, וואָס רעדט אלעמאָל פויליש און נאָר בליט ברירה יידיש, וואָס זעט אויס ווי א דירעקטאָר פון א גימנאזיע, וואָס הונדערטער יונגען האָבן מורא פאר דער דערשיינונג פון זיין שאַטן אפילו און דער עיקר פאר זיין טאַנלאַזער, הארטער, כאַטש שטילער שטימע, אָבער אז איך האָב דורכגעלעזן הירשהאַרנס, אין דער פוילישער שפראַך ארויסגע-געבענע, אנטאלאָגיע פון דער יידישער פּאָעזיע, וואָס איז דאָך געוועזן דער סך הכל פון די איבערזעצונגס-ארבעטן, פון וועלכע איך האָב געשעפט מיין וויסן פון דער יידישער ליטעראַטור אין מיין קינדהייט, האָב איך פארשטאנען, אז מען קען די ביידע יידן גריילעך אידענטיפיצירן, די אנטאלאָגיע איז איינע פון די קוריאזעסטע אנטאלאָגיעס. זי איז אָבער דאָך די איינציקע אין דער פוילישער שפראַך ביז איצט, פיל צענדליגקער נעמען אנטהאלט די אנטאלאָגיע. וואָס נאָר עס איז געקומען אונטער הירשהאַרנס האנט פון זיינע אייגענע און פרעמדע איבערזעצונגען אויף פויליש — האָט ער דאָרט אריינגעגעבן, קוקסטו אריין אין דעם פובליקום פון דער אנטאלאָגיע איז אזוי ווי דו וואָלסט געקוקט אויף א מאסע מענשן, וואָס זיצן אין ווארטציימער פון א שפיטאַל. אלט און יונג, אַרים און רייך, טאלענטפול אָדער נישט, גיגאנטישע פּאָעטן ווי רב יהודה הלוי פון טיפן מיטלעלטער און וויצלער פון דער הומאַריסטישער ביילאגע פון „מאַמענט“, ווי ל. קעסטין, אלע זענען אויסגעמישט דעמאָקראַטיש. הירשהארן איז דאָך געוועזן איינער פון די גרינדער פון דער דעמאָקראַטישער יידישער פארטיי — דער אזויגערופענער פּאַלקס פארטיי, וואָס האָט געשפילט א היפשע ראַלע אויף דער יידישער גאס אין פוילן, לאַגיש וואָלט זי אפילו געדארפט זיין די באדייטיקסטע יידישע פארטיי אין פויליש-יידישן לעבן. יידן זענען דאָך אין דער גרעסטער מאָס געוועזן מיטלשטאנד-מענשן.

אז די כוואליעס פון יידישן זשורנאליזם אין פוילן זענען געגאנגען הויך, נאָר הויך, אזוי אין די יאָרן 1925 ביז 1932, זיבן יידישע טאַגצייטונגען אין

ווארשע, מערערע אויף דער פראָווינץ, די יידישע זשורנאליסטן זענען גע-
וועזן די בעסט-באצאלטע אינטעלעקטועלע ארבעטער ביי יידן אין פוילן,
זענען דאָס אויך געוועזן ווארשיינלעך די בעסטע יאָרן אין הירשהאָרנס לעבן.
ער האָט געשריבן טעגלעך, צוויימאָל טעגלעך זיינע גלאטע, טאָנלאָזע אר-
טיקלעך, וואָס האָבן גענומען אזא מין טאָנלאָזע שטעלונג צו אלק. ער האָט
געשריבן אין יידיש אין „מאַמענט“ און ער איז געוועזן איינער פון די הויפטזיילן
פון יידיש-פוילישן „נאש פשעגלאנד“. אָט אזוי ווי דאָס קעפל פון דער צייטונג
מוז דערשיינען יעדן טאָג און זאָגט יעדן טאָג מער ווייניקער דאָס זעלבע . . .
אָט אזוי פלעגן דערשיינען הירשהאָרנס ארטיקלען. ער אליין פלעגט זאָגן
אויף זיך, אז ער שרייבט מיט צוויי קוואלפענעס, מיט דער רעכטער האנט אויף
יידיש און מיט דער לינקער אויף פויליש — ווארום — ארטיקלען, פלעגט
ער זאָגן, שרייבן דאָך נאָר די פענעס אויב מען האָט שוין די געהעריקע רוטיין.
ביי אן אלטן זשורנאליסט איז שרייבן ארטיקלען ווי ביי א גוטן קאַרעספּאָנ-
דענט פון א פירמע — א געשעפטס-בריוו. און וואָס שייך די טעמפּעראַטור פון
געוויסע ארטיקלען, הענגט עס אָפּ דערפון אונטער וועלכן ווינקל מען שטעלט
אָן די פען . . . אָט אזוי פלעגט מען זיך וויצלען אין די גוטע יאָרן. און
איצט איז ער א מארטירער. ווער קען פארשטיין דיינע גרויזאמע וועגן —
יידישער גאָט?

יוסף העפטמאן

1888 אין בריאנסק, גראדנער גוב. 1912 ווארשע. מערערע מאָל אין ארץ ישראל און זינט 1935 א שטענדיקער תושב דאָרט.

פארהאנען מענשן קריגערישע — באַגעגנסט זיך מיט זיי און עס דאכט זיך דיר, אז די וועלט איז געשטעלט אויף קריג און נאָר אויף קריג. קריג און קריגערייען זענען אזוי ווי די ציין אין די רעדער פון דער געשיכטע פון פעלקער און פון יחידים. אָן אַט די ציין וואָלטן זיך די רעדער געגליטשט איינס ביים אנדערן און קיין שריט פאָרויס וואָלט גאַרנישט געגאנגען און אוודאי נישט א שריט ארויף.

פארהאנען מענשן פרידלעכע — באגעגנסט זיך מיט זיי און עס דאכט זיך דיר, אז די וועלט איז געשטעלט אויף שלום און נאָר אויף שלום. און דו רעזאנירטסט: ווי קענען דען צוויי מענשן גיין פאָרויס אָדער גאָר ארויף באַרג, וואָס רייסן זיך ביי די קעפּ? זיי מוזן זיך דאָך ביידע אראַפּקאטשען סוף כל סוף. אראַפּ אין אָפּגרונט. אָבער מיט באדאכט און מיט פרידן און מיט קאַמ־פראַמיסן קען מען גיין ארויף. יאָ — מיט קאַמפּראַמיסן, פרידן און קאַמראַמיסן דאָס גייט צוזאמען.

דער אמת איז, אז ביידע זאכן זענען אמת — אי די קריגערישע זייט און אי די שלומדיקע זייט. איז וויזשע קען דאָס זיין? וויזשע גייט די מענשהייט, די וועלט פאָרט פאָרויס און ארויף? איז דער תירוץ, אז זי גייט נישט. עס גייט בלויז די צייט פאָרויס. די מענשהייט שטייט טאקע אויף איין אָרט. עס איז ווי מען זיצט אמאָל אין א שטייענדיקער באַן און אַן אנדערע לויפט פאָרביי — דאכט זיך, אז מען פאָרט אליין. . . אן אַפטישע טוישונג.

דאָס איז אנטקעגן יוסף העפטמאָנען — ווי איך האָב אים אסך יאָרן געקענט אין ווארשע. קען זיין, אז אין אנדערע לענדער, שטעט, צייטן, געזעל־שאפטן האָט ער געוויזן אַן אנדערן שטריך אין זיין כאַראַקטער. איך אָבער האָב אים געקענט ווי איינעם פון די גרעסטע בעלי פשרה אין אונזער גאַנצער ליטעראַריש־זשורנאליסטישער פּראַפעסיע אין פּוילן, און אפשר טאקע דער סאמע גרעסטער בעל פשרה.

אלעמאָל אין א געהויבענער שטימונג, אלעמאָל מיט א שמיכל אויפן פנים, ער איז איבערמיטל-הויך, גייט גלייך, א שיינער. דאָס פנים איז יידיש, שוואַרץ־חנעוודיק, אָבער סימעטריש — נישט ווי אנדערע ווילדע יידישע פנימער. די האָר שוואַרץ, געדיכט און גלאט, אלעמאָל קאַרעקט פארקעמט, א פנים פון א „הדרת פנים“ — עס פעלט נאָר די ברייטע, צעקעמטע באָרד,

וואָס איז ערגעץ דאָרט דאָ אין דעם פנים אין פּאָטענץ. דערווייל איז ער גלאַט-ראַזירט.

ער קען אלץ, יוסף העפטמאַן. ער קען האַלטן א רעדע און ער האָט א וויסן וואָס גייט ווייט און ברייט אין שטח און אין צייט. ער קען זיין א פּאָר-זיצער און אויך א סעקרעטאַר און אויך א שטילער מיטגליד. עד קען שרייבן א פעלעטאַן און א לייט-ארטיקל און אויך כראָניק. ער קען שרייבן א דראַמע און אויך א ליד און דערצו זייער גוטע לידער. ער קען שרייבן א וויץ. ער קען שרייבן אין יידיש און אין העברעיש. און א האַנטשריפט האָט ער א פערלדיקע און די זעצערס בענשן אים און שטעלן אים ארויס ווי א מוסטער. זיין כתב יד זעצט זיך אליין ממש. נישט נאָר צוליב דער שריפט נאָר אויך צוליב דער פליסיקייט און גלאַטקייט פון די זאצן, וואָס קייטלען זיך און רינגלען זיך און גייען זיך אזוי לאַנג פאַרויס ביז מען שטעלט זיי אָפּ. דער ארטיקל איז געענדיקט. ער איז קיינמאַל נישט קורץ, אפאַריסטיש, און אויך קיינמאַל נישט צו לאַנג. און די אינטערפונקציע איז קאַרעקט.

און דער עיקר — העפטמאַן איז פרידלעך און כאַטש ער האָט זיינע שאַרפע פּרינציפּן און ער לעבט א פול לעבן לויט זיינע אידעאלן, און ער פירט אויך זיין היים זייער שטרענג לויט זיינע אידעאלן, שיקט אוועק די זין אין דער ריכטיקער צייט קיין ארץ ישראל, יאָ, כאַטש ער טרעט נישט אָפּ פון זיינע פּרינציפּן פאַרשטייט ער אז זיין חבר דאַרף נישט אָפּטרעטן פון זיינע פּרינציפּן און די וועלט איז גראַם און פלאַץ איז דאָ פאַר ביידע, אפילו אין די ענגע רעמלעך פון דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. געוועזן אן ענגליכער צו העפטמאַנען, וואָס שייך פּשרה, זשורנאליסט ביים „בונד“ — וויקטאָר שולמאַן — האָט מען אים גערופן דער „העפטמאַן“ פון בונד. ער איז אַבער געוועזן פיל מער טעמפּעראַמענטפול ווי העפטמאַן.

כמעט אלע זיינע יאָרן אין דער זשורנאליסטישער פּראַפעסיע אין וואַרשע האָט העפטמאַן פאַרבראַכט אין דער רעדאַקציע פון „מאַמענט“. נו דער מאַמענט האָט ביי די לעצטע פּאָר יאָר פון פאַר דער צווייטער מלחמה געגאַלטן ווי די פּשרה אליין, דר. גאַטליב, וואָס איז סוף כל סוף אליין אריבער צום נעמליכן מאַמענט, פלעגט אין די יאָרן פון קריג מיט דער ריכטונג פון דער צייטונג כסדר טענהן, אז דריי זענען די גרויסע רעטענישן פון דער וועלט, אלע דריי אומלעזבאַר. 1. ווו עס הויבט זיך אָן און ווו עס ענדיקט זיך די צייט. 2. ווו עס הויבט זיך אָן און ווו עס ענדיקט זיך דער רוים. 3. צי איז דער מאַמענט אזוי פול מיט פּשרות מחמת העפטמאַן ארבעט דאָרטן, אָדער איז העפטמאַן אזוי פול מיט פּשרות מחמת ער ארבעט אין מאַמענט. דער אמת איז געוועזן אין העפטמאַנס מילדן און גוטמוטיקן כאַראַקטער. אזא כאַראַקטער ארבעט זיך אָפּט אויס ביי מענשן, וואָס האָבן 1001 פעיקייטן צו אלץ אַבער

נישט קיין איבערגעטריבענע אמביציע. מענשן ביי וועמען עס פעלן געוויסע פעיקייטן זענען גערוועזן, ביז און ממילא אויך בייזוויליק, אנדערע מענשן שטייען זיי אין וועג. אנדערע מענשנס אידעען שטייען זיי אין וועג. צום באוונדערן איז אָפט געוועזן העפטמאַנס גלייכגילטיקייט. האָט מען געלויבט זיינעס אן ארטיקל (אגב האָט ער געשריבן אסך אונטערן נאָמען עמנואל און אונטער דעם נאָמען איז ער פונקט אזוי באקאנט געוועזן ווי אונטערן ריכטיקן נאָמען זיינעם) — א שמיכל, האָט מען קריטיקירט איז דאָך אוודאי און אוודאי א שמיכל . . . איינמאָל איז זיך העפטמאַן מיישב; ער האָט געשריבן אזויפיל לידער אין יידיש און אין העברעיש און עס איז אים א שאַד, אז דאָס זאָל גיין אין ניוועץ. און דער עיקר — דאָס איז דאָך זיין יוגנט־חלום געוועזן דווקא א פאָעט צו זיין. און ער ווייזט מיר א פאָר אויסשניטן און איך בין ממש איבערראשט פון דער קאַרעקטקייט פון זיין ריטם און גראַם, דער אויסגעהאלטנקייט פון דער פאָרם און דער אינהאלטליכקייט און שיינער פּוּענטע אין יעדן ליד. אָבער ער האָט קיין לידערזאמלונג קיינמאָל נישט ארויסגעגעבן. קיין אמביציע ניט געוועזן. איבעראשט זענען מיר אלעמאָל געוואָרן ווען העפטמאַן האָט געפלעגט צו דערציילן וועגן זיינע ערשטע יאָרן אין ארץ ישראל נאָך 1919. ער איז געוועזן דער הויפטאָרגאניזאטאָר פון דער יידישער זשאנדארמעריי . . . זיין געשטאלט האָט דערצו געפאסט, זיין נשמה זיכער נישט.

1943

ש . ז א ק ס

1873 אין אַקמיאָן, קיעווער גוב. רייזעס אין אזיאטישן רוסלאנד, אויפן נאַענטן מזרח. זינט 1920 אין ווארשע. געשטאַרבן אין ווארשעווער געטאָ אין יאָר 1940.

נישט פון קיין הויכן וווקס, א צעאקערט פנים פון אן עלטערן, פאר-עקשנטן „זשגוטיש ברונעט“ וואָס איז אזוי ציגיינעריש שווארץ געוועזן, אז די גרויקייט קען אים בשום אופן נישט באצווונגען — כאָטש ער איז שוין א גוט שטיק אריבער די זעכציק. א פנים פון אַ קאַזאקישן אַטאַמאַן, וואָס איז שוין זינט דריי דורות א ייד — אויב מען קען זיך אזוינס פאַרשטעלן. קיין פראנט אין דער קליידונג איז ער נישט. אָבער דעם קאפעלוש טראָגט ער נאָך אלץ „נא באקיער“ אראָפּגערוקט אויף דער לינקער זייט און א פארגעסענער סיגארעט סמאַלעט זיך כסדר אין א ווינקל פון מויל. ער רעדט נאָר דערפאר יידיש ווייל עס איז נישטאָ מיט וועמען צו רעדן רוסיש, נור קוים רעדט ווער רוסיש, וועט ער אים שוין רופן מיט דער „אַטשעסטווע“ און וועט שוין קיינמאָל מער קיין יידיש וואָרט מיט אים נישט אויסרעדן.

דאָס איז דער שרייבער און איבערזעצער ש. זאקס — א וועטעראן פון א באוועגט לעבן איבער די ווייטן און ברייטן פון אייראָפּעישן און נאָך מער אזיאטישן רוסלאנד. קיינמאָל וויל ער נישט אויסזאָגן וויאזוי ער הייבט מיט זיין גאנצן ערשטן נאָמען — זאָל זיין שמעון, זאָל זיין שמואל, זאָל זיין שלמה, זאָל זיין אפילו שעפּסל — אים ארט נישט. מתמא האָט ער זיך אמאָל גערופן מיט אן אמתן פאַנקע-נאָמען. אָבער אין דער וועטעראנשאפט קען מען דאָך נישט טאָ זאָל שוין זיין גלאט אזוי ש. א לעבן מוז מען דאָך מאכן — האָט זיך זאָקס — נאָך דעם ווי דאָס ברייטע רוסלאנד מיט די ברייטע מעגלעכקייטן איז געוועזן געענדיקט, דערמאָנט, אז אמאָל, אמאָל, אין יאָר אזוי און אזוי (געוועזן איז עס אין יאָר 1889) האָט ער אָפּגעדרוקט א ליד אין שלום עליכמס פאַלקס-ביבליאָטעק. איז ער געקומען זיך צוטוליען צו דער יידישער פרעסע און האָט זיך אזוי אָפּגעטוליעט א פאַר צענדלינק יאָר — ביז ער איז אין געטאָ געשטאַרבן.

איידער מען פלעגט נאָך עפענען די טיר פון לאַקאל פון שרייבער-קלוב אויף טלאָמאַצקיע 13 איז שוין זאָקס דאָרט פאר דער טיר געשטאַנען. ער-געציוו האָט ער געהאט א ווינקל אין א שטוב און אפשר בלויז א ווינקל אין א בעט, אזוינס איז אין ווארשע אויך געוועזן, מען פלעגט פאַרצעלירן א בעט אויף שטח און אויף צייט און עס פארדינגען אין דריי שיכטן און אין צוויי דימענזיעס לענג און ברייט — צו א טויז מענשן איבערן מעת לעת. אָבער

אין דער אמתן האָט זאָקס געווינט אין ליטעראַטן־פאַרײן. באלד אין דער פרי האָט ער אָנגעהויבן צו טרינקען „טשאַי“ און צו רויכערן פּאַפּיעראָסן און שפּעט אין דער נאַכט האָט ער זיך שוין ווי נישט איז אויסגעלייזט מיט דעם ריווח פון די בייטאַגיקע צופעליקע פּאַרדינסטן. איך געדענק נישט, אז איך זאָל אים ווען עס איז האָבן געזען אַן עסענדיקן. נאָר „טשאַי“ און פּאַפּיעראָסן. און אפילו, אז ער האָט גערעדט יידיש איז עס געוועזן מיט אזא מאַסקווער אַקצענט, אז עס האָט געמעגט זיין רוסיש אויך.

ער האָט ליב געהאַט — ש. זאָקס — זיך צו חבֿרן מיט די פּאָעטן פון דער „כאַליאַסטרע“, נישט אזוי ווייל די פּאָעטן זענען אים נאָענט געוועזן, נאָר ווייל די אנדערע, די זשורנאַליסטן מיט די קליינלעכע אינטערעסעלעך זענען אים ווייט געוועזן. אוודאי וואָלט ער בעסער וועלן, אז די פּאָעטן פון דער „כאַליאַסטרע“ זאָלן שרייבן אין סטיל פון קלאַסישן פּושקין און נישט אין סטיל פון צעכראַסטעטן מאַיאַקאָוסקי, אָבער „יאַק נעמאַ ריבי — טאָ אי ראַק ריבאַ“, אבי עס זאָל האָבן רוסישן גייסט אין זיך. וווּ א רוסיש בוך, זאָל עס זיין פון אמאַל, אמאַל, מיט אַלטערטימלעכער, קירילישער שריפט, זאָל עס זיין פון אַקאַרשט־אַ און שוין אָן די „טוויאַרדי זנאַקן“, זאָל עס זיין די קיעווער „מיסל“ פון די צאַרישע צייטן, אָדער דער „קאַמסאַמאַל“ פון היינט, האָט מען עס געקענט געפינען אין זאָקס קעשענעס און אין דעם פּאַק באַדרוקטן פּאַפּיר, וואָס ער פלעגט שטענדיק טראָגן ארום זיך. קיין באַלשעוויק איז ער נישט געוועזן, אָבער עס האָט אים געצויגן צו די באַלשעוויקעס ווייל זיי זענען אזוי רוסיש. ער האָט נאָר איין טענה צו זיי געהאַט — אַלעמאַי זיי האָבן רעפּאַרמירט די קאַמפּליצירטע רוסישע אַרטאַגראַפּיע. אמאַל האָב איך געהערט ווי ש. זאָקס האָט זיך געדונגען מיט פּרץ מאַרקישן וועגן דער אַלטער אַרטאַגראַפּיע און בשום אופן נישט געוואָלט נאָכגעבן. — פּאַרוואָס — האָט ער מיט צער געטענהט — האָבן זיי אוועקגעוואָרפן דעם „טוויאַרדי זנאַק“ — עס האָט דאָך זיי גאַרנישט געשאַדט צו דער דורכפירונג פון די „פּיאַטיליעט-קעס“ — „עטאַזש אים נייע מינעשאַלאַ“ — האָט ער זיך געבעטן מיט אויס געצויגענע ווערטער אין מאַסקווער דיאַלעקט.

בילדונג איז געוועזן אַסק, שפּראַכן האָט מען געקענט נישט איינע, פלעגט ער אזוי זיצן און איבערזעצן ראַמאַנען פון אַלערליי שפּראַכן און „מאַכן“ סענסאַציאָנעלע אַרטיקלען, לעזשטאַף פאַר דער פּרעסע. טאַמער פלעגט ער ערגעץ טרעפן א ליד פון זיינע יוגנט־זינד, און ווער שמועסט אין אזא יחוסדיקן פּלאַץ ווי שלום עליכמס „פּאַלקס־ביבליאָטעק“ פלעגט ער עס שטום דערלאנגען דער יונגער חבֿרה — ער איז אויך אמאַל א קאַזאַק געוועזן. און אז מען פלעגט זיך קלאַגן אויף מאַטעריעלע צרות, פלעגט ער מעשה אַלטער קאַזאַק טרייסטן „טיערפי קאַזאַק, אַטאַמאַנאַם בודיעש“

— לייד קאָזאק, וועסט ווערן אן אַטאַמאן — אָבער ער אליין איז קיין אַטאַמאן נישט געוואָרן. און אז מען האָט שוין אויסגעקריגט אלע קריגן און אויסגע־שעפט אלע קוואלן פון רכילות פלעגט מען אמאָל אין א בין השמשות צו־גיין צו זאָקסן אויף א שמועס און עס האָט זיך אוועקגעצויגן א שמועס וועגן עפּיס א לעגענדארן קאיראַ און אלעקסאנדריע און דייזעס אויף קעמלען אין דרום־רוסלאנד און רייזעס מיט שליטנס איבער צפון־סיביר און א ברייט און גלאנץ־פול לעבן פון אמאָל צווישן „קופצעס פון דער פיערווער גילדע“ — סוחרים פון דער ערשטער קלאס.

ווערק האָט ער נאָך זיך נישט איבערגעלאָזן, ווו זיין פאמיליע איז אוועק האָט ער אליין שוין מער נישט געוואוסט — דעריבער לייג איך מיט סענטי־מענט אנידער אַט דאָס בלעטל פון א דערינערונג אויף דעם קבר פון אן איינזאמער „רוסקאיא דושא“ — א רוסישער נשמה אין א יידישן גוף אין דעם ווארשעווער געטאָ.

בערנאַרד זינגער

1893 געבוירן אין ווארשע, לרוב געלעבט אין ווארשע, רייזעס איבער אלע טיילן פון אייראָפּע, נאָענטן מזרח, ווייטן מזרח, צפון-אמעריקע. בשעת דער סאָויעטישער אַקופאַציע 1939-41 געוועזן אין די באלטישע לענדער — שפעטער אין לאַנדאָן.

אויב אין א מענשלעכן קערפער קענען אין די אָדערן שטאַט בלוט רינען טראָפעלעך קוועק-זילבער זענען ווארשיינלעך די אָדערן פון בערנאַרד זינגער געוועזן אַנגעפילט מיט לויטער קוועק-זילבער. אלע זיינע רמ'ח אברים האלטן זיך אין איין באוועגן און אלעמאַל ווארפט עס אים אינגאנצן ערגעץ-וואו אנהערש אריבער, נאָר אלעמאַל ברענגט עס אים צוריק קיין ווארשע, דאָ איז ער געבוירן און דאָ אהער געהערט ער. ער איז א זשורנאליסט און ער האָט קיינמאַל נישט קיין אמביציע אויפצושרייבן א בוך, וואָס זאָל בלייבן. אפשר — ווען מען וואָלט פון אים ארויסגעפאַמפּעט דאָס קוועקזילבער פון די אָדערן, און אזוי צו זיינע זיבעציק, וואָלט ער מסכים געוועזן זיך אוועקצוזעצן און אַנצושרייבן זיינע זכרונות. און דאָס וואָלטן געוועזן זייער טשיקאָווע זכרונות — מער פון פוילישן שטאנדפונקט ווי פון יידישן, ווייל בערנאַרד זינגער איז געוועזן מער „אויסגעקאַכט“ אין פוילישן, דער עיקר פּאָליטישן, לעבן ווי אין יידישן. אז איינפלוסרריכע פּאָלאַקן האָבן געוואָלט עפּיס געוואר ווערן פון די הינטער-קוליסן פון דער פוילישער הויכפּאָליטיק — איז דער איינציקער קוואל געוועזן נאָר בערנאַרד זינגער. און ביי אזעלכע אומשטאנדן האָט ער קיינמאַל נישט נאָר נישט די אמביציע, נאָר אפילו די צייט נישט געהאט צו שרייבן קיין ביכער.

א קליינגעוואקסענער, אנדערש וואָלט דאָס גאַרנישט מעגלעך געוועזן אומעטום אַנצוקומען, און א פנים א לעבעדיקס און אלץ אין אים זייער בולט, טונקל נאטירלעך, און די האָר צעשויעבערט, כאָטש נישט געקרייזלטע און ער איז זייער גיך גרוי געוואָרן. דאָס פנים האָט אלעמאַל אויסגעזען א פופצן יאָר זינגער ווי ער איז געוועזן און דער קאַפּ האָר האָט אלעמאַל אויסגעזען א פופצן יאָר עלטער. אויפ'ן פנים אייביק עפּיס אזא מין מאַדנער שמייכל. פארהאנען שמייכלען אויף דער וועלט זייער אסך, נר יעדער שמייכל האָט זיך זיין הויפט-טאָן, האָט זיך עפּיס, וואָס ער שמייכלט כסדר. איינער שמייכלט כסדר מיט חכמה, דער אנדערער מיט גוטמוטיקייט, דער דריטער מיט ציינום, דער פערטער מיט הומאָר, דער פינפטער מיט פשוטער נארישקייט — און מיט וואָס האָט כסדר געשמייכלט דער שמייכל פון בערנאַרד זינגער? — ער

האַט אלעמאַל געשמייכלט מיט בעסער-וויסעריי. אין ער — בערנאַרד זינגער — האָט טאקע אלעמאַל בעסער געוואוסט. צי האָט ער טיפער געוואוסט — ווער ווייסט — נאָר בעסער האָט ער אלעמאַל געוואוסט. אָט רעדסטו מיט אים וועגן א ניי בוך, לאַמיר זאָגן פון ה. ג. וועלס — זינגער שמייכלט . . . פאר-וואָס שמייכלט ער? ווייל ער ווייסט בעסער, ער ווייסט, אז וועלס האָט שוין דערווייל אָנגעשריבן א נייער בוך. אָט רעדסטו מיט אים וועגן א פּאָליטיקער, גריבלסט זיך אין יענעם שטעלונג, זינגער שמייכלט . . . פאַרוואָס? ווייל מיט איין מינוט צוריק איז אָנגעקומען א ידיעה, אז יענער איז געשטאַרבן. נישטאַ א זאך אויף דער וועלט וועגן וועלכער בערנאַרד זינגער זאָל נישט בעסער וויסן און דערפאר שמייכלט ער אייביק. און אפילו, אז ער ווייסט צופעליק נישט בעסער שמייכלט ער אויך ווייל ער ווייסט אנדערש און אויב ער ווייסט אנדערש איז ער זיכער, אז ר. ווייסט נישט דאָס ריכטיקע. דעריבער שמייכלט ער אייביק. און כאַטש ער איז אן אייראָפּעער און א מענטש מיט טאקט סוף כל סוף, ער מוז זיך דאָך כסדר באוועגן אין דער הויכער געזעל-שאפט; אז דו האַסט אָבער נישט גאַרנישט קעגן דעם שטופט ער דיך אוועק אָן א זייט און פארנעמט דיין געזעלשאפט און איז כסדר אין צענטער. און אז ער קען נישט זיין אין צענטער גייט ער אוועק אין אן אנדערן קרייז. איז ער אזוי אמביציעז? ניין דאָס איז בלויז זיין נאטור און ער קען זיך נישט העלפן.

ער פארדינט אסך, בערנאַרד זינגער, איינער פון די בעסטע פארדינערס אין דער יידישער זשורנאליסטישער וועלט. ער שרייבט פאר אלערליי ציי-טונגען. ער שרייבט גלייכצייטיק מיט ביידע הענט און אין יידיש און אין פויליש און אפילו אין העברעיש. ער „באדינט“ יעדע צייטונג, וואָס פאָדערט דאָס פון אים, ער „דעקט“ אלץ, וואָס עס לאָזט זיך „דעקן“ זשורנאליסטיש. ער שרייבט קורצע ארטיקלען גלייכצייטיק אין עטלעכע טעלעפאָנען אריין און נעמט אָפּ נייעס נאָך מיט אן עקסטרע טעלעפאָן. ער שרייבט זייער קורצע ארטיקלען און זיי רינען אים אזוי דורך די פינגער, און אזוי רינען אים די פוילישע זלאָטעס דורך די פינגער און ער פארדינט אסך. און א היים פירט ער א צעשוֹיבערטע אזוי ווי א יידישע רעדאקציע. דריי קינדער און כאַטש זיי זענען נאָך פיצלעך, די קינדער, האָט שוין יעדעם זיין אייגענע פּאָליטישע וועלט-אנשוואונג און די שווארצחנעוודיקע און זייער באוועגלעכע פרוי האָט אויך איר אייגענע פּאָליטישע אנשוואונג — אלעמאַל 45 גראַדן לינקער ווי איר מאן. אמאַל איז זינגער געוועזן א פּאָלקיסט און כאַטש ער איז קיינמאַל פּאָ-ליטיש נישט עפּיס אנדערש געוואָרן, האָט אים אָבער די ספעציעלע יידישע פּאָליטיק אלס זיין אייגענע וועלט-אנשוואונג נישט אינטערעסירט. זי האָט אים נאָר אויף אזויפיל אינטערעסירט אויף וויפיל זי איז סענסאַציאָנעל און אינטערעסאַנט געוועזן. אים האָבן נישט אינטערעסירט די צילן פון דער

פּאָליטיק, נאָר די קאָמבינאציעס אירע. אלץ איז ביי אים געוועזן א מין שאכשפּיל און ביים שאכשפּיל — וואָס איז דער ציל? ארומצושטעלן מיט העלצלעך א האַלצערנעם קעניג . . . ניין דאָס ציל איז נישט אינטערעסאנט, אינטערעסאנט איז די קאָמבינאציע, דער גאנג, דער קאמף, דאָס ציל איז נישט אינטערעסאנט און אז מען דערגרייכט עס, קען מען העכסטנס איין קורץ ארטיקעלע וועגן דעם שרייבן . . . און די וועלט איז דאָך דאָ צוליב דעם, אז זשורנאליסטן זאָלן קענען שרייבן ארטיקלען און זיצן ביי אירע ברעגעס און האלטן די האקן אין וואסער און כאפן נייעס ווי די פישערס און וואָס גרעסער דער פיש, וואָס מען כאפט, אלץ אינטערעסאנטער. און מען דארף שוין ווייטער אריינלאָזן דעם האקן — אפשר וועט מען כאפן נאָך א גרעסערן פיש, אפשר דעם לויטן אליין . . .

בערנאָרד זינגער איז אין איינע יאָרן מיט י. י. זינגער, דעם בארימטן ראַמאניסט, און ביידע האָבן איינציטיק געווירקט אין ווארשע. און דעם פּובליקום איז קיין חילוק נישט, דאָס פּובליקום איז אויך א זשורנאליסט מיט ווייניק צייט. נו, נו, האָבן זיי זיך כסדר געדארפט פארטיידיקן אין געזעלשאפט: בערנאָרד, אז ער איז נישט דער מחבר פון י. י. ראַמאנען און י. י. אז ער האָט נישט געשריבן בערנאָרדס ארטיקלען . . .

שמואל יעקב יאצקאן

1874 אין א שטעטל, אין קאָוונער ליטע, רייזעס אין אייראָ-
פע, נאָענטן מזרח און אמעריקע, געווינט לרוב אין ווארשע,
די לעצטע יאָרן — אין פאריז. געשטאָרבן 1937.

ווארשע האָט פארמאָגט צוויי מינים יידן, איין טייל איז געוועזן דער
פויליש-יחסנישער, דער טייל, וואָס האָט נאָך אלץ געהאט אין זיך אביסל פון
דער ראַמאנטיק פון מיציקעוויטשס „יאַנקיעל“, צוזאמענגעוואקסן מיט דער
פוילישער ערד, אריינגעוועבט אין דער אידלישער פוילישער לאנדשאפט.
דער צווייטער טייל זענען געוועזן אַנגעפאַרענע פון אלע זייטן פון רוסלאנד,
באזעצט זיך אין ווארשע, ווייל ווארשע איז געוועזן דער צענטער פון א גרויסער
מאָסקאוויטישער מדינה. זיי זענען געקומען אהער מיט זייערע אייגענע טראַ-
דיציעס, מיט זייערע ליטווישע, טרוקענע, ניכטערנע טראדיציעס. זיי זענען
געקומען ווי קאַלאָניזאַטאָרן, נישט אויפצוגעבן זייערע מנהגים, נאָר — ווי
קאַלאָניזאַטאָרן — ארויפצווינגען זייערע מנהגים אויף דער איינגעבוירענער
יידישער באפעלקערונג. דער אנטאגאניזם צווישן די צוויי גרופן איז געוועזן
זייער גרויס. דער פרימיטיווער איטשע מאיר וויסענבערג האָט זיך דעם
אנטאגאניזם אזוי שטארק גענומען צום הארצן, אז ער איז כל ימיו געוועזן
א קרייץ-צוג-פירער קעגן די ליטוואקעס. און דער טיפישסטער פאַרשטייער
פון די ליטוואקעס אין ווארשע, כאָטש ער האָט קיין וועזן דערפון נישט גע-
מאכט, איז געוועזן שמואל יעקב יאצקאן, דער רעדאקטאָר פון אלערליי ציי-
טונגען און צייטשריפטן און ביכער, דער עיקר אָבער דער רעדאקטאָר פון
דער פאר דער ערשטער מלחמה פארשפרייטסטער צייטונג „הינט“.

א שפיציקער ייד איז דאָס געוועזן, יאצקאן, שפיציק זיין יידיש מיט די
ליטווישע סמך'ן, שפיציק זיינע געשעפטלעכע איינפאלן, שפיציק זיין וועג
דורכצופירן זיינע געשעפטן, שפיציק זיינע שטעכווערטלעך, אויסגערעכנט נאָר
אויף ווי צו טון, נישט וויכטיק צי זענען זיי לזטעראריש, צי האָבן זיי סטיל,
הומאָר. שפיציק איז אויך געוועזן זיין אויסזען, שפיציק דאָס רויבפויגל-
שנאבלדיקע נעזל, שפיציק די אויגן און שפיציק זייער בליק און די האָר אויפן
קאָפּ מיט דער גרויסער ליסינע שפיציק, און אוודאי שוין אויך שפיציק דאָס
בערדל מיט די וואָנסעס.

כאָטש זיינע צייטונגען האָבן געהאט ריכטונגען — זענען אלעמאָל גע-
וועזן ציוניסטיש — כאָטש ער האָט באשעפטיקט די בעסטע מיטארבעטער —
פּרץ, אַש, פּרישמאַן און ווער דען נישט — ער אליין, אז ער האָט אמאָל גע-
פירט א מחלוקה אין זיין פרעסע, איז דאָס אלעמאָל געוועזן א ביליק גע-

פויקעריי, א באשולדיקעריי פון קאָנקורענטישע צייטונגען און זייערע מיט־ארבעטער, אז זיי פירן זיך נישט אויף אנשטענדיק און פירן נישט אליין אזא לעבן, וואָס זיי פּרעדיקן פאר אנדערע. מיט הלל צייטלין האָט ער געפירט ווילדע שלאכטן וועגן דעם צי איז דאָס אמת, אז יענער האָט געגעסן אין א באַן־בופעט, ווייל דאָס עסן אין א באַן־בופעט איז דאָך טריף און צייטלין איז א פרומער. עסטעטיק און סטיל איז יאַצקאַנען נישט אָנגעגאַנגען, ער האָט געהאַט א קנאפע מיינונג פון שרייבער, ער האָט זיי אָנגעשטעלט צוליב זיין פריוואַטן פארגנוג, זאָלן זיי זיך ארומדרייען אויף זיין פאָדווירע, ער האָט געמיינט און זיך איינגערעדט, אז שרייבער קען מען אָנשטעלן און זיי באפעלן פונקט ווי בוכהאַלטאָרן; קרובישע פאכן, פעדער־פאכן . . . אז ער האָט אָנגע־הויבן איינעם פון זיינע פעלדצוגן, האָט ער אָנגעהויבן באלד מיטן סאמע גרעסטן טומל, איינע פון זיינע בראַשורן האָט געהייסן „גוואלט, יידן“. העכער קען מען דאָך שוין נישט. האָט מען אין זיין אָנוועזנהייט גערעדט וועגן שרייבערס פלעגט ער אריינפאלן אין שמועס און זיך בארימען, אז ער האָט יענעם אין קעשענע, זיין באליבסטע בארימער איז, אז ער האָט דרייפערטל פון יצחק לייבוש פּרײַס מאַנסקריפטן געוואָרפן אין קויש אריין מחמת זיי זענען געוועזן אומ־דרוקבאר. נישט מחמת זיי האָבן זיך נישט אריינגעפאַסט אין זיין צייטונג. נאָר טאקע מחמת זיי זענען געוועזן אומדרוקבאר.

און דאָך האָט ער געטראָגן דאָס יידישע וואָרט אין הונדערטער טויזנטער עקזעמפלאַרן איבער פוילן און איבער גאַנץ רוסלאַנד, דאָך איז ער געוועזן דער ערשטער אין דער גאַנצער וועלט, וואָס האָט געשאפן די יידישע מאַסן־פּרעסע, נאָך איידער ער האָט פאר זיך געהאַט די אמעריקאנישע מוסטערן. אין יאָר 1928 אָדער 1929 האָט פּרײַס הירשביין געוויילט אין ווארשע נאָך זיין ריזיגע איבערן ראַטן־פאַרבאַנד, געשריבן וועגן זיינע דערפאַרונגען אויף זיין אלעמאַל אבסאָלוט אַביעקטיוון שטייגער, אויף זיין מעדיטאַטיוון שטייגער. גע־שריבן פּאַזיטיוו וועגן דעם, וואָס ער האָט אין ראַטן־פאַרבאַנד געזען. און פּלוצ־לונג איז ארויסגעשפרונגען יאַצקאַן מיט אלערליי באשולדיקונגען אויף הירש־ביינען, באשולדיקט אים אין אויגן־פאַרגלייטעריי איבער דער אמתער יידישער לאגע אין רוסלאַנד, באשולדיקט, אז דאָס אלץ האָט הירשביין געטון מחמת מען האָט אין ראַטן־פאַרבאַנד אָפּגעקויפט זיינס א בוך. און ווי אלעמאַל דער סטיל פון זיינע אנגריפן: נישט קיין פאַקטן, נאָר „גוואלט, יידן“, א פּערזענלעכע שיל־דערונג פון הירשביינס פרום אויסזען מיט די בלויע אויגן און הינטער אַט די בלויע אויגן — כאָטש דאָס גיהנם אליין. עס איז פאַרגעקומען א חברישער פּראָצעס אין ליטעראַטן־פאַריין. נישט הירשביין און יאַצקאַן האָבן זיך דאָ פּראָצעסירט, נאָר צוויי וועלטן: דער שרייערישער, געלט־מיט אלע־מיטלען־מאַכנדיקער טאַג־זשורנאַליזם ביי יידן און די איידעלע בענקשאפט נאָך יידישן

אמת אין דער וועלט. „בלויע, פרומע אייגעלעך“ אהין, „בלויע אייגעלעך“ א-הער, יאצקאן האט געמוזט אפציען פון פעלד. — ליב געהאט האט אים זעלטן ווער, אויך נישט די לעזער פון זיינע צייטונגען, אבער געקויפט האט מען זיינע אויסגאבן ווייל זיי זענען פראקטיש געוועזן. — און אט האט זיך יאצקאן אריענטירט, אז פוילן פארמאגט נאך נישט קיין עכט-שונדיסטישע טאג-פרעסע, א פרעסע פאר דינסטמיידלעך און דער ארימסטער פוילישער היים, וואס א דאנק דעם שולצוואנג זענען זיי איצט מער נישט געוועזן קיין אנאל-פאבעטן. האט ער געשאפן אזא פאסיקע צייטונג מיט זיבן ראמאנען-פארזע-צונגען, וואס זענען באארבעט געווארן פון זיינע אייגענע „היינטן“ פון פאר צוואנציק יאר. און אזוי ווי דאס זענען געוועזן פויליש-קאטוילישע צייטונגען, פלעגן דארט צו די חגאות זיין פרום-קאטוילישע ווינשעוואניעס פון דעם אנאנימען פארלעגער. און אזוי ווי יאצקאן אליין איז געוועזן דער פארלעגער האט קיינער נישט געקענט שרייען: גוואלט יידן . . .

א. ל. יאָקוֹבֶאָוִיטש

1880 אין שניאדאָווע, לאַמזשער גוב. פון 1902 אין וואַרשע.
 ארום 1935 אויסגעוואַנדערט קיין ארץ ישראל.

א רעדאקטאָר פון א וואַרשעווער יידישער צייטונג אין די גוטע צייטונגס-
 צייטן אין פּוילן באלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געוואוסט, אז
 א צייטונג איז אזוי ווי א קליינער אַרקעסטער — אלערליי אינסטרומענטן
 דארפן זיין פארטרעטן. אויב נישט איז די צייטונג קיין צייטונג נישט און —
 וואָס דאָס ערגסטע — סוף כל סוף וועט דער קאָנקורענט דערפון געווינען
 און וועט האָבן מער לעזער. פלעגט טאקע אין יעדער יידישער טאַגצייטונג
 אין וואַרשע זיין פון אלץ צוביסלעך. אָנהייבנדיק פון דעם סאַמע געלסטן סאָרט
 שונד־ראַמאַנען, אזוי געל זוי די געלקייט אליין, און ענדיקנדיק מיט דעם
 סאַמע פּינסטן סאָרט פון מיסטישע און אומפאַרשטענדלעכע לידער. און יעדער
 מיטגליד פון דעם דאָזיקן אַרקעסטער האָט זיך באַמיט, אז זיין פּידל זאָל
 זיך אַרויסהערן און אויב נישט אַרויסהערן, וואַרום ער, דער פּידלער איז
 שוין געוועזן אלט און זיין פּידל האָט שוין געסקריפּעט, נו האָט ער זיך באַמיט,
 אז ער זאָל זיך כאַטש אַרויסזען אין אַרקעסטער. און דעם הויפטקאָנצערט
 פלעגט אזא וואַרשעווער רעספּעקטאַבלע יידישע צייטונג אויפשפּילן פּרייטיק.
 פּרייטיק איז געוועזן דער אָפּיציעלער רו־טאַג פון דער וואַרשעווער יידישער
 זשורנאַליסטנשאַפּט. שבת פלעגן די יידישע צייטונגען נישט דערשיינען — חוץ
 דער בונדישער פּאַלקסצייטונג און דאָס ערשט אין פּערטן צענדלינק פון
 אונזער יאָרהונדערט — זענען טאקע די זשורנאַליסטן געזעסן אין פּאַריין,
 געלייענט, אָדער ריכטיקער דורכגעקוקט, ווייל א זשורנאַליסט לעזט נישט,
 ער שרייבט נאָר, די אַרטיקלען פון די חברים, געפּרייט זיך מיט זייערע
 אַריינפאַלן, אכטונג געגעבן פון דער ווייטן וויאזוי עס ווירקן אויף די אנדערע
 חברים די אַייגענע אַרטיקלען און להוט אויסגעקוקט נאָך א חברים קאָמ-
 פּלימענט. כאַטש מען האָט געוואוסט, אז די קאָמפּלימענטן זענען קיינמאַל נישט
 אויפּריכטיקע — אָבער א מענטש איז שוין אזוי, ער האָט זיך ליב אליין
 אַפּצונאַרן און מכל שכן אָפּגענאַרט צו ווערן פון יענעם . . . אָבער עס זענען
 געוועזן פּרייליכע פּרייטיקן אין דער „בודע“. פון דער קיך האָט געטראָגן
 א געדיכטע פּאַרע פון פּישוויך און קוילעטש איז געלעגן אויפן טיש פון
 בופּעט. כאַטש פּרייטיק איז אין דער אמתן דער מוסולמאַנישער שבת איז
 אָבער דער וואַרשעווער פּרייטיק אין ליטעראַטור־פּאַריין געוועזן זייער שבת־דיק־
 יידיש. און ווער שמועסט, אז די כאַליאַסטערע האָט זיך באוויזן אויפן דאָזיקן
 פּיר ווענטיקן האַריוואָנט, איז שוין גאָר פּריילעך געוועזן.

מיט דער פּאָליטיק האָט מען זיך דעמאָלט צווישן ווארשעווער יידישע שרייבער נישט שטארק אינטערעסירט. מען איז נאָך געוועזן מלחמה-מיד און פּאָגראַם-מיד און כאַטש ערגעץ-ווו אויפן האַריוואַנט האָט שוין געפּינסטערט א וויסטע כּמארע, וואָס האָט געדארפּט די וועלט איבערקערן, ווער האָט זיך גע-וואָלט מיט דעם פּאַרנעמען? אין די צוויי גרויסע, בירגערלעכע טאַג-צייטונגען, דעם מאַמענט און דעם היינט, האָבן זייער פּראָמינענט געשפּילט יעדן פּרייטיק אויף זייערע אינסטרומענטן די צוויי אָפיציעלע ליטעראַטור-קריטיקער פּון יענער צייט. דער איידלער ב. קארליניוס אין מאַמענט און א. ל. יאַקובאַוויטש אין היינט. יאַקובאַוויטשעס ליטעראַריש-קריטישע ארטיקלען פּלעגן זיך דרוקן אין פעלעטאָן — א מין, וואָס האָט געהאט די גוטע טראַדיציע פּון דער איראַ-פּעישער פּרעסע פּון 19טן יאָרהונדערט — „אונטערן שטריך“. יאַקובאַוויטשעס ארטיקלען זענען געגאַנגען אונטערן שטענדיקן נאָמען „ליטעראַרישע גע-שפּרעכן“ און זענען נומערירט געוואָרן מיט לאַטיינישע ציפּערן. און יעדן פּרייטיק פּלעגט יעדער יידישער בעלעטריסט א כאפּ טון אָט די ליטעראַרישע געשפּרעכן מיט א שטילער האַפּנונג, אז היינט וועט מען רעדן וועגן אים. און בע-לעטריסטן זענען געוועזן נישט ווייניק. יאַקובאַוויטש האָט נישט געהאט קיין לי-טעראַרישע ליניע, אָדער ריכטונג, ער האָט געקענט די קונץ פּון הויבן אין הימל אריין און אריינארפּן ניין איילן אין דער ערד אריין. אָט האָט ער פּלוצלונג אויפּגעהויבן אורי צבי גרינבערגס „מעפיסטאַ“ אזוי הויך, אז העכער איז שוין נאָר די לבנה, און אָט האָט ער מאַרקישן אראַפּגעוואָרפּן ניין איילן אונטן, טיפּער קען מען שוין נישט, טיפּער איז שוין שטיין. אָט האָט ער עוזר ווארשאווסקין אויפּגעהויבן העכער פּון דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור ביז אים — און אויב איך האָב נישט קיין טעות איז טאקע יאַקובאַוויטש געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט געבראַכט אנערקענונג ווארשאווסקין חוץ זיין אנטדעקער וויסענבערג.

און אָט איז ער: א בייז פנים, שוואַרץ, אביסל נעגראַיד, אָבער נאָר א קליין ביסל, אויגן — אזוי ווי ער וואָלט אביסל געליטן פּון דער באַועדאָו-קרענק און ער רעדט הייזעריקלעך, זייער הויך, זייער באַשטימט. די לעצטע אינ-סטאַנץ. ער האָט הומאַר. א בייזן הומאַר. ער אליין לאכט נישט און מאכט קיינעם נישט לאכן מיט זיינע וויצן. ער איז אַנגעלערנט און אַנגעלעזן און אַנגעשריבן ווי א פּויק. ער קען שפּראַכן און ער איבערוועצט אויף רעכטס און אויף לינקס. און בייז איז ער דער עיקר אויף זיך אליין. ער איז א בעל תשובה און וואָלט צום ליבסטן אויסגעשניטן מיט א מעסער די יאָרן פּון זיין לעבן, ווען ער פּלעגט פאַר יאַצקאַנס שריי-צייטונגען שרייבן די „באַרימטע“ געלע ראַמאַנען. מען זאָגט, אז די „בלוטיקע נקבה“ בכבודה ובעצמה איז פּון אונטער זיין פּען ארויס. אָבער דאָס האָט שוין אלץ באלאַנגט צו דער פאַר-

גאנגענהייט. איצט וואָלט ער שוין אזא זאך נישט געטון ווען מען גילט אים אָפּ, אָבער דאָס קען אלץ נישט אויסרייסן די פארגאנגענהייט. ווערט ער געוואר, אז אנדערע טוען היינט דאָס זעלבע, כאָטש די נויט צווינגט זיי נישט ווי אים אמאָל, באַרויקט דאָס זיין געוויסן.

ביי זיך אין שטוב איז יאַקובאַוויטש סופער-העפלעך און אזוי זיין שיינע פרוי, א געוועזענע אַקטריסע פון אן אלטער אַקטיאָרן-דינאַסטיע שטאַמענדיק, און אזוי זיין זייער הויכער זון אורי וואָס שטודירט אין ארץ ישראל. א מין פיאַנער פון דער פאַמיליע — ווארום יאַקובאַוויטש איז אין דער אמתן א ציוניסט און העבראיסט און זיין גאַנצע שייכות מיט דער יידישער ליטעראַטור איז אביסל צופעליק, א פרוזודור.

1945

א . ס . ליריק

געבוירן אין זאטלאָוו אין יאָר 1885. 1905 זיך באזעצט ווארשע. 1920 אין בערלין. רייזע קיין ארץ ישראל. ביז 1939 אָפּט יאָרן־לאנג געווינט אין ווארשע. זינט 1939 שטענדיק אין די פארייניקטע שטאטן.

דער אמתער נאָמען פון דעם זשורנאליסט און עסאיסט א. ס. ליריק איז אהרן ריקליס. ריקליס איז א טיפישער יידישער וואָכעדיקער נאָמען, אזא נאָמען מיט שטיוול. און אפשר קלינגט דער נאָמען נאָר אין מיינע אויערן אזוי מחמת אין אונזער שטעטל איז געוועזן א יידענע, וואָס האָט געהייסן ריקל און האָט געטראָגן שטיוול אין דער וואָכן אפילו אום זומער. אָבער דער נאָמען ליריק איז עפּיס א נאָמען מיט קריינדעלעך, א נאָמען מיט תּגין. און שוין דאָס געבן זיך אזא מין קריפטאָנים איז א סימן פון א געמיט. היינריך היינע האָט פון זיין נאָמען: האַררי היינע דיסעלאָרף, איבערגעמאכט: סי פּרוידהאַלד ריזענהאַרף. אזוי האָט ער עטליכע ערשטלינגסלידער זיינע אונטערגעשריבן.

ווער ווייסט וואָס א. ס. ליריק האָט זיך געטראכט און וואָס ער האָט גע-
חלומט ווען ער האָט זיך געגעבן דעם נאָמען ליריק. א קענער פון אסך שפראכן
און א קענער פון אסך ליטעראטורן און בכלל א קענער אין די קליינע אותיות,
האָט ער זיכער געטראכט צוצושלאָגן צו אן אנדערן ברעג ווי צום ברעג פון
זשורנאליזם. אָבער עס האָט זיך שוין אזוי געפירט ווי עס האָט זיך געפירט.
זיינע לעזער האָט ער געהאט אין ווארשע, אָבער געצויגן האָט עס אים צו
אן אנדער לעבן, מער מערב אייראָפּעיש. מער באַהעמיש. דערצו איז ער אלע
מאָל איינער אליין אָן משפּחה, אָן די זאָרגן און ליידן פון א משפּחה אָבער
אויך אָן די פּריידן אירע.

אנגעהויבן האָט ליריק זיין שרייבערישע קאריערע נאָך אין יענע צייטן
ווען מען פלעגט אין די יידישע צייטונגען שרייבן עסייען און נישט קיין
ארטיקלען, ווען אפילו די נייעסן פלעגט מען שרייבן פּאָוואַליע, נישט געאייילט,
וועט עס נישט אריין אין דער היינטיקער צייטונג, וועט עס אריין אין דער
מאָרגנדיקער. דער עיקר איז דאָך נישט די נייעס, נאָר די מאָראַל.

א מאָגערער איז ער, א בלאס פנים פון א מענשן, וואָס זיינע טעג זענען
זיינע נעכט, אָדער כאַטש האלבע נעכט, דינע לומדישע הענט, און קענען זיך
עפּיס קינימאָל נישט קיין עצה געבן מיט די צו לאנגע ארבל פון די העמדער,
וואָס קיינער איז אויף דער וועלט נישטאָ, וואָס זאָל זיי זאָרגעווידיק פּאַרקירצן
צו דער מאָס, גרויסע פנים שטריכן און עפּיס פּירעקעכדיקע, די גרויסע אויגן

קוקן אָפּ. נעמען דורך און זענען מוחל, א קלוג פנים פון א גוטן מענש, וואָס אז מען זעט עס דאָס ערשטע מאָל און מען האָט נאָך מיט דעם מענשן נישט גערעדט, מיינט מען, אז ער איז א שטרענגער און א בייזער.

נישט טוענדיק זיין לעבן לאנג גאַרנישט מער ווי שרייבן איינעם אָדער צוויי ארטיקלען א וואָך, אזוי ווי יעדער זשורנאליסט וואָלט געדארפט, כדי זיינע ארטיקלען זאָלן טאקע האָבן אינהאלט אויך, האָט ליריק אלעמאָל זייער אסך צייט. נאָך מער — מחמת קיינער טעלעפאָנירט נישט די סטערעאָטיפע פראגע: — ווען קומסטו אויף מיטיק? און וויל ער האָט אסך צייט האָט ער ליב צו כאַפן א חברישן שמועס ביי א גלעזל קאווע. און ער האָט ליב צו הערן און כאַטש ער איז אזא מענש, וואָס ווייסט שוין אלץ, אי פון די ביכער ארויס און אי פון לעבנס־דערפארונג, האלט ער זיך נאָך אלץ אין איין ווונדערן, דער עיקר ווען מען דערציילט אים וועגן טשודנע מענשן, און הערן אים רעדן איז דאָך אוודאי כדאי — נאָר צייט איז זעלטן ווען דאָ, זעלטן ווער האָט זי אין זיין אייביקער זשורנאליסטישער סביבה, און סתם מענשן אינטערעסירן אים נישט. אז בערלין איז — אין די יאָרן פון דער גרויסער מורח־אימיגראציע — געוועזן דער יידיש־איראָפּעיִשער צענטער פון גייסט, איז ליריק ממש דאָרט ארומגעשווומען ווי א פיש אין וואסער. מיט דער צייט זענען אלע אוועק זיך בעסער איינצומאַסטען, ווער אין אמעריקע, ווער אין רוסלאנד, ווער אין ארץ ישראל — און ליריק איז געבליבן אליין, און מיט די קעלנערס אין קאפע איז נישטאָ וואָס צו רעדן, האָט ער זיך אריינגעכאַפט קיין פוילן, אין זיין ווארשע צוריק. אָבער דאָ האָט ער שוין געטראָפן אן אנדערן דור פייגל אין די נעסטן און אנדערע לידער האָט מען געזונגען. האָט זיך עפּיס קיין קאַנטאַקט נישט גע־שאפן. אין „היינט“, ווו ער האָט געארבעט, איז ער געוועזן א ספּעץ פון טיפע יידישע און אלגעמיינע טעמעס, פלעגט מען לעזן און לערנען פון זיינע ארטיקלען, אפילו אין די שרייבער־קרייזן. אָבער סופּעריאָריטעטס־קאַמפלעקסן האָבן זיך אריינגעמישט פון ביידע זייטן און מען איז זיך געבליבן פרעמד. איינמאָל האָב איך מיט אן אמעריקאַנישן יידישן זשורנאליסט, פון א צייטונג צו וועלכער ליריק האָט געהאַט עפּיס א טענה, באזוכט דעם „היינט“, אמעריקאַנישע זשורנאליסטן האָט מען אלעמאָל אין ווארשע באהאַנדלט אזוי ווי אַרימע פלימעניקעס א רייכן פעטער. מען האָט פאַרביגן אן עוולה, זיך נישט געוואָלט איינרייסן, על כל צרה שלא תבוא, ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן צו זען ליריקן ארויסברענגען זיין טענה צום אמעריקאַנער פעטער מיט אזא טעמפּעראַמענט, אָט אזוי ווי יענער וואָלט געוועזן דער אַרימער פלימעניק, ער איז א וועטעראַן פון אידעאלע מלחמות פון די בעסטע יאָרן פון דער יידישער פרעסע אין ווארשע און ער געדענקט עס מיט ווירדע. 1939. ליריק קומט קיין ניו יאָרק פון ארץ ישראל. צוריקפאַרן איז שווער

אין מיטן דער וועלט זאָווערוכע. און איינאַרדנען זיך מיט זיין סטאַזש און זיין זשאַנר אין דער ניו יאָרקער יידישער פרעסע — נאָך שווערער. איצט זענען שוין די פּאַר זוארשעווער אים נענטער געוואָרן און צווישן זיי אויך איך. ער האָט געהערט, אז איך בין א לעבנס-קינסטלער, קען אויסקומען מיט חיי פרוטות א טאַג. קומט ער מיטן פולן נאַיוון ערנסט צו מיר עטליכע מאָל ארויף אויף צו נעמען לעבנס-לעקציעס . . . און איך נעם די זאך אויך ערנסט. און מיר לאכן ביידע און איך רעכן אים דאָך אויס מיין גאנצע חכמה מיטן בלייפּעדער אויף א מאנוסקריפט פון א ליד . . . ער איז מסכים, ער באוונג-דערט אפילו, אָבער ער קרעכצט. זיינע קלוגע אויגן אין בלייכן פנים בליצן, די מאַגערע הענט פלאַנטערן זיך מיט די צו לאנגע העמד-ארבל, און ער זאָגט, אז אים וועט שווער זיין מיט מיין סיסטעם צו באזיגן ניו יאָרק . . . ער האָט סוף כל סוף באזיגט מיט זיינע פעיקייטן. אָבער ער בענקט נאָך אלץ צו א וועלט, וואָס אפילו א שאַטן פון א רויך איז שוין פון איר נישטאַ.

ש א ו ל י . ס ט ו פ נ י צ ק י

1876 אין בעלסק, גראָדנער גובערניע. 1895 דאָס ערשטע מאָל אין אויסלאַנד. געווינט אין עסטרייך, שווייץ, דייטש-לאַנד, לעטלאַנד, אין פּוילן; אין וואַרשע און אין לובלין, געבליבן אין געטאָ. און זיך געסמט בשעת'ן ערשטן גירוש-געטאָ אין 1942.

פארהאנען בילדער, וואָס זענען זייער פארביק און ווירקן, נאטירלעך, זייער פארביק. פארהאנען אָבער אויך בילדער, וואָס זענען נאָר שוואַרץ-ווייס און ווירקן פונקט אזוי פארביק ווי די סאמע פארביקסטע. ש. י. סטופניצקי — דער זשורנאליסט, פובליציסט, געלערנטער, קולטור־און געזעלשאפטלעכער טוער איז זייער א פארביקע פערזענלעכקייט, כאָטש איך דערמאָן מיך נישט, אז איך זאָל האָבן ווען עס איז אויף אים געזען אנדערע פארבן ווי נאָר שוואַרץ און ווייס. אז ער איז געוועזן יינגער איז ער געוועזן פול מיט שוואַרץ און וויסקייט, א שוואַרצער קאָפּ האָר, שוואַרצע, געדיכטע ברעמען און א פאָר שוואַרצע וואַנסעס, וואָס זענען געוועזן א שם דבר נישט נאָר אין די ליטעראַ-רישע קרייזן, נאָר אין גאַנץ וואַרשע. אז מען האָט געזאָגט „א ייד מיט א פאָר סטופניצקי-וואַנסעס“ האָט מען שוין געווסט וויאזוי אזא ייד זעט אויס. אין אונזער מיט האָט זיך ארומגעדרייט א חנעוודיק מיידל מיט קליינע, שוואַרצינקע חן-וואַנסיקלעך, פלעגן מיר זי רופן „פרייליין סטופניצקי“. א נידעריקער איז ער, סטופניצקי, נישט קיין דיקער, נאָר א פולער, מיט פעסטע און קורצע הענט און אויך די פינגער זענען באוואקסן מיט שוואַרצע בערשטלעך. און אלעמאָל גייט ער זייער שוואַרץ אָנגעטון, אזוי ווי א קאטוילישער גלח אָדער אן אַרטאָדאָקסישער רב אין דייטשלאַנד. דאָס איינציקע ווייסע אין אים איז דער שטייפער קאָלנער, אזא ווי מען פלעגט זיי טראָגן אין ניינצנטן יאָר-הונדערט נאָך. אז סטופניצקי איז עלטער געוואָרן האָבן זיך אלע ברענענ-דיקע שוואַרצקייטן זיינע פארוואנדלט אין שניי-ווייס, נאָר די אויגן, די ברען-שוואַרצע, האָבן זיך דעמאָלט נאָך מער ארויסגעזען און די קורצע און דיקע הענט זיינע האָבן שטארק אָנגעהויבן צו ציטערן. אזוי צו ציטערן, אז ער — דער וועטעראַן פון יידישער זשורנאליסטיק, וואָס עס וואָלט זיך געפאסט, אז ער זאָל שרייבן אויף פאַרמעט מיט א גענוענער פּעדער האָט דווקא געמוזט שרייבן אויף א שרייבמאשינקע. יונגע פלעגן שרייבן מיט דער האנט און דווקא סטופניצקי אולטרא-מאָדערן . . . נאָר שרייבן פלעגט ער מיט איין איינ-ציקן פינגער און נאָר מחמת ער האָט גענוצט א שרייבמאשינקע פון די גאַנץ ערשטע, וואָס איז געוועזן געבויט ווי א פעסטונג, אזוי סאָליד, האָט די מאַ-

שינקע געקענט אויסהאלטן דעם טעגלעכן קאמף אויף לעבן און טויט מיט ש. י. סטופניצקי. און א קאמף אויף לעבן און טויט איז עס געוועזן ווייל סטופניצקי איז געוועזן א פילשרייבער. אויפצושרייבן אזוי א זעקס-זיבן אר-טיקלען אין משך פון טאָג מיט אַט דעם איינעם פינגער איז פאר אים געוועזן א קינדער-שפּיל. א זכרון האָט ער געהאט אן אייזערנעם און געלערנט אין זיין לעבן האָט ער אסך, געלערנט אסך, געטראכט אסך און געוועזן אסך. א טעאָרעטיקער פון די פּראָבלעמען פון נאציאָנאלע מינדערהייטן און פון מינ-דערהייטס-קולטורן, א טעאָרעטיקער פון יידישן פּאָלקיוז מיט אסך סימפּא-טיעס צום פּועלי ציוניזם. און אין אלערליי אינסטיטוציעס פלעגט ער ארבעטן. אַפּט אלס אַנגעשטעלטער זייערער, און ביכער פלעגט ער שרייבן און רעדעס האלטן און ארבעטן אין צייטונגען, פארנעמען געזעלשאפטלעכע ערן-פּאָסטנס. אַפּט פּאַרזיצער פון שרייבער-פּאַרזיין, און כאָטש זיין אידעאלאָגיע איז נישט אלעמאַל אינגאנצן קלאָר געוועזן, ער אליין האָט זייער ערלעך און זייער גע-נוי געוואוסט וואָס ער וויל און אַפּט צוליב אידעאישע סיבות פארלאָזט אלערליי פּאָסטנס און בשעת מעשה קיינמאַל נישט געטראכט פון ברויט. כאָטש זאָרגן האָבן אים נישט געפּעלט און, אויב איך האָב נישט קיין טעות, זענען אפילו צווייערליי קינדער אין שטוב געוועזן, פון אן ערשטער, געשטאַרבּענער, פרוי און א צווייטער.

צו הערן סטופניצקי רעדן איז נישט געוועזן לייכט. אלע זיינע, אין אַנ-דערע ארבעטן, אַפּט פארדרענגטע ליידנשאפטן זענען דאָ ארויסגעקומען. איינ-מאַל אַנגעהויבן רעדן, האָט ער שוין גערעדט פאר פייער און פאר וואסער, מער פאר פייער, געוויינטלעך. אויף דער טריבונע האָט ער זיך שוין אַפּגע-רעכנט מיט אלץ און מיט אלעמען און פאר אלע צייטן און פאר אלע לענדער — און סטופניצקי ביאָגראפיע איז געוועזן נישט קיין קורצע און זייער א פאר-שידנארטיקע. און כאָטש סטופניצקי איז געוועזן א היפש ראדיקאלער מענש לויט זיינע אידעען און זייער א פּראָגרעסיווער און אפילו א ליבעראלער און טאַלעראנטער, האָט זיך עס א דאנק זיין שווארצקייט און זיין קליידונג אלעמאַל געדאכט, אז ער איז זייער קאַנסערוואטיוו, און אזוי ווי מען האָט נישט געקענט דייטלעך הערן וואָס ער רעדט צוליב דער שוואואנט פון די סטופניצקי-וואַנסעס, דורך וועלכע יעדעס וואָרט זיינס האָט געמוזט אדורכגעשאַסן ווערן, האָט מען אלעמאַל געמיינט, אז ער פּרעדיקט שווארצקייט און מען פלעגט אים אַפּאַנירן מיט אלע כוחות. און באלד האָט מען גענומען צוריקשיסן מיט צווישן-רופן, און סטופניצקי האָט זיך נאָך מער געהיצט און עס איז ממש געוואָרן א הייסע שלאכט. נאָר אז זי האָט זיך געענדיקט, האָט מען זיך איבערצייגט, אז סטופ-ניצקי האָט געוואָלט ארויסברענגען דאָס זעלבע, וואָס זיינע ליידנשאפטלעכע אַפּאַנעטן.

דאָס איז געוועזן אין יאָר 1934, סטופניצקי — פאַרזיצער פון שרייבער-פאריין, ביאליק איז דעמאָלט געשטאָרבן און די לינקע חברים האָבן געהאט א גאנג נישט אויפצושטיין ביי טרויער-רעזאָלוציעס נאָך זייערע קעגנער. אויף א זיצונג פון פארוואלטונג; סטופניצקי בעט זיך אויפשטעלן צוליב ביאליקס טויט; צוויי לינקע חברים בלייבן זיצן. די מינוט גייט אריבער, מען זעצט זיך צוריק. סטופניצקי פארשווייגט דעם אינצידענט. ער ווייסט, ער באנעמט, אזוי איז דאָס. אָבער עס איז זייער א גרויסע און פערזענלעכע טרא-געדיע פאר אים און זיינע הענט ציטערן זייער שטארק. ער בעט אנטשולדי-קונג אויף א מינוט, גייט צום בופעט און נעמט א גלאָז וואסער. ער בארויקט זיך סוף כל סוף, קומט צוריק אריין און פירט ווייטער די זיצונג. מיר האָבן די סצענע אלע גענוי און שווייגנדיק אָבסערווירט, ביי מאנכע זענען געשטא-נען טרערן אין די אויגן, און אויך די צוויי לינקע חברים זענען געוועזן זייער שווייגנדיק און זייער טיף גערירט. אָבער, פארפאלן, דער גאנג פון דער צייט, אזוי האָט געמוזט זיין.

ביי אונז פלעגט ארומגיין א ווערטל, אז סטופניצקי קען פארמיטאָג שרייבן א טראקטאט וועגן די פראָבלעמען פון דער הערינג-אינדוסטריע, צו מיטאָג א ליריש-פארליבטן ארטיקל וועגן זיינע גענפער סטודענטן-יאָרן, צו מנחה אן ארטיקל וועגן דער שטעלונג פון סוחרים-פאריין צו די נייע שטייערן און צו מערב א שפינאָזא-טראקטאט. און . . . אין עטלעכע נומערן פון דער וואר-שעווער געטאָ-צייטונג האָב איך געלעזן סטופניצקיס ארטיקלען וועגן די פראָבלעמען פון געטאָ-עקאָנאָמיע. ווי ווונדערבאר טראגיש און דערהויבן . . .

צבֿי פֿרילוצקי

1862 אין קרעמעניץ, זינט 1905 אין ווארשע, געבליבן און
געשטאָרבן אין געטאָ אין יאָר 1942.

צבֿי פֿרילוצקי איז געוועזן א סימבאָל פֿון דעם באלעבאטישן יידישן
ווארשע פֿון פאר דער איצטיקער מלחמה. דאָס איינציקע, וואָס די דאָזיקע
באלעבאטישע יידן אין ווארשע האָבן געוואָלט, איז געוועזן, אז מען זאָל זיי
לאָזן צורו און די וועלט זאָל אזוי ווייטער גיין ווי זי גייט אין דער אייביקייט
אריין. דער גרעסטער טייל פֿון די באלעבאטישע ווארשעווער יידן האָבן גע-
ווארט אויף משיח, אָבער אין דער טיפעניש פֿון זייער הארץ האָבן זיי בעסער
געוואָלט, אז משיח זאָל ענדער קומען נאָך זייער אריינכאפֿן זיך אין גן עדן
אריין. ווארום וואָס האָט זיי געפעלט אזוי אַ, אָן משיח? צו פֿריציש האָבן די יידן
נישט געלעבט, זיי האָבן נישט גענאסן די וועלט מיט אן עקסצעס. זיי האָבן
בלויז געלעבט גוט, זייער גוט. געוויינט אין אסך נישט צו גרויסע שטיבער
אָנגעפאקט מיט שאפעס און קרעדענצן און באהאַנגען מיט שווערע לאַמפֿן.
און וועגן אַרימע לייט האָט מען זיך אויך געזאָרגט, ווארשע איז געוועזן פֿול
מיט אלערליי חברות, און ביי יעדער חברה האָבן זיך געדרייט צענדלינקער
מאכערס וואָס האָבן אויך געדארפט פֿרנסה פֿאר ווייב און קינדער. זיי זיינען אויך
מענשן. די אַ ווארשעווער יידישע באלעבאטישקייט האָט קיין שום אידעאלן
נישט געהאט, אידעאלן האָבן געהאט זייערע אייניקלעך, זייערע קינדער זענען
שוין אליין געוועזן באלעבאטימלעך און האָבן שוין אויך קיין שום אידעאלן
נישט געהאט. מען האָט געלעבט פֿון נעכטן אויף היינט, און פֿון היינט אויף
מאָרגן, און אז גאָט וועט זיין א גוטער וועט מען לעבן פֿון מאָרגן אויף
איבערמאָרגן אויך.

נאָר גאָט איז נישט געוועזן א גוטער —

און צוזאמען מיט דעם באלעבאטישן יידישקייט פֿון ווארשע, וואָס ער האָט
רעפֿרעזענטירט און סימבאָליזירט איז צבֿי פֿרילוצקי געבליבן אין ווארשעווער
געטאָ. קיין שום ידיעות פֿון אים זענען נישט געקומען. זיין זון נח פֿרילוצקי
איז אוועק און האָט אפֿילו אונטער סאָויעטישער הערשאפט אין ווילנע א
קורצע צייט געמאכט א גרויסע קאריערע, געוואָרן אוניווערזיטעט־פֿראַפעסאָר.
צבֿי פֿרילוצקי איז נאָענט צו פינף און דרייסיק יאָר געוועזן דער אייגנ-
טימער און רעדאקטאָר פֿון דער באלעבאטישער טאָגצייטונג „דער מאַמענט“.
און אויך דער נאָמען פֿון דער צייטונג איז א סימבאָל פֿון זיין גאנצן וועזן:
חיי שעה . . . דאָס איז דאָך די ריכטיקע איבערזעצונג פֿון: דער מאַמענט. —
און די צייטונג זיינע האָט נאָר איין זאך געוואָלט, זי האָט געוואָלט לעבן

בשלום מיט אלעמען און אלע זאָלן זיך אבאָנירן. און ווייזט אויס, אז דאָס איז געוועזן א ריכטיקע פּאָליטיקע, ווייל די יידן פון ווארשע האָבן זי טאקע אלע כמעט אבאָנירט, די צייטונג איז געוועזן און געבליבן ביזן לעצטן מאָמענט די פארשפרייטסטע יידישע טאָגצייטונג אין פוילן. דאָרט האָט מען געקענט שרייבן פאר אלץ, אָבער קיינמאָל נישט קעגן. די איינציקע זאך וואָס מען האָט דאָרט געמעגט שרייבן קעגן איז געוועזן דער אנטיסעמיטיזם און אויך אין דעם פאל האָט מען געדארפט שרייבן מער פאר די יידן ווי קעגן די אנטטי־סעמיטן. דאָס איז געוועזן דער גייסט פון צבי פּרילוצקי. נישט אלע זיינע יאָרן איז ער געוועזן א רעדאקטאָר. אמאָל איז ער געוועזן א סוחר, ער האָט געשטאמט פון גרויסע גבירים, שפעטער איז ער געוועזן א פרייער זשור־נאליסט, און כאַטש ער האָט אסך געשריבן — נאָך אין ניינצנטן יאָרהונדערט לרוב — איז דאָס אלץ אראַפּ צום דנא פון דער פארגעסענדיקייט באשווערט מיט דעם שטיין פון דער צייט און אלע האָבן געוויסט, אז צבי פּרילוצקי איז נור א רעדאקטאָר. „פאניע רעדאקטאָרזשע“, אָדער „הער רעדאקטאָר“ זענען גע־וועזן זיינע ליבסטע טיטולן. בעטן עפיס ביי אים און אים געדיכט דערביי טיטולירן, האָסטו שוין האלב געפועלט. און פועלן ביי אים האָט מען גע־קענט זייער אסך. אָבער קיינער האָט נישט געוויסט צי דאָס איז געוועזן דערפאר ווייל ער איז אזא גוטער געוועזן, צי דערפאר ווייל ער האָט געוויסט, אז זאָגן יאָ איז לייכטער און עס פארפליכטעט נאָך אלץ צו גאָרנישט, מען קען נאָך אלץ טון ניין, אָבער זאָגן ניין איז נישט באקוועם און, אז מען זאָגט ניין טוט מען קיינמאָל נישט יאָ. כמעט ווי א זקן האָט ער זיין רעדאקטאָר־קאָריערע אָנגעהויבן און אייביק האָט מען אים געקענט ווי א זקן. ס'גאנצע לעבן האָט ער געשטרעבט זיך נישט וויי צו טון, אלץ ארומצולייגן מיט קישעלעך. ער האָט זיך אויך אַרומגעבעט מיט מענשן, ווייכע ווי קישעלעך. זיין קאַפּ־קישעלע איז געוועזן זיין רעדאקציע־סעקרעטאר י. י. פּראָפּוס. ער האָט אים אויך גערופן מיט א ווייכן נאָמען: פּראָפּוסל. בנוגע זיין רעדאקציע־פּערסאָנאַל האָט ער געהאט א גאנצע פּילאָזאָפּיע. — א רעדאקציע, פלעגט ער זאָגן, איז ווי א קלאוויר, און זיין א רעדאקטאָר הייסט קענען שפּילן אויף דעם רעדאקציע־קלאוויר. און אלע קלאווישע דארפן ענפערן, אז מען גיט נאָר א קלאפּ אין זיי. אָט איז געשען א וויכטיקע פּאָליטישע זאך אין ענגלאנד, דארף מען האָבן אן ענגלישן קלאוויש, אן ענגלאנד ספּעציאליסט, א קלאפּ טון און עס זאָל ענפערן. און דער עיקר אלעמאָל שרייבן פאר און נישט קעגן. די גאנצע וועלט איז פאר צבי פּרילוצקי געוועזן, אָדער געדארפט זיין ווי א שטוב אין ליכט פון א געדעמפטן אבאזשור. און אלע זאָלן ארומגיין אויף פּאַנ־טעפּעלעך. נישטאָ זיך וואָס אויפצורעגן. ווייזט אויס, אז פּרילוצקי האָט אפילו דעם מלאך המוות אונטערגעחנפט מיט עפיס און ער האָט אים צו רו געלאָזן.

כאַטש ער איז געוועזן אלעמאַל א חלוש. אלעמאַל גענאגט צוקערלעך און מכבד געוועזן מיט זיי די אינטערעסאנטן. און אזוי ווי זיין טון און זיין טראכטן, אזוי איז אויך געוועזן זיין אויסזען. אלץ ווייך און נאַכגעביק. ווייכע בעקעלעך מיט פארדעכטיקער ראָזיקייט אויף זיי, א ווייכע באָרד און נישט קיין צו גרויסע מיט פארדעכטיקער און צו יוגנטלעכער שווארצקייט געמישט מיט שניי־ווייסער גרויקייט פון אן אוראלטן מאן און דערצו א גלאנציקע ליסי־נע. — איינער פון די באליבסטע נומערן אין אונזער ליטערארישער קיבע־צארניע איז געוועזן נאַבצומאכן וויאזוי פּרילוצקי דיקטירט א לייטארטיקל: ער גייט איבער דער רעדאקציע אין פּאַנטאַפּל און דענקט. דער סעקרעטאר זיצט און האלט אין איין טונקען די פען. ענדלעך קומט דאָס וואָרט פון רעדאקטאָר: „אויף די באלקאנען זאמלען זיך שווערע וואַלקנס. . .“ — אויפגעשריבן? — יאָ פּאַניע רעדאקטאָזשע. — מעקט אויס. — „אויף די באלקאנען זאמלען זיך וואַלקנס“ . . . — אויפגעשריבן? — יאָ. — מעקט אויס. „אויף די באלקאנען ווערט וואַלקענדיק“ . . . און אזוי אין דער אומענדלעכקייט. ער האָט מורא געהאט פארן שאַטן פון די וואַלקנס אפילו, אפילו אין זיינע לייטארטיקלעך, וואָס זעלטן ווער האָט געלעזן. . . אלעמאַל פאר, קיינמאַל נישט קעגן. שאַ שטיל . . .

לאזאר קאהאן

1885 אין גאַלדינגען, קורלאנד. זינט 1906 לאַרזש, וואַרשע.
זינט 1926 סטאביל אין וואַרשע. קליינע מערב-איראָפּעישע
רייזעס. 1941 שטעקן געבליבן אין שאַנכאי, כינע, אנט-
לויפנדיק פאר די נאציס. דעם 27טן מאי 1946 געשטאַרבן
פון טיפּוס אין שאַנכאי.

זיי זענען א מאַדנע ראסע, די קורלענדער, צווישן יידן און צווישן די
יידישע שרייבער און זשורנאליסטן. זיי זענען חצי-דייטשן, פּאַלאָווינע-רוסן
און גאנץ גוטע יידן. זייער יידיש האָט א ריין-דייטשע באלטיש-באַראַנישע
פּאַדשעווקע. לאזאר קאהאן שטאַמט פון אַט דער ראסע. אָבער אזוי ווי ער איז
פון דער יוגנט אן געוועזן צווישן פּוילישע יידן — האָט ער זיך מיט זיי
אסימילירט. ווען נישט דאָס, וואָס זיינע אויגן זענען שטענדיק געוועזן גע-
רויטלט — און דאָס האָט עפּיס דערמאַנט, אז ער שטאַמט פון די שבטים פון
די זעקס זין פון לאה'ן, וואָלט זיין פנים נישט געהאַט קיין כאַראַקטעריסטישע
יידישע שטריכן. א פנים ווי אלע פּנימער, וואָס זענען צווישן בלאַנד און
שוואַרץ, ברוין און בלוי, נישט קיילעכדיק און נישט שפיציק.

ער איז א לאַדזשער געוואָרן אין פּאַרלויף פון די יאָרן און א לאַדזשער
געבליבן שוין. דערפאַר האָט ער שטענדיק אביסל געשמייכלט, געגאַנגען אלע-
מאַל נעט אַנגעטון, כאַטש עס איז אלעמאַל געגאַנגען מאַטעריעל נישט גוט.
אָבער א לאַדזשער האלט פּאַסאָן. נישט נאָר אין דער קליידונג — אויך אין דער
דירה. איינמאַל לעבט מען און אויף יענער וועלט איז נאָך קיינמאַל קיין עק-
זעקוטאַר פאר ניט פּינקטלעך געצאַלטע וועקסלען קיינעם נישט נאָכגעגאַנגען.
ער איז נישט נאָר סתם א לאַדזשער, לאזאר קאהאן, נאָר א לאַדזשער יידישער
זשורנאליסט. וויי, וויפיל צייטונגען ער האָט רעדאַגירט, וויפיל זאַמליכער,
וויפיל שריפטן און בכלל וואָס האָט ער נישט אלץ געטון אין זיין לעבן אויפן
געביט פון טינט און פּעדער. די לאַקאלן פון די יידישע רעדאַקציעס האָבן א
שם אויף דער וועלט מיט זייער אָפּגעלאָזנקייט. דאָ קען מען אויף א רעדאַק-
ציע-טיש געפינען אין מיטן ווינטער, אז מען קערט איבער די פּאַפּירן פון איין
זייט אויף דער אנדערער, א לעפעלע פון אייז-קרעם פון מיטן זומער. און
וויאזוי עס האָט אויסגעזען די רעדאַקציע פון לאַדזשער פּאַלקס-בלאַט, וואָס
לאזאר קאהאן האָט רעדאַגירט. בשעת איך האָב אים דאָרט אין 1922 באזוכט,
קען מען זיך שוין מערזווייניקער פאַרשטעלן. און אזוי מער ווייניקער האָט אויס-
געזען דער זאַץ און דרוק און דאָס פּאַפּיר פון דער צייטונג גופא. נאָר עס איז
עפּיס היימיש געוועזן אין אַט דער צייטונג. קאהאן האָט ליב ליטעראַטור און

טעאטער און איז געוועזן גוט-חבר מיט אלע פּאָעטן פון לאַדזש און וואָס זיי האָבן געוואָלט האָבן זיי געמעגט שרייבן אין זיין צייטונג. אפילו קריכן אויפן טיש. דאָס פּאפּיר פון דער צייטונג איז געוועזן גרינלעך, אָדער בלוילעך, אָדער גאַר אביסל פּיאָלעט — ווייס קיינמאָל נישט. אין די קעפלעך האָבן זיך דורכ-געמישט אלערליי שריפטן, גרעסערע און קלענערע אין איין וואָרט. און דאָך איז עפּיס היימיש געוועזן מיט דעם אלעמען. איז געקומען א שרייבער קיין לאַדזש, איז כאַטש הימל עפּן זיך, אָט אזוי ווי די באַזיס פון לאַדזשער יידנטום וואָלט געוועזן פּאָעזיע-פּאבריקאציע און נישט טוך-פּאבריקאציע. נאָר אַן קאהאנען וואָלטו קיינמאָל נישט דערקענט, אז דאָס איז דער רעדאקטאָר פון דער דאָזיקער צייטונג. אזוי זענען די לאַדזשער. קוים האָט ער זיך אָנגעטון דאָס עלעגאַנטע פיטערל און זיך אַראָפּגעלאָזט פון די לייטער-טרעפּ פון זיין רעדאקציע אין עפּיס א דריטן לאַדזשער הויף. קוים האָט ער זיך דורכגעשטופּט דורך די ליידיקע און פולע פעסער און קאסטענס, וואָס זענען דאָרט געוועזן אָנגעלייגט אויף די קיילעכדיק-שפיציקע ברוקשטיינער און האָט זיך באַוויזן אויף דער פעטריקאָוער-שטראסע מיט אירע ווייסגעקאלכטע, טיפע קאַנאַל-ראָוועס, איז ער שוין גאַר אַן אנדערער מענש געוועזן.

ער איז נישט קיין ציניקער, קאהאן, אדרבא, ער איז אַן אויסגעהאלטענער מענש. ער איז א פּאָלקיסט און א יידישיסט, ער איז אפילו געוועזן אויף דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערענץ, אָבער אז עס קומט צו שרייבן — האלט ער — אז עס איז נישט אַ גאַר אזא זאך, וואָס זאָל זיין אַן אוממעגליכקייט פאר א מענשן, וואָס האלט א פעדער. נישט חלילה אין שרייבן קעגן זיין איבער-צייגונג. חלילה. נאָר קאהאן מיינט, אז א שרייבער קען שרייבן אויף יעדער טעמע. ביי אים איז אויספילן אַ גאַנצע צייטונג אונטער זיבעצן נעמען געוועזן א קלייניקייט. האָט ער זיך אוועקגעזעצט מיט א פעדער איבער א פּאפּיר — איז זי געגאַנגען. נאטירלעך, אויב עס האָט נישט געפעלט קיין טינט. ווערטער האָבן קיינמאָל נישט געפעלט. א שמיכל — און ער האָט שוין געווסט וואָס צו שרייבן.

בטבע זייער א גוטמוטיקער, א מענש, וואָס טשעפעט נישט א פליג אויף דער וואנט — איז ער צוליב זיין לייכטקייט אין שרייבן געוועזן אלעמאָל פּאַר-פּלאַנטערט אין פּאָלעמיקעס, וואָס ער האָט זיי ניט געזוכט און ניט געוואָלט. צוליב זיין ווייב, דער שיינער אקטריסע שושנה, איז ער נאָך דערצו אלעמאָל געוועזן אריינגעפּלאַנטערט אין טעאטער-אינטריגעס. מיט איין וואָרט: א זשורנאַליסט אין פּראַנצויזיש-פּאַריזער סטיל אויף דער אַרימער יידישער גאַס אין לאַדזש און אין ווארשע.

א זעקס-אַכט קורצע צושריפטן פון פּרין צו לאַזאַר קאהאַנען זענען געבליבן. די קירצסטע בריוו, וואָס פּרין דער קורץ-בריוו-שרייבער האָט גע-

שריבן . . . איין בריוו לעזט זיך: גוט — מיסטער קאהאן. אפילו פּרץ, אין 1908 האָט שוין אין אים דערקענט דעם אויסלענדער . . . מיסטער האָט ער אים גערופן. און ער האָט אים, ווייזט אים, ליב געהאט און אים געטרויט ווייל קאהאן איז אן ענטוויאסט פון גרויסע מענשן אלעמאַל.

א צען צוועלף יאָר פאר דעם אויסברוך פון דער צווייטער מלחמה פון וועלטן האָט לאזאר קאהאן אין ווארשע רעדאגירט די דאָרטיקע בולוואר-צייטונג, „אונזער עקספרעס“ אלס איר רעדאקציע-שעף. אָבער גאָט האָט זיך עפּיס אנדערע חשבונות. האָט ער דווקא קאהאנען פּריצייטיק באזילבערט דעם קאָפּ און זיין הדרת פנים האָט זיך עפּיס נישט שטארק געפּאסט צו דער ראָלע פון דעם שעף פון א צייטונג, וואָס האלט א ספּעציעל וואכזאם אויג אויף די, וואָס האלטן נישט צו שטארק פון זיבעטן געבאט . . .

איז עס א טראגישער צופאל בלויז, אָדער עפּיס א געזעץ-מעסיקייט אין דעם, וואָס דווקא קאהאן מיט נאָך א גרופּע פון „אונזער עקספרעס“ זענען אריינגעפאלן, אנטלויפנדיק פאר די נאציס, אזש קיין שאנכאי — דעם אזיאטישן פאריז . . . אגב האָט מען דערציילט, אז אפילו דאָרט האָט קאהאן אין א קורצער צייט שוין באוויזן ארויסצוגעבן יידישע צייטונגען, און זיין פרוי צו אַרגא-ניזירן א יידיש טעאטער. א זשורנאליסט פון קאָפּ ביז פּוס. מעג עס דונערן און בליצן, מעג זיך די וועלט איבערקערן — רעגענען וועט עס מיט יידישע ציי-טונגען . . . ווי נאָר לאַזאַר קאהאן וועט שטעלן א פּוס.

בערל קוטשער

1893 אין סעמיאטיטש, גראָדנער גוב. פון קינדווייז אַלע זיינע יאָרן אין וואַרשע. 1939 איבער ביאליסטאָק זיך גע-
ראַטעוועט קיין סאַמאַרִקאַנד. 1946 צוריק אין וואַרשע.

די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור וועט וואַרשיינלעך דעם נאָמען בערל קוטשער נישט אַרייננעמען, די געשיכטע פון דעם יידישן זשורנאַליזם אין פּוילן וואָלט עס אָבער געדאַרפט טון. ער האָט געשריבן אין „היינט“ און אין די צייטונגען אַרום היינט. צוערשט האָט ער געמיינט, אז ער איז א הומאַריסט — עס איז מאָדנע וויפיל שרייבער מיינען אין די סאַמע ערשטע יאָרן פון זייערע שאַפן, אז זיי זענען הומאַריסטן. אורי צבי גרינבערג, דער שפּעטערדיקער דיטראַמבישער דיכטער, האָט אָנגעהויבן זיין קאַריערע מיט אַריינשטעלן וויצן אין לעמבערגער „טאַגבלאַט“. די ערשטע זאַך, וואָס איך אליין האָב אויפגעשריבן צו מיינע עלף יאָר איז געווען א הומאַרעסקע אין העברעיִש. כאָטש אין שפּעטערדיקן לעבן האָב איך באַהערשט העברעיִש פּונקט אזוי ווי הומאַר — און פאַרקערט. אָבער בערל קוטשער האָט זיך גאַנץ לאַנג געהאַלטן ביים הומאַר ביי ער האָט אַנטדעקט זיין ערנסט, ער איז א שרייבער פון סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען. דאָס איז זיין באַשטימונג. דאָס איז זיין גאַט־געבענטשטיקייט. וואַרום גאַט — זאָלט איר וויסן זיין — נעמט אַלץ מיט דעם זעלבן ערנסט. אויב א דעמאָקראַט — איז גאַט. אַלע מענשן־קינדער באַהאַנדלט ער גלייך און אַלע זייערע טאַלענטן — גלייך.

כאָטש מען האָט אים ווייניק באַמערקט, ווייל ער איז זייער א שטילער מענש, האָט אָבער דער, וואָס האָט געהאַט אָפּגע אויגן געקענט באלד זען, אז בערל קוטשער האָט געהאַט איינס פון די סאַמע אינטערעסאַנטע פּנימער אין די קרייזן פון יידישע שרייבער אין וואַרשע. נישט קיין הויכער, א דאַרער, א מאַגער פנים — אַליוו־ברוין — מיט שאַרפע פנים־שטריכן ווי מעסערס פון דער שטיין־צייט. א שאַרפע לאַנגע, ביינערדיקע נאָז און טיפע, שוואַרצע, אַריינגעזעצטע אויגן און דער ערנסט פון זיין פנים איז ממש גאַרנישט צום באַשרייבן. דערצו האָט אים נאָך געדינט א טיפע און געהיימניספולע שטימע. אז איך פלעג אים זען האָב איך מיר נישט געקענט העלפן, נאָר טראַכטן וועגן אים, אז ער שטאַמט פון שבט יששכר פון די יידן פון די פאַרלוירענע צען שבטים, וואָס האָבן דאָך איינציקווייז געבלאָנזשעט אין יהודה און זענען נישט פאַרלוירן געוואָרן אינגאַנצן. יא פון דעם ביינערדיקן שבט יששכר, וואָס יעקב אבינו האָט אים מיט ביינערדיקייט געבענטשט אין זיינע לעצטע רגעס.

אז זישע ברייטבאָרד, דער בארימטער יידישער גיבור איז אין די יאָרן 1925-1924 געוועזן אין ווארשע און גענומען דעם דאָרטיקן צירק מיט שטורם יעדע נאכט און געוואָרן דער גרעסטער ליבלינג פון דער שטאָט, האָט בערל קוטשער באלד פארשטאנען, אז דאָס איז עפיס אויך פאר זיינעטוועגן. זישע ברייטבאָרד וועט האקן טשוועקעס יעדן אָונט מיט די בלויוזע הענט דורך 7 ברעטער און ער וועט באשרייבן זיין לעבן פארן ברייטן עולם, פון דעמאָלט אָן פלעגט מען זיי כמעט יעדן אָונט נאָכן צירק זען צוזאמען אין די יידישע רעסטאָראנען. אָפט פלעג איך פון דער ווייטן אָבסערווירן די סצענע פון די באגעגענישן. זישע ברייטבאָרדס פנים איז געוועזן בלאַנד און מילד און מיד פון לאָזן זיך איבערפאָרן דורך אויטאָמאָבילן, הויבן אָקסן אין דער לופטן מיט הייבערס און רייטן צום טאקט פון גאָלדפאָדענס בר ככבא מארש אין זיינע רייטוועגן פון האַלץ באגילדט מיט לייש, וואָס האָט דערמאָנט דאָס גאָלד פון די סוכותדיקע פאפיר-פייגל — און דאָס פנים פון זיין ביאָגראַף איז געוועזן שטרענג און שוואַרץ און פול מיט ענערגיע בשעת ער האָט אים פאָרגעלעזן די באארבעטונגען פון זיינע — ברייטבאָרדס — לעבנס-עפּיזאָדן. פון צייט צו צייט האָט דער גיבור געפריווט אָפּשטעלן זיין ביאָגראַף, עפיס האָט אים אין זיין ביאָגראַפיע נישט אינגאנצן געשטימט אפילו מיט פאנטאסטישער ווירק-לעכקייט. און ברייטבאָרד האָט געהאט א זין פאר טעאטראלישקייט און סענ-סאציע און רעקלאַמע. דעמאָלט האָט אים קוטשער א מעסט אָפּ געטון מיט זיין ביינערדיקן יששכר-בליק און דער לעבעדיקער יידישער לייב פון דער סמאָטשע-גאס האָט זיך באלד פארוואנדלט אין א לעמעלע. נאָך ברייטבאָרדס, אזוי פריצייטיקן און טראגישן טויט זענען זיינע אויטאָביאָגראַפישע ביכער אין קוטשערס באארבעטונג דערשינען און געוועזן צווישן די בעסט-געקויפטע אין פוילן. די פוילישע יידן האָבן געבענקט נאָך גופיקער גבורה. ברייטבאָרד האָט זיי צוגעשטעלט די וויזיע צו דער בענקשאפט און קוטשער האָט די וויזיע באקליידט אין לעבעדיקע ווערטער.

אין ווארשע פלעגן די יידישע צייטונגען באנוצן צענדליקער סענסא-ציאָנעלע ראַמאנען. כמעט קיינער פון די צושטעלער פון די דאָזיקע ראַמאנען האָט זיי נישט גענומען ערנסט, האָט פשוט ניט געדענקט ביים ווייטערשרייבן וואָס עס איז נעכטן געשען. קוטשער האָט די דאָזיקע ארבעט זיינע גענומען שטארק ערנסט, איינמאָל האָט ער מיר דערציילט, אז ער לעבט שטארק איבער די אויסגעטראכטע טשודאטשנע מולות פון זיינע העלדן. אָפט פלעגט ער זיך מיישב זיין מיט זיינע זעצערס, זיינע בעסטע לעזער, וויאזוי ווייטער צו האנדלען מיט געוויסע העלדן. איינמאָל האָב איך אים געזען שטיין אין א ווינקל פון פאריין און דיסקוטירן עפיס זייער פארטיפט מיט א זעצער. זיין פנים פון א לאנג-יאָריקן מאראן אָדער גאָר פון א באמת גלויביקן קרייצריתער, אויסגעמא-

טערט פון לאנגען רייטן. איז געוועזן טויט-ערנסט און ער האָט גערעדט צום זע-
צער אן ערך בזה הלשון: איך מוז זי הרגענען — שיינדלען — אזיסט וועט מיר
דער גאנצער פלאן קאליע ווערן. אומזיסט אייער בעטן, איך מוז עס טון, איך
האָב נישט קיין אויסוועג . . . ווען די סצענע וואָלט נישט פאָרגעקומען אין
מיניסטעריום פון דער פאפירענער זיבעטער מלוכה — וואָלט מען אויס-
הערנדיק אזא שמועס געדארפט באלד ברענגען א טויף פאָליציאנטן מיט אויס-
געשטרעקטע רעוואָלווערן . . . אָבער דאָ האָט זיך עס נאָר געהאנדלט וועגן
איינער פון די אומצאָליקע העלדינס פון קוטשערס ראָמאנען. נישט אלע האָבן
זיי געהאט די זכייה צוצוקומען לעבעדיקע צום גליקלעכן האפן פון זיין
„העפי ענד“, ווי דער שטייגער איז פון אזעלכע ראָמאנען. עטליכע העלדן
און העלדינס האָבן געמוזט באצאָלן מיטן לעבן. און אפילו דעם זעצערס איינ-
שטעלן זיך פאר שיינדעלען האָט דאָסמאָל נישט געהאָלפן.

און מיר איז אלעמאָל ליב געוועזן צו זען קוטשערס ערנסט צו דער
דאָזיקער ארבעט זיינער. מיר איז ליב געוועזן — ווייל ערנסט הייליקט אפילו
די נידעריקסטע מלאכה און ציניזם ווארפט אריין אין מיסט אריין אפילו דאָס
שענסטע ווערק.

ער איז אין אלגעמיין א פעיקער זשורנאליסט, אויך חוץ די ראָמאנען. מען
האָט מיר דערציילט, אז אין סאָויעטישן ביאליסטאָק האָט ער מיטגעארבעט
אין די דאָרטיקע יידישע צייטונגען אין די יאָרן 1940 און 1941.

משה - מיכל קיטאי

1886 אין ריגע, קליינע רייזעס אין מערב־איראָפּע, גע-
ווינט אין צענדלינקער שטעט אין רוסלאנד, לרוב אין
ריגע, די לעצטע יאָרן אין וואַרשע, געשטאַרבן אין קויבי-
שעוו, אויגוסט 1942.

אויב א יידישער שרייבער קען האָבן בכלל די נשמה פון א באַנטשע
שווייג — איז משה־מיכל קיטאי געוועזן דער אויסדערוויילטער, וואָס אין אים
איז אַט דער גילגול אריין.

אלע האָבן אים ליב געהאט, אָבער אין דער ליבע צו קיטאין האָט קיינער
גאַרנישט געדארפט מקריב זיין ווייל משה־מיכל קיטאי האָט קיינמאָל גאָר-
נישט נישט געפאָדערט פון קיינעם. און אפשר האָבן אים דערפאר אלע אזוי
ליב געהאט. און ליב געהאט האָט מען אים אויך נישט מיט היץ, נאָר אזוי זיך.
נישטאַ קיין איין יידישער שרייבער, וואָס זאָל נישט רעדן קיינמאָל קיין
רכילות און זאָל נישט זיין קיין אַביעקט פון רכילות פון אנדערע, אפילו די,
וואָס רעדן זיך איין, אז נישט זיי רעדן און נישט זיי ווערן באַרעדט, אפילו די
ווערן אויך באַרעדט און באַרעדן אליין אנדערע.

און משה מיכל קיטאי איז געוועזן די אויסנאם, וואָס האָט באַשטעטיקט די
רעגל, אזוי ווי עס איז דאָך נישטאַ קיין רעגל אָן אן אויסנאם. נישט ער האָט
ווען עס איז אויף וועמען עס איז גערעדט א בייז וואָרט און נישט מען האָט
אויף אים גערעדט א בייז וואָרט.

און ער איז דווקא נישט אזא לעמעלע געוועזן. ערשטנס האָט ער אנ-
טיילגענומען אין פאליטישן לעבן און גאַנץ דרייסיג ארויסגעוויזן זיינע לינקע
סימפאטיעס און נישט זעלטענער אויך זיין קריטיק פון איבערגעטריבענער
אָדער אויסגעקרימטער לינקשאפט. צווייטנס איז ער געוועזן זייער אָפּגעהיטן
אין זיין ליטעראַרישן געשמאק, כאַטש געשריבן האָט ער אליין אויף אלע
געביטן, האָט ער קיין פּרעטענסיעס נישט געהאט, צום ווינציקסטן האָט ער
געהאט פּרעטענסיעס מיט זיינע בעלעטריסטישע אַרבעטן, זיינע יוגנט־זינד,
די לידער און זיינע שפּעטערדיקע בעלעטריסטישע זינד, די דערציילונגען.
דריטנס איז ער זייער אָפּגעהיטן געוועזן אין דער ליטעראַרישער און זשור-
נאליסטישער עטיק, קיינמאָל קיין וואָרט נישט געשריבן, וואָס איז געוועזן
קעגן זיינע איבערצייגונגען אָדער קעגן זיין געשמאק, א זשורנאליסט איז ער
אלע זיינע יאָרן געוועזן לויט דער פּראָפּעסיע, באוויזן דעם קונץ־שטיק כסדר
צו וואשן דעם פעלץ און קיינמאָל אים נישט נאס צו מאכן, פאראפראוירנדיק
דאָס פּאַלקס־ווערטל . . .

אָט איז ער: אן אונטערמיטלווקסיקער, א שוואכער און אביסל איינגע-
 בויגענער, מיט דראַבנע פנים-שטריכן, א שווארצער, אביסל אן איינגע-
 קוועטשטע נאָז, מיט ברילן און רעדט שטיל און גיך און מיט א געמיש פון
 זיבן יידישע אקצענטן, אלעמאָל אביסל דייטשמעריש, ווייל ער איז געוועזן
 א ריגאענוער. מיט קיין משפחה — אויב איך האָב נישט קיין טעות — איז
 ער נישט פארבונדן געוועזן, יעדנפאלס האָב איך אים קיינמאָל אין א משפחה
 קרייז נישט געזען — קיטאָין. און איינזאם איז אויף דער וועלט, פלעגט ער
 זוכן כסדר געזעלשאפט פון אנדערע היימען אָדער ער פלעגט א גוטן ברודער
 איינלאדן צו זיך אויף א בחוריש גלעזל טיי, אָדער צום ליבסטן איינלאדן זיין
 גאסט אין א קאפע-הויז. און האָט ער איינעם איינגעלאדן צו זיך אין הויז,
 האָט ער דעם גאסט געלאָזט שטיין א פאָר מינוט אין דרויסן כדי ווי נישט איז
 צוצווארפן דאָס בעט און א קער טון די שטוב מיט א שמיר פון א בעזים,
 אָבער די אָנגעוואַרפענע פאפירן זענען געבליבן אויפן טיש און די אומ-
 צאָליקע מונשטוקן פון ציגארעטן.

אלץ האָט משה-מיכל קיטאָי געקענט טון אויפן געביט פון דער זשורנא-
 ליסטישער ארבעט, אזוי ווי דאָס „טישעלע דעק דיד“ פון גרימס מעשהלעך.
 טאָמער האָט מען געדארפט עפּיס איבערזעצן פון וועלכער נישט איז שפראך,
 טאָמער אן ארטיקל וועגן א שרייבער, וואָס עס איז נישט אזוי לייכט אָנצו-
 שרייבן טאָמער א רעצענזיע פון א בוך, וואָס עס איז נישט אזוי לייכט איבער-
 צולעזן, טאָמער האָט מען געדארפט אוועקפאָרן פון רעדאקציע אויף א פאָר
 טעג — קיטאָי. קיטאָי וועט דאָס שוין מאכן. נאָר קיינמאָל וועט קיטאָי גאָר-
 נישט מאכן אויב דאָס איז קעגן זיינע איבערצייגונגען. ער איז די אָרנטלעכ-
 קייט אליין. דעמאָלט וועט ער גאנץ פשוט זאָגן — ניין — און וועט דעם
 פאָרשלאג-געבער איינלאדן אויף א גלעזל קאווע בעסער.

נאָך איידער איך האָב קיטאָין געקענט — און באגעגנט האָב איך אים
 דאָס ערשטע מאל אין ריגע אין יאָר 1932 — האָב איך מיך אָן א שיעור וועגן
 אים אָנגעהערט פון י. י. זינגערן, מיט וועמען קיטאָי איז געוועזן נאָענט בא-
 פריינדעט אין די שווערע מהומה-יאָרן אין רוסלאנד פון 1918 ביז 1920. און
 אין מיין פאנטאזיע האָט זיך עפּיס אויסגעארבעט א מגושמדיקער ייד מיט א
 פנים פון א כינעזישן כונכוז — דאָס איז צוליב'ן נאָמען „קיטאָי“, וואָס
 דאָס הייסט אויף רוסיש: כינע — און זייער אן ערלעכער, וואָס איז גרייט דורס
 צו זיין פאר ערלעכקייט. און ווי איבעראשט בין איך געוועזן טרעפן קיטאָין
 אין דער הויכציוויליזירטער, אביסל אייראָפּעיש בלאזירטער סביבה פון ריגע
 מיט די עכט-ווינער קאפע-הייזער, וואָס מיט זיי איז פול געוועזן די אלטע באל-
 טישע באראָנען-שטאָט. און קיטאָי איז פארליבט אין ריגע און ריגע האָט אין
 יענע יאָרן געלעבט זאָרגלאָז ווי א לעביונג, וואָס דארף זיך א לאדע טאָג אריינ-

לייגן אין א טויטן־בעט . . . און די יידישקייט האָט דעמאָלט אויך געבליט אין ריגע, שולעס, גימנאזיעס, די לעטישע סאָציאלדעמאָקראטיע האָט נאָך געריטן אויפן פערדל און דער גייסט פון דעם נאציאָנאלן דיכטער־פאָר ריינעס און אספאזיע, לעטלאַנדס גייסטיקע באפרייער, האָט נאָך געשוועבט איבער דער שטאָט. און קיטאי פירט מיך איבער די אלטע קלויסטערס פון ריגע און וויחט מיר די מוזעען און ער זאָגט מיר, אז אזוי ווי קיין גרויסע פרעטענסייעס האָט ער קיינמאָל נישט און קיין גרויסע ווערק וועט ער שוין נישט שרייבן, וועט ער שוין דאָ אויסלעבן זיינע יאָרן און צוזאמענשטעלן כאָטש איין באַנד פון זיינע בעסטע עסעיען, עס זאָל כאָטש בלייבן א סימן, אז עס האָט אויך געלעבט און גע־שריבן משה־מיכל קיטאי . . .

א פאָר יאָר שפעטער האָב איך אים שוין געטראָפן א נע ונדן אין ווארשע, די ריגער באַראָנען זענען שוין אויפגעשטאנען תחית המתים און וואָס עס האָט זיך געקענט ראטעווען האָט זיך גיך געראטעוועט. וואָס עס לאָזט זיך האָט ער דאָ געטון; צוליב דער אָפּוועזנהייט פון נחמן מייזילן האָט ער, קיטאי'ש, באַנטשע־שווייגיש, יאָרן־לאַנג אנאַנים רעדאגירט די „ליטעראַרישע בלעטטער“, — און נאָך יאָרן, און עס קומט צו מיר קיטאים ברודער אין ניו־יאָרק, קיטאי בעט מען זאָל אים ראטעווען, ער איז אין שוועדן; פון דאָרט איז ער אוועק אין ראטן־פארבאנד, דעם לאַנד פון זיינע סימפאטיעס און איצט גריסט ער זיך שוין מיט דעם אמתדיקן באַנטשע שווייג אין הימל.

נ א ט א נ ש ו ו א ל ב ע

1883 אין לובלין. זינט פריער יוגנט אין ווארשע. מערב־
איראפעישע רייזעס. אין יאָר 1939 זיך געראטעוועט אין
ראטן־פארבאנד. געשטאָרבן אין די מלחמה־יאָרן.

כאַטש שוואלבע האָט נאטירלעך אויך געשריבן יידיש און זיך — פאר־
שטייט זיך — גערופן נתן, האָט ער אָבער אליין דער עיקר געלייגט א געוויכט
אויף זיין זשורנאליסטישער טעטיקייט אין פויליש, וואָס ער האָט אונטערגע־
שריבן אָדער בלויז נ. שוואלבע, אָדער נאטאן שוואלבע. נאטאן פאסט זיך צו
אים בעסער ווי נתן—און, אגב דערמאָנט עס: נאטאן דער וויזע פון לעססינג . . .
און אָט אזוי געדענק איך אים פון די פּאָר צענדלינק יאָרן און ווארשע: א
מיטלהויכער, א מאָגערער, זייער א ברונעטער, זייער א טונקלע הויט, נישט
נעגראיד, חלילה, נאָר גיכער מאורישי, שוואלבע איז זיכער אן אייניקל פון די
מאָראַנען, וואָס האָבן געוואנדערט איבער איראָפּע און זיך באזעצט אין
לובלין, זיינע פנים־שטרעכן זענען זייער פארשפיצט, שמאָל און עלעגאנט,
אויך די שמאָלע הענט זענען עלעגאנט, נישט מענליך — נאָר פרינצליך.
אזעלכע הענט זעט מען אָפט אויף דינאסטישע פאמיליען־בילדער ארויס־
קוקן פון באשפיצטע בוף־ארבלען, ווי אויך מענער פלעגן זיי טראָגן אין 17טן
און אכצעטן יאָרהונדערט. און שוואלבע האלט זיך מעשה אריסטאָקראט, ער
טראָגט א רינג, אָדער צוויי אויף די דינע פינגער און כאָטש ער הערט אויס
יעדן, מען ראדף דאָך זיין העפלעך, ענפערן ענפערט ער נישט יעדן מענש,
וואָס ווענדט זיך צו אים. יידיש קען ער פונקט אזוי ווי מיר אלע, נאָר ער רעדט
מיט אזא אקצענט, אזוי ווי ער וואָלט שוין זינט דריי דורות די שפראך נישט
באַנוצט. דערצו רעדט ער יידיש אביסל אונטער דער נאָז, מיט אביסל פאראכ־
טונג. און ער פאראכט נישט יידיש, אדרבא, ער איז א רעאל־פּאָליטיקער און
ער ווייסט דעם ווערט פון יידיש פאר די מאסן, אָבער וואָס די מאסן דארפן —
מוזן דאָך נישט דווקא דארפן אויך די פירער, די גייטיקע פון די מאסן.
ער פערזענליך וואָלט זיך גרייליך געקענט באגיין אָן יידיש. ער מאכט נישט
קיין סוד פון דעם. ער קוקט זיך אויך צו צום גאנג און דער אנטוויקלונג פון
דער יידישער ליטעראטור, ער כאפט אפילו אמאָל אין א זייטיקן מאָמענט,
צוליב נייגעריקייט ווו מען האלט דאָרט, א זייטיקן בליק אין א יידיש ליד
אָדער יידישער נאָוועלע — אָבער דאָס זענען אלץ זייטיקע זאכן פאר אים. דאָס
געהערט צום סך־הכל בילד פון יידישן לעבן — און ער איז דאָך א יידישער
וואָרט־פירער — אָבער צו אים פערזענליך האָט עס נישט קיין שייכות.

כאַטש ער — נאטאן שוואלבע — איז א ציוניסט נעמט ער דעם ענין מער

פילאָזאָפיש ווי רעאל. אים געפעלט מער די קונסט פון דער פּאָליטיק ווי די רעאליטעט אירע. און ער איז א פּאָליטיקער פאר עקסעלאנס. כל זמן עס זענען קיין פויליש-יידישע צייטונגען נישט געוועזן האָט ער געארבעט אין יידיש-יידישע צייטונגען, אָבער אזוי גיך עס איז אנטשטאנען די פויליש-יידישע טאַג-צייטונג דער „נאש פשעגלאנד“ איז ער געוואָרן איינע פון די דריי זיילן פון דער דאָזיקער צייטונג. נאטאן שוואלבע, יאקאב אפענשלאק און סאול וואגמאן. געוויינטלעך האָט יעדער איינער פון דעם טריומוויראט געשטעלט זיין נאָמען צוערשט אין זיינע געדאנקען. ער האָט עפּיס אויפריכטיק אריסטאָקראטיש-שטאַלצעס געהאט אין זיך, שוואלבע, ווארום ער האָט קיינ-מאָל נישט — אויף וויפיל איך ווייס — זיך געמיט מיטצוארבעטן אין נישט-יידישע פוילישע צייטונגען. אים איז געפעלן געוואָרן זיין ראָלע פון צו זיין דער זשורנאליסט-פּאָליטישער אמבאסאדאָר פון דעם פוילישן יידנטום אין דער נישט-יידישער זשורנאליסטישער וועלט. אין סעיס איז ער נאטירלעך געוועזן א בן בית, אויך א שטיקל בן בית אין גענף, דעם צענטראלן זאמל-פלאץ פון אלע שוואלבעס פון דעם פעלקער-געזעמל פון איראָפּע; און כאָטש זיי זענען דאָרט נישט אין שוואלבע, נאָר צענטוויזנט געוועזן, האָבן זיי דעם פּרילינג פון שלום דער וועלט — ווי באווסט — נישט געבראכט.

שוואלבע האָט ליב צו פארברענגען אין שרייבער-קלוב. כאָטש ער ווייסט, אז ער—דער געבוירענער פּאָליטיקער, און יעדער פּאָליטיקער האלט זיך אליין פארן אמתן רעאל-פּאָליטיקער — שטייט מיט ביידע פיס אויף דער סאָלידער ערד און זיי דאָ שוועבן אין די בטלנישע הימלען, פאסט עס אָבער פאר אן אמתן פּאָליטיקער צו זיין אביסל באַהעמיש געשטימט אויך. דאָ חברט ער זיך אין דער ערשטער רייע מיט די אנדערע פּאָליטיקער, וואָס האָבן ליב די פּאָליטיק אויך מער צוליב דער קונסט ווי צוליב דעם רויען לעבן, וואָס שטייט הינטער איר. דר. גאָטליב, נאָמבערג, או נאָמבערג דערזעט שוואלבען טראָגט ער באלד זיין גלעזל טיי אריבער צו יענעם טישל. און כאָטש נאמבערג רעדט מיט אזא אקצענט פויליש, אזוי ווי ער וואָלט געלערנט גמרא אויף פויליש, רעדט ער מיט שוואלבען נאָר פויליש. — צאָ סליכאטש נאָוועגאָ נא שוועטשיע — פּאַניע רעדאקטאָזשע? — וואָס הערט זיך עפּיס נייעס אויף דער וועלט, הער רעדאקטאָר? און זיי קריכן באלד אריין אין די שלשלתן פון דער פּאָליטיק. און גוטמוטיק ווארפט צו פון צייט צו צייט איינער דעם אנ-דערן. פאן יעסטעש דורניעם — אָדער פאן יעסטעש אָסלעם — איר זענט א נאר, איר זענט אן אייזל. אָבער זיי ווערן נישט ברוגז. אויך דאָס באלאנגט צו דער פּאָליטיק דזשענטעלמעניש צו פארטראָגן אזא מין וואָרט, אבי מען זאָגט זיך פאן יעסטעש דורניעם, דער האר איז א טיפש.

אין דער אמתן איז פּאָליטיק — און דער עיקר די פּאָליטיק פון די זשור-

נאליסטן — נישט מער ווי די שוים פון די אמתע, שווערע כוואליעס פון די רעאליטעטן. טאקע בפירוש נאָר די שוים. און אזוי ווי דער וואָס שפילט זיך מיט אביסל שוים ביים ברעג ים קען קאָנטראָלירן דעם גאנג פון די כוואליעס, וואָס ווערט קאָנטראָלירט פון גראוויטאציע-געזעצן אין וועלכע אפילו דער קאָסמאָס איז אריינגעפלאַכטן, אזוי האָט געקענט א יידישער פּאָליטישער זשור-נאליסט האָבן אן איינפלוס אויף דעם אַנקומען פון דער גרויסער יידישע טראַג-געדיע אין פּוילן . . . אָבער ווען דו וואָלסט עס געזאָגט שוואַלבען אזוי ארום 1930, דער עיקר, ווען ער איז נאָך פונקט צוריקגעקומען פון גענף און געזען פון דער נאָענט זיינע גרויסע קאָלעגן אין דער וועלט-פּאָליטישער זשורנאַ-ליסטיק, וואָלט ער דיך פשוט אָפּגעמאַסטן מיט זיין שפיציקסטן בליק פון זיין שפיציקן פנים און דיר אפילו קיין איין-טראַפיק וואָרט נישט געשענקט. דאָס וואָרט „נאר“.

ווי א פילם האָט זיך דאָס אלץ דורכגעדרייט: 1933, 1938, 1939 — און שוין איז אויך שוואַלבען, דעם רעאל-פּאָליטיקער, קלאָר געוואָרן אז אויך קיין שוים איז דאָס ביסל שוים אין זיינע הענט שוין נישט מער, עס איז שוין בלויז אביסל שמוציקע פייכטקייט. 1940. אין די צייטונגען א ידיעה אז ער ארבעט ווי א בוכהאלטער אין א צוקער-פאבריק אין טיף-רוסלאַנד. בילדונג האָט ער געהאט אסך, איז זי צונוק-געקומען.

1941

ברוך שפנער

1894 געב. אין טאָמאַשאָוו-מאַזאַוויעצקי. זינט קינדהייט אין לאַדזש. 1922 — וואַרשע. 1941 איבערן ווייטן מזרח גע- קומען קיין אמעריקע. רייזעס אין מערב-אײראָפּע, אר- גענטינע.

זיי זיינען אלע אזוי — די לאַדזשער — עפיס אן אומרויקייט גייט מיט זיי, לויפט פאָרויס אפילו פאר זיי. אז שפנער האָט געדארפט ערגעץ אריינקומען איז די גאנצע שטוב געוואָרן עפיס אומרויק נאָך איידער ער איז אריין. אפילו אין זיין הומאַר — און ער איז אייביק פול מיט הומאַר און מיט וויץ — איז פארהאנען א פלאטערדיקע אומרויקייט. עפיס א כאפעניש. אז שפנער רעדט מיט דיר האָט ער א טבע דײך כסדר אביסל צו טאָרען ביים ארבל, כסדר דײך אויפצוועקן, כאָטש דו ביזט זייער וואַך און הערסט זיך זייער גענוי און מיט אינטערעס צו, וואָס ער רעדט צו דיר. און עס איז אינטערעסאנט צו הערן ווייל שפנער איז אלעמאַל אַריגינעל. ביליקן וויץ האָט ער פיינט, פון צינישן וויץ איז שוין אָפּגערעדט.

אין זיינע פעלעטאָנען — וואָס זענען רעגולער דערשינען אין פארלויף פון יאַרצענדליקער אין דער וואַרשעווער בונדישער פּאָלקסצייטונג — איז געקומען צום אויסדרוק דער עילוי פון בית המדרש און דער גרינטלעכער וועלטלעכער אויטאָדיאָקט פון דעם יידיש-פּוילישן דור פון דעם אָנהויב פון אונזער יאַרהונדערט. שפנער האָט זיין גרונטיקן יידישן וויסן קיינמאַל נישט אוועקגעוואָרפן ווי א שאַלעכץ אן איבעריקע, אדרבא, ער האָט פאר- שטאנען, אז גראד דאָס איז דער קערן און געזוכט האָט ער דווקא א צוגע- פּאסטע אייראָפּעיִשע-יידישע שאַלעכץ פאר אַט דעם קערן . . . אין זיינע פעלעטאָנען פלעגט ער דערלאנגען אמתן יידישן סאָציאַליזם, קארל מאַרקס מיט ישעיהו הנביא . . . מיט אַט דעם צוגאנג פלעגט זיין וואָרט זיך לייכט אריינ- רייסן אין די סאָלידע פעסטונגען פון דער יידישער אַרטאָדאָקסיע. נישט נאָר פלעגן אים די יידישע ארבעטער לעזן מיט גרויס נחת, נייערט אויך די „פועלים“ פלעגן יידישלעך לעקן די פינגער פון זיינס א וואָרט. און פונקט ווי דאָס געשריבענע וואָרט זיינס אזוי פלעגט מען נאָך מער אויסכאַפן דאָס גערעדטע וואָרט זיינס, דאָס דירעקט געדרשנטע, און איך נוץ דאָס וואָרט דאָ אין בעסטן זינען. יעדן דינסטיק-מיטוואַך פלעגן אין וואַרט-צימער פון „טלמאַצקיע 13“ זיצן יונגע לייט פון דער פּראָווינץ אויף צו אנגאזשירן רעד- נערס אויף שבת. אז שפנער איז אריינגעקומען און דערזען די וואַרטנדיקע און דאָ און דאָרט איז שוין אָנגעגאנגען דער דורכשמועס, דאָס דינגען זיך מיט א

שרייבער, א רעדנער — איז דאָס ערשטע וואָרט זיינס געוועזן: — אהא, דער שקלאפן־מארק האָט זיך שוין אָנגעהויבן . . . און עס האָט טאקע אביסל אויסגע־זען ווי א האנדל מיט מענשן. אָט זיצט א גרופקע אין ווינקל, צוויי דעלעגאטן און דער פראָספעקטיווער רעדנער. מען קומט אָבער נישט דורך. דער רעדנער גייט אריבער צו אן אנדערער דעלעגאציע און די פריערדיקע דינגט זיך שוין מיט אן אנדערן קרבן . . . איינער פון די מייסט־פארלאנגטע „שקלאפן“ ביי אָט דעם מענש-האנדל איז געוועזן טאקע שעפנער אליין. נישט איינמאָל פלעגט ער אין אזא סוף־וואָך אין דריי שטעטלעך צו דרשנען. און נישט זעלטן שוין די קומענדיקע וואָך אין די זעלבע דריי שטעטלעך נאָך אמאָל.

ער האָט ליב די פּאָלעמיק, שעפנער, אָבער גראד דאָס געביט פון זיין שארפער און אומרויקער. פען האָב איך נישט שטארק ליב געהאט. נישט דער-פאר ווייל איך האָב פּערזענליך דערפון אמאָל געליטן, גראד דאָס איז כמעט קיינמאָל נישט פּאַרגעקומען, צו נאָענטע פריינט זענען מיר געוועזן, נאָר ווייל ער פלעגט אין די פּאָלעמיקעס צו פּערזענליך אטאקירן. דאָס האָט ארויס־גערופן פּערזענליכע קאָנטראַטאקעס, נארישע דערמאנונגען פון חטאות־נעורים — און שנאות פלעגן זיין דער רעזולטאט, פּערזענליכע שנאות, וואָס האָבן קיין שום שייכות נישט צום פעלעטאָניסט־קריטיקער פון דער סאָ־ציאלער אָרדנונג. אָפט האָט זיך שעפנער מיט זיין־גאלאָפ־נאטור, וואָס איז אזוי לאַדזשעריש, פּאַרגאלאָפירט אין אָט די פּאָלעמיקעס; טיף אין הארצן באַלד חרטה געהאט, אָבער שוין ווייטער געמוזט בראַדזשען, גאָר באלד פלעגט ער זיך איבערבעטן מיט אזא אטאקירטן. גאָר באלד פלעגט ער אים אפילו ליב באקומען — און ליבע נאָך האס איז טאָפלט ליבע ווי מיר ווייסן עס פון דריטן טייל פון ספינאָזאס „עטיק“. פלעג איך אָפט טענהן מיטן גאנצן הארץ: שעפנער, צו וואָס דארפסטו דאָס? ווי א שיכור פלעג ער אין די ניכטערנע מינוטן צוזאָגן: קיינמאָל מער — און ווי א שיכור איז ער מאָרגן־איבערמאָרגן ווידער געוועזן פארוויקלט אין אזא פּאָלעמיק. אָבער דאָס האָט קיינמאָל נישט פארטונקלט זיינע אומפארגלייכליכע פעלעטאָנען, וואָס זענען אלעמאָל געוועזן פונקט אזוי דידיאקטיש ווי קינסטלעריש. דערצו האָט ער א בויגעוודיקע, רייכע שפראך.

אָט פליט ער אריין אין דער קאָנצעלאריע פון שרייבער־פאריין — יאָרן-לאנג פלעגן מיר דאָרט צוזאמען ארבייטן, ער אלס ספעציעלער סעקרעטאר פון דער פּראָפּעסיאָנעלער סעקציע, איך אלס אלגעמיינער סעקרעטאר — איילעניש און אומרו מיט אים, אלץ אין אים באוועגט זיך, די ברילן גלאנצן שארף, די אביסל צו ווייט צעשטעלטע אויגן פול מיט פרעגן, די כאראקטעריסטישע לוקן אין דער שורה פון די אויבערשטע ציינער פול מיט ענפערן, כאַטש ניט געפרעגטע נאָך, ער איז אביסל איבערמיטל־הויך, מאָגער, ער ווייסט,

אז ער האט נעכטן אין איילעניש אלע זיינע פאפירן א וואָרף געטון און ער איז אומרויק ווייל ער וועט היינט מוזן מאכן אַרדנונג. אָבעד ער געפינט אלץ אין א פערפעקטן סדר און יעדן טאָג פארווארפט ער מיך מיט לויב און ראנק דערפאר. אז מיר האָבן זיך אין איין אומעטיקן דעצעמבער־אָוונט אין 1934 ביי א קליינער מסיבה אין ווארשע געזעגנט און איך בין פון ווארשע אויף אייביק אוועק, אוועק מיט דער איבערצייגונג, אז אין ווארשע איז אלץ פאר יידן געענדיקט. האָט מיר דער בונדיסטישער דובנער מגיד (און אין בעסטן זינען זאָג איך עס, עס איז א גרויסער קאָמפלימענט) געענטפערט מיט א משל: עס איז א משל מיט מיין שופלאָד אין ליטעראטן־פאריין. אז איך, דער אומ־רויקער, גיב דאָרט א ווארף אריין די פאפירן ווערט דאָרט באלד ענג ווי אין א הערינג־פעסל, נאָר אז ראויטש גיט דאָרט א מאך אַרדנונג ווערט גערוים . . . אין פוילן איז נאָך דאָ פלאץ פאר צענדלינקער מיליאָנען פאָלאקן און מיליאָנען יידן, נאָר מען דארף איבערמאכן די אַרדענונג . . . פון דעם משל האָב איך דווקא געהאלטן, נאָר פון נמשל — נישט און בין אוועק אין מיין וועג אין דער וועלט. און אז מיר האָבן זיך אין 1943 אין מאָנטרעאל דורך אלערליי צופאלן באגעגנט האָב איך מיך נישט איינגעהאלטן, איך טאָקט-לאָזער, און האָב א שאַט געטון אביסל זאלץ אויף דער ווונד פון מיין פריינט שעפנער און דערמאָנט זיין הערליך משל . . .

איז דאָס אלץ וועגן שעפנערן? זיכער נישט. כאַטש הונדערט אנעקדאָטן בין איך נאָך שולדיק געבליבן. און עס וועט שוין, דאכט זיך, קיינמאָל נישט קיין צייט זיין זיי „אין פריידן“ צו דערציילן. שעפנער וואָלט אליין געדארפט קרוינען זיין לעבנס ארבעט מיט אן אויטאָביאָגראַפיע.

פארטיי, געזעלשאפטלעכקייט

נתן בוקסבוים

1890 אין לעמבערג, זינט 1921 אין ווארשע, רייזע קיין אמעריקע, אָקטאָבער 1944 אומגעקומען דורך די נאציס.

א פאָר שריט הינטער דער שיינער קאַראַלאַ לודוויקא-גאס (אזוי האָט זי גע- הייסן נאָך אין די עסטרייכישע צייטן, אין די אמתע גאליציאנער צייטן, שפעטער האָט זי געהייסן לעגיאָנאָו) מיט דעם גרויסן שטאָטישן טעאטער פון איין זייט און דעם מיצקיעוויטש-דענקמאל פון דער אנדערער זייט איז געוועזן א גע- ווימל פון יידישע געסלעך אין קליין-פאריז פון מזרח גאליציע, אָדער לעמבערג. אויף אָט די געסלעך האָט גערוישט מיט יידיש לעבן — כאָטש דער אמתער גערויש פון יידיש לעבן איז געוועזן גאָר אויף דער אנדערער זייט פון דער קאראלא לודוויקא, מיטן בארימטן לעמבערגער „הינטער דער שיל“ און דער שיל פון דער גאָלדענער רויזע און דער שיל מיט דער קונץ, אנטקעגן דעם גרויסן טעאטער, שוין נאָענט צו דער גראָדעצקא-גאס איז געוועזן דאָס קאפע אבאציא, דאָס קאפע פון די אקטיאָרן און שרייבער פון יידישן לעמבערג. אָבער דאָס פראַלעטארישע יידישע לעבן און אויסלעבן זיך אין לעמבערג איז פאָרגעקומען אין די קליינע מלעטשארניעס אין די געסלעך הינטער דער הויפט-גאס. איינע פון די מלעטשארניעס האָט באלאנגט צו די בוקסבויםס. דאָרט זענען געוועזן עטליכע זין און יעדער האָט געצויגן אין אן אנדערער ריכטונג, און אנטאָני, דער עלטסטער האָט געצויגן אין דער ריכטונג פון פועלי ציון. ווי קליין ער איז געוועזן אזא פייערדיקער רעדנער איז ער געוועזן. כאָטש ער האָט געהאט א לאנגע יידישע נאָז און דערצו א נידעריקער אין ווקס, וואָס דאָס טראָגט ביי צו דער יידישער כאַראַקטעריסטיק, האָט ער אויסגעזען ווי א שייגעץ; צו בלאַנד און צו בלוי-אויגיק און דערצו אזא הארטע אויסשפראך און אזא פעלערלאָזער ספעציפיש-לעמבערגער פויליש. א פוילישער אנטעק . . . און אנטאָני האָט ער טאקע געהייסן אין די דאָקומענטן אפילו. אז ער איז געוואָרן אקטיווער אין דער פארטיי פון די פועלי ציון האָט מען ווי נישט איז אויסגעפינען פון זיין פאָטער, אז ער האָט אויך א יידישן נאָמען און ער האָט זיך אָנגעהויבן צו רופן נתן. אָבער אז עס איז געקומען צום אונטערשרייבן אן אָפיציעלן דאָקומענט האָט ער זיך געמוזט אונטערשרייבן אנטאָני. יידישקייט נוסח גאליציע.

נישט צו זיין א פועלי ציון און אריינצוקומען אפעסן א בולבע-גרייך מיט א פאָר שטיקער ברויט אין בוקסבויםס מלעטשארניע איז געוועזן ממש א לעבנסגעפאר. א לעבנסגעפאר אנטקעגן דער נשמה און נישט אנטקעגן דעם גוף. ווארום אנטאני האָט פשוט נישט געקענט באנעמען וויאזוי מען קען זיין א ייד, און דערצו א יונגער און נישט זיין קיין פועלי ציון. און א סטודענט-יוריסט איז ער געוועזן, און א מויל אויף שרויפן האָט ער געהאט, און גע-רעדט האָט ער איינטאָניק און זייער הויך און ארגומענטן פלעגט ער שיסן ווי קאנאָנען-קוילן און גיי שטעל דיך אנטקעגן, און די בולבעס אין בולבע-גרייך ביי די בוקסבויםס זענען געוועזן גרויס און הייס און אסך און איבערלאָזן עפּיס אין טעלער און אנטלויפן האָט מען נישט געוואָלט און די פּרילינג-זון אויף קאראלא לודוויקא האָט געלאקט און צייט איז געוועזן ווייניק.

און יאָרן זענען אריבער — נישט צופיל, אָבער אָנגעלאדענע און אַט איז 1922 און ווארשע און מיר ארבעטן צוזאמען אין דער צישאָ, דער צענטראל-לער יידישער שול-אָרגאניזאציע.

ערגעץ ווו האָבן מיר זיך אין דער צווישנצייט אויך באגעגנט, איך גע-דענק שוין נישט ווו, אפשר אין ווין, בוקסבוים איז דעמאָלט געוועזן א לייטנאנט אין דער עסטרייכישער ארמיי און אויף זיין ברוסט די גרויסע זיל-בערנע טאפּערקייטסמעדאליע. אזוי האָט דאָס שטיקל זילבער געהייסן, וואָס איז געוועזן גרויס און קיילעכדיק ווי די לבנה און וואָס האָט אָדער וואָלט איינעם געזיכערט א לעבנסלענגליכע פענסיע פון 15 קראָנען א חודש אויב דער קייזער, וואָס איז געוועזן אויסגעקריצט אויף דער פּאָדער-זייט פון דעם מעדאל, וואָלט נישט געשטאָרבן אין קריג און זיין דינאסטיע וואָלט גע-בליבן ביי דער מאכט. בוקסבוים האָט אלץ גענומען זייער ערנסט אין לעבן און אז ער האָט מיר איינמאָל דערציילט וויאזוי ער האָט דעם מעדאל פאר-דינט זענען ממש האָר און נעגל געשטאנען קאפויר ביים בלוזן צוהערן די מעשה. ער האָט מיר בפירוש געזאָגט, אז ער אליין מארשטייט נישט צו וואָס ער האָט יענעם מוט באוויזן, כאָטש שוין אליין א פארווונדעטער און כאָטש ער האָט פיינט געהאט דאָס האלב-פעאַדאַלע עסטרייך ווי דעם טויט, און ער איז געוועזן אן אויסגעצייכנטער קענער פון דער געשיכטע און האָט געווסט פארוואָס ער דארף עס פיינט האָבן.

אין דער שול-אָרגאניזאציע איז בוקסבוים געזעסן ווייל די פארטיי האָט אים דאָרט אוועקגעזעצט צו היטן די פארטיי-ליניע אין אַט דער איינציקער יידישער צווישנפארטייאישער אינסטיטוציע אין יידישן פוילן. און קעגנער האָט ער געהאט גאָר אסך פאר זיין שארפער ליניקייט און פאר זיין ציוניזם און ער האָט אלעמאָל געדארפט זיין אויף דער וואך. און נאָך מער אויף דער וואך מחמת ער איז — אלס יוריסט — געוועזן גלייכצייטיק דער יוריסט

פון דער אינסטיטוציע אויף וועלכער אלע פוילישע מיניסטערעס האָבן אָנגע-
שטעלט די קאנאָנען אויף צו פארלענדן זי צוזאמען מיט די פאַרהונדערט
יידישע שולעס, דעם פּרילינג־שפּראַך פון א קולטורעלער יידישער אויטאָנא-
מיע. אן אומרויק און אן אויפרייבנדיק לעבן האָט ער געפירט. בוקסבוים.
און דערצו א לונגענקראנקע פרוי, אליין א דאָקטאָר, אָבער דאָס האָט איר
נישט געהאַלפן זיך אויסצוהיטן פון א פּריציטיקן טויט.

ער האָט געהאט דעם כוח, בוקסבוים, זיבן מאָל אין טאָג צו זיין איינעמס
שארפסטער קעגנער און בעסטער פּריינט. אָט האָט ער אטאקירט ווי א
טיגער ביי א זיצונג צוליב עפּיס א פועלי ציוניסטישן קוצה של יוד און אָט
איז די זיצונג געענדיקט און ער זיצט שוין מיט דעם אטאקירטן און פרעגט
אים פול מיט ליבשאפט וועגן זיין קראנק קינד אָדער וועגן עפּיס אן אנדערער
זאָרג. נאָר אָט הויבט זיך ווידער אָן די זיצונג און דער טיגער ווייזט שוין
ווידער די שארפע ציינער פון זיינע ארגומענטן קעגן דעם זעלבן חבר.

צוליב זיין לינקייט איז ער אָפט געוועזן נישט לעגאל אין פוילן, זיין
דירה, ווו ער האָט סאי ווי אפשר פינף שעה אין מעת לעת פארבראכט — אָפט
א ציל פון אַבלאוועס און זוכונגען. און כאַטש שרייבן און רעדן פלעגט ער נאָר
שטרענג־פארטייאיש, פלעגט ער אָפט לעזן פּאָעזיע. און ער האָט עס מיר
אמאָל אויפגעקלערט: איך האָב דאָך אויך א נשמה און מיין נשמה ווילט זיך
אויך אמאָל אויפהויבן זיך איבער דער ערד, אַפרוען זיך א ווילע פון שטויב . . .

יצחק גרינבוים

1879 ווארשע. לאנגע יאָרן דעפוטאט אין פוילישן סעים.
ארום 1935 באזעצט זיך דעפיניטיוו אין ארץ־ישׂראל.

יצחק גרינבוים איז א פּאָליטיקער. און מיינע באמערקונגען האָבן קיין שום שייכות נישט צו פּאָליטיק, ווייל דאָס איז אן אומפּאָליטישע, א ריין הומאנע סעריע — אזויצוזאָגן — וואָס איך שרייב דאָ. איך באשרייב דאָ מענשן וויאזוי איך האָב זיי געזען, פארשטאנען, באנומען און געפילט. דעם נאָמען יצחק גרינבוים קען איך זינט מײן פריסטער קינדהייט פון ארטיקלען וועגן ציוניס־טישע פראגן אין דער יידיש־פוילישער פרעסע אין גאליציע.

איך וועל נישט לייקענען, אז איך האָב א שטארקע מאס אידיאָסינקראזיע אין מײן בלוט און אין מײן נשמה אנטקעגן פארטייאישע קנאים, רעכטע, לינקע און אפילו מיטעלע. און יצחק גרינבוים מוז זיכער זיין א באווסטזיניקער קנאי, ווייל „י. קנאי“ איז אמאָל געוועזן זיין פסעודאָנים. און איך — שוין ביים אַג־הויבן שרייבן וועגן אים וועל אויך זיין אביסל קנאיש־אומפארטייאיש . . . פארוואָס גראד אויף גרינבוים דער גאנצער אומפארטייאישער צאָרן מיינער? קען זיין, אז דערפאר ווייל איך בין נישט קיין ציוניסט, אָבער מיט א שטארקער ליבע צו ארץ ישראל, און נישט קיין העבראיסט, אָבער מיט א שטארקער ליבע צו לשון קודש. און כאָטש ער האָט לאנגע יאָרן געגאלטן ווי א יידישיסט ממש — זיכער זענען דאָס געוועזן פּרָק'ס איינפלוסן — און האָט טאקע ערליך געקעמפט פאר די רעכט פון יידיש לשון האָט ער אָבער ביי דער ערשטער גע־לעגנהייט געטון אין פוילישן פארלאמענט א נישט דערלאָזבארן שריט קעגן יידיש — ווען עס איז אלס זיין קעגנער ארויסגעטראָטן נח פּרילוצקי — א פּאָליקטישער קנאי, זיין אייביקער אַנטיפּאָד.

איך בין זיכער, אז אויב עס וואָלט געשען דער צופאל און גרינבוים וואָלט די ווערטער באקומען צום לעזן און וואָלט זיי איבערגעלעזן טאקע וואָלט ער זיך א רגע פארטראכט און זיך בשום אופן נישט געקענט דערמאָנען ערשטנס ווער עס איז דער מחבר פון די ווערטער און צווייטנס וואָלט ער ביי זיך באשלאָ־סן, עז ער האָט דעם מענשן קיינמאָל נישט געזען און אפילו קיין איין וואָרט דורך'ן טעלעפּאָן מיט אים נישט איבערגערעדט. ער האָט ליב צו כאַפן מענשן ביי ליגנס און ביי שווינדלען און ביי נישט־ערלעכקייט און נישט־ערנהאפ־טיקייט. וואָס נישט־ערלעכער און נישט אמתדיקער עס זענען די מענשן ארום אים און א פשיטא שוין די קעגנער זיינע — אלס ערלעכער און אמתדיקער ווערט ער. און אין דער שטראל־קרוין פון זיין הימלישער ערלעכקייט

פלעכט זיך אריין נאך איין שטראל. וואָס ערלעכקייט און אמתדיקייט עס קומט אָפּ פון דער וועלט אלץ מער ערלעכקייט קומט אים צו. נאָך א הונדערט טויזנט נישט־ערלעכע ארום אים און ער וועט זיין — גאָט. ער וואָלט ניט געזאָגט ליגן ווען ער וואָלט געזאָגט, אז ער ווייסט נישט פון גאָרנישט און ער האָט זיך מיט דעם מענשן קיינמאָל נישט געטראָפּן. ער וואָלט טאקע נישט געדענקט, ווייל אזוי איז זיין נאטור. ער איז א מוראדיקער עגאָיסט און ער ווייסט נישט דערפון. ער זעט נישט זיינע עגאָיסטישע טאטן. ער זעט אָבער דעם עגאָיזם פון אנדערע און ער ווערט דערביי אָנגעצונדן מיט א הייליקן און שווערלייביקן כעס. ער לעבט אלעמאָל זייער פֿיין און עס דאכט זיך אים, אז ער איז שרעקלעך אַרים און אלע דארפן אים באדויערן פאר זיין ערלעכקייט און זיינע מוראדיקע קרבנות פאר דער זאך פאר וועלכער ער קעמפט. און ער קעמפט אָן רחמנות. ער זעט נישט קיין מענשן און זיינע קעגנערישע רייען. ער זעט געפיללאָזע קאנאָנען אין מענשן־געשטאלט, אויף וועלכע מען דארף קיין שום מיטלייד נישט האָבן. ער האָט א גרויס פארגנוג פון דעם אויב ער קען זיינעם א קעגנער פארניכטן מיט נישט דערלאנגען די האנט אָדער נישט וועלן זיך זעצן ביי איין טיש — באשר מען רעדט אויף יענעם, אז ער האָט אמאָל פארגעסן אָפּצוגעבן אַ געזעלשאפטלעכן זלאָטי . . . מעג יענער אפילו זיין א בלוס־אַרימאן און א טאטע פון פיר קינדער און הונד־געריק און אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן. און ער — פארקערט. ער לייגט זיך אויף יענעם ארויף מיט זיין שווערער ערלעכקייט און דערשטיקט אים אזוי ווי ער וואָלט אויף יענעם ארויפגעכלאפעט גלייך אויפן קאָפּ א דאָרפישע מולטער מיט אויפגעוירענעם טייג.

ער האָט נישט ליב קיין כבוד און ער יאָגט נישט נאָך דעם כבוד. נאָר ער האָט אים ליב צו שעפּן מיט פולע הענט, ווי מען שעפּט היי פון א פולען שייער. איינמאָל האָב איך אין א טעאטער בייגעוויינט אן אַוואַציע, וואָס מען האָט אים געמאכט. די אַוואַציע האָט לאנג געדויערט. ער האָט נישט אָנגעהויבן צו רעדן ביז וואנען עס איז פארקלונגען דער סאמע לעצטער שבלעצטער בראוואָ. ער האָט דאָך דעם כבוד ערלעך פארדינט. און וואָס ערלעך איז דאָס קומט אים און וואָס אים קומט, דאָס נעמט ער ביזן לעצטן גראָשן. ווען איך האָב אים געקענט אין ווארשע איז ער געוועזן מיטלווקסיק, דיק, פולע, קיילעכדיקע, דאָך סעמיטישע פנים־שטריכן, געהאט א שווארצע באָרד, און כאָטש מיין ווייניקייט איז מיט 15 יאָרן יינגער פון אים האָבן אמאָל פראָד־ווינצער בחורים אויף א וואקסאל געטיילט אויף מיר (איך האָב אויך געטראָגן א באָרד) און געזאָגט: דאָס איז גרינבוים. ווען גרינבוים וואָלט בייגעוויינט די סצענע, וואָלט ער געזאָגט, אז איך בין נישט ערלעך און באשווינדל די וועלט מיט פרעמדע בערד.

גרינבוים, פון וועמעס מויל איך האָב קיינמאָל קיין וויץ און קיין חכמה נישט געהערט און פון וועמעס פעדער איך האָב קיינמאָל קיין שרייבעריש-טאלענטפול וואָרט נישט געלעזן, איז געוועזן גוט באַפריינדעט מיט פּרץ'ן. אַ גאַנצע פּריינטשאַפּט מיט פּרוי העלענע פּרץ האָט אָנגעהאַלטן ביז דער לעצטערס טויט. פּרץ'ס דאָזיקע פּריינטשאַפּט איז פאַר מיר אַ רעטעניש. נאָר פּרץ האָט זייער רעספעקטירט סטודענטן און אַקאַדעמיש געבילדעטע מענשן. פיל צענדליגער מאָל איז עס מיר אויסגעקומען אין מיין סעקרע-טאַרישן אַמט צו רעדן מיט גרינבויםען, זיין ביי אים, אויפנעמען אים. ער איז אַפּשער דער איינציקער יידישער זשורנאַליסט, אָדער כלל-טוער אין דער וועלט, מיט וועמען עס איז מיר אויסגעקומען אַפּט צו רעדן און קיין איינציק פּריוואַט וואָרט נישט, קיין איינציק וואָרט אויסער די אָפיציעלע גרעניצן פון אַמט. איך שווער אייך ביי גרינבוים ערלעכקייט (הלוואי גייט עס אלע יידישע ערלעכקייטן נישט ערגער ווי זיינער —), אז איך האָב אים דאָ ערלעך גע-שילדערט — לויט מיין אייגענער בעסטער קבצנישער ערלעכקייט.

1936

פ.ס.

ווען די דאָזיקע ווערטער גייען צום דרוק איז עס שוין אָסיען 1946 און גראַד איז יצחק גרינבוים נאָמען לעצטנס אַפּט דערמאָנט געוואָרן אין דער יידישער און אויך דער וועלט-פּרעסע אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַרעסט אלס מיטאַנפירער פון דער יידישער אַגענץ. און איך שלאָג מיך שטאַרק מיט דער דעה — אַפּשער אַרויסגעמען אינגאַנצן דעם פּאַרטרעט זיינעם פון מיין לעקסיקאָן. דאָס וואָלט אָבער נישט געוועזן ערלעך צו אַט דער בילדער-גאַלעריע. זי דאַרף זיין, ווי ווייט מעגליך, גאַנץ — ביז דעם יאָר 1934, ווען איך האָב פּוילן פאַרלאָזן. מענשן בייטן זיך, אינערליכע פּסיכאָ-פּיזישע מעטאַמאָרפּאָזעס טוען דאָס זייעריקע און אויסערע אומשטענדן טוען ווידער זייער חלק. דער עיקר ביי פּאָליטיקער. די באַמערקונגען דאָ אויבן האָבן קיין שום שייכות נישט צום היינטיקן גרינבוים וועלכן איך קען נישט, אָבער וועלכן יעדער ייד מוז — סוב ספּעציע עטערניטאַטיס — רעספעקטירן פאַר זיין באַדינגונגלאָז אוועק-געבן אלע טעג פון זיין לעבן פאַר זיינע אידעאַלן.

יאָ, עס איז שווער דער אַרימער מענשהייט גליקלעך צו ווערן. די פּאַ-ליטיקער קענען זי נישט גליקלעך מאַכן מחמת זיי זענען פול מיט פּערזענליכע אַפּעקטן און אַפּט, צו אַפּט אויף די נישט ריטיקע וועגן, און די פּאַעטן קענען זי נישט גליקלעך מאַכן — אי מחמת די אַפּעקטן און אי מחמת דעם ווייל זייער איינציקע טאַט איז און בלייבט דאָס וואָרט.

1946

אַר ט ו ר

אַרטור — בונדישער פארטיי־פסעודאָנים פון שמואל מרדכי זיגעלבוים. געב. 21טן פעב. 1895 אין א דאָרף ביי כעלם. צו 12 יאָר בעקער־געהילף, צו פופצן הענטשקע־מאכער. זינט 1920 פארטיי־פראָפעסיאָנאַל אין ווארשע. 1923 — מיטגליד פון צ.ק. 1926 — ראַטמאַן פון ווארשעווער שטאַט־ראַט. 1937 אין לאַדזש. מיטגליד פון שטאַט־ראַט — 1938. אַקטאָבער 1939 — זאָקלאַדניק פון דער ווארשעווער ייִדי־שער באפעלקערונג. יאנואר 1940 אנטלויפט איבער דייטשלאַנד, קיין בעלגיע, קיין פראַנקרייך, סעפטעמבער 1940 אין אמעריקע. אפריל 1942 דעלעגאַט פון בונד אין פוילישן נאַציאָנאַל־ראַט אין לאַנדאָן — 12טן מאי 1943 זעלבסטמאָרד.

פארוואָס ער האָט זיך אויסגעקליבן דעם פארטיי־פסעודאָנים „אַרטור“ ווייס איך נישט. אפשר האָט אים א פארליבט מיידל אין זיין יוגנט מיט אַט דעם נאָמען געצערטלט — זיגעלבויםען. ער איז געוועזן א חנוודיקער און אן עלעגאַנטער אויך אין די יאָרן פון קאַמף און זאָרג און זיכער א קראַסאָויעץ אין דער יוגנט. עפּיס האָט עס אים כסדר געצויגן צו טעאַטער, צו קונסט, צו פּאָעזיע. זיין שיינע, שטאַרק סעמיטיש אויסזעענדיקע פרוי — זיין צווייטע, דאַכט זיך — איז געוועזן אן אַקטריסע. כאַטש א שטילער מענש, אלעמאַל פול מיט דרך ארץ פאר דיכטער — פלעגט ער שרייבן און רעדן זייער באַמ־באַסטיש. אָבער מיט אזא נאיווער אויפריכטיקייט, אז קיינער האָט נישט גע־קענט פאר דעם האָבן קיין טענה.

אַרטור פלעגט אסך לעזן, געוואַלט גוטמאכן די פארהאַרעוועטע יונגע יאָרן, וואָס האָבן קיין סך צייט פאר זעלבסטבילדונג נישט געלאָזן. ער האָט ליב געהאַט צו מאכן קאַמפּלימענטן די דיכטער פון דער כאַליאַסטרע. ער האָט זיי נאָך מער ערנסט גענומען ווי זיי אליין זיך. פלעגט מען אמאָל חושד זיין איראַניע אין זיינע קאַמפּלימענטן און אמאָל אפילו חניפה. אָבער ער — אַרטור — האָט אלץ זייער ערנסט גענומען. און כאַטש ער האָט קיין פליג אויף דער וואנט נישט געטשעפעט האָט ער דאָך געהאַט אַנטאַגאַניסטן. מען האָט געהאַלטן, אז זיין שייִן־רעדעריי איז פארפירעריש, נישט צוגעפאַסט צום טויט־ערנסט פון פארטיי־אַרבעט. דאָס לעבעדיקע וואָרט האָט מען אים נאטירלעך נישט געקענט באַגרעניצן, ער האָט צו פאראנטוואָרטלעכע פאַסטנס געהאַט אין דער פארטיי און ער האָט זיי צו גוט אויסגעפירט, אז מען זאָל קענען האָבן א טענה

צו אים. אָבער דאָס געשריבענע וואָרט זיינס האָט מען שוין אביסל באַגרע-
ניצט. פון אזא לאַנגיעריקן פּראָפעסיאָנעלן טוער האָט מען דערוואַרט וואָס
מער ציפּערן אין די אַרטיקלען און ביי אים זענען געוועזן באַמבאָסטישע פּראָזן.
פון צייט צו צייט פּלעגט ער אפילו שרייבן א מין פּאַעזיע אין פּראָזע. און ווער
האָט עס געקענט דערוואַרטן, אן גראַד אין די, לפנים שוימיקע, רייז זיינע איז
דווקא דאָ מער טויט-ערנסט ווי אין די סאַמע טויט-ערנסטע אַרבעטן פון די
אַנדערע פּאַרטיי פירער. אַגב — האָט ער, שוין שיר נישט אויף דער שוועל
פון טויט, פאַראייביקט זיין נאָמען אלס פּראָפעסיאָנעלער טוער אין דריטן
באַנד „יידן“ פון דער יידישער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע מיט אן אַרטיקל
וועגן דער יידישער פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג אין פּוילן.

עס דערמאָנט זיך אן אומוויכטיקע שטילע סצענע פון די ערשטע צוואַנ-
ציקער יאָרן. זי איז צופּעליק שטעקן געבליבן אין זכרון. איך זיך ביי א
טישל אין ליטעראַטור-פאַריין מיט דעם בונדישן פירער-וועטעראַן און גרויסן
תלמיד-חכם א. ליטוואַק. אין ראָם פון דער גרויסער, אייביק אָפּענער טיר
צווישן גרויסן און קליינעם זאל פון קלוב באַווייזט זיך אַרטור. שלאַנק,
מיטלהויך, אין אן עלעגאַנטן הערבסטמאַנטל, א פאַרביק, צום קאַליר פון
מאַנטל צוגעפאַסט, האַלזטוך ארום האַלז, דאָס פנים צעשמייכלט; די, פון דער
נאַטור אייביק קאַרבירטע, בראַנז-בלאַנדע האָר צעגלאַנצט, דאָס גאַנצע אָפּענע,
אַרישע, גיכער פּוילישע ווי יידישע, פנים גרייט אַלעמען צו גריסן, די גרינ-
לעכע אויגן פאַלן נאַטירלעך אין דער ערשטער רייע אויף ליטוואַק און גריסן
אים. ליטוואַק ענפּערט קוים, ווענדט זיך אָפּ און גיט א ברום צו מיר: — כ'האַב
פיינט די טשאַפּלין-וואַנסעלעך זיינע. כ'האַב פיינט קראַסאַוועס . . . צוליב
עפּיס א סיבה האָט זיך ליטוואַק גראַד אַנגעזעצט אויף אַרטורן, אויף זיין אופן
רעדן צו מאַסן, זיין אופן שרייבן, די סיבה בין איך קיינמאַל נישט דערגאַנגען.
ליטוואַק האָט געגאַלטן פאַר א גרויסן מענשן-קענער — און אויף אַרטורס גורל
אין דער פּאַרטיי איז עס אויסגעפאַלן צו זיין די אויסנאַם, וואָס האָט די רעגל
געדאַרפּט באַשטעטיקן . . .

נאָך יאָרן נישט זען זיך איז עס מיר — בשעת מיין פאַרבייפאַרן פון
מעקסיקע קיין קאַנאַדע אין פּרילינג 1941 — באַשערט געוועזן אין ניו יאָרק
צו געניסן נאָך א פּערטל שעה פון אַרטורס ליבע צו יידישע דיכטער. שטאַט
וואָס די פּערטל שעה זען זיך האָט געדאַרפּט אויסגעפילט זיין מיט מיין באַ-
וונדערונג פון זיינע העלדישע מעשים אין וואַרשע, זיין העלדיש אַנטלויפן —
ממש פאַר די אויגן פון די נאַציס, האָט ער די גאַנצע צייט אויסגעפילט מיט
רעדן וועגן מיר. דערזעלבער אַרטור ווי אין וואַרשע אַמאַל. און דאָ האָט מען
שוין נישט מער געקענט חושד זיין, נישט איראַניע און אוודאי נישט חניפּה.
און באלד נאָך דער באַגעעניש א פּאַר זייער האַפּערדיקע בריוו אַרטורס

מכוח אָרגאניזירן יידישן ביכער־פארקויף איבער גאנץ אמעריקע. נאָר איידער וואָס ווען איז ער שוין געוועזן אין לאַנדאָן. וואָלט ליטוואַק געלעבט — וואָלט ער אפשר געוועזן קעגן דעם באשטימען אים אויף אזא פאראנטוואָרטלעכן פאָסטן, ווייל אויך ער וואָלט נישט אין ווייטסטן חלום געאנט, אז אַרטור וועט זיך אויף דעם פאָסטן אריינשרייבן, ברענגענדיק דעם גרעסטן קרבן, נישט נאָר אין דער געשיכטע פון בונד, נאָר פון גאנצן יידישן פאָלק אין דער סאמע טראַגישסטער זעה פון דער יידישער געשיכטע.

מיר אלע שרייבן און רעדן באשולדיקונגס־ווערטער כלפי חוץ און כלפי פנים. אָבער מיר שרייבן מיט טינט און לייגן זיך שפעטער שלאָפן אין בעט. אַרטור אָבער האָט געשריבן מיט בלוט און האָט זיך אליין געלייגט אין קבר אריין. זאָלן א פאָר פון די לעצטע ווערטער זיינע אויך דאָ געהערט ווערן; די פאראנטוואָרטלעכקייט פארן פארברעכן פון אויסמאָרדן די גאנצע יידישע באַ־פעלקערונג אין פוילן פאלט אין דער ערשטער רייע אויף די מערדער גופא. אָבער אומדירעקט באַלאַסטעט די דאָזיקע אחריות אויך די גאנצע מענשהייט, די פעלקער און די רעגירונגען פון די אליאירטע מלזכות . . . מיט מיין טויט וויל איך אויסדריקן דעם שטארקסטן פראָטעסט קעגן דער פאסיווקייט . . . ווייל איך האָב נישט געקאָנט גאָרנישט טון בעת מיין לעבן, וועל איך אפשר מיט מיין טויט מיטהעלפן . . .

ווער וואָלט זיך געגלויבט, אז אַט דער עניוּתדיקער אַרטור וועט סוף כל סוף אויפהויבן זיין שייך, אָפן פנים הויך, הויך, העכער איבער אונז אלעמען. ווער וואָלט געאנט אז ער נעמט זיין אמאָליקע מליצה אזוי הערליך און אזוי הייליק ערנסט.

ד.ר. משה זילבערפארב

1876 ראווניע, אייראָפּעישע רייזעס, געוועזענער מיניסטער
פאר יידישע ענינים אין אוקראינע. געשטאָרבן ווארשע
.1934.

א ייד א הדרת־פנים — כאַטש אָן א באַרד, בלויז מיט וואַנצעס. זיל־
בערפארב דער נאָמען און זילבערפארביק דער שיינער קאָפּ. די יוגנטלעכע
טשוּפרינע. זילבערפארב איז קיין שרייבער אין אייגנטליכן זינען פון דעם
וואָרט נישט געוועזן, ער איז געוועזן א כלל־טוער. א געבוירענער כלל־טוער.
זיין קאריערע האָט זיך אָנגעהויבן העט־ווייט, נאָך אין די סטודענטן־יאָרן זיינע.
דעמאָלט איז אין בערלין פאָרגעקומען עפיס אן ענין מיטן א רוסישן סטודענט,
וואָס גאנץ אייראָפּע האָט מיט דעם ענין געהאט צו טון. דאָס איז נאטירלעך
א פאָליטישער ענין געוועזן. עס האָט זיך געהאנדלט וועגן אזילרעכט. דער
דעמאָלט אין אייראָפּע בארימט געוואָרענער סטודענט איז געוועזן זיל־
בערפארב, וואָס איז ארום יענער צייט געוועזן פארמשפט צום טויט. — זיין
קאריערע איז געוועזן א פאָליטישע, אָבער ווי יעדער פאָליטיקער־עסטעט
(דערפון איז געדוונגען, אז עס זענען פארהאנען פאָליטיקער, וואָס האָבן
מיט דער עסטעטיק קיין שום שייכות נישט) האָט ער זיך ליב געהאט צו מישן
אין ענינים פון דער שיינער ליטעראטור. אין טיפן תוך פון זיין נשמה האָט
ער מסתמא געטראכט, אז די פאָליטיק איז נאָר זיין באשעפטיקונג פאר דער
צייט, ווען ער איז פריי פון זיין ליטערארישער ארבעט. אין דער ליטערארישער
וועלט מיט וועלכער זילבערפארב האָט זיך געחברט, האָט מען געטראכט
פונקט פארקערט. זילבערפארב האָט איבערגעלאָזן נאָך זיך עטלעכע בענדער
פון זיינע שריפטן, וואָס זענען אויך פיעטעטפול נאָך זיין טויט ארויסגעגעבן
געוואָרן. דאָס זענען אָבער לרוב עקאָנאָמישע סטודיעס, צייטארטיקלען און
געלעגנטלעכע ליטערארישע אָפּשאצונגען. גערן פלעגט מען צוציען זילבער־
פארבן צו ליטערארישע רעדאקציעס, ער איז געוועזן באטייליקט אין דער
רעדאקציע פון דער „ביכער־וועלט“ און דער „יידישער קולטור“ אין ווארשע,
האָט אויך אלעמאָל פארנומען אן אָרט אין די פארוואלטונגס־אָרגאנען פון
דעם ווארשעווער יידישן ליטעראטן־פאריין. יאָרן־לאנג איז ער געוועזן איינער
פון די דריי ערן־ריכטער פון דער דערמאָנטער געזעלשאפט. און פאר דעם
אמט האָט ער זיך געפאסט צום בעסטן.

פלעגט ער זיך באווייזן אויף דעם חברים־געריכט, און טאקע אלעמאָל
זייער פינקטלעך, ווי עס פאסט פאר א געריכט איז כאַטש „שטיי אויף — דאָס

געריכט גייט". . . ער האָט אַט די געריכטן גענומען זייער ערנסט. ער האָט בכלל אלץ גענומען זייער ערנסט. געוועזן ביז, אויב חברים האָבן נישט צו ערנסט גענומען די געריכטן. מען קען זאָגן, אז ער האָט זיך אויסגעלעבט אין זיי. זיין מיניסטאַרן-שטעלע אין אוקראינע האָט צו לאנג נישט געדויערט. אָט פון אסתר-תענית ביז פורים, ווי בכלל די רעגירונגען אין יענער אוקרא-נישער כאַס-צייט, אָבער ער האָט גערן גערעדט וועגן דעם, ער איז אפשר געוועזן דער אינציקער פון די דעמאָליטיקע ייזישע מיניסטאַרן, וואָס האָט דעם ענין זייער ערנסט גענומען און איז אויך ערנסט גענומען געוואָרן פון אנדערע.

האָט ער זיך ערגעץ באוויזן אין א געזעלשאַפט, אָדער אויף א יצונג איז שוין זילבערפארב נאטירלעך געוואָרן דער פאַרזיצער. עס איז גאַר אומדענק-באר געוועזן אויסצוקלויבן עמיצן אנדערש פאר פאַרזיצער אין זיין אַג-וועזנהייט. עס איז נישט בלויז געוועזן א פראגע פון הדרת-פנים, עס איז אויך געוועזן א פראגע פון טאקט און פון קענען די מלאכה צו זיין א פאַרזיצער. איז דאָך שוין נאטירלעך, אז דר. משה זילבערפארב איז אויך געוועזן דער פאַר-זיצער פון דער קולטור-ליגע אין ווארשע. דערזעלבער קולטור-ליגע, וואָס איטשע מאיר ווייסענבערג האָט אזוי באקעמפט צוליב דעם, וואָס אין זיינע אויגן האָט זי אויסגעזען ווי א נעסט פון ליטוואקעס און א נעסט פון ליטוואקעס איז פאר אים געוועזן ערגער ווי א נעסט פון שטעכבינען, וואָס גיבן קיין האַניג. האָט מען שוין געדארפט זען די סצענע וויאזוי ווייסענבערג האָט אמאָל אויף א יצונג געמאכט א פאַרשלאג, אז די קולטור-ליגע-פארוואלטונג זאָל ארויסווארפן דריי פערטל ליטוואקעס און ארייננעמען אויף זייער אָרט פוילישע. זילבערפארב האָט אזוי א קוק געטון איבער די ברילן אריבער אויף ווייסענבערג, אז ווייסענבערג האָט אזש אַנגעהויבן טאַפלט שטאַרקער צו שטאַמלען: „אין אויב נישט וועל יאך גאין“, האָט ער געזאָגט. „מיר קענען אייך נאָר ווינשן א גוטע נאכט“ — האָט געענפערט זילבערפארב. ער האָט געהאט געזעלשאַפטלעכן מוט.

זילבערפארב איז געוועזן יאָרן לאנג דירעקטאָר פון „אַרט“ אין פוילן. א דאנק אים איז די אינסטיטוציע געוועזן דורכאויס יידיש אין לשון און דורכ-אויס אייראָפּעיִש אין אויסזען און אַנווען. א געבוירענער דירעקטאָר, מיניסטער, פרעזידענט — און נישט בלויז צוליבן הדרת פנים.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך זילבערפארבן געזען א האלב געלעמטן, מיט אן ארויסגענומען אויג אויף דעם שווער-קראַנקען-בעט אין אטוואַק אין יאָר 1933. דאָס אלץ זענען געוועזן נאַכווייען פון א האַרץ-אַטאַקע. און אפילו

נאָך אין אזא צושטאנד האָט ער זיך געהאלטן ווירדיק און אוועקגעמאכט מיט דער האנט אָט די אלע קלייניקייטן. דער עיקר גערעדט וועגן געזעלשאפטלעכע און ליטערארישע ענינים. — קורץ נאָך זיין טויט איז געשטאַרבן זיין פרוי, וואָס איז געוועזן נישט ווייניקער לעידי ווי איר מאן א דזשענטלמען.

1939

ז ר ו ב ב ל

1886 אין פּאָלטאווע, געזעסן אין צענדלינקער טורמעס, געוווינט אין צענדלינקער שטעט אין מזרח און מערב פון אייראָפּע. כסדר גערייזט איבער אייראָפּע און אמעריקע און נאָענטן מזרח, צום לענגסטן געוווינט שטענדיק אין וואַרשע און שוין יאָרן אין ארץ ישראל.

נאטירלעך הייסט זרובבל נישט זרובבל, ער הייסט יעקב וויטקין און „זרובבל“ איז זיין פּסעוּדאָנים. פּסעוּדאָנימען זענען ווי כאפּשטייגלעך, זיי לאָקן, מען כאפּט זיך אין זיי אריין, טראכט נישט בשעת מעשה וועגן א וועג אויף צוריק און אז מען וויל שוין צוריק ארויס, איז קיין טירל נישטאָ. מען מוז שוין בלייבן. אונזער זרובבל — נישט דער, וואָס האָט געלעבט מיט דריטהאלבן טויזנט יאָרן צוריק און האָט אונז אויסגעבויט דעם צווייטן בית המקדש — איז זייער א פאטעטישער מענש, פאטעטיש אין אויסזען און זייער פאטעטיש אין דענקען און זיין ביאָגראפיע איז אויך זייער פאטעטיש, ער איז אמאָל אין קאָנטור-מאציאם פון די טערקן אזש פארמשפט געוואָרן צום טויט — אָבער רופן זיך אזש זרובבל, דאָס איז אפילו פאר אונזער זרובבל צופיל. אָבער פּסעוּדאָנימען זענען ווי כאפּשטייגלעך און מען פאלט אין זיי אריין לרוב, ווען מען איז נאָך יונג און האָט נישט קיין דערפארונג.

אזוי איז ער א מילדער, אונזער זרובבל, האָט געפירט א לייטישע היים — זיין ווייב פרידא איז צופעליק געוועזן ביים אויסברוך פון צווייטן וועלט-קריג אין ווארשע און האָט אָנגעשריבן דעם סאמע ערשטן באריכט וועגן יענע אולטרא-טראגישע טעג — האָט געהאט צוויי קינדער, די טאכטער, געדענק איך, הייסט אויך פאטעטיש: מאיא — אָבער זייער שטרענג איז זרובבל אלעמאָל געוועזן ווען עס איז געקומען צו פארטייאישע ענינים. א לינקער פועלי ציון איז זרובבל ממש פון זיין געבורט אָן און ער האָט זיך קיינמאָל נישט קיין וואקל געטון אויף אַט דעם וועג, גלייך גייט ער אזוי ווי א פייל אויסן בויגן ארויס. אזוי האָט ער הומאָר, איז זייער פּאָלקסטימלעך, נאָר אז עס קומט צו פארטייאישע ענינים פארלירט ער יעדע שפור פון הומאָר, קערט זיך ממש אום צו יענער צייט, ווען די באשעפענישן פון דער ערד האָבן נאָך נישט געלאכט . . . לויט זיין שטרענגקייט אין פארטיי-ענינים וואָלט אים גיכער געפאסט דער פּסעוּדאָנים נחמיה — אויב ער האָט שוין דווקא געמוזט שעפן זיין פארטיי און ליטעראטור-נאָמען פון יענער ווידער-אויפבויר-תקופה.

כאָטש ער שטאמט פון כלי קודש איז אָבער זרובבל אליין געוועזן זייער אסך יאָרן א פּראָסטער בעל מלאכה, א סטאָליאר, און ער איז זייער שטאָלק

דערמיט, ווארום נישט קיין סך יידישע ארבעטער-פירער קענען זיך בארימען מיט אזא מין ייחוס. גיכער שוין מיט סמיכות אויף רבנות. די לאנגע יאָרן פון פיזישער ארבעט זעען זיך אָן אין זרובבלען, ער איז א היכער און א געזונטער, א קיילעכדיק און א שיינ פנים, אלץ פארקייילעכדיקט, אפילו דער אַפּטער שמייכל אין די גוטמוטיקע און גרויסע יידיש-אוקראינישע אויגן, די לענגלעכע האָר פארקעמט ארויף ווי א צעעפנטער פעכער און די באָרד צעקעמט ברייט, ווידער א פעכער. אמאָל איז דאָס געוועזן א קויל-שוואַרץ הדרת-פנים און שפע-טער איז דאָס געוואָרן א שניי-ווייס הדרת פנים, ער איז צו פרי ווייס געוואָרן, הפנים, אז טויט-אורטיילן, אפילו אין דער אַפּוועזנהייט, יאָרן פון תפסות, צענדלינקער יאָרן ווו גענעכטיקט — נישט געטאָגט, גייען איינעם נאָך, כאַטש מען זעט עס נישט פון דרויסן, עס ארבעט אינעווייניק, בויערט די נשמה, קומט צו חלום, מאכט איינעם פרי גרוי ווי א טויב . . .

כאָטש אליין א דורכאויס רוסישער ייד, האָט זרובבל צופעליק א גאנץ גרויסע באדייטונג אין דער יידישער ליטעראטור אין גאליציע. ער האָט דאָרט אין יאָר 1909 רעדאגירט די ערשטע מאָדערנע ליטערארישע זאמלונג „יוגנט“. דאָרט האָבן זיך צום ערשטן מאָל געדרוקט דוד קעניגסבערגס סאַנעטן, וואָס זענען געוועזן א דרייפאכע אנטפלעקונג יעמאָלט. דער נאָמען פון א נייעס, געשווירענעם טאלענט, דאָס ערשטע מאָל סאַנעטן — און וואָס פאר א קלאסי-שע סאַנעטן — אין דער יידישער ליריק און דערצו די טעמעס זייערע — יעזוס קריסטוס. דאָס קליינע ביכעלע „יוגנט“ מיט די גרינע טעוועלעך איז געוועזן דאָס גרינע בלאט נאָכן מבול פון השכלה און אסימילאציע אין גאליציע און גראד זרובבל האָט דאָ געשפילט די ראָל פון דער טויב, און אז איך באנוץ שוין אויף זרובבלען די מעטאפאָר „טויב“, וואָס פאסט זיך זייער נישט צו א שווערן און הויכן ייד, מעג איך שוין דערציילן א שטעכווערטל, מיט וועלכן שמואל יעקב אימבער פלעגט כסדר רייצן זרובבלען. (זרובבל, לויט דער ענדונג פון וואָרט, קלינגט אין יידיש ווי א דעמינוטיוו) — אזא ייד ווי איר, פלעגט אימבער טענהן, האָט נישט געדארפט הייסן „זרובאוול“, איך וואָלט גיכער געפאסט צו הייסן גאנץ פשוט „זרובאווי“.

נישט נאָר דער אידעאישער פירער פון זיין פארטיי איז זרובבל געוועזן אין פוילן, נאָר אויך דער אויסערלעכער שטאַלץ — אוויצוואָגן. יעדע פארטיי האָט זיך געהאט אין פוילן איר הדרת פנים, אָבער צו די פועלי ציון האָט זיך קיינער נישט געקענט פארגלייכן אין דעם זינען. כאַטש די פארטיי איז געוועזן נישט די סאמע גרעסטע, האָט זי אָבער צוליב זרובבלען אויסגעזען צו זיין די שענסטע. און ווי שווער עס איז אויסגעקומען צו בויען א פארטיי אין פוילן צווישן יידן אויסזען האָט ער אויסגעזען ווי א לייב, אָבער די ארבעט האָט ער געטון פון א מוראשקע ממש. טאָג און נאכט אין באנען און אויף דרא-

בינאָסטע וועגעלעך אויף צעטרייסלטע וועגן פון איין שטעטלן אין אנדערן אריין, און אומעטום די זעלבע זיצונגען אין צעבראָכענע, פייכטע, קליינשטעטל-דיקע שטיבלעך, און אומעטום די זעלבע פייערלעשער-סטאָדעלעס אלס פאָר-לעזונגס-זאלן און אומעטום די זעלבע פוילישע פאָליציאנטן „א פאשפאָרט יעסט?“ — אין סאמע מיטן לעקציע, ווען זרובבל האָט אזוי שוין און לאַגיש און פאטעטיש צוגעפירט אין זיין רעדע דעם מאַמענט פון דער דערוואַכונג פון נייע, קינסטלעריש-שעפּערישע כוחות אין יידישן מאסן-לעבן. . . ווי אָפט פלעגן מיר זיך באגעגענען אויף וואקסאלן און אפילו אין פארביילויפנדיקע צוגן האָב איך אָפט געזען א בליץ פון זרובבלס באַרד. — איי, ווי גערן זרובבל וואָלט שוין געוואָלט דעמאָלט, אז די סאָציאלע רעוואָלוציע זאָל שוין זיין פארביי און ער זאָל זיך שוין אינגאנצן קענען אָפגעבן מיט זיינע ליטערארישע ארטיקלען און זיינע שיינע געביידעס, מיט שיינע משלים ווי מיט אַרנאמענטן פארצירטע, און זייער לאַגיש אויסגעבויטע רעדעס. זרובבל האָט זיך נישט געדארפט ערשט צעווייגן צו א רעדע, ער איז זוי אן אַקראָבאט אויף א טראַפעז אריינגעשפרונגען אין זיינע רעדעס באלד א צעווייגטער און אָט אזוי פלעגט ער אָפט זיך און זיין פובליקום האלטן אין שפאנונג דריי שעה.

א. ליטוואק

1874 אין ווילנע, אסך מאָל ארעסטירט, פארשיקט אין סי-
ביר, געוויינט אין צענדלינקער שטעט אין רוסלאנד און
פוילן, רייזעט אין מערב־איראָפּע, 1914 צום ערשטן מאָל,
1925 דעפיניטיוו אין אמעריקע, געשטאָרבן אין ניו־יאָרק
1932.

געהייסן האָט ער חיים יעקב העלפאנד אויף אן אמת און געוועזן א זון
פון א פּראָסטן בעל עגלה, אָבער א ווילנער בעל עגלה איז נאטירלעך א למדן,
צענדלינקער פּסעוּדאָנימען האָט ער גענוצט און דער פּסעוּדאָנים „א. ליטוואַק“
האָט זיך נאָר דערפאַר אזוי צוגעקלעפט צו אים, ווייל ער איז געוועזן אזוי
צוגעפּאסט פאַר אים. ליטוואַק איז געוועזן איינער פון די געבילדעטסטע,
סאי אין יידישע און סאי אין וועלטלעכע דיסציפלינען, יידישע שרייבער און
ארבעטער־פירער, און אז מען האָט געהערט, אז ער איז א זון פון א בעל
עגלה איז געוועזן א חידוש אין ערשטן מאָמענט. אָבער ליטוואַק איז בלי שום
ספק געוועזן אן אייניקל פון איינעם פון יענע 333 — שלג — אויסנווייניק־
קענערס פון תלמוד, וואָס זייער רשימה איז צוגעשטעלט געוואָרן דעם וועד
ארבע ארצות אין פוילן מיט א פּאָר הונדערט יאָרן צוריק, ווען יענער האָט
זיך אָפּגעזאָגט אריינצונעמען די קהילה ווילנע מחמת זיי זענען עמי הארצים...
אפשר שטאמט בכלל פון יענער צייט דער וויסנדרשט ביי די ליטוואַקעס, אָט
דער וויסנדרשט, וואָס איז אין דער דריטער פּאָטענץ געוועזן קאָנדענסירט
אין ליטוואַקן. ער איז געוועזן זייער אן ערלעכער, די ערלעכקייט אליין,
און אז מען האָט אים צופעליק עפיס א פרעג געטון וועגן אן ענין און ער האָט
נישט געוואָסט, האָט ער עס מיט זייער אסך ווייטיק צוגעגעבן, דו האָסט די
פראגע געשטעלט צופעליק און באלד פארגעסן, דער ענין איז פאר דיר נישט
וויכטיק געוועזן. אָבער ליטוואַק האָט דעם ענין זייער ערנסט גענומען און אויף
צו מאַרגנס, ווען דיך האָט דיין פראגע שוין מער אבסאָלוט נישט אינטער־
סירט, האָט ער דיר געבראכט א גאנצן וויסנשאפטלעכן טראקטאט און אלץ
פון אויסנווייניק, ווייל דער זכרון האָט געארבעט ביי ליטוואַקן פרעציו ווי א
רעכ־מאשין, ווי א „שטשאַט“.

א פול פנים, און בכלל מיט א טענדענץ צו פעטלייביקייט, אפשר
דערפאר ווייל ער איז געוועזן א לאַמער און האָט נישט געקענט אסך ארומגיין,
האָט ליטוואַק געהאט, א רויטלעך פנים מיט רויטע אָדערלעך, אזא פנים
איז כאַראַקטעריסטיש פאר בעל עגלה'ס, וואָס זיצן כסדר אויף דער זון, אויפן
ויינט און אויפן רעגן, אפשר האָט ער עס פון טאטן געירשנט, אן אויסדרוקספול

פנים. א נאָז, וואָס האָט ליב אסך נייעס זיך צו דערוויסן, און ליפן וואָס האָבן זייער ליב צו רעדן און זאָגן זיך נישט אָפּ פון א געשמאק מאכל, און אויף די גוטמוטיקע אויגן — ברילן, נאַטירלעך. הונדערטער טויזנטער בלעטלעך און בלעטער און גמרה-בלאטן זענען זיי דאָך דורכגעלאָפן, און צעצויגענע אויערן, כאַראַקטעריסטיש פאַר דיקטאַטאָרישע נאַטורן אָדער גרויסע אידע-אליסטן, ליטוואַקס איז געוועזן פון צווייטן מין. און אויף זיין פנים איז אייביק געוועזן עפּיס אזא מין שמייכל, וואָס קיינער אין אונזער קרייז, אפילו די בעסטע אימיטאַטאָרן, אפילו אפרים קאגאַנאָווסקי, האָבן בשום אופן נישט געקענט נאָכמאַכן. עפּיס אזא מין אומבאהאַלפּנקייט איז געוועזן אין דעם שמייכל, און נאיווקייט, און פאַרוורף און חנדלען זיך מיט פאַרצויגענע ליפן. עס האָט געמוזט זיין אין 1924, די וואַרשעווער קולטור-ליגע עפנט פייערלעך א פּאַלקס-אוניווערזיטעט און ליטוואַק גיט די ערשטע לעקציע אין א גרעסערן זאל. א האלבע שעה פאַר דער לעקציע קומט ער אריין זייער א צערודערטער אין פאַרלאַג קולטור-ליגע אויף לעשנע-גאַס און זוכט א ספּע-ציעלן מין גרויען פאַפּיר. ענדלעך געפינט ער דאָס ריכטיקע. ער גייט מיט דעם אריין אין לעצטן חדר פון פאַרלאַג און אין א צען מינוט ארום קומט ער צוריק ארויס זייער פאַרמוטשעט און דער בויגן פון ספּעציעלן גרויען פאַפּיר איז פאַרשווונדן. כאַטש עס האָט עפּיס זייער פאַרדעכטיק געשוּרשעט איצט ארום ליטוואַקן האָבן מיר נישט געוואַגט צו פרעגן. אויף צו מאַרגנס האָט אונז ליטוואַק אויסגעזאָגט דעם סוד: עס איז א האלבע שעה פאַר דער פייערלעכער עפענונג פון דער קולטור-ליגע און ער האָט אנטדעקט דערווייל זייער א פּראָ-זאָישע עפענונג אויף זיינע הויזן, האָט ער די עפענונג אויסגעבעט מיט דעם פאַ-פּיר, קאמופלאזשירט זי און די רעדע איז אדורך בשלום. און — הונדערטער אזעלכע ליטוואַק-אַנעקדאָטן האָבן צירקולירט.

אינימאַל האָט די דערמאָנטע קולטור-ליגע אַרגאַניזירט א ציקל לעקציעס וועגן תלמוד, ליטוואַק — דער לעקטאָר. די גאַס איז שוואַרץ געוועזן, נישט נאָר דער זאל איבערגעפּילט. נאָכן רעפּעראַט האָט ער געענטפּערט אויף פּראַגן און ארויסגעוויזן אזא לומדות, אז די חסידישע יונגע-לייט, וואָס האָבן פאַר-פּילט דאָסמאַל די אוידיטאָריע פּילמער ווי ארבעטער, האָבן געהאַלטן אין איין קנאַקן מיט די פינגער און מאַכן מיט די הענט פאַר התפּעלות: א. א!

ליטוואַק איז געוועזן א שאַרפּער פּאַלעמיסט און פּאַלעמיזירן פּלעגט ער נאָר מיט פאַקטן און רעדן פּלעגט ער מיט גאַנצע, פּערפּעקטע זאַצן ווי גע-שריבן, אַראַטאָרישע שטיק האָט ער נישט גערן געהאַט. און כאַטש אזא שאַרפּער פּאַלעמיסט און לאַגיקער האָט ער זינט יענער מלחמה מער נישט געשפּילט אזא ראַלע אין דער בונדישער פאַרטיי, וועלכער ער איז אייביק געטריי גע-בליבן, ווי אמאַל; האָט ער דעריבער לרוב זיך פאַרנומען מיט טעאַרעטישע

פראגן און מיט קולטור-ארבעט. און שטילערהייט האָט ער די קולטור טאקע ליבער געטהאט ווי די פּאָליטיק. ער וואָלט עס נאטירלעך קינמאַל נישט צוגע-געבן. נאָך ווייניקער וואָלט ער צוגעגעבן, אז ער זינדיקט אמאָל אונטער מיט בעלעטריסטיק. דאָס פלעגט ער אמאָל אָפּדרוקן מיט א פּסעודאָנים בן פּסעודאָ-נים. אָפּגעדרוקט אזא זאך פלעגט ער דעם-יענעם א פּרעג טון צי די דער-ציילונג פון איקס געפעלט. און אז מען האָט געענטפערט, אז נישט, האָט ער א שמיכל געטון מיט זיין שמיכל און עס האָט אים זייער וויי געטון, נאָר ער האָט נישט פארטיידיקט דעם מיסטעריעזן שרייבער.

און פּלאַטקעס האָט ער ליב געהאט, אוי ווי ליב. אפשר דערפאר וויל ער האָט געלעבט אן איינזאם לעבן און פאמיליע-סביבה האָט אים געפעלט. א צייטלאנג איז ער געוועזן פארבונדן מיט דער שוישפילערין סאַניאַ גורסקאַיאַ, דער שפּעטערדיקער פרוי פון חיים ליבערמאַן. אוי, האָט ער ליב געהאט מעשהלעך וועגן פריינט. אזוי פלעגט ער זיך מיט זיין אביסל אומבאהאַלפּענער שווערקיט איבערבויען איבערן טיש צו זיין אין סאמע מיטן פון דער טיש-געזעלשאפט און הערן און הערן און דערציילן און דערציילן. אָבער אָן ביז. עס איז בלויז נייערדיקייט געוועזן, דער בעלעטריסט אין דעם פּאָליטיקער. ער האָט ליב געהאט דאָס מענשלעכע אין ארבעטער און צוליב מענשן-ליבע, יידישער מענשן-ליבע, האָט ער זיין לייב און לעבן און לידן געמקריבט דעם יידישן סאַציאַליזם.

יוסף לעשצינסקי (יוסף כמורנער)

1884 אין א שטעטל, קיעווער גובערניע, רייזעס אין מערב־איראָפּע, זינט 1920 אין וואַרשע, געשטאָרבן אין אַטוואַסק ביי וואַרשע אין יאָר 1935.

א פארטיימענש, אן אויסגעשפראַכענער פארטיימענש, א לאַגיקער, א קעמפער, אַבער באהערשט זיך אלעמאַל ווען די דיסציפלין פון דער פארטיי פאָדערט עס, פונקט אזוי רעגט ער זיך אויף ביזן בייך, ביז דער טיף פון דער נשמה מיט דער גאנצער אייגענער אויפריכטיקייט — ווען די דיסציפלין פון דער פארטיי פאָדערט עס. ער דיסציפלינירט זיך אַבער אזוי לאנג, ווי לאנג ער אליין איז מסכים מיט דער הויפטליניע, ער דיסציפלינירט זיך שוין אַבער גאַרנישט ווען ער אליין האָט זיך דערטראַכט צו עפּיס אנדערש. ער וואַרפט אַבער נישט יינגליש דעם גט פאר די פּיס אַדער גייט גאַר אוועק מיט א קלאַפּ פון דער טיר, אז די ווענט זאָלן ציטערן. ער קעמפט ביזן לעצטן טריבונע־וואַרט, צעקאַ־זיצונגס־וואַרט, ביזן לעצטן פעדערשטריך אין דער פארטיי־זיצונג אַדער גאַר מיט א פארטיי־דיסציפלינאָריש לעגאלער בראַשור. ער לעבט כמעט אסקעטיש, נישט ווייל די פארטיי פאָדערט עס, נאָר ווייל די אייגענע עטישע דיסציפלין זיינע פאָדערט עס. ער פאָדערט פון אנדערע אויך די זעלבע אליין־דיסציפלין. ער איז אין תוך גוטמוטיק און זייער א צאַרטער פאמיליע־מענש, אַבער זעלטן פארברענגט ער סתם אזוי מיט זיינע גוטע פריינט, זעלטן גיט ער זיך סתם אזוי אַפּ מיט זיין משפּחה. ער כאַפט אמאַל אַריין א שאַך, אַבער דאָס איז נישט צוליב נחת, אַדער גאַר צייט־פארברענגען ווייל צייט האָט ער זייער, זייער ווייניק, אסך ווייניקער ווי אנדערע מענשן. ער שפּילט שאַך — אַט אזוי ווי מען שאַרפט פון צייט צו צייט איבער אן אינסטרומענט, דעם אינסטרומענט מענט פון זיין לאַגישן שכל. און ער נוצט אים אסך, פאַלעמיזירט כסדר און כסדר. דאָ פאַלעמיזירט ער כלפי פנים אין דער פארטיי און דאָ כלפי חוץ מיט די שונאים און די קעגנער פון דער פארטיי, דעם „בונד“.

אן אידעאלער פארטיי־מענש. מעגלעך, אז פון אזעלכע מענשן קומען נישט די גליק־ברענגער פון דער מענשהייט, מעגלעך, אז אויך נישט די פירער פון דער מענשהייט — אַבער די פירער פון די פארטייען געוויס. און פירער אין א גאַר גרויסן פארנעם. כאַטש יוסף לעשצינסקי איז קיינמאַל נישט געוואָרן קיין פארטיי־פירער אין גרעסטן פארנעם. ער האָט אלעמאַל געדענקט, גע־גריבלט, ווייטער אוועקגעדענקט פון דאָגמען פון דער פארטיי און דערפאר איז ער אלעמאַל און אין יעדער פארטיי געוועזן אין דער מינדערהייט און אין דער

אָפּאָזיציע — איז ער שוין ממליא קיינמאָל נישט אריין צווישן די גאנץ גרויסע פארטיי-פירער.

נאטירלעך באנוצט זיך א פארטיי-מענש מיט זייער אסך פסעוודאנימען, אמאָל כאראקטעריסטישע און אמאָל צופעליקע און יוסף לעשצינסקי האָט צווישן די צענדלינקער פסעוודאנימען זיינע זיך באנוצט מיט דעם פסעוודא-נים „כמורנער“, טייטש: דער וואָלקנדיקער, דער פארוואַלקנטער, דער פאר-פינסטערטער. און גראד דער פסעוודאנים זיינער האָט זיך שטארק אָנגענומען, ער אליין האָט אים ליב געהאט און די מענשן ארום אים האָבן דעם נאָמען ליב געהאט. איז ער טאקע געוועזן אסך מער פאָפולער מיט אָט דעם פסעוודא-נים ווי מיט זיין ריכטיקן נאָמען, מיט וועלכן ער האָט זיך היפש באנוצט ביים אונטערשרייבן זיינע שריפטן.

ער איז נישט געוועזן א לויפער פון איין פארטיי אין דער אנדערער, יוסף כמורנער, כאָטש געביטן האָט ער זיי אָפט. צוערשט א ציוניסט, שפעטער אן „עסעסאָוויעץ“, ציוניסט-טעריטאָריאליסט-סאָציאליסט, שפעטער „בונד-דאָוויעץ“ — און צום סוף לינקער בונדאָוויעץ, א פראַקציע אין דער בונדישער פאַרטיי פון פוילן, וואָס ער אליין האָט געשאפן און אָנגעפירט ביזן סוף, וואָס איז געקומען זייער פרי — צו די איין און פופציק פון זיין לעבן, ער איז א לונגען-קראַנקער געוועזן. אָט איז ער: מיטלווקסיק, אלעמאָל זייער מאַגער, האָט נישט די פולע באוועגונגס-קראַפט אין זיין רעכטן אָרעם און מען מוז אים אָפט העלפן ביים אַנטון דעם מאנטל. א בלאס-געל פנים, זייער אויס-דרוקספולע קראַ-שוואַרצע אויגן, אביסל שוואַרץ-גלאַנציקע האַר ארום די ראַנדן פון גלאַנציקן שאַרבן, א פאַנקיש פאַריסענע נאָז, געשוירענע וואַנסעס, און רעדט מיטן גאַנצן האַרץ, כאָטש ער טומלט קיינמאָל נישט, און ער הוסט און הוסט אָן אויפהער מיט די פולע לונגען, מיטן גאַנצן וועזן, הוסט ממש אָן איבערייס, אָפט געלינגט עס אים קוים, קוים א וואָרט אריינצוואַרפן צווישן דעם אומאויפהערלעכן הוסטן.

און ער ווינט אין א שטוב ביי יענעם אויף דער קארמעליצקע-גאס אין וואַרשע, און די שטוב איז פול מיט ביכער און פרעמדע מעבל און לעשצינסקי זיצט שטענדיק ביי זיין אַרבעטס-טיש, לעזט און פאַרצייכנט און צייכנט ביי די ראַנדן פון די ביכער אָדער שרייבט — און הוסט און הוסט אָן אויפהער. זיין נחת איז זיין איינציקע טאַכטער, „גאַלאַטשקע“ רופן מען זי. אָפט ברעכט ער די פאַרטיי דיסציפלין . . . און רעדט מיט א פריינט פול מיט ליבשאפט וועגן זיין גאַלאַטשקען. זי איז זייער געראַטן בכלל און זייער געראַטן אין פאַטער. אן אינטערעסאַנטע שיינקייט, און גאַלאַטשקע האָט ליב דעם טאַטן און וויל שטארק גיין אין זיינע דרכים און איבערנעמען זיך מיט זיינע פאַר-טייאישע דאָגמען. זי איז זייער מוזיקאליש און זי האָט ליב צו טאַנצן אפילו

מיט קאסטאניעטן, זי זעט אויס זייער שפאניש, דער פּאָטער האָט נחת אָבער נאָך מער ליידיט ער. זי חברט זיך מיט א פּאָר גבירישע קינדער און איינ-מאָל אין א סדר-נאכט — נאָך אלס קינד — קומט זי צו לויפן אהיים. אין דער היים איז ניכטערנע, כמורנע וואָך. דער פּאָטער זיצט און שרייבט ביים איינזאמען לאַמפּ, די מאמע פּאָרעט זיך ניכטערן אין קיך — און גאלאָטשקע צעוויינט זיך שטארק; זי וויל א יום-טוב, א סדר, פונקט ווי אנדערע יידישע קינדער . . . דער פּאָטער איז שפראכלאָז, אלע זיינע פּרינציפן זיינען מאכט-לאָז, דאָס קינד וועט זיי נישט באגרייפן, ער פארהוסט זיך נאָך שארקער, די טאַכטער האָט זיך שוין אויסגעוויינט, גייט צו צום געליבטן טאטן און קושט אים, אָבער די פארצווייפלונג איבער דעם, וואָס איז ערשט פּאָרגעקומען וועט זי שוין נישט ארויסקושן פון אים. אין 1934 האָב איך אמאָל געבראכט אין דער „פּאָלקסצייטונג“ אן ארטיקל, ארויסגעזאָגט דאָרט א מיינונג, אז דער בונד זאָל ענדערן זיין שטעלונג צו דער עמיגראציע. צו מײן שטוינונג האָט מען דעם ארטיקל אָנגענומען, אָבער גלייכצייטיק האָט מען מיך איבערגעענטפערט אין די הענט פון יוסף כמורנער, ער זאָל מיר ענפערן. אש און פּאָרך האָט ער פון מיר געמאכט, און רויך און ווינט פון מיינע עמיגראציע-ארגומענטן. איין יאָר שפעטער האָט ער עמיגרירט אין דער אייביקייט אריין. באשערט אים געוועזן נישט צו זען דאָס געטאָ.

1942

ביינ'וש מיכאלעוויטש

1876 — בריסק. פילמאַל פארשיקט אין צארישן רוסלאנד.
זינט 1917 ווארשע, רייזעס איבער אייראָפּע און צפון-
אמעריקע. געשטאַרבן אין ווארשע, אָקטאָבער 1928.

כאַטש א פארטיימענש דורך און דורך, איינער פון די אקטיווסטע פירער פון דער בונדיסטישער פארטיי, אין צארישן רוסלאנד, שפעטער אין דער פוילישער רעפובליק, איז אָבער ביינ'וש מיכאלעוויטש אלעמאַל אויך געבליבן א יידישער ייד דורך און דורך. נישט קיין רעליגיעזער, נאטירלעך, כאַטש לערנען האָט ער געקענט בעסער ווי נישט איין רב.

אלס פארטיימענש איז ביינ'וש מיכאלעוויטש געוועזן אין דער ערשטער רייע טעטיק אלס רעדנער. דאָס איז געוועזן זיין עלעמענט. ער האָט עס ליב גע- האט. אז אסך רעדנער פלעגן ביי א מיטינג זיצן אויף דער עסטראדע און מען האָט געדארפט איבערווארטן די ריי, איז ער געוועזן קענטיק אומגעדולדיק. ער האָט גיריק געווארט אויפן מאַמענט ווען מען וועט אים אויפרופן. און אזוי גיריק האָט אויך געווארט דער עולם. מען האָט אים ליב געהאט צו הערן רעדן. ביי אנדערע רעדנער געדויערט ביז זיי רעדן זיך פונאדער, זיי הויבן אָן לאנגזאם, שטיל, פלאַנטערן אביסל מיט דער צונג, געפינען פאוואַליע די סטעזשקע, די סטעזשקע ברייטערט זיך אויס, ווערט פאוואַליע א דרך המלך. מיכאלעוויטש האָט אלס רעדנער די אלע הכנות נישט געדארפט, ער איז באלד מיטן ערשטן קנאק פון דער צונג אַרויפגעפאַרן אויפן דרך המלך פון זיין רעדע. און גערעדט האָט ער מאַדנע שארף, מיט א מין העלדן־טענאַר און אקצענטירט יערעס וואָרט באזונדער — א הויפטוואָרט, א צייטוואָרט, א הילפסוואָרט אפילו — אלע גלייך. אבסאָלוטע דעמאָקראציע. און די דארע, ווייסע הענט, די הענט פון א מענשן מיט א געבויגענעם רוקן — דאָס האָבן אים איינגעברענגט די תפוסות און פארשיקונגען — פלעגט ער אָפט ביים רעדן פארלייגן אויף הינטן און שפאצירן אהין און אהער אויף דער בינע, אָבער טאקע פון איין עק בינע ביזן אנדערן, און רעדן, רעדן מיט נחת און מיט איבערצייגונג. און עפיס א מאַדנעם דיאלעקט האָט ער זיך אליין געשאפן, עס איז נישט געוועזן קיין ליטוויש — און ער איז געוועזן א ליטוואק — און נישט קיין פויליש־יידיש, ער פלעגט אויסשארפן די ווערטער ביים רעדן, שולע פלעגט ער רופן „שיעל" און דאָס וואָרט האָט ער זייער אָפט באנוצט, ווייל — געטרייער פאַלקסמענש ווי ער איז געוועזן — האָט ער א גרויסן טייל פון זיין טעטיקייט אָפגעגעבן דער יידישער שולבאוועגונג. מאמעל־לשון האָט ער שטארק ליב געהאַט. א סאָציאליסט איז טאקע אן אינטערנאציאָנאל איינ-

געשטעלטער מענש און קיין שאוויניסט איז ביינוש נישט געוועזן, נאָר ער האָט זייער ליב געהאט יידן און יידישקייט און דעם שענסטן אויסדרוק פון פּאַלקס־טימלעכן יידישקייט — דאָס מאמע־לשון.

צו באַגריסן א יידישן שרייבער, וואָס די פאַרטיי פלעגט אים אויפנעמען, איז פאַר מיכאַלעוויטשן געוועזן דער גרעסטער נחת. ליטעראַטור־קריטיק איז נישט געוועזן זיין עלעמענט אלס שרייבער. האָט ער געשריבן וועגן א דיכטער אָדער נאָוועליסט איז דאָס געוועזן ליבעפולע אַגיטאַציע און נישט קיין אַנאַליטישע קריטיק, אַיינמאַל האָב איך אים געהערט באַגריסן שלום אָשן, נאַטירלעך אין די העכסטע טענער: די יידישע „שיעל“ אָן שלום אָשן איז אזוי ווי א פיש אָן וואסער . . . אָבער אין דריי טעג ארום בין איך געוועזן אויף אן אָונט פון א יידישן שרייבער, וואָס האָט אינגאַנצן איין קליין ביכל ארויסגעגעבן, מיכאַלעוויטש באַגריסט — און מיט דעם זעלבן אויפריכטיקן פאַטאָס, מיט די זעלבע שאַרפע חירקן.

א נאָכמיטאָג אין גרויסן קאַמינסקי־טעאַטער. א שול־אונטערנעמונג. נאָך די רעדעס א קליינע דעמאָנסטראַציע פון קינדער פון די שולעס. די קינדער האָבן אַפגעזונגען און אָפגעשפילט און האָבן געמאַכט א מאַרש ארום און ארום זאל און דער מאַרש האָט אויך אַיינגעשלאָסן די בינע. עס מאַרשירן די אַרימסטע פון די אַרימע קינדער פון דער סמאַטשע און פון סטאַווקי און נאָוואָ־ליפּיע און נאָוואָליפּקי און די אַרימסטע פון די אַרימע זענען זויבער אַנגעטון און זיי זינגען גאָר . . . מיכאַלעוויטש איז אזוי באַגייסטערט געוועזן, אז ער האָט ממש נישט געוויסט וואָס צו טון, האָט ער געכאַפט אַיינס פון די קינדער אויף די הענט און מיטמאַרשירט מיט די קינדער ארום און ארום זאל. געוואָרן א קינד פון איבערמוטיקער פרייד, וואָס ער האָט דאָס דערלעבט. אָט אזוי ווי די שולעס וואָלטן נישט געוועזן נאָר אַיין שריט אין דעם שווערן וועג באַרג־ארויף פון יידישן סאָציאַליזם, נאָר ממש די פאַרווירקלעכונג אליין. דער שפּיץ באַרג. דער מאַמענט איז געוועזן אזוי דערהויבנדיק, אז אסך מאמעס אין זאל האָבן ממש אַנגעהויבן צו העשען הויך אויף א קול פאַר פרייד און רירונג.

יאָרן־לאַנג איז מיכאַלעוויטש געוועזן א מיטגליד פון חברים־געריכט אין ליטעראַטור־פאַרין. און ער האָט דאָס ליב געהאַט. ערשטנס צו זיין א ריכטער און אויסצוטיילן גערעכטיקייט. ער פלעגט קומען פינקטלעך צו די זיצונגען, פלעגט פאַרלייגן אונטער זיך א פוס אויפן שטול, א געווינהייט פון מענשן, וואָס זענען לאַנג געזעסן אין טורמעס, דער ווייסער קאַפּ, דאָס בלאַסע, שאַרפע פנים, אלעמאַל יונג און אלט צוגלייך, די גרויסע העלע אויגן הינטער גרויסע דינע גלעזער, דאָס דינע מויל, אלץ איז שטרענג, ריכטערש שטרענג, נאָר די רייד אלעמאַל מילדע. מען דאַרף זיין גערעכט, אָבער מילד און מיכאַלעוויטש איז

אלעמאַל דער סניגור, און נאָך וואָס פאר א סניגור, אָבער בשעת דער באשול-דיקטער איז געזעסן ביים געריכט איז ער געוועזן דער קטיגור, געשפילט א קטיגור . . . די חברישע געריכטן פלעגן אלעמאַל באשטיין פון שרייבער און זשור-נאליסטן פון אלערליי ריכטונגען, אָבער אזעלכע, וואָס שטעלן דעם אבסאָלוטן אמת און די גערעכטיקייט העכער, וואָס קענען פארמשפטן אן אייגענעם חבר, אויב דער אמת פאָדערט. איז דאָס טאקע געוועזן ווי אָנגעמאַסטן צו פארנעמען דעם אמת — פאר מיכאַלעוויטשן.

אז מיכאַלעוויטש איז קראַנק געוואָרן, און ער האָט זיך חדשים-לאַנג געפייניקט אויפן טויטן-בעט. געבליבן א סקעלעט נאָך ביים לעבן, האָט ער מיט אויסערגעוויינטלעכן העלדן-מוט געטראָגן די יסורים און געווארט אויף דער אויספירונג פון משפט. ער האָט זיך נישט גענארט. נאָר עס איז אים באשערט געוועזן ממש מיט די אויגן צו זען די וועלטן-ווייטע ליבע צו אים פון די יידישע מאַסן. פון אלע עקן וועלט זענען טעגלעך געקומען נישט נאָר טעלע-גראַמעס און בריוו, נאָר נאָיווע חברים און סתם פּאַלקס-מענשן פון גאָר דער וועלט האָבן געשיקט אלערליי טייערסטע מעדיצינען. ביינושעס קערפער האָט דאָס נישט געראטעוועט, נאָר זיין נשמה האָט עס געגלעט. אזויפיל ליבע אויף דער וועלט . . . עס וועט נאָך זיין א גוטע, דערלייזטע וועלט. דער מענש איז גוט . . .

נ ח

1872 אין פּאָדברעזע ביי ווילנע. געוווינט אין צענדלינקער שטעט אין אמאָליקן תּחום המושב אין רוסלאַנד. 1895-1900 ארעסט און סיבירישע פארשיקונג. רייזעס אין מערב־איראָפּע. ביז 1917 טוער און אַרגאַניזאַטאָר פון „בונד“ אונטער צענדלינקער דעק־נעמען. זינט דעמאָלט — לעגאַל. אמתער נאַמען: יקותיאל פּאַרטניי. פּאָפּולערסטע פּאַרטיי־פּסעודאָנימען: יוזעף, נח. זינט 1918 לרוב אין וואַרשע. 1939 אוועק פון פּוילן. 1940, איבער סיביר, שטילן אַקעאַן — ניו יאָרק. געשטאַרבן 27טן סעפּ. 1941.

קארל מאַרקס האָט געשטרעבט צו אנטדעקן געזעלשאַפטלעכע מאָגן־געזעצן, אָבער זיגמונד פּרויד האָט אנטדעקט אינדיווידועלע מענשליכע נשמה־געזעצן. די ווידירט מען מאַרקסיסטישע געזעצן — איז דער רעזולטאַט טעאָריעס. מולטיפּליצירט מען פּרוידס געזעצן בלייבן זיי נאָך אלץ געזעצן, אויך אויף קאָלעקטיוון אָנגעווענדט.

זוי אָפט איך טראַכט וועגן דער מערקווירדיקער געשטאַלט נח אָדער יוזעף און איר ראָל אין דער בונדישער פּאַרטיי — מוז איך קומען צום באשלוס, אז מיין פּאַרמולירונג, דאָ אויבן, איז נישט ווייט ממש פון אבסאָ־לוטן אמת.

דאָס אויפבויען די פירער־לעגענדע ארום חבר נחן אין בונד איז זיכער נישט באשלאָסן געוואָרן אויף קיין שום פּאַרטיי־צוזאַמענפּאַר, זי איז געוועזן אין יעדן פּאַרטיי־חבר, טיף אין דער נשמה נאָך פון יענע צייטן אָן ווען משה האָט געפירט די יידן דורך דער מדבר . . .

נח איז בלי ספק געוועזן א מערקווירדיקער מענש, כאַטש אויסערליך ממש דער היפּך פון קאָנספּיראַציע, א געשטאַלט, וואָס וואַרפט זיך מאַמענטאַן אין די אויגן; אינערלעך אָבער א געבוירענער קאָנספּיראַטאָר, דאָס איז ממש גע־וועזן זיין געניאַליטעט. אלס פּאַרטיי־פירער האָט ער געגעבן גענוג שטאַף פאַרן אויפבויען פון דער לעגענדע ארום אים. אודאי, דעם, אין גרונט עניוורתדיקן מענש איז די לעגענדע דערווידער געוועזן — און עס האָט בפירוש נישט געקענט פאַרבייגיין זיין שאַרף אויג און איער פון א קאָנספּיראַטאָר פון יאָר־צענדלינקער, אז א לעגענדע ווערט געווויבן ארום אים. און דאָך האָט ער עס געלאָזט, און געלאָזט האָט ער עס פון אומענדליכער ליבע צו זיין פּאַרטיי, דיסציפּלינירטער ליבע פון א סאָלאַט־יחיד. אלס טיפּער מענשן־קענער האָט

ער געוואוסט, אז עס איז גוט פאר דער פארטיי. און וואָס עס איז גוט פאר דער פארטיי — איז גוט פאר אים אלעמאָל.

א הויכער און מאַגערליכער. אן אָפּן, גרויס, קיילעכדיק פנים און אלץ אין פנים אויפפאלנדיק, די גרויסע אויגן, טונקעלע און מיט שטארצנדיקע, כמעט הענגענדיקע ברעמען. דער אָפענער שטערן, די טונקעלע האָר פאר-קעמט ארויף. די פויעריש-פראַסטע, ברייטלעכע נאָז. די אביסל ארויס-שטארנדיקע קינבאקן. די אביסל גרעסערע, זייער גלייכמעסיקע אויערן, וואָס דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאר פירער-נאטורן. און — זינט איך האָב אים געקענט אין די „לעגאלע“ יאָרן פון זיין לעבן — די גרויסע, געדיכטע, איבערן גאנצן מויל אריבערהענגענדיקע וואַנסעס. נאָך זיין זעכציקסטן לעבנס-יאָר — היפשולעך גרוי. ער רעדט זייער זעלטן און זייער ווייניק. ער ציילט די ווערטער גאנץ באוואוסטזיניק. עפנטליך רעדט ער כמעט קיינמאָל נישט. אָבער, אז ער רעדט יאָ אמאָל ווערט א טויטע שטילקייט, אפילו ווען פיל-טויזנטער מענשן זענען דאָ אין זאל. מען פארהאלט דעם אָטעם ממש — אן אות נישט צו פארלירן. און ווען ער שרייבט — איז א האלב בלעטל. אָבער מען לערנט עס כמעט פון אויסנווייניק, קאָמענטירט יעדע תנועה פון יעדן פסוק. נח האָט גערעדט . . . יוזעף האָט געשריבן . . . ער איז אייביק דאָ אין די לאַקאלן פון דער פארטיי. ער גייט נאָר אויף פארטיי-אונטערנעמונגען. ער איז אלע 24 שעה אין מעת לעת און אלע מעת לעתן פון לעבן אויף דעם פארטיי-פאָסטן. ער איז חוץ דעם א שטוב-זיצער. זיין שטוב איז אביסל פרעמדליך צו זיין ארבעט, זיין פרוי זעט מען זעלטן אין דער פארטיי, זיין טאָכטער — קיינמאָל נישט. זי לעבט אין אן אנדערער וועלט — דער פויליש-סאָציאליסטישער. טוט עס נחן וויי? ער שוויגט וועגן אלץ, וועגן פערזענליכע איבער-לעבונגען — אוודאי. ער איז א פאָלקסטימלעכער מענש, האָט אפילו אסך הומאָר, אָבער די גאנצע יידישע פאָלקס-קולטור גייט אים נאָר אזויפיל אָן אויף וויפיל דאָס אלץ האָט א שייכות צו דער פארטיי. די דיכטער-מיטאר-בעטער פון דער פארטיי-צייטונג האָט ער ליב. צו אלע איבעריקע איז ער שטייניק-גלייכגילטיק.

געדענקט איר דעם תנך? דאָרט איז פירער און ריכטער — סינאָגים. נח איז דער פירער און דער ריכטער פון זיין פארטיי. אָפט קומט מען אין זיין קליין, באזונדער שטיבל אין דער רעדאקציע, אין וועלכן עס שטייט נאָר א גרויסער, נאקעטער שרייב-טיש און א קליין שאַפקעלע, מיט משפטים. מעגן די צדדים ביי דער שוועל פון זיין טיר טומלען, הינטער דער טיר ווערט באלד שטיל און געלאסן און מען ציטערט ממש, ווייל זיין וואָרט איז געזעץ. אוודאי מעג מען אָפּאָרירן, גיין צו די אינסטאנצן פון דער פארטיי, אָבער

די מענשליכע נאטור דארף פירער איבער זיך. מען גיט זיך אונטער. מען האָט אן אויסרייד — יוזעף. מארקס איז גערעכט, אָבער פרויד זאָגט דעם אמת.

כאַטש נח איז שוין זינט 1917 לעגאל אין ווארשע, וויינט אין א לעגאלער דירה אין א פוילישן געגנט, זאָגן צינגער וואָס האָבן ליב א חלצהלע, אז ער גייט אהיים מיט געדרייטע הינטער-וועגעלעך, אז ער שטעלט אויף דעם קאַלנער און רוקט אראָפּ דעם הוט אזוי גיך ער איז אויף דער גאס מחמת דאָס קאַנספּירירן איז ביי אים געוואָרן א צווייטע נאַטור. אָבער דאָס זענען חלצהלעך, און דאָך. עס דערמאָנט זיך: צוליב פּיס א גראַביונגישן באאמטן אין פוילישן פּאָס-אַמט איז ער אין פּאָס פארשריבן שטאַט יקותיאל פּאַרטנײ: „יאָן קושעל-פּאַרטנאָי“. אז איך שרייב פאר אים אמאָל די לעגיטימאציע פון דעם שרייבער-פאריין זאָגט ער מיר אָן גענוי אויפצוהיטן דעם טשודנעם פוילישן „יאָן“, וואָס האָט זיך צופעליק אין זיין פּאָס אריינגעכאַפט. אזא זאך קען אמאָל צוניצקומען. און גיכער ווי ווער עס איז האָט ער געקענט שפּילן אן אמתן פוילישן שליכצייך.

אויף וויפּיל מיר איז באקאנט האָט נח זיין לעבנס-געשיכטע, וואָס איז ממש אַנגעפיקעוועט מיט הויכגעשפּאַנטע דראמאטישע עפּיזאָדן. קיינמאָל נישט אויפגעשריבן, אפילו זי קיינמאָל קיינעם מיט א סדר נישט דערציילט. אויך דאָס איז באווסטזיניק געוועזן און אין טיפּן גלויבן, אז אזוי איז בעסער פאר דער פארטיי, וואָס פריער אָדער שפּעטער וועט זי דאָך — לויט זיין איבער-צייגונג — זיין די איינציקע ביי יידן. זאָל זיך וועבן די לעגענדע אליין פון זיך. ער פלעגט די עפּיזאָדן וועגן אים אוועקמאכן מיט דער האנט מיט אויפריכט-טיקער עניוּות, אָבער קיינמאָל נישט אַפלייקענען. מחמת זיי באלאנגען דאָך צום אוצר פון דער פארטיי. ער איז געשטאַרבן פונקט אויף דער שוועל פון אַפּגרונט ווען מען האָט נאָך געקענט שטארבן מיט טיפּן בונדישן מאָרגן-גלויבן.

הענריק ערליך

1882 אין לובלין, שטודירט אין אמאליקן רוסלאנד און אין אייראָפּעישן מערב, געלעבט אין אלערליי טיילן פון אמאָליקן רוסלאנד, 1919 זיך באזעצט אין ווארשע. פיל רייזעס אין מערב־אייראָפּע און צפון־אמעריקע. 1939 צום ערשטן מאל און 1941 צום צווייטן מאל ארעסטירט אין ראטן־פארבאנד.

אויסערלעך — די קאָרעקטקייט אליין, אינערלעך — די קאָרעקטקייט אליין, אידעאלאָגיש כמעט גראדליניק פון אָנהויב אָן, אין מעשים אודאי און אודאי גראדליניק — און דאָך אזויפיל אומרויקייט אין לעבן, צענדלינקער מאל ארעסטירט, צענדליקער מאל אָנגעקלאַגט פאר פּאָליטישער טעטיקייט און א וועלט מיט קעגנער, איינגעשפארטע, פארביסענע, קאָמפּראַמיסלאָזע ביז צום סוף פון די טעג — אט אזוי איז הענריק ערליך, צענדלינקער יאָרן לאנג דער פירער פון אלגעמיינעם יידישן ארבעטער־בונד אין פוילן, און פונקט אזוי לאנג דער זשורנאליסט־אידעאָלאָג פון דער פארטיי און אויך אויסערלעך — א פיגור א דערשיינונג, א הויכער, אן אריסטאָקראטיש יידיש פנים, כאַראַקטע־ריסטיש יידיש, אָבער נישט איבערגעטריבן יידיש, טראָגט א פראנצויזיש צוגעשוירענע באַרד און וואַנצעס, נישט צוליב פּאָזע, פּאָזע איז אים זייער פרעמד, נאָר דאָס איז נאטירלעך אזוי, אנדערש קען עס נישט זיין, ער שמייכלט זעלטן, ער לאכט נאָר דעמאָלט ווען מען דארף אין דער פּאָלעמיק אויסלאַכן א קעגנער, ער איז אלעמאל ערנסט, ער צווינגט ארויף דעם ערנסט אויף אלץ און אלעמען ארום. די וועלט איז אן ערנסטער ענין, דער סאָציאליזם איז אן ערנסטער ענין און דאָס סאמע ערנסטעסטע פינטל פון דער וועלט איז דער אלגעמיינער יידישער ארבעטער־בונד. . .

ער רעדט כמעט טעגלעך אויף אלערליי פארזאמלונגען — הענריק ערליך — און ער שרייבט כמעט טעגלעך אין דער „פּאָלקסצייטונג“ אין ווארשע. ער שרייבט ניט סתם און ער רעדט נישט סתם, אלץ, וואָס ער רעדט און ער שרייבט איז אין שטראַם פון דער פארטיי, איז אן אטאָם פון דער באוועגונג. קיין אנדערע זאכן זענען אין דער וועלט נישט וויכטיק, ערליך האָט געקענט גוט עטלעכע אייראָפּעישע שפראַכן און צו צוויי פון זיי איז ער אין פארלויף פון זיין לעבן און ארבעט געוועזן אסימילירט, צו רוסיש און פויליש. אָבער דאָס פארטיי־לעבן, די פארטיי־ארבעט פּאָדערט, אז ער זאל זיך גוט אויסלערנען יידיש, ער האָט עס אין דער קינדהייט געקענט, אָבער נישט מער ווי אביסל

חדר-ידיש — ער שטאמט פון גבירים — דארף מען זיך צולערנען דאָס לי-טערארישע יידיש. ער טוט עס, נאטירלעך, און ער שרייבט זייער א קאַרעקטן יידיש. נישט צופיל פּאָלקסטימלעך, אָבער זייער קלאַר און זייער גראמאטיקא-ליש. מען דארף רעדן קלאַר, קלאַרקייט איז הענריק ערליכס ספּעציאליטעט. אויב מען ווייסט נישט קלאַר וואָס מען וויל זאָגן, זאַל מען בעסער שווייגן. שווייגן אזוי לאנג ביז מען וועט יאָ וויסן קלאַר, וואָס מען וויל זאָגן אָדער שרייבן. קיין צו לאַנגע ארטיקלען פלעגט ער נישט שרייבן, נישט געוועזן קייט צייט דערויף, די ארבעטער וואַלטן אגב נישט איבערגעלעזן. און פאר ארבעטער האָט ער געשריבן, אָבער דערפאר פלעגט ער האַלטן זייער לאַנגע רעדעס. די ארבעטער-צוהערער זיצן דאָך און זיי הערן און אז זיי זיצן און זיי הערן איז א סימן, אז זיי האָבן צייט, און אז זיי האָבן צייט איז נישטאָ פאר זיי קיין בעסערע באשעפטיקונג ווי פארנעמען זיך מיט דער פארטיי און יעדעס אות אין יעדן וואָרט, וואָס ערליך האָט ארויסגערעדט איז געוועזן צענמאָל געווידמעט דער פארטיי. אמאָל אין א ווונדערשיינעם ערשטן מאי-טאָג האָב איך ערליכן געהערט אין א פינסטערן, פארשטיקטן טעאַטער-זאל, האַלטן א צוויי-שעהדיקע רעדע. דרייפערטל פון עולם איז געשטאנען אין איבערגעפאקטן טעאַטער, אלע זענען געוועזן מיד פון דער דעמאָנסטראַציע און אז מען איז אַרויסגעקומען פון זאל איז שוין געוועזן פינסטערלעך אין דרויסן, דער ווונדערשיינער מאי-טאָג שוין אוועק — אָבער דאָס זענען לירישע סענטימענטן און ערליך האָט אָפּגערוקט פון זיך זיינע אייגענע לירישע סענטימונגען און פארשטאנען, אז אלע יידישע ארבעטער דארפן אים נאָכטון. אן אמעריקאַנער חבר האָט מיר דערציילט, אז ערליך האָט אַמאָל אין ניו-יאָרק געהאלטן פאר אן אוידיטאָריום פון א טויזנט פאבריק-ארבעטער און ארבע-טערינס פון דאמען-קליידער א רעפּעראט וועגן דער אינערלעכער פוילישער פּאָליטיק. די רעדע האָט געדוירט דריי שעה. ביים סוף פון דער רעדע איז נאָר נאָך דער קאָמיטעט אין זאל געבליבן. ערליך איז אזוי מיטגעריסן גע-וועזן פון דעם געדאַנק, אז ענדלעך קען ער, אין פרייעם אמעריקע, זיך גרינ-טלעך אראַפּרעדן פון האַרצן, אז ער האָט אלע איבעריקע קלייניקייטן שוין פארגעסן. אז יידישע ארבעטער אין אמעריקע קענען זיך נישט ביז אין אלע קלענסטע דעטאלן אינטערעסירן מיט די פּראָבלעמען, וואָס גייען אזוי אָן די בונדישע מאסן אין פוילן — האָט ער אַבסאלוט נישט פארשטאנען.

איך האָב א זעכצען יאָר לאַנג מיטגעארבעט ליטעראריש אין דער דורך ערליכן שעפּרעדאגירטער „פּאָלקסצייטונג“. כאַטש נישט געוועזן קיין מיטגליד אין דער פארטיי. איינמאָל האָט מיר די פארטיי נישט דערלויבט, אַלס מיט-ארבעטער פון דער צייטונג אירער. ארויסצוטרעטן אויף א געוויסן ליטערארישן

אָוונט מיט אורי צבי גרינבערגן. איך האָב דאָס באטראכט ווי א פארלעצונג פון דער סווערעניטעט פון מײן ליטערארישער פרייהייט פון וואָרט און עס האָט שוין געהאלטן דערביי, אז דער „אָדער־אָדער“ פון דער פארטיי זאָל פון מיר אָנגענומען ווערן מיט אן „אָדער נישט מער מיטארבעטן“. א פאַרשעה פארן אָוונט קלאפט מען אין טיר ביי מיר און ווי איבעראשט בין איך צו זען ערליכן אליין, ער קומט מיך חלילה נישט בעטן און אויך נישט סטראַשען, נאָר חבריש אויפקלערן, אז איך בין נישט גערעכט. איך בין אזוי גערירט געוועזן פון דעם שריט פון דעם סעניאר פון דער באוועגונג, און איך בין דאָך יא אין פרינציפיעל צוגענגלעך צו לירישע סענטימענטן, אז איך האָב מאַמענטאן נאָכגעגעבן, נאָר אויסגעפועלט א קליינע קאָנצעסיע כדי אָפצונארן מײן אייגענעם שטאָלץ. . .

א פוילישער ייד לויט געבורט און קינדהייט, א רוסישער לויט דערציאונג, האָט ערליך גענוצט א מאַדנעם אקצענט, אן אייגענעם דיאלעקט זיך ממש געשאפן. ברייט די אויספירונגען, טיף די ארגומענטן און קנאיש איינגעשפארט, קיין רענדל ארויף, קיין רענדל אראָפּ, אַט אזוי דארף רעדן א פאַרשטייער פון אן אריסטאָקראטישער קאסטע. און קיינמאָל האָסטו ערליכן נישט געקענט זען אויף איין פלאטפאָרמע מיט די „אומבארירלעכע“ פון די בירגערלעכע פאר־טייען און קיינמאָל האָט זיך זיין וואָרט נישט אָנגערירט אין א בירגערלעכער אויסגאבע מיט די ווערטער פון די „אומבארירלעכע“ שרייבער פון דער בירגערלעכער, פון דער געשיכטע פארמשפּטער וועלט. . .

1942

די ווערטער דאָ אויבן זענען געשריבן געוואָרן אין יאָר 1942 — ווען קיינער האָט נאָך קיין אנונג נישט געהאט וואָס פאר א גורל עס האָט געטראָפן הענריק ערליכן צוזאמען מיט זיין נאָענסטן חבר אין דער פרייד פון בונדישער פארטייאַרבעט און אין לייד פון דער וועלט קאטאסטראָפּע פון די יאָרן 1939 און ווייטער — וויקטאָר אלטער. וועגן וויקטאָר אלטער איז אין דעם לעק־סיקאָן קיין פאַרטערעט נישטאַ מחמת דער שרייבער פון די שורות האָט אים צו ווייניק פּערזענליך געקענט.

ערשט אין פעברואר 1943 אין סאמע מיטן פון דעם געראנגל פון דער דעמאָקראטישער וועלט קעגן דער פאשיסטישער וועלט — ווען דער פאר־בלוטיקטער נאצי־שטייול האָט נאָך שטארק געדריקט די וואגשאלן פון וועלט־גורל אויף זיין זיגערשישער זייט — איז דורך א בריוו פון ליטווינאוון דע־פינטיוו באקאנט געוואָרן דאָס שרעקליכע, אז סוף 1941, פונקט ווען די היט־לעריטן זענען געשטאנען ביי די טויערן פון מאַסקווע זענען — נאָך א קורצער

באפרייאונג — דאָרט פלוצלונג אומגעבראכט געוואָרן הענריק ערליך און וויקטאָר אלטער.

כאַטש מיין ווייניקייט האָט זיך נאטירלעך נישט צוזאמענגערעדט וועגן דער גאנצער טראגעדיע מיט דעם גאון פון דער מענטשהייט אין אונזערע טעג — פראָפעסאָר אלבערט איינשטיין — האָב איך אָבער וועגן דער טראגעדיע גע-טראכט דאָס זעלבע, וואָס ער. און אוודאי נאָך שטארקער.

אין דער בונדישער „אונזער צייט“ ניו יאָרק סעפטעמבער 1943, זענען פארהאנען איינשטיינס עטליכע ווערטער וועגן דעם געשעענעם. איך ציטיר: איך בין אלעמאָל געוועזן איבערצייגט, אז די הינריכטונג פון די צוויי פויליש-יידישע ארבעטער פירער איז געוועזן א פאטאלער פאָליטישער טעות און די באשולדיקונגען גופא קעגן זיי זענען העכסט אומווארשיינלעך. — און ווייטער: איך האָב קיינמאָל נישט געגלויבט אין דער שולד פון ערליך און אלטער און האָב קיינמאָל דערפון געמאכט קיין סוד.

אז עס האָט זיך באלד אָנגעהויבן א פארטייאישע אקציע ארום דער אומ-באשרייבלעכער מענטשליכער טראגעדיע און זי איז פארוואנדלט געוואָרן אין אן „ענין“ צווישן רעכטס און לינקס („ענין“ איז די טראגעדיע כסדר אָנגערופן געוואָרן אין דעם צוזאמענהאנג) האָט דער שרייבער פון די שורות אויסגעקליבן צו פראָטעסטירן ביחידות. אין דער וואַכנשריפט „פרייע ארבעטער שטימע“ ניו יאָרק, 26טן מערץ 1943, איז דערשינען מיינער אן אויספיר-לעכער בריוו אין רעדאָקציע וועגן דעם געשעענעם און דעם נאָך שרעקליכערן, אויב עס קען עפּיס שרעקליכערס זיין ווי אויסלעשן אומשולדיקע לעבנס, דער באגרינדונג. עטליכע אויפריכטיקע סאָציאליסטן האָבן זיך געשטעלט אויף מיין זייט און האָבן עס מיר מיטגעלייגט פּערזענלעך און אין בריוו, אנדערע האָבן מיין נישט וועלן זיך אידענטיפיצירן מיט דער אקציע אין געגעבענעם מאַמענט דווקא באצייכנט ווי אן אידענטיפיצירן זיך מיט דעם צד שכנגד, וואָס האָט די טראגעדיע פאראורזאכט. נישט דאָ איז דאָס אָרט דעם דערמאנטן גאַנצן בריוו צו ציטירן, איך וועל ברענגען נאָר א פאר פּסוקים: אויב איך וואָלט געדארפט אָננעמען די אָפיציעלע באגרינדונג פון ערליכס און אלטערס טויט, וואָלט איך לאָגיש געדארפט אין דער זעלבער מינוט פארצווייפלען אין דעם גאנצן מענשלעכן מין. — לעז איך רעכטע צייטונגען וועגן דער טראגעדיע פאלט מיין הארץ צו דער ערד איבערן לייכטזיניקן ווארפן זיך מיט בראנדפאקל-ווערטער. לעז איך לינקע צייטונגען, וועגן דער זעלבער טראגעדיע, פאלט נאָך טיפּער מיין הארץ פון שרעק איבערן לייכטזיין. סוף כל סוף מוז די נאכט פון אומלאָגיק יעדע פארטיי ארומנעמען, מעג זי זיין א רעכטע, א לינקע, א מיטלסדיקע אפילו. — איך האלט פון אייניקייט אין דער

ידישער גאס אצינד. — מיר שטייען מיט געבויגענע קעפּ. מיט אומאויס־
לעשליכן טרויער אין הארצן איבערן טויט פון צוויי פון די ליכטיקסטע פירער
פון יידישע ארבעטער אין פוילן. —

אלץ איבעריקע, וואָס איז געשריבן אָדער געזאָגט געוואָרן אין צוזאמענהאנג
מיט מיין נישט אידענטיפיצירן זיך מיט דער אקציע איז דיקטירט געוואָרן
דורך פארטייאישע ליידנשאפטן און האָט נישט קיין שייכות, נישט מיט מיינע
ווערטער שוואַרץ אויף ווייס און נישט מיט מיינע רייד און נישט מיט מיינע
געפילן און נישט מיט מיין גאנצן לייב און לעבן און גאנג דורך די אלע יאָרן
פון מיין שרייבן און רעדן.

ד. ר. יוסף קרוק

1885 אין טשענסטאָכאָוו. זינט זיין פריער יוגנט געביטן — אלס פארטיי טוער, צענדלינקער מאָל זיינע וווינערטער, געוויינט און שטודירט אין כמעט אלע מערב-איראָפּעיִשע הויפטשטעט. דער עיקר אין לאַנדאָן. זינט 1920 אין וואַר-שע. 1939 זיך געראטעוועט קיין ארץ ישראל.

אז מען האָט גערעדט וועגן דר. יוסף קרוק'ן אין פוילן האָט מען שוין ווי נישט איז אין א מינוט ארום געמוזט דערמאָנען דעם נאָמען פון דר. ישראל זאנגוויל דעם בארימטן ענגלישן שריפטשטעלער און טעריטאָראַליסטישן פֿירער—און פונקט אזוי פארקערט, אז מען האָט גערעדט וועגן זאנגווילן, האָט מען שוין באלד געמוזט רעדן וועגן דר. קרוק. ער איז א מאַדנער מענש, אַט דער דר. קרוק, א בייניקער, א מיטלהויכער, מיט גרויסע און שטארק נישט יידישע פנים שטריכן, ער דערמאָנט אייך אביסל אין די בילדער פון דר. שלמה עטינגער, דעם עלטער-זיידן פון דער יידישער ליטעראַטור, און ווי יענער איז ער אויך א טיף-פוילישער, נאָר קרוק איז נאָך דערצו פול מיט פויליש-פאטריאָטישן ייחוס. קאמף מיט דעם צאָריום גייט שוין אָן אין זיין משפּחה דורך דורות און זיין אייגן לעבן איז אודאי און אודאי אויסגעפילט אינ-גאנצן מיט אַט דעם קאמף.

און כאָטש זיין לעבן איז פול מיט רעוואָלוציעס ווי אן אמאָליקע באַמבע מיט שרויט — נישט שייך דאָ צו זאָגן „מילגרומים מיט קערלעך“ — איז ער אליין אָבער שטענדיק גוטמוטיק און צעשמייכלט און רעדט זייער הויך, גאָר-נישט ווי דער שטייגער פון די מענשן, וואָס זענען געוויינט צו שטענדיקער קאָנספּיראָציע. קרוק האָט א ברייטע און א טיפע שטימע און זי ווערט נאָך ברייטער און פולער אין זיין פולן מויל און היפשער, נישט יידישער נאָז. כאָטש ער איז אלעמאָל פול מיט קאמף אויף פיר פּראָנטן, ער פירט אלעמאָל אן איינצלמלחמה טאקע אויף פיר פּראָנטן, האָט ער אָבער אלעמאָל אסך צייט און האָט ליב צו כאַפּן א שמועס. און כאָטש ער איז א יידישיסטישער ייד, לויט איינעם פון די פיל פאראגראפן פון זיינע פארטייאישע איבער-צייגונגען, רעדט ער אויף אלע שפּראַכן און אקצענט און נאָר אין יידיש האָט ער דעם אקצענט פון א פויערל, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט יידיש — ווי עס מאכט זיך אמאָל. און אז ער רעדט יידיש האלט ער אין איין באַרגן ווערטער ביי זיינע מיטשמועסער.

נישט זייענדיק קיין קאָנגרעס-פוילישער, נאָר א גאליציאנער, איז מיר אלעמאָל זייער שווער אָנגעקומען צו פארשטיין דעם פארטייאישן לאבירינט

אין וועלכן דר. קרוק האָט זיך שטענדיק ארומגעדרייט. ער איז אין פרינציפ געוועזן דאָס וואָס מען רופט ציוניסט־סאָציאליסט. זיינע פארטייען האָבן זיך שטענדיק געשפאלטן און — צוליב עפעס א טראַגיקאַמישן טריק — האָבן זיי זיך דווקא גערופן „די פארייניקטע“. קרוק איז איינער פון יענע פארטיי־מענשן, ווייניקע פארטיימענשן, וואָס מיינען עס — נעבעך — ערנסט. איז אים שווער אָנגעקומען צו בלייבן אין א דיסציפלינירטער פארטיי. ער איז געוועזן ווי יענער רב, וואָס ווייסט, אז דער איז גערעכט און יענער איז גערעכט און זיין אייגענע רביצן איז אויך גערעכט, אז זי זאָגט, אז אויב אלע וועלן זיין גערעכט וועט קיין פרנסה נישט זיין. און אזוי ווי ער האָט אלעמאָל געמיינט זייער ערנסט און אויך — פריער די צארישע און שפעטער די פוילישע — רעגירונגען האָבן עס געמיינט זייער ערנסט, איז קרוק געוועזן איינער פון די אָפּטסטע תפיסה־זיצערס. עפיס אזוי ווי זיי וואָלטן אים כסדר סימבאָליש איינגעזעצט אין תפיסה און דורך אים געוואָרנט אלע איבעריקע פארטייען, וואָרום אין זיין פארייניקטן פראָגראַם זענען דאָך געוועזן שיס־פולווער־מישונגען פון אלע. מיר האָבן אלעמאָל געזאָגט, אז ער געפינט זיך שטענדיק אויף א טרענ־קענדיקער שיף. און ווי דערשטוינט זענען מיר געוועזן ווען ער איז איינמאָל צוריקגעקומען פון לאַנדאָן און האָט אונז דערציילט, אז ער האָט טאקע מיט־געמאכט א טרענקען פון א שיף אין א שטורעם אין לאַ־מאנש־קאנאל. ער האָט זיך געראטעוועט אָבער א רייע פון זיינע מאַנוסקריפטן זענען דערטראַנקען געוואָרן.

ער איז א רעדנער מיט א פארנעם, דר. קרוק, ער רעדט אויף אן ענגלישן שטייגער, פון מענש צו מענש, פערזענליך, ער דערציילט אן אנעקדאָט, ער היצט זיך נישט צופיל קעגן זיינע קעגנער, ער באַנוצט נישט קיין צו שאַרפע ווערטער, ער איז א דושענטלמען, ער קען אויך צונעמען א שאַרף וואָרט. אלע מעלות — נאָר ער קען נישט ענדיקן זיינע רעדעס. איינמאָל האָט דר. קרוק גערעדט אין ליטעראַטן־פאריין פאר א געפאקטן זאל וועגן זאנג־ווילן, זיין פריינט, פארשטייט זיך. ער רעדט שוין דריי שעה און מען דארף האָבן דעם זאל פאר א דרינגענדער נאכט־זיצונג. עס איז געוועזן פרייטיק. דער אומגעדולדיקער נאמבערג ווינקט, שיקט צעטעלעך, עס העלפט נישט. קרוק דרייט זיך אויף איין אָרט—ענדיקן קען ער נישט. ענפערט ער נאמבערג; איך קען נישט ענדיקן, העלפט מיר — מיט א צעטעלע פון דער עסטראדע. שיקט נאמבערג דער חכם צוריק א צעטעלע: — און דערמיט ענדיק איך מין אויספירלעכע לעקציע וועגן זאנגווילן דעם מענש און זיין ווערק. . . קרוק נעמט אָן די עצה און קריגט א גרויסע אַוואַציע, ווייל דריי שעה איז אפילו אין וואַרשע געוועזן אביסל צופיל פאר א רעפעראַט. צי דערפאר ווייל א קבצן האָט א גוט האַרץ, קרוק איז אלעמאָל גרייט גע־

וועזן אריינצווארפן די גאנצע וואג פון זיין פארטיי — ווי ער פלעגט עס פאטעטיש זאגן — אין א גערעכטן ענין. זענען טאקע קאלעגן אָפּט געקומען צו אים מיט אלערליי טענות אויף דער וועלט און די מיטמענשן. ער פלעגט אויס-הערן געדולדיק און צום סוף זיך צערעדן זייער הויך וועגן דעם אומרעכט. אין איינעם פון די טראגישע ערשטע-מאיען אין ווארשע, די טראגישע און צעריסן-צעשפּאַלטענע איז צום טראגישסטן געוועזן די „פארייניקטע“ פארטיי מיט איר שיינער פּאָן, מיט איר ערנסטן פירער. אָט זעט מען „דעמאָנסטרירן“ די גאנצע פארטיי און מען איבערצייגט זיך, אז עס איז נישט אמת דער בילבול, אז קרוק איז איר איינציקער מיטגליד און ער זוכט נאָך איין מיטגליד זיך ענדליך אויף אן אמת צו פארייניקן. . . די פארטיי האָט זיבן מיטגלידער, אז זי וועט זיך אנטוויקלען וועט זי האָבן א גאנצן מנין. נאָר שטאַלץ האָט מארשירט קרוק, אזוי שטאַלץ, אז דער פּאַליציי אָפיצער האָט זיך גע-פילט פראַוואַצירט און האָט אים געמוזט ארעסטירן. און ווי גיך ער קומט צוריק פון תפיסה איז ווי קיינמאַל גאַרנישט. ער טרינקט זיך זיין גלעזל טיי, רעדט זיך גוטמוטיק מיט זיין אקצענט פון א פויערל, וואָס האָט זיך אויסגע-לערנט יידיש און מיט א שמייכל דערקלערט ער מיט הונדערט ארגומענטן און טויזנט ציטאטן, אז נאָר זיין פארטיי איז די גערעכטע און נאָר זי וועט סוף כל סוף ראטעווען די וועלט און ממילא דאָס יידישע פּאַלק. הלוואי וואַלטן מיר אסך אזעלכע ערנסטמיינענדיקע פארטייפירער געהאט, אויך ביי די נישט „פארייניקטע“ פארטייען.

פּראָפּעסאָר משה שאָר

געבוירן 1874 אין פּשעמישל — געשטאָרבן 8טן יולי 1941
אין קויבישעוו.

ווי קום איך אין מיין לעקסיקאָן פון יידישע שרייבער אָן טיטולן איינצור־שליסן דעם נאָמען פון הרב הכולל, דאָקטאָר, פּראָפּעסאָר און סענאטאָר משה שאָר? — עס איז א צופאל, עס איז א גאנץ מאָדערנער צופאל. ער איז געוועזן א קרוב פון מיין פאמיליע, זיינער א ברודער, דער אדוואָקאט שמואל שאָר, האָט חתונה געהאט מיט מיינער אן ערשטער קוזינע — רוזשיא, האָט זי געהייסן, מיין פעטער מאָטל היטנערס איינציקע טאָכטער איז זי געוועזן, און אמאָל, אמאָל, ווען רוזשיא היטנער האָט געשפּילט א ליבע מיט פּראָפּעסאָר שאָרס ברודער און שפּעטער, ווען זי האָט חתונה געהאט מיט אים איז דער יונגער משה שאָר עטלעכע מאָל געוועזן צו גאסט ביי מיינע עלטערן אין שטוב. דאָס האָט געדארפט זיין ארום 1903 אָדער 1905, די סאמע גאָלדנסטע יאָרן פון דעם גאליצישן יידנטום. גאנץ גאליציע איז דעמאָלט געוועזן ווי א מין גרויסע פּראָווינץ פון דער רעזידענץ־שטאָט פון דער 56־מיליאָניקער עסטרייכישער אימפעריע. דרייפערטל פון מיינע קרובים און פון קרובים פון אלע איבעריקע גאליציאנער יידן האָבן געווינט אין ווין און דאָס איבער־געבליבענע פערטל האָט זיך געגרייט סוף, סוף אויסצוואַנדערן אהין.

איינעם פון די באזוכן פון דעם דעמאָלטיקן יונגען געלערנטן שאָר אין אונזער שטוב אין דעם שטעטעלע רעדים ביים סאָן געדענק איך גוט. עס האָט געבלאָזן מיט יחוס פון אים, און געוועזן איז עס א יחוס־עצמו, ווייל ער האָט געשטאמט פון אן אַרימער משפּחה, פיר ברידער זענען זיי געוועזן און אלע האָבן זיי געמאכט טיפּישע גאליציאנער קאריערעס. אלע האָבן זיי דער־ווארבן טיטולן. מען איז געזעסן אין דער גרויסער שטוב פון אונזער דירה אין גרעסטן געמויערטן הויז אין שטעטל. די שטוב האָט זיך גערופן „סאלאָן“, און כאָטש מען האָט צו דער גרויסער געלעגנהייט פון שאָרס באזוך איינגעלאָדן נאָר יחידי סגולה פון דער משפּחה און פון פריינט — איז דאָך דער גאנצער סאלאָן געוועזן פול. גערעדט האָט מען דורכויס דייטש און אפילו א גוטן דייטש. שאָר האָט דעמאָלט אָדער געהאט אליין פארעפנטלעכט א ווערק אונטערן נאָמען „ביבעל אונד באַבעל“, וואָס דאָס הייסט תורה און בבל — א מין וואָרטשפּיל אזא, אָדער ער האָט געהאט פארעפנטלעכט א קריטיק איבער אזא מין ווערק. א גאָלדענע בריל, א הויכער שטערן, א בלאַנד שפּיץ־בערדל און זייער אסך העפלעכקייט און חשיבות און געציילטע ווערטער אין דייטש אָדער אין פּויליש. אָט דאָס איז געוועזן דער יונגער שאָר. בכלל פלעגן

ביי אונז אין שטוב די מענער זיצן לרוב אין בלויזן קאָפּ און ביי דער גע-
לעגנהייט פון אזא מין באזוך איז מען אוודאי און אוודאי געזעסן מיטן הוילן
קאָפּ. און ווי דערשטוינט זענען אלע געבליבן ווען דער גאסט האָט. איידער
ער האָט גענומען א ביסן אין מויל אריין, ארויסגעצויגן פון קעשענע א זידן
קאָפּל, געמאכט א ברכה און בשעתן עסן געבליבן זיצן אין קאָפּל. נאָכן עסן
האָט ער פארפירט א וויכוח מיט איינעם פון מיינע פעטערס, וואָס האָט געהאט
א ידיעה אין „ביבעל און באַבעל“ און — אזוי ווי גאליציע האָט ליב א וואָרט-
שפּיל האָט מען שוין יאָרן-לאנג נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן ביבל און
באבעל . . .

יאָרן זענען אוועק. אין יאָר 1923 איז פּראָפעסאָר שאָר געוואָרן נאָמינירט
צום רב הכולל אין ווארשע, א יאָר אָדער צוויי שפעטער — אוניווערסיטעט-
פּראָפעסאָר. זיין סינאָגאָגע איז געוועזן אויף טלאָמאצקיע 9 און אונזער
ליטעראטן-פאריין אויף טלאָמאצקיע 13 — א טיר נעבן א טיר. נאָר אין אָט
דער גאנצער צייט בין איך איין אָדער צוויימאָל ארויפגעגאנגען צום פּראָ-
פעסאָר צוליב געזעלשאפטלעכע ענינים. רב הכולל-שע, פּראָפעסאָרישע קעלט
איז געוועזן ארום אים. ער האָט זיך נישט געקענט פארוואַרצלען אין ווארשע
— פאר די מאָדערנע צו פרומ, פאר די פרומע צו מאָדערן. האָט ער געבויט
דעם יודאיסטישן אינסטיטוט—דענקמאָל פאר זיך. קנאפ פארן אויסברוך פון
דער צווייטער מלחמה איז די אינסטיטוציע געוואָרן אביסל פאָפּולער אין
ווארשע, געפונען קאָנטראַקט מיטן לעבעדיקן לעבן. אזוי גיך שאָר איז גע-
וואָרן רב הכולל אין ווארשע האָט מיר מיין טאטעלע געשריבן א בריוו און גע-
הייסן זיך דערנענטערן צו אונזער חשובן קרוב. דער טאטעלע מיינער האָט
נאָך אלץ געלעבט אין דעם נעפל פון זיינע זיידענע גאליציאנער יידישע
חלומות פון דער פארמלחמה-צייט, ווען . . . צוערשט איז געוועזן גאָט און
שפעטער פראנץ יאָזעף דער קייזער . . . אז נאָמבערג איז געשטאָרבן — אין
יאָר 1928 — איז שאָר געקומען אין אונזער שרייבער-קלוב אנטוילצונעמען
אויף דער לוויה. א שטאָט איז געוועזן אויפגערודערט, זיין שטאָט, זיין
קהילה . . . פון דעם טויט פון דעם ייד, וואָס ער האָט אזוי ווייניק געקענט,
האָט ער פארשטאנען אין זיין אייביקער לאַיאליטעט אויף רעכטס און אויף
לינקס, אז ער דארף גיין אויף דער לוויה. שפעטער האָט מיר דערציילט א
חבר, אז א שעה פארן גיין צו דער לוויה האָט ער אים גענוי אינפארמירט
וועגן נאָמבערגס באדייטונג. וואָלט אָבער נאָמבערג געלעבט מיט א דריט-
האלבן טויזנט יאָרן פריער, אין דער צייט פון בבל, וואָלט ער אים גוט
געקענט . . .

עפּיס א טראַגיק איז געוועזן ארום שאָרן, טראַגעדיעס זענען אויך פאָר-
געקומען אין זיין משפּחה, און ער אליין, א פּראָטאָטיפּ פון א דייטשן

חכמת היהדות-יהודי איז אריינגעבוירן געוואָרן אין א וועלט, וואָס איז געוועזן מיט פונקט א האלב יאָרהונדערט פאַרויס. דאָס יאָך פון זיין לעבן איז אים טאַפלט שווער געוועזן, אינערלעך און אויסערלעך.

אמאָל האָב איך באגעגנט שאָרן אין לאַנדאָן, ער איז אהין געקומען אין נאָ-מען פון דער קינדער-הילפסגעזעלשאפט „אַזע“, געלעזן דאָרט אויף א מיטינג א פארבלאָזן, ציפערן-פולן רעפעראַט וועגן יידישער נויט אין פוילן, געלעזן מיט דער דייטשער „ל“ און קיינער האָט אים נישט פארשטאנען, דער זאל איז ליידיק געבליבן ביים סוף פון דער לעקציע. נאָך דער לעקציע האָב איך אים באגלייט אין זיין האַטעל, ווי א קינד איז ער אריבערגעלאָפן דערשראַקן די גאסן מיט דער שווערער לאַנדאַנער אויטאָבאוועגונג, ער האָט זיך גענומען פרעגן אויף מיר, איך האָב אים אויפגעקלערט, אז ראויטש און אפרים בערגנערס זון איז די זעלבע פערזאָן און ער האָט זיך גענומען פונאנדערפרעגן אויף דער משפחה. דער לעצטער, גרעסטער, טראגישסטער פון די גאליצישע פראנץ יאַזעף-יידן.

טעאטער, מוזיק, מאַלעריי

אברהם אַסטשעגאַ

סקולפּטאָר. געוווינט אין ווארשע. געבוירן ארום 1890. גע-
וועזן ארטיסטיש טעטיק און אומגעקומען אין ווארשעווער
געטאָ.

איבער יידישע שטעטלעך אין פוילן, איבער אַרימע יידישע שטיבער, וווּ
קינדער וואקסן אונטער אסך און האַפנונגען ווייניק, אזוי היינט און אזוי אלעמאַל
געוועזן זינט די צייטן פון קאזימיר דעם גרויסן, גייט ארום א חלום פון שטוב
צו שטוב, פון טאטע-מאמע צו טאטע-מאמע, פון איין קינדעריש קעפל צום
צווייטן — א חלום פון פלוצלונגער גרויסקייט, א חלום וועגן א נס. מיידלעך
חלומען וועגן חתנים, וואָס וועלן פלוצלונג אראַפקומען, חתנים מיט פרעמדע
וואלוטעס און מיט פרעמדע פאספּאַרטן. יינגלעך חלומען אָפט פון מאַדנע
קאריערעס, קינסטלערישע קאריערעס איבער דער גרויסער און ברייטער
וועלט. וווּ נאָר א קינד טוט א זונג מיט א ריינער שטימעלע מיינט מען, אז דאָס
איז קארוואָ פון דער צוקונפט, וווּ נאָר א קלעפּ א פערדל פון ליים — וועט
דאָס שוין זיין אן אנטאַקאָלסקי און וווּ נאָר א שמיר אָן אן אומגעשיקט ביימל,
אז דאָס וועט שוין זיין א מאקס ליבערמאַן.

גייען ארום די מוזן פון שטוב צו שטוב, פון שטעטל צו שטעטל — אלע
גרעסטע קינסטלער קומען אלעמאַל פון דערפער און פון קליינע שטעט —
און זייען, זייען. זייען מיט קארגער האנט, זיי מאכן זיך נאָר ווי זיי וואַלטן
געזייעט, אָבער אן אמת קערנדל ווארפן זיי זייער זעלטן; און עס גייען ארום
די געטינס פון די חלומות נאָך זיי און וווּ נאָר זיי האַבן געמאכט אזוי מיט דער
האנט ווי זיי וואַלטן געזייעט — דאָרט וואקסט אויס א גרויסער חלום און אָפט
א טראגישער חלום. אָפט וואקסט דער חלום הויך אריבער די מעגלעכקייטן,
קיינמאַל נישט די מעגלעכקייטן דעם חלום.

און אמאַל, מיט עטלעכע צענדלינק יאָרן צוריק איז אין אזא שטעטל אין
פוילן געוועזן א חדר-יינגל מיטן נאָמען אברהם אַסטשעגאַ, וואָס האָט געמאַלן
מענשעלעך אויף די טאוולען פון די ספרים און געקלעפט פערדעלעך פון
ברויט און פון ליים און געחלומט גרויס, גאָר גרויס. א קליין יינגל מיט א
פלאטשיק פנימל, מיט אביסל צעשיקלטע אויגן; און א צייט איז דעמאַלט

געוועזן אזא, אז די „גוישע“ וועלט פלעגט אויפנעמען גערן א „קינד פון געטטא“, אויפהויבן עס אָפּט זייער הויך. עס איז געוועזן די צייט פון עליזא אזשעשקאָ און מאריא קאָנאָפניצקאָ — די צייט פון פרויענהאפטיקן רחמנות צו די פוילישע יידן. האָט זיך אָפּט געמאכט, אז יידישע ווונדערקינדער פלעגן גלייך פון בית המדרש אריינפאלן אין דער באַהעמע אריין, אָפּט האָבן זיי יאָרן לאנג נאָך נישט געקענט גוט רעדן פויליש.

אָט אזוי איז געקומען דער סקולפּטאָר אברהם אָסטשעגאָ. אָבער דער חלום איז באלד צערונען געוואָרן, אויסגעביטן געוואָרן אויף ווירקלעכקייט. פארגעסן געוואָרן זענען די נעמען פון אסך, אסך יידישע סקולפּטאָרן, וואָס זענען נאָמענלאָז אריין אין דער געשיכטעלאַזיקייט און האָבן איינגעגראָבן זייער גאנצע קונסט אין מצבות, מצבה-קריצערס זענען זיי געוואָרן. פארהאנען איבער גאָר דער יידישער וועלט אסך בית עולםס, וואָס ווייזן אויף אין געוויסע תקופות אן אייגענעם סטיל און א הויכע מדרגה פון שטיין-קריץ-קונסט. נאָמענלאָזע יידישע סקולפּטאָרן, וואָס האָבן זייער קאריערע פארבונדן מיט דעם טויט . . .

אברהם אָסטשעגאָ שאפט סטיל און תקופה אויף דעם גראנדיעזן וואר-שעווער יידישער בית עולם. ער האָט זיך אָבער געזיכערט קעגן דער נאָמענ-לאַזיקייט מיט דער שאפונג פון אפשר דער גרעסטער, יעדנפאלס דער וויכ-טיקסטער, יידישער מצבה פון דער לעצטער צייט. זיין ווערק איז די דורכויס אין יידישער סטיל געהאלטענע מצבה, וואָס האָט דעם נאָמען אוהל-פרץ, און וואָס אונטער אירע שווערע שטיינער רוען די ביינער פון פרץ, דינעזאָן און אנ-סקי. די מיליטאנטיש-אַרטאָדאָקסישע ווארשעווער קהילה היט דאָס פנימ-לאָזע אויסזען פון דעם בית עולם און אָסטשעגאָ קעמפט מיט דעם העמערל און מיט דער דלוטע און העמערט אריין אלעמאָל מער און מער און נאָר מיט ליניעס אויסגעפירטע געשטאלטן אויף די קברים פון דעם בית עולם. ער שאפט א נייעם סטיל, א סינטעזע פון אלט און ניי — געשטאלט און געשטאלט-לאַזיקייט. יידישע סקולפּטור.

אמאָל גיי איך מיט אָסטשעגאָן אויף זיין גרויסער שטענדיקער אויס-שטעלונג אויף דעם בית עולם אין ווארשע. אָט דאָרט איז זיינס א ווערק, א דייטלעכע געשטאלט פון א פרוי אין טרויער-פאַזע. נאָר אָט קומסטו נענטער און נענטער און די געשטאלט פאסט זיך צו צו די געזעצן פון דער תורה און פון דער ווארשעווער גמינע און צערינט — ווערט ליניע בלוזי און בלוזי סימבאָל פון געשטאלט. עס איז עפּיס אזוי ווי מען פארקויפט דעם חמץ פאר פסח. אי יאָ פארקויפט און אי נישט פארקויפט — יידישער סטיל — —

מיר שפּרינגען איבער קברים און איבער מצבות, קרייצן דורך לוויות און אָט איז די הויפּט-אלעע און דאָס הויפּט-קבר פון דער הויפּט-אלעע, דאָס

קבר פון דעם גרעסטן ווארשעווער ייד פון דער לעצטער צייט — דאָס אוהל-
פּרץ און נעבן אוהל-פּרץ דער שאפער און ער גייט צו מיט שטענדיקער
פיעטעט מיט זיין אביסל פלאטשיקן פנים און די אביסל צעשיקלטע אויגן צו
זיין ווערק און בייזערט זיך אויף דער פיעטעטלאָזיקייט פון די באזוכער פון
דעם אוהל, וואָס באשמירן מיט אונטערשריפטן דאָס פארהייליקטע קבר
און . . . זיין לעבנסווערק.

1937

יוליוס אַסקאַר

געבוירן אין פוילן ארום 1850 א פויליש-דייטש-רוסיש-
יידישער אקטיאָר. געשטאַרבן אין ווארשע 1934.

א הונדערט-פּראָצענטיקער אקטיאָר איז ער געוועזן אַט דער מענש אַן א
משפּחה, אַן א געבורטשיין, אַן א פּאַלק, אַן זיין אייגענער שפּראַך, אַן א עטיק,
וואָלט איך אפילו געוואגט צו זאָגן, אַט דער יוליוס אַסקאַר. ער איז גרייט גע-
וועזן צו דינען צו אלע געטער, אבי מען זאָל אים געבן די מעגלעכקייט צו
דינען צו זיין הויפּט-גאַט — און זיין הויפּט-גאַט איז געוועזן די בינע.
אז איך האָב אים געקענט איז ער שוין געוועזן איבער זיבעציק, און אפשר
שוין דעמאָלט איבער אכציק, ווייל ער האָט מיט בייזקייט פון זיך געריסן די
יאָרן און דאָ האָט ער זיך געמאַכט מיט צוואנציק יאָרן יינגער און דאָ האָט ער
געשפּילט א צוואנציק יאָר נאָך עלטערן. ער האָט איינעם אינגאנצן צעמישט
מיט זיינע יאָרן. ער האָט אפשר אליין נישט געוואוסט וויפיל ער איז אלט. ער איז
אזויפיל אלט געוועזן וואָס פאר א ראָלן ער האָט געשפּילט. און ער איז צו זיינע
זיבעציק גרייט געוועזן צו שפּילן ראָמעאָ — פונקט ווי ער איז, ווי מען האָט
געזאָגט, צו זיינע צוואנציק גרייט געוועזן צו שפּילן די ראָל פון מתושלח, אבי א
גוטע ראָלע.

א נידעריקער איז ער געוועזן, גרויסע אויגן, ברענענדיקע אפילו ווען זיי
זענען שוין געוועזן אויסגעלאָשן, אויסגעשפּראַכענע פנים-שטריכן, מיסתמא
גוט-פּאַטאַגענישע, ער וואָלט זיכער געמאַכט א קאריערע, ווען ער וואָלט
אריינגעלעבט מיט זיין יוגנט אין די יאָרן פון קינאַ. ער האָט אויסגעזען ווי
איינער, וואָס ציט זיין יחות נאָך פון די צייטן פון דער גריכישער טראַגעדיע.
נישט קיין פנים האָט ער געהאַט, אַט דער יוליוס אַסקאַר, נאָר א מאסקע, די
מאסקע פון דעם אייביקן אקטיאָר.

זינט איך האָב אים געקענט — און דאָס זענען שוין געוועזן די לעצטע
יאָרן זיינע — איז ער פול געוועזן מיט קריוודעס, וואָס אלע האָבן אים געטון.
ער האָט די קריוודעס ארויפגעלייגט אויף מענשן, אָבער די גרעסטע קריוודע
האָט אים געטון גאַט, וואָס האָט אים אלע יאָר עלטער געמאַכט מיט א יאָר,
כאָטש יאָרן האָט ער אים נישט געקאַרגט, עפּיס אזוי ווי ער וואָלט אים גע-
וואָלט מאכן פאר זיין קאַלעגע אין אייביק-לעבן . . .

אמאָל האָב איך בייגעוויינט א סצענע, ווי עטלעכע הפקר-יונגען פּאַליציי-
רעפּארטערן פון דער יידישער פרעסע אין ווארשע האָבן זיך גערייצט מיט
דעם דעמאָלט שוין איבער אכציק-יעריקן עלטסטן וועטעראַן פון דעם יידישן
טעאַטער, אז ער קען שוין נישט מער זיין נאָענט מיט א פרוי. דער דאָן-זשואַן

וועטעראן פון דער צייט, ווען די באַבעס פון די הפקר-יונגען זענען נאָך מיידלעך געוועזן, האָט מיט טעאטראלישן פאטאָס פארזיכערט זיינע אָפּאָ-נענטן, אז דאָס איז נישט אמת און עס איז א בילבול און נישט נאָר איינמאָל, נאָר דריימאָל קען ער נאָך נאָענט זיין מיט א פרוי, נאָר ער האָט נישט קיין געלעגנהייט. האָט איינער פון די הפקר-יונגען געזאָגט, אז זיי וועלן אים געבן די געלעגנהייט און זיי זענען מיט אים אוועק, אויף צו מאַרגנס האָבן זיי באזיגטע דערקלערט, אז דער אלטער אָסקאַר האָט גערעדט אמת. כאָטש עס איז א דאנטעישע גיהנום-סצענע געוועזן — האָב איך זי דאָ דערציילט, ווייל זי איז אזוי טראגיק-קאָמיש טעאטראליש און פאסט זיך אזוי צו דעם אלטן אָסקאַר.

אז ער האָט געהערט — דער אָסקאַר — אז ערגעץ איז דאָ די מעגלעכ-קייט פון קריגן א ראָלע, פלעגט ער גיין פון מענש צו מענש און נוצן איינפלוסן און אַפּטמאָל איז עס אים געלונגען ווידער, מיט אלע זיינע נאָענט צו הונדערט יאָר, ארויפצוכאָפּן זיך אויף די ברעטער, דעמאָלט פלעגט ער די קלענסטע ראָלן שפילן מיט אזא פאטאָס, אז פון הונדערט סטאטיסטן פלעגט מען אים ארויסזען, אויף דער בינע האָט ער נישט געציטערט, איז צוויימאָל העכער גע-וואָרן און האָט יעדעס וואָרט אקצענטירט אזוי ווי „זיין — אָדער נישט זיין?“ — האָט עס אפילו געמעגט זיין בלויז א פראגע צי זאָל ער עפענען די טיר . . . און קלאָר איז געוועזן, אז ער האָט טאלענט, אסך טאלענט, אייביקן טאלענט, צוויי טויף יונגע צו באטיילן מיט דעם. אפילו אויף דער פוילישער בינע, אין יידישע שטיק, האָט ער נאָך באוויזן ארויפצוגיין, אפילו אויפן פילם האָט ער זיך נאָך ארויפגעכאָפּט. אמאָל — זאָגט מען — איז ער געוועזן דער, וואָס האָט דער ערשטער ארויפגעפירט אסתר רחל קאמינסקי אויף דער בינע, און זי איז דאָך געוואָרן דאָרט קעניגין, און א גאנצע ארמעע שפילער האָט ער אויף דער בינע ארויפגעפירט.

אמאָל האָב איך אים צופעליק געזען אין א געשפרעך מיט אלעקסאנדער מאַסי, דעם גרעסטן דייטשן אקטיאָר, בשעת זיין באזוך אין ווארשע, אז ער האָט מאַסין דערציילט זיין פארגאנגענהייט, און אז ער האָט אמאָל געשפילט צוזאמען מיט בארנעי, און מען האָט געפילט, אז דאָס איז אמת, און ביידע, אָסקאַר און מאַסי, זענען געוועזן בגילופין, האָבן זיי זיך צעקושט און שיר נישט צעוויינט.

אין א ווינטערדיקן פארטאָג, נאָך א באל אין ווארשעווער ליטעראטן-פאריין, עטליכע געסט נאָך אין זאל, די בינע שטייט ליידיק, פלוצלונג שטייט אויף איר אָסקאַר און דעקלאמירט פאר די לעצטע פאָר געסט שטיקער פון זיין

רעפערטואר, אין דריי שפראכן, פון אנהויב ניינצענטן יארהונדערט. מען האט אים נישט געשטערט. האט ער זיך אלעמאל אין א העכערן פאטאס אריינגע-דעקלאמירט. — אז ער האט פארענדיקט, האט ער נאך צום סוף צוגעגעבן אויף דייטש: אונד זא איין זשעני געהט הערום אהנע פאסטען. — שיללערס „פראנץ מאהר“ איז געוועזן זיין לעבנס גלאנץ־ראַלע.

1939

משה אפעלבוים

1887 אמשינאוו — מערערע אייראָפּעישע לענדער — 1920

ווארשע, געשטאָרבן אין 1934.

א קליינגעוואקסיקער מיט א צעאקערט פנים און א רוער, אביסל היי-זעריקלעכער שטים פון איינעם, וואָס האָט שוין געזאָגט דעם גרויסן „נא-פלעוואט“ דער גאנצער וועלט. א מאלער, וואָס האָט ליידנשאפטלעך געזוכט דעם מיטלאטערלעכן יידישן בית המדרש-סטיל אריינצופירן אין דער מאָדער-נער יידישער מאָלעריי-קונסט. אזוי לאנג געזוכט דעם עמוד-מזרח מאָטיוו, דעם ארון-קודש מאָטיוו ארויסצופירן פון דער שול ארויס אין דער קונסט אריין ביז-ביז ער האָט זיין אייגענע קונסט צוריק אריינגעפירט אין דער ריכטיקער שול אריין. די דעקאראציע פון א גרויסער פראָווינקי-שול איז געוועזן די לעצטע ארבעט פון זיין לעבן.

אויף די ווענט פון די שטובן, וווּ איך וווינ הענג איך קיינמאָל נישט אָן קיין בילדער. אויף א בילד, וואָס הענגט אויף א וואנט, קוקט מען דאָך אלע טאָג און אלע טאָג זעגט זיך דאָס בילד טיפער און טיפער אין דיין נשמה אריין. דו באמערקסט עס נישט, אָבער דאָס בילד טאָטשעט דיין נשמה ווי א וואָרעם. עס שרויפט זיך אריין. ארויסרייסן אזא בילד, וואָס איז א צענדליק יאָרן גע-האַנגען פאר דינע אויגן, פון דיין נשמה ארויס, איז סידן מיט א שטיק נשמה . . .

בילדער אויף די ווענט פון א ווינשטוב זענען א געפערלעכע זאך. סידן בילדער — מיט וועלכע מען האָט באשלאָסן גייסטיק זיך אויף אייביק צו פאר-בינדן. אָבער זאָגט מיר — וווּ זענען דאָ אזעלכע בילדער? כדי עס זאָל לייכטער זיין, צו פארשטיין: שטעלט אייך פאַר, אז עמיץ וועט אייך צווינגען יעדן טאָג דריימאָל צו לעזן עפּיס א ליד פון מלך ראָוויטש. ווידער דאָסזעלבע און אָבער דאָסזעלבע און דאָס ליד האָט גאָר אינגאנצן געטויגט אויף פייער. איז אויב איר זענט א פערזענלעכקייט וועט איר דעם ראָוויטשן ווערן מיט דער צייט א דם-שונא און אויב נישט וועט איר זיך שלאבעריק אונטערגעבן אונטער דער שרעקלעכער ווירקונג פון א שלעכט ליד. און אפילו אויב עס וואָלט שוין יאָ עפּיס געטויגט — צו וואָס אזש דריימאָל א טאָג עס לעזן?

דאָס איז אלץ אנטקעגן דעם מאלער משה אפעלבוים, וואָס האָט צען יאָרן לאנג טעראַריזירט די אויגן פון דער יידישער ליטעראַטור פון פּוילן מיט זיינע פארצירונגען אויף די ווענט פון דעם פאריין פון יידישע ליטעראַן און זשור-נאליסטן אויף טלאַמאציקע 13. אין יאָר 1920 האָט ער די ארבעט אויסגעפירט און אין יאָר 1930 האָט מען די ווענט געענדערט. דעם טאטן און די מאמען האָט

ער אין יענע בילדער אריינגעלייגט. טאָג און נאַכט געארבעט איבער זיי — געקראַכן איבער די גזימסן מיט א פּיעטעט ווי מיקעלאַנדזשעלאָ ביים מאלן פון זיין „לעצטן משפט“. און ערשט נאַכדעם ווי מען האָט די ווענט געענדערט האָבן מיר אלע דערזען, אז אין יענע בילדער איז געוועזן סטיל. עכטער יידישער פּרעסקן־סטיל. אפשר נישט קיין גרויסקייט — אָבער זיכער סטיל. א שאַד, וואָס עס איז קיין זכר פון דעם אלעמען נישט געבליבן.

אמאָל, ווען די לייוונטן זענען שוין געוועזן היפש פארשטויבט און אַפֿ־געבליאקעוועט, האָב איך אין ליידיקן זאל באַמערקט אַפּעלבוֹימען, וואָס האָט ליב געהאַט דעם צינישן מאַך מיט דער האַנט, מיט ליבשאַפט פּאַרריכטן זיין ווערק. צווישן מענשן האָט ער עס פּיינט געהאַט — אין דער טיף פון דער נשמה איז ער געוועזן פּאַרליבט אין דעם ווי יעדער קינסטלער.

אין פּאַרצווייפּלטע מינוטן, און ער האָט זיי געהאַט אַסך, אינערלעך און אויסערלעך, ווייל ער האָט נישט פּיינט געהאַט דאָס ביטערן טראַפּן, פּלעגט ער חלומען פון א ווייטן ברודער אין עקזאַטישע לענדער. ער וועט אים עפּיס מיט אמאָל א שיק טון א טויזנטער פון עפּיס א גאָלדענער וואַליוטע און אים ארויסראטעווען פון אלע צרות. און איך האָב דעם ברודער אמאָל געטראַפּן אין אויסטראַליע. ער האָט ביי מיר גענומען דעם קינסטלערס אדרעס, ביז ער האָט זיך אויסגעקליבן שרייבן האָט זיך דער קינסטלער־באַהעמיען פּאַרצויגן אויפן הימל ארויף — און אין יענע קאַמפּליצירטע וועגן איז שווער אונזער איינעם עמיצן צו געפּינען. און איידער ער האָט זיך אהין פּאַרצויגן האָט ער נאָך אויף דער ערד געפּריווט זיך אויפּריכטן, חתונה געהאַט מיט א יונגער, שיינער און ענטוואַסטישער פּרוי, א קינד אויף דער וועלט געבראַכט, אָבער דער וואָס האַלט דעם גרויסן סטעמפּל אין דער האַנט האָט דערווייל שוין אנדערש געהאַט געחאַטמעט.

מ ר י ם אַ ר ל ע ס ק אַ

לאנגיאַריקע ערשטע־ראַליסטן פון דער „ווילנער טרופע“.
געבוירן וואַרשע, אַרום 1900, זינט 1919 אויף דער יידישער
בינע. אייראָפּעישע רייזעס מיט דער טרופע. געבליבן און
אומגעקומען איז געטאָ צוזאמען מיט דירעקטאָר מרדכי
מאזע — איר מאַן.

וואָס דאָס איז א „וואַרשעווער יידישער פּאַניענקע“ קען נאָר וויסן דער,
וואָס האָט אָט די פּאַניענקעס געזען אין וואַרשע גופּא. אַרום 1910 איז דער
טיפּ אויפגעקומען אין יידישן לעבן און אין יאָר 1939 האָט ער זיך גע-
ענדיקט. אַרום דרייסיק יאָר האָט געדויערט דאָס לעבן פון דעם מ'י. א וואַר-
שעווער יידישער פּאַניענקע איז געוועזן שייך, קיין צווייפל נישט, אָבער זי
האָט זיך איינגערעדט אלעמאַל, אז זי איז שענער. חוץ דעם פלעגט זי איר
שיינקייט קאליע מאכן מיט פּריציטיק באנוצן אלערליי קאָסמעטישע מיטלען
און מיט כלערליי שמד־שטיקלעך און חנדלעך, וואָס זענען זייער אָפט זייער
ווייט געוועזן פון חן, דערפאַר אָבער נענטער צו שמד־שטיק און אפילו צו
שמד פּראָסט און פשוט.

איבער דער נשמה פון א וואַרשעווער יידישער פּאַניענקע זענען פיר
קולטורן אריבער מיט די אקער-אייזנס — די פּוילישע, רוסישע, יידישע,
דייטשע בשעת דער אָקופּאציע — און קיין איינע האָט קיין לעבעדיקע זאמען
נישט איבערגעלאָזן, זאמען, וואָס זאָלן בלומען ווערן מיט דער צייט, דערפאַר:
דרייהונדערט יידישע שרייבער-מענער האָבן מיר געהאט אין וואַרשע און
כמעט קיין איין שרייבערין נישט, וואָס זאָל שטאמען פון דעם דור פון די
פּאַניענקעס. אפילו אקטריסעס אויך זייער ווייניק.

מרים אַרלעסקאַ איז געוועזן די אויסנאם, וואָס האָט די רעגל באשטעטיקט.
אן אמתע וואַרשעווער יידישע פּאַניענקע מיט אלע פּיטשעווקעס און דאָך
א פיינע יידישע אקטריסע פון בעסטן זשאנר, כאָטש נישט פון שטארקסטן
טאלענט, און אן אקטריסע מיט אסך ערנסט.

א מאַדנע טרופע איז דאָס געוועזן, די ווילנער טרופע אין וואַרשע, נאָך
דעם ווי א גרויסער טייל האָט זיך פון איר אָפּגעריסן נאָך דעם גרויסן דוד
הערמאַנישן „דיבוק“ דערפאַלג און אוועק קיין אמעריקע. די טרופע האָט זיך
גערופן „ווילנער“, געשפילט כסדר אין וואַרשע, די שווישפילער האָבן אין
פּריוואַטן לעבן גערעדט אלערליי דיאלעקטן, נאָר אויף דער בינע פלעגן זיי
רעדן א קנאַקעדיקן ליטווישן יידיש חוץ די „סינען“.

אלעמאַל אביסל עקסטראוואַגאַנט אָנגעטון, אלעמאַל שווייגנדיק אין

געזעלשאפט, אן אינטערעסאנט און מארקאנט פנים דערצו, גרויסע אויגן, טראגישער זשעסט אין די ליפן, בראַנז-בלאַנדע האַר, זייער דינע הענט און בכלל א צארטע פיגור — האָט זיך מרים אַרלעסקאַ עפּיס נישט אינגאנצן אריינגעפאסט אין דער עמד־דיקער סביבה פון יידישע אקטיאָרן, אפילו אלס אקטריסע פון דער ווילנער טרופע.

מאַדנע, עפּיס אזוי ווי אויף צונג־שטאַלצן האָט זי גערעדט אויף דער בינע, שרעקלעך אומנאטירלעך. זי פלעגט אינגאנצן עפענען דאָס טראגיש־געשניצטע מויל און ארויסברענגען דערפון נישט קיין קיילעכדיקע ווערטער, ווי יעדער מענש, נאָר שפיציקע און פיר עקעכדיקע. קוואדראטנע ווערטער ערשטנס האָט איר גאנצער יידיש געקלונגען ווי ערשט נעכטן אויסגעלערנט פון אויסנווייניק, און אזוי איז עס טאקע געוועזן, און צווייטנס איז נאָך דערצו דערדאָזיקער אומנאטירלעכער יידיש געוועזן אומנאטירלעך ליטוויש. ווייל אויב א ווארשעווער יידישע פאניענקע האָט שוין פון דער נאטור, פון הערן, געקענט אביסל יידיש, איז עס זיכער געוועזן געשמאקער פאסאכדיק־אלעפדיקער בראיטער ווארשעווער יידיש. אָבער אַרלעסקאַ שטימע האָט דאָך געקלונגען ביז טיף אין דעם צוהערערס נשמה. זי האָט געהאט א פיינעם טעמבר, וואָס מען האָט נישט געקענט פארגעסן. נישט ווילנדיק האָט מען איר געמוזט נאָכקרימען אָבער מיט ליבשאפט.

האָט זי געשפּילט — איינע פון אירע גלאַנץ־ראַלן — לאהן אין „דיבוק“ פון אַנ־סקי איז דאָס נישט געוועזן קיין יידישע כלה, וואָס א דיבוק איז אין איר אריין, נאָר עפּיס א מיסטישע געשטאַלט, וואָס האָט איר לעבן אָפּגעלעבט צווישן מלאכים און פּלוצלונג א דיבוק אין אירע אינגעוויידן . . .

די בעסטע ראַל אין וועלכער איך האָב ווען עס איז געזען מרים אַרלעסקאַ, איז געוועזן די ראַל פון דער יונגער פרוי פון דעם אלטן בעל תאוה אין דער „תאוה אונטער די אולם־ביימער“ פון יודושיץ אָנִיל. אָט די ראַל איז געוועזן ווי געשריבן פאר אַרלעסקאַ. און ראַלן צוצופאַסן פאר איר איז געוועזן שווער. זי איז, ביי איר גאנצער דינקייט, נישט געוועזן צו באוועגלעך, און גייסטיק עפּיס אן אינערלעכע איינגעשפארטקייט, נישט צופאַסעוודיקייט. איז איר א ראַל נישט געפעלן, און זעלטן איז איר א ראַל געפעלן, האָט זי באלד דעם דיבוק אריינגעשיקט אין דער ראַל און די גאנצע ראַל צום דיבוק. האָט זי געשפּילט נאָר לאהן — האָט דאָס אפילו געקענט זיין די ראַל פון א מאַרק־זיצערן, אָדער א טאַנץ־גערל.

אמאָל האָב איך באגעגנט מרים אַרלעסקאַ אין לאַנדאָן. די פּראָסטע יידן פון דער לאַנדאָנער איסט־סייד, וואָס זענען געקומען אין יידישן טעאטער זיך אביסל משמח זיין אויף א היימישן אופן, האָבן זיך געוואָרן מיט די פירעקעכדיקע ווערטער פון מרים אַרלעסקאַ און זיך איבערגעקוקט: וואָס מיינט

דאָס? און די אינטעליגענטן, וואָס זענען געקומען צו זען די יידישע עקזאָטיק האָבן געמיינט, אז אלע מזרח-יידישקעס רעדן אזוי ווי אַרלעסקאָ פון דער ווילנער טרופע און האָבן ממש געלעקט די גייסטיקע פינגער פון דעם מאָדנע-קלינגענדיקן לשון פון דער אַקטריסע. — די מאָדנע ווילנער טרופע נאָך דער סעצעסיע, דאָס מאָדנע קאמינסקי־טעאטער אָן אַקוסטיק, דער מאָדנער אויפ־בליץ פון יידיש־קולטור אין וואַרשע 1920-1930, די מאָדנע פירעקיקע ווערטער פון דער צארטער מרים אַרלעסקאָ — דאָס אלץ קומט צוזאמען אין מיין זכרון, טראַכט איך נאָר וועגן די מאָדנע אנדערטהאלבן צענדלינק יאָרן מיינע אין וואַרשע.

1939

הענריק בערלעווי

1894 געבוירן אין ווארשע, געווינט אין בערלין, פאריז און ווארשע, רייזעס אין אייראָפּע, יאָרן פארן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג געווינט אין פאריז.

אין מיניע ווארשעווער יאָרן — 1921 ביז 1934 — פלעג איך, פונקט ווי דער רוב פון די יידישע שרייבער אין פוילן, זייער אסך ארומפאָרן מיט רע־פּעראַטן איבער דער פוילישער פּראָווינץ. פוילן האָט פארמאָגט אן ערך צווייטויזנט שטעטלעך און יעדעס פון די שטעטלעך איז געוועזן קולטור־הונגעריק. און די שרייבער זענען ווידער געוועזן הונגעריק נאָך א פּאַר גראַשן — זענען זיך די ביידע הונגערס צונויפגעקומען און עס איז דערפון ארויסגעקומען די גראַטעסקע פון א מין פּיעכאַטנער ליטעראַרישער מגידות, וואָס האָט אפשר נישט אירס גלייכן אין דער קולטור־געשיכטע פון דער וועלט בכלל. . . די שרייבער פלעגן רעדן וועגן אלץ אין דער וועלט, אפילו וועגן זאכן וועגן וועלכע זיי האָבן די מינדסטע אנונג נישט געהאט, און דאָס ווונדערבארע קליינשטעטלדיקע פובליקום פלעגט שליינגען, נישט פארשטיין און נישט זאט ווערן און דאָס האָט געדויערט אזוי לאנג, אזוי ברייט ביז א טייל פון דער קליינשטעטלדיקער יוגנט איז זיך צעפּאַרן אין אנדערע לענדער, א צווייטער טייל איז צעבאלעבעסלט געוואָרן און די רעפּעראַטן פון די קול־טורניקעס זענען זיך ערגעץ־ווו צעקראַכן.

און יעדער פון די פּאַרנדיקע שרייבערס האָט געהאט זיינע קאפּריזן און די שטעטלעך פלעגן זיך איבערגעבן, אזוי ווי די נעגערס אין דער דזשונגל מיט דער „טאם־טאםפּאַסט“, די קאפּריזן שוין פּאַרויס — — און מיין קאפּריז איז געוועזן צו גיין אויף בית עולם'ס. און אז איך פלעג אַנקומען אין א שטעטל, ווו איך האָב געזאָלט פארוויילן נאָר א פּאַר שעה צוליב די באַן־פארבינדונגען, פלעגן מיך די קליינשטעטלדיקע פריינט באלד ביי דער באַן פּרעגן וויאזוי איך בין מיך נוהג, צי גיי איך אויפן בית עולם פאר אַדער נאָך דער לעקציע? . . עפּיס אזוי ווי איך וואָלט געגאנגען אויף די בית עולם'ס צוליב עפּיס א געהיימען דיטואל.

אַבער וואָס פאר א שייכות האָט דאָס צו הענריק בערלעווי? עס האָט א שייכות צו דער גאנצער צייט אין וועלכער הענריק בערלעווי, דער יידישער צייכנער, מאלער, גראפיקער, שרייבער וועגן קונסט, האָט געווירקט אין ווארשע און דאָרט שטארק משפּיע געוועזן דאָס גאנצע יידישע קונסט־לעבן, און נאָך אמאָל צו די בית עולם'ס. אָפט פלעג איך אויף די בית עולם'ס אַבסערווירן סטילן פון מצבה־קריצן אין געוויסע תקופות. אויף איין בית

עולם, דאכט זיך אין גאמבין, זענען א רייע פון יאָרן די מצבות געוועזן אזוי צארט און דין ווי פּיליגראַן־ארבעט. פּלוצלונג אָבער ווערן זיי גראָב און מגושם, ווי געטעסעט מיט א האק, וואָס מען האקט ביימער אין א וואלד. איך האָב מיך אָפט פאראינטערעסירט מיט דעם פענאָמען. איז דאָס אן אויסדרוק פון סטיל אין געוויסע תקופות? ניין, דאָס איז בלויז אן אויסדרוק פון אינ-דיווידועלע מצבה־שלעגערס, וואָס האָבן גראד געלעבט און געארבעט אין און ארום יענע שטעטלעך. אָבער ווען עמיץ וואָלט געוואָלט מיט דער דעדוקטיווער מעטאָדע ארויסדרינגען פון די באזונדערע סטילן פון די מצבות אין געוויסע תקופות דעם גייסט פון דער צייט, וואָלט ער פארפאָרן קיין בויבעריק. . .

אזוי וועט זיכער אמאָל פארפאָרן קיין בויבעריק יענער פאָרשער פון יידישן קולטור־לעבן, וואָס וועט זיך אין די, זייער פרוכטבארע און זייער אימפולסיווע און זייער האפערדיקע, פּויליש־יידישע רענעסאנס־יאָרן פון 1918 ביו 1930 אַנשטויסן אויף די אומצאָליקע הילעס, אילוסטראציעס, פאָרטרעטן פון שרייבערס און דעקאָראציעס צו טעאטער־פאָרשטעלונגען פון דעם זייער פעיקן מאלער און גראפיקער הענריק בערלעווי. דער סטיל פון די אלע צייט־כּונגען איז נישט קיין אויסדרוק פון דער בענקשאפט פון יענער צייט, ער איז דער אויסדרוק פון דער בענקשאפט פון הענריק בערלעווי אליין. ער האָט געשטאמט פון אן אסימילירטער יידיש־פּוילישער סביבה און האָט זיך פּלוצ־לונג פארבענקט נאָך עפּיס אזא מין יידישקייט, וואָס האָט אפשר קיינמאָל נישט געהאט קיין שייכות צום לעבעדיקן לעבן, אפילו אין די אור־חסידישע צייטן נישט, סאידן אפשר אין די חסידישע בענקשאפט־יאָרן פון יצחק לייבוש פּרץ, קיינמאָל אָבער נישט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דאָס יידישע לעבן אין פּוילן האָט זיך לאנגזאם, ווי א באשעפעניש, וואָס הויבט זיך ארויס פון זומפן, געדזשוויגעט שווער צום ליכט. עס איז א מגושמדיק לעבן געוועזן אין גרונט גענומען, מיסטיש זיכער נישט, עס איז אין וואָרט געקומען צום אויסדרוק ביי האַראַנטשיקן, ביי עוזר ווארשאַווסקי, אָבער דווקא נישט אין די צארט־מיסטישע, אימאזשיניסטיש־עקספרעסיאָניסטישע צייכנונגען פון הענריק בערלעווי און דער גאַנצער פּלעיאַדע צייכנער ארום אים. — אָבער דער, וואָס וועט שטודירן אָט דעם בית עולם און די מצבות מיט א דעדוקטיווער מעטאָדע, וועט זיכער פארפאָרן קיין בויבעריק.

כאָטש שייך איז געוועזן און געבליבן אָט די גראפיק.

אליין איז ער אויך, בערלעווי, אין יענער צייט געוועזן זייער צארט און זייער אידל־מאַניעריק, פּלעגט רעדן לרוב פּויליש און אביסל מיט א פּרע־טענציעזן נאָכקלאַנג אין די דיפּטאַנגן, א פנים אן איידלס, אזא, וואָס איז נישט יידיש און נישט פּויליש, עפּיס אזוי אבסטראקט אייראָפּעיש. מאלן פּלעגט ער מיט גרויס פאראנטוואָרטלעכקייט און זייער לאנגזאם. מאלן און מעקן און

צערייסן און נאָך אמאָל מאלן. פּאָזירן פאר בערלעווין איז געוועזן אן אָפֿ-קומעניש.

אין יאָר 1920 בין איך דאָס ערשטע מאָל געוועזן אין ווארשע. בערלעווי האָט זיך פאראינטערעסירט מיט מיר. נישט אזוי מיט מיר וויפיל מער מיט מיין פנים. א באַרד האָב איך דעמאָלט געטראָגן. צוויי טעג און צוויי נעכט בין איך דעמאָלט אָפּגעזעסן אין זיין קאלטן אטעליע אין אן אלטערטימלעך הויז פון א ווארשעווער זאק־געסל. א פּאַרטרעט איז ארויסגעקומען זייער אן ענלעכער, זייער אן איידעלער, זייער אין סטיל פון דער פראנצויזישער פּאַרטרעטן־מאלעריי פון אכצעטן יאָרהונדערט (בערלעווי איז א גוטער קענער פון קונסטגעשיכטע און אירע סטילן און תקופות) — און דאָס וואָס איך האָב דעמאָלט געשריבן ברוטאלע „נאקעטע לידער“ „געזאנגען צום מענשלעכן קערפער“ „פרעהיסטאָרישע לאנדשאפטן“ — פון דעם האָט בערלעווי אפילו נישט געוואָלט הערן; נישט זיך האָט ער געוואָלט אריינברענגען קינסטלעריש אין דער איצט־צייט, נאָך די איצט־צייט אין זיין פאנטאזיע אריין, און מיך האָט ער צוריקגעשיקט אין 18טן י.ה. אין פראנקרייך און די ברוטאלע נאָכ־מלחמה-תקופה צו פרײַעס חסידישע חלום־יאָרן.

יצחק ברוינער

מאלער. געב. 1890. א לאַדזשער, שטודירט אין מערב־איי־ראַפּע. געוויינט אין פּוילן, אמאָל אין וואַרשע, אמאָל אין לאַדזש. געבליבן, קינסטלעריש געוועזן טעטיק אין לאַדזשער געטאָ. אומגעקומען אין אוישוויץ, אין יאָר 1944.

א מאַרקאַנט פּנים. אביסל דעמאָניש. א מאַגערער. מיטלגעוויקסיקער. א גלאַנציקער שאַרבן. אז מען זעט אים אזוי זיצן און שניצן און קריצן מיט א פּראַסטן קעשענע־מעסערל א שטיקל העלפּאַנטביין און פּאַרוואַנדלען עס אין א באַרעליע־מיניאַטור־פּאַרטרעטל, איז אזוי ווי ער וואַלט געשניצט עפּים פון דעמוַעלבן מאַטעריאַל פון וועלכן זיין שאַרבן איז געמאַכט, אויך אזוי גלאַנציק און האַרט ווי העלפּאַנטביין.

יצחק ברוינער, אמאָל האָט ער זיך גערופן ווינצענטי, וויצעק ברוינער, פּאַרצויגן און אויף פּויליש, האָט פּיינט צו קלויבן זיינע מאַטעריאַלן. ער מאַלט אויף אלץ און קריצט און שניצט פון אלץ. באַזונדערס האָט ער ליב צו מאַכן קליינע פּאַרטרעטלעך אויף דינע טישסערוועטקעס פון פּליספּאַפּיר און אויף די אינעווייניקסטע זייטן פון צעריסענע ציגאַרעטן־שאַכטלעך, און אזוי ווי מען לאַזט איבער די סערוועטקעס נאָכן עסן און אזוי ווי מען וואַרפט אזעק אַפּגערויכערטע ציגאַרעטן, אזוי לאַזט יצחק ברוינער אויף הפּקר זיינע ווערק, סיי די, וואָס אויף סערוועטלעך און סיי די, וואָס אויף לייוונט.

יצחק ברוינער האָט ליב צו דערציילן גוזמאות, נאָר אזוי ווי אלע אַרום פון זיין סביבּה האָבן שוין אלע זיינע גוזמאות אויסגעהערט, איז אים שווער צו גע־פּינען א בעלן אויף א גוזמא. אָבער אזוי ווי גוזמאות דערציילן מוז ער, זעצט ער אָפּט אזא איינעם אוועק צום פּאָזירן פּאַר א פּאַרטרעט, אָדער א סקיצ, און אזוי ווי יענער מוז דאָך זיצן אומבאוועגלעך — מוז ער שוין בליט ברייה אריינכאַפּן א גוזמאלע, אלס באַליוונג באַקומט ער דאן דעם פּאַרטרעט, וואָס איז תּמיד גוט — ווייל ברוינער איז איינער פון די פעיקסטע ייִדישע מאַלערס אין פּוילן. אז ער דערזעט א מענשלעך פנים דערזעט ער תּיכּף די כאַראַקטעריסטישע שטריכן, א שמיר אהין און א שמיר אהער און א בלינדער וועט תּיכּף דערקענען ווער עס איז געמיינט געוועזן.

דאָס איז געוועזן אין יאָר 1922. איך האָב דעמאָלט צו אן אויסגאַבע פון מיינע לידער געדאַרפּט האָבן א פּאַרטרעט. געבעטן ברוינערן דאָס צו מאַכן. ער האָט צוגעזאָגט, נאָר געבעטן וואַרטן אויף א פּאַסיקער מינוט. אָפּט, זייער אָפּט קומט צו אים זיין קינסטלערישע אינספּיראַציע, אָבער דאָך איז זי נישטאַ אלעמאָל און נישט אויף יעדן רוף, ער איז אן עכטער קינסטלער. מיר זענען

זיך צעגאנגען. נאָר אין איין מינוט שפעטער זוכט מיך שוין ברוינער ארום. ער זעצט מיך אוועק. צויבערט עפּיס ארום מיין פנים מיט די קנאכיקע קינסטלער־הענט, ווי ער וואָלט מיר אָפּגעשפּראַכן אן עין הרע, זוכט צוזאמען שטיקלעך קוילשטיפט פון די קעשענעס און צייכנט. אין א מינוט צוויי ארום גיט ער א קלאפ מיט א שטיקל קויל אויף דעם פאפיר ווי איינער, וואָס פארענדיקט א געשריפטס און שטעלט אוועק א פינטל. ער איז פארטיק מיט דער צייכונג.

— אַט האָסטו דעם פּאַרטרעט. —

און ער איז שוין אויס די צייט. ער האָט מיך אפילו נישט געפרעגט צי עס געפעלט מיר אָדער נישט. א פּרעהיסטאָרישער, שווערער, בערדיקער קאַפּ מיט א פּויסט ווי א סענק אין פּאָדערגרונט. מסתמא האָט ער אמאָל אריינגעשמעקט אין מיינע „פרעהיסטאָרישע לאַנדשאפטן“, אָדער „נאקעטע לידער“, ער האָט געטראָפּן. אין א פּאַקראַקע האָט ער מיך פארוואנדלט, געצייכנט א פנים אָן א מענשלעכער צורה, אָבער די ענלעכקייט איז דאָך געוועזן פארכאפנדיק. אז דאָס בילדל איז דערשינען האָב איך אמאָל מיין מאמען געוויזן א קאַפּיע. נישט אויסגעזאָגט וואָס דאָס איז, נאָר געזאָגט: זע מאמע, ווי מען צייכנט היינטצוטאָג מענשלעכע קעפּ. אַט אזוי האָט מען געצייכנט דעם און דעם, און איך האָב אָנגערופן עפּיס אן אויסגעטראכטן נאָמען. אָבער די מאמע האָט באלד דערקענט. — דאָס ביזטו, האָט זי געזאָגט, ווען ער וואָלט דיך כאַטש אביסל שענער געמאכט וואָלט דאָס געוועזן אן אויסגעצייכנטער פּאַרטרעט. קיין שטארקערע ארגומענטן פון ברוינערס מייסטערשאפט דארף מען דאָך נישט.

און דאָך — וווּ איז ברוינערס ווערק אין דער יידישער מאלעריי פון דער וועלט? פראגמענטן.

די געטיגן פון דער קונסט איז אָן רחמנות. פולקאָמענקייט גיט זי אוועק אין די הענט פון דעם קינסטלער און א פולקאָמענעם לעבנס־קרובן פּאָדערט זי פון אים און ארבעט, ארבעט אָן א שיעור. און יצחק ברוינער האָט גע־בראכט זיין לעבן ווי א קרובן דער דעמאניש־באָהעמיאנישער קונסט, געבראכט עס אין וואַלקנס ציגארעטן־רויך, אָבער דערווייל האָט ער נישט געארבעט אזוי ווי אזא קינסטלער דארף ארבעטן כדי צו שאפן ווערק גרויסע, קאָמפּאָנירטע אין דער פּאַרם און באזעלטע מיט אינהאלט און מיט אידעען.

יוליוס גוטמאן

לעמבערגער יידישער אקטיאָר. געבוירן אין לעמבערג אין ארום 1870. רייזעס אין אייראָפּע.

צענדלינקער יאָרן יידיש טעאטער אין לעמבערג — און לעמבערג איז געוועזן אן אָנזעעוודיקער צענטער פון יידישן טעאטער — און יוליוס גוטמאן איז איינס. מיר מיינען דאָ די ערשטע צוויי צענדלינק יאָרן פון דעם יאָר-הונדערט.

בשעת יוליות גוטמאן האָט געפראוועט אויבער-אקטיאָרישקייט אין לעמבערג האָט זיין ברודער דאָקטאָר סאמועל גוטמאן גלייכצייטיק געפראוועט אויבער-ראבינערישקייט אין דערזעלבער שטאָט. דאָס איז געוועזן א מערק-ווירדיקער קאָנטראסט אין א יידישער משפחה אין יענער צייט. אז מען האָט זיך באקענט מיט גוטמאנען, דעם אקטיאָר, און געוויסט האָט מען דאָך, אז דער אויבער-ראבינער הייסט אויך גוטמאן און מען האָט אים געפרעגט צי האָט ער א שייכות מיט דעם אויבער-ראבינער, האָט ער געמאכט זייער אן ערנסטע מינע און האָט מיט זיין מעטאלישער און באסאווער שטימע געזאָגט אזויווי אוועקמאכנדיק מיט דער האנט: דאָס איז מיין ברודער. ער האָט זיך מכלומרשט גאָרנישט געמאכט דערפון, אָבער מיט אזא זיך גאָרנישט מאכנדיקן זשעסט, אז מען האָט דאָס שוין פארגעדענקט אויף א לעבן לאנג. צי האָט דער אויבער-ראבינער אויך מיט אזא שטאַלץ געענפערט, אז דער אקטיאָר איז זיין ברודער, דאָס ווייס איך נישט. ווארום אין גאליציע, וואָס איז פול געוועזן מיט קליינ-לעכע קאריערע-אמביציעס, איז דאָס אמת פון אויבער-ראבינער געוועזן — איין קלייניקייט.

דאָס איז געוועזן אין יאָר 1910. דעמאָלט האָב איך געארבעט אין א באנק אין לעמבערג און מיין פעדער האָט געשטעלט די ערשטע אומזיכערע טריט אויפן פאפיר — ביי דער אומזיכערקייט איז זי געבליבן. אָבער דאָס געהערט נישט דאָ אהער צום ענין. לידער האָב איך שוין דעמאָלט געשריבן, אָבער דערווייל נאָך נישט געדרוקט און געדרוקט האָב איך יאָ רעצענזיעס וועגן יידישן טעאטער אין דער קראָקעווער טאָגצייטונג „טאָג“, וואָס יונה קרעפל האָט רעדאגירט. און ערלעך בין איך דעמאָלט געוועזן צו דער קונסט ווי חנן פון דיבוק צו לאהן פון דיבוק . . . און פארשטאנען פון דער טעאטער-קונסט האָב איך אזויפיל וויפיל איך פארשטיי היינט פון דער אסטראָנאָמיע, נאָר איין זאך האָב איך געוויסט, מער ווי פארשטאנען, אז לאטיינער איז שונד און גארדין איז אויף א דרך און שלום אש איז דאָס העכסטע אין יידישער דראמאטישער קונסט. דעמאָלט האָב איך נאָך, אגב, לחלוטין נישט געוויסט.

אז קונסט האָט וועלכן נישט איז שייכות צו פרנסה. דאָס האָב איך אבסאָלוט נישט פארשטאנען.

די פאַר דעמאָלטיקע יידישע שרייבער פון לעמבערג, בראש מיט גרשם באַדער, פלעגן זיך צוזאמענקומען אין א קאפע מיטן נאָמען „אבאציא“ אויף דער דעמאָלטיקער קארל-לודוויק-גאס, וואָס האָט אין די פוילישע צייטן געהייסן „לעגיאָנאָוו“. די גאס איז געוועזן נאָענט פון גרויסן פוילישן טעאטער און נישט ווייט פון יידישן טעאטער. קיין סך צייט צו זיצן אין דעם קאפע האָב איך נישט געהאט, אָבער אין די אַוונטן פלעגט מען מיך אָפט דאָרט זען און אין די זונטיקן אוודאי. און אָט האָב איך ערשט פאפענטלעכט א לעמבערגער טעאטער-קאָרעספּאָנדענץ אין קראָקעווער „טאָג“ און האָב דאָרט געזידלט אויף וואָס די וועלט שטייט דאָס טעאטער, דאָס שטיק און דעם רעזשיסער יוליוס גוטמאן. און גאָט די נשמה שולדיק קום איך מיר אריין אין קאפע. לויפט צו מיר צו מיין געשווירענער פריינט, דער דעמאָלטיקער דאָס זעלבע וואָס איך און שפעטערדיקער באקאנטער נאָוועליסט א. מ. פוקס און שטופט מיך ארויס פון קאפע ווייל עס שמעקט מיט פולווער און מיט א געשלעג. יוליוס גוטמאן האָט אין דער אַנוועזנהייט פון אלע אקטיאָרן גע-שווירן, אז ער מוז מיר אויסהאקן די פעדער פון דער האנט און דערביי אונ-טערהאקן די זייטן אויך. מען וועט נישט דערלאָזן, אז א זיבעצן-יעריקער יינגל זאָל ביי בכבודע יידן קאליע מאכן די פרנסה. נאָך א פאַר וואָכן האָט זיך גוטמאן בארואיקט, קיין גוט-פריינט זענען מיר קיינמאָל נישט געוואָרן. אָבער ער האָט אויף מיר אלעמאָל געמאכט אן איינדרוק. ער איז געוועזן דורכאויס אן אקטיאָר און אן אקטיאָר, וואָס פלעגט איבערלעבן זיינע ראָלן, שפילן מיט טעמפּעראמענט. געהאט האָט ער טיפע, פליישיקע אויגן, געדיכטע ברעמען, א צעאקערט, מוסקוליעז פנים, א שטימע, וואָס איז געגאנגען פון טיפן הארץ — א בלאַנדער איז ער געוועזן, די אויגן בלויילעך-געבלעך. ער איז געוועזן ווי געשאפן — יוליוס גוטמאן (מען פלעגט אים אויך רופן יידל, וואָס דאָס איז זיין הימישער פארנאָמען געוועזן) — פארן גארדין-רעפּערטואר. זיין הערשעלע דובראַוונער אין גארדינס „גאָט, מענש און טייוול“ שטייט מיר נאָך היינט לעבעדיק פאר די אויגן, כאַטש דרייסיק יאָר זענען שוין פון דע-מאָלט פארביי. אומגערן פלעגט גוטמאן שפילן שונד, כאַטש ער האָט גערן געהאט דאָס ביסל פרנסה, ער האָט זיך געשעמט צו זיין א קבצן, א קלייני-קייט — דעם אבער-ראַבינערס ברודער זאָל נישט קענען מאכן קיין פרנסה — צו וואָס ער זאָל זיך נישט נעמען.

זינט מיין אָפּפאַרן פון לעמבערג אויף שטענדיק (1913) האָב איך גוט-מאנען מער נישט געזען, און אָט מאכט זיך עס אמאָל, פאַרנדיק אין באן און פוילן — דאָס האָט געמוזט זיין ארום 1932 — זיצט אנטקעגן מיר אן אלטער

מאָן, וואָס זעט אויס ווי דער כאַראַקטער־שווישפּילער יוליוס גוטמאַן אין זיינע קרעאַציעס פון אלטע לייט. איך קוק לאַנג אויף דעם אלטן מאַן און גיב אים ענדלעך אַ פּרעג. איך האָב קיין טעות נישט געהאַט, עס איז טאַקע געווען יוליוס גוטמאַן. אַ מינוט שפּעטער האָט מיך גוטמאַן אויך דערקענט. דאָס צום מייסטן חידושלעכע איז געוועזן, אַז ער האָט אפילו געקענט די ראשי־פרקים פון מיין ביסל ליטעראַרישער קאַריערע. אויף דעם האָב איך מיך גאַרנישט געריכט. פול מיט לעבן און אָפטימיזם איז ער נאָך געוועזן, יוליוס גוטמאַן. כאַטש דאָס יידישע טעאַטער אין לעמבערג שוין אויפן בוידים. . . ער האָט אפילו ערשט נישט לאַנג געהאַט געפּילמט אין גוטע ראָלן און אין סאַמע בערלין.

1940

הערץ גראַסבאַרט

א לאַדזשער, געבוירן ארום 1895. אקטיאָר און רעציטאָר-טאָר. רייזעס אין מערב אייראָפּע, אין אפריקע, דרום-אמעריקע, זינט 1938 אין ארגענטינע, 1946 באזוך אין די פארייניקטע שטאטן.

בערגעלסאָן האָט אמאָל אויף הערץ גראַסבאַרטן געזאָגט, אז ער דאוונט די יידישע ליטעראטור. א גרויס וואָרט. מען קען נישט געפינען קיין בעסערס. מוז מען עס אלעמאָל ציטירן — דאָס בעסטע. געטון מיינ חוב — מעג איך שוין איצט זאָגן, וואָס מיר אליין ווילט זיך.

פארהאנען אין דער יידישער ליטעראטור א טעקע מיט צייכונגען פון א רומעניש יידישן מאלער ארטור קאַלניק, דאָס איז א טעקע מיט גראַסבאַרט-גע-שטאלטן פון דער יידישער ליטעראטור. דיכטער האָבן געשריבן (פרץ, משה לייב האלפערן, שטיינבארג), דער רעציטאטאָר האָט געדאוונט, ווי בערגעלסאָן זאָגט, און א האַלק-שניצער האָט געשניצט. איז די אַ טעקע איינער פון די פיינסטע קינסטלערישע טערצעטן. עפיס א מין קיילעכדיקער טאנץ פון דריי קינסטלע-רישע מוזן. אָפט דאכט זיך, אז די זאך איז אזוי פארפלאַנטערט, אז מען ווייסט נישט ווער איז דאָ פריער געוועזן, צי האָט נישט אמאָל פריער קאַלניק גע-שניצט און שפעטער גראַסבאַרט געשפילט און צום סוף גאָר דער מחבר אויפ-געשריבן. . . אַט דאָס רוף איך קינסטלערישע שלימות אין דריי ריכטונגען — א מין קונסט-דרייעק, וואָס בעסער קען שוין נישט זיין.

גראַסבאַרט זוכט לאנג זיינע דיכטער. זיינע זיווגים (אויב זיווג קען בכלל זיין אין מערצאַל) זענען: לוצקי, שטיינבארג, נאדיר, משה לייב האל-פערן. און אז ער געפינט זיי — איז אויף אייביק. אין זיין רעציטאציע איז זשאנר און סטיל און פערזענלעכקייט. נישט צו יעדן מחבר קען ער זיך צופאַסן. דאָס מוז זיין אזא מחבר, וואָס פערציק טעג איידער עס איז זיין ערשט ליד, אָדער דערציילונג געבוירן געוואָרן, האָט מען אין הימל (אומשטיינסגעזאָגט — אין הימל פון דער יידישער ליטעראטור) אויסגערופן מיטן באווסטן בת קול: דו וועסט באקומען א תיקון ביי הערץ גראַסבאַרט. . . נאָר, אז ער פאסט זיך צו צו א מחבר, קריכט ער אריין אין אים. (אמאָל טרייבט ער אפילו ביי אזא מין אריינקריכן דעם מחבר אינגאנצן ארויס. . .) עס דאכט זיך ווי די גאנצע צייט רעדט ער צום מחבר: גיי שוין, רוק דיך שוין אוועק, דו ווייסט נישט פון דיינע הענט און פיס, דו פארשטייסט נישט דיין אייגן ליד.

צו גראַסבאַרטן קומט מען צענמאָל צו הערן דיזעלבע רעציטאציעס, ווי צו א זינגער. דעריבער איז טאקע גראַסבאַרט פויל געוואָרן און פארבריי-

טערט זייער לאנגזאם דעם האַרזאנט פון זיין רעפערטואר. און ער וואָלט גראד געקענט, ווייל ער זאָגט זיינע זאכן נישט פון אויסנווייניק. ער „דאוונט“ פון א סידורל ארויס. און נישט נאָר זאָגט ער פון סידורל ארויס, נאָר ער זאָגט זייער ווייניק און לרוב גאַרנישט אין סידורל אריין, ווי דאָס איז די טבע פון דעם גרעסטן טייל פון רעציטאטאָרן, וואָס האקן זייערע חכמות אין מחבר אריין ווי אין קרויט אריין. א דאגה האָבן זיי. גראַסבארט מיינט מיט רעכט, אז א מחבר וועמען ער דארף פאריכטן — שטייט אים בכלל דער מחבר נישט אָן. איז ער שוין נישט אויף זיין מאָס.

גראַסבארט האָט זייער א שאַרף, כאַטש נישט שפיציק פנים, ער איז א שוואַרצע, זיין פנים איז אָדער ווי פון עפיס א מיין הויט־מעטאל געמאכט. אָדער ווייניקסטנס מיט מעטאל געשליפן, אויך זיין שטימע איז א מעטאלישע, אפילו אין פריוואטסטן געשפרעך. זי רעציטירט כסדר, כאַטש אָן פאטאָס. גראַסבארט איז זייער א בייזער, דער עיקר איז ער ביז מיט שרייבערס. גאָר פלוצלונג האָט ער אמאָל א שאָס ארויס געטון אין געשפרעך מיט מיר, אז ער קען דאָך נישט אלץ און אלעמען רעציטירן — דאָס האָט זיך אים, ווייזט ארויס, געדאכט, אז איך קוק אים אָן אזוי ווי איך וואָלט געהאט צו אים טענות, אז ער רעציטירט נישט מיינע זאכן, אָבער דאָס האָט זיך אים נאָר אזוי געדאכט. איך פארשטיי צופיל זיין זשאנר און פארשטיי אויך נישט ווייניקער מיין אייגענעם זשאנר און — אגב — געדענק איך גאנץ גענוי, אז פערציק טעג איידער מיין ערשט ליד איז געבוירן געוואָרן האָט דאָס בת קול גאָר דער-מאָנט א נאָמען פון אן אקטריסע און נישט אן אקטיאָר . . . אָבער גראַסבארטן דאכט זיך, אז אלע האָבן צו אים טענות, און די מחברים, וואָס ער רעציטירט יאָ, דאכט זיך אים, האָבן ווידער צו אים טענות . . . און אפשר האָבן זיי, זיי מוזן מסתמא מיינען, אז גראַסבארט זשוּיפט ווי א שענקער אויף א גוטן יאריד, הקיצור גראַסבארט איז ביז אויף מחברים, אזוי איז עס מיט זיווג-שידוכים, זיי זענען פרוכטבאר אָבער האָבן נישט קיין שלום בית.

גראַסבארט איז שאַרף און וויציק אין געשפרעך, אָן פאָזע טראַגט ער דעם מאנטל פון זיין ארטיזם, אָבער ער טראַגט אים צו אָפט מיט דעם פוטער ארויף, אמאָל איז ער אַנגעקומען מיט דער באן אין א פראַווינג־שטעטל, דער גאנצער קאָמיטעט פון דער ביבליאָטעק האָט אים אָפגעווארט, דער פאָר-זיצער האָט אים באלד דערקענט און צוגעלאָפן מיט א פריי: איר זענט דער רעצימאָטאָר? — איר האָט ריכטיק געטראָפן, האָט געענפערט גראַסבארט, איך בין דאָס טאקע דער רעציטאמאָר . . .

אויב איך האָב נישט קיין טעות זענען גראַסבארטס רעציטאציעס אויף

קיין פלאטן נישט אויפגענומען. די סיבה? ווער ווייסט. פרעגן קען איך נישט. גראַסבארט וואנדערט און איך אויך. איך ווייס אָפּט נישט וווּ איך אליין בין — זאל איך נאָך וויסן וווּ גראַסבארט איז. נאָר עס איז אַ שאַד, וואָס גראַסבארטס אייביקייטס־פולע אינטערפרעטאציעס ווערן נישט פאראייביקט אין וואַקס. דורך אָט די פלאטן וועלן די קומענדיקע דורות נישט נאָר געוואָר ווערן, אז עס איז געוועזן אַ הערלעכער רעציטאטאָר גראַסבארט. נאָר אז עס איז אויך גע־וועזן אַ הערלעכע יידישע ליטעראַטור.

1937

ר ח ל ה א ל צ ע ר

געבוירן אין קראָקע. זינט 1927 אין וואַרשע. זינט 1938 אין אויסטראַליע.

אין איינער פון זיינע אומצאָליקע מעדיטאציעס אין דער פּאַרם פון קורצע אַרטיקלען (איך גלויב נישט, אז ער איז ווען עס איז, אָדער וועט ווען עס איז אריין אין זיינע געזאמלטע ווערק) טראכט זיך דר. חיים זשיטלאָוסקי אריין אין דער סאלאָנפעיקייט פון דער יידישער ליטעראַטור. אויך וולאדימיר מעדעם האָט אַ היפש ביסל וועגן דעם געשריבן און געטראכט. בעיקר האָבן זיך מיט דעם דאָזיקן פּראָבלעם פארנומען יענע יידישע דענקער און שרייבער, וואָס זענען אליין געקומען פון סאלאָנען אָדער סאלאָנפעיקע געזעלשאַפטן. אז מען וויל זיין בייזוויליק קען מען זאָגן, אז דאָס איז געוועזן זייער בענקשאפט אויף צוריק. . . . און היות ווי זיי האָבן נישט געוואָלט און נישט געקענט אליין צוריקגיין צו די סאלאָנען, האָבן זיי כאַטש געמאכט א פרוווי די סאלאָנען צו־ריקברענגען צו זיך. אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל פון זשיטלאָוסקי באשרייבט ער אַן אויסגעטראכטן וויכוח צווישן צוויי יונגע שיינע פרויען אין א שיינעם זומערדיקן נאַכמיטאָג, ביי א גלעזל טיי פול מיט פיינסטן אַראַמאט, אין א שיינעם סאלאָן, באהאנגען מיט די בעסטע בילדער און איצט באלויכטן מיט דער אומעטיקער נאַכמיטיק־זון. און די דאָזיקע צוויי פרויען זענען פאַרזונקען אין א שמועס וועגן דעם אונטערשיד פון דעם סטיל פון די לידער פון פּרץ מאַרקיש און פון משה בראָדערזאָן. . . . אַט אזוי האָט געחלומט זשיטלאָוסקי און ער האָט פאַרענדיקט, אז אין מאָמענט ווען דער דאָזיקער חלום וועט ווערן ווירקלעכקייט וועט שוין די יידישע ליטעראַטור זיין פאַרפעסטיקט אויף אייביק. אין אַט דער בענקשאפט נאָכן סאלאָן איז נאטירלעך נישט געקומען צום אויסדרוק א בענקשאפט נאָך א בורזשואו לעבן, נאָך רייכטום, ווארום די צוויי אויסגעטראכטע פרויען האָבן גאנץ גוט געקענט זיין שניידערינס אָדער פּריזיערינס און נישט אין רייכטום איז עס געגאנגען נאָר אין דער שיינקייט, אין דער עסטעטיק, אמאָל, אמאָל, צווישן די צוויי גרויסע וועלט-מלחמות, ווען מיר האָבן געטראכט אז אונזער יידישע ליטעראַטור האָט שוין די גרויסע עטישע אויפגאכע אירע דערפילט און זי דארף זיך אביסל מער פאַרקירעווען אויף עסטעטיק האָבן מיר טאקע גענומען בענקען נאָך אביסל מער שיינקייט, גע־טראכט אויף דעם אופן אריינציען אין א גרעסערער מאס די פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ אויף אונזער זייט, און פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ ציט נאָך זיך נאָך דעם סנאָבישן עמך און אזוי ארום וואָלטן זיך די רייען פון די געניסער

פון דער וועלטליכעוויידישער קולטור פארמערט. אָט אזוי האָבן מיר געטראכט און פונקט אין יענער יאָרן —

יאָ פונקט אין יענע יאָרן, אזוי ארום 1925, האָט זיך אין דעם יידישן טעאטער באוויזן אן אקטריסע מיטן נאָמען רחל האַלצער, דאכט זיך, אז פון סאלאָנען שטאמט זי גראד נישט, נייערט פון א פשוטער יידישער שטוב אין קראָקע. אָבער יעדער קראָקעווער ייד האָט זיך לכתחילה שוין געהאלטן פארן אויבערשטן פון שטויסל פון פּוילישן יידנטום. קראָקעווער יידן פלעגן נישט רעדן סתם, נאָר אונטערזינגען, זיי פלעגן נישט גיין סתם נאָר אונטערטענצלען. גאנץ גאליציע פלעגט זיי רופן די „קראָקעווער כויתקעס“, וואָס דאָס הייסט גרויסע שייטלען, מחמת זייערע שיינע פרויען פלעגן טראָגן גרויסע שייטלען. נאָר אונטער די שייטלען פלעגן זיי טראָגן די אייגענע האָר און דערצו פאר-קעמט לויט דער לעצטער מאָדע — און אין מויל דאָס פיינסטע פשיבישעווסקי-פּויליש. רחל האַלצער איז געגאנגען זייער פשוט אָנגעטון, ממש ווי א רוסישע קורסיסטע, אָבער עלעגאנט און מיט א שיק דירעקט פון פאריז. דערצו א שלאַנקע, אזא שלאַנקע וואָס מען מיינט אלעמאָל, אז זי איז העכער ווי זי איז אין דער אמתן איידער מען שטייט נאָענט נעבן איר און זעט, אז זי איז נישט מער ווי מיטלהויך. די גלאטע, ברוינע האָר גלאט פארקעמט מיט א גלאטן שרינט, דאָס פנים — אן אַוואַל, אָבער כמעט א קיילעכדיקער. אן אָפן פנים מיט פּרעגנאטע, כאַטש פלאַכליכע שטריכן, דאָס מויל ענערגיש, מיט דעם טראַגישן בויג אראָפּ ביי די ווינקלען. א מויל פון אן אקטריסע. און די ברוינע אויגן שאַרף און דורכדרינגענדיק און אזוי שאַרף און דורכדרינגענדיק איז די שטימע. נישט הויך, נאָר שאַרף און דורכדרינגענדיק. פאלט אָפּט אריין אין אל-טאָ. זי רעדט זייער פאָרויכטיק און זעלטן, זי ציט צו און זי האלט דיסטאנץ. זי האָט העכערע בילדונג, זי רעדט פונקט אזוי גוט יידיש ווי פּויליש. איר יידיש איז אויסגעלערנט, אָבער זייער קאַרעקט און פּערפעקט. דער דיאלעקט נישט קיין פּוילישער, נישט קיין ליטווישער און אויך נישט קיין גאליציאנער. עס איז אן אייראָפּעישער יידיש-דיאלעקט, א סאלאָן-דיאלעקט . . . אזא דיא-לעקט נאָך וועלכן מיר בענקען, מיר נאיווע פון די יאָרן, ווען מיר האָבן געמיינט, אז דער מלאך פייוויש שפילט זיך מיט אונז און יידן און יידישקייט פארוואַרצלען זיך אלץ מער און מער אין מזרח פון אייראָפּע. זייער באלד האָט זיך רחל האַלצער פארבונדן מיט חיים ראָזענשטיין, אליין א שרייבער, און די דיסטאנץ איז נאָך גרעסער געוואָרן פּערזענליך, אָבער מיר האָבן נישט אויפ-געהערט צו זען אין איר יענע יידישע אקטריסע וואָס דאָס מאָדערנע יידישע טעאטער האָט זי שטארק געזוכט. שוין פריער געוועזן א יונגע דאמע ביים יידישן טעאטער ווי זי. אָבער יענע איז געקומען מיטן כוח פון טראַדיציע —

אידיא קאמינסקא, אסתר רחלס טאכטער, די טאכטער פון דער מאמע פון יידישן טעאטער.

רחל האלצער רעציטירט און דעם רעפערטואר קלויבט זי אליין און מיט א לאַגיק, מיט א סאציאלער און אויך שטארק קינסטלערישער לאַגיק. אייראָ-פּעיש, דער עיקר אייראָפּעיש. זי שטעלט צוזאמען א פּאַציפּיסטישע פּאַפּורי פאר אירע אָוונטן און זי פּלעכט דורך יידישע און פּוילישע לידער אין דער פּוילישער שפּראַך ממש אין איין אַטעם. משיחס צייטן . . . כּאַטש משיח האָט זיך בלויז איבערגעבונדן נאָך איין ווונד און זיך בלויז איבערגעקערט אויף דער אנדערער זייט ביי די טויערן פון רוים . . . אַבער מיר האָבן געחולמט. מיט אירע ראָלן נעמט זי זיך שטארק איבער, ביזן ביין. און דאָס אימ-פּאַנירט. זי שפּילט יעדן טאָג און יעדן טאָג ציטערט זי פארן אויפּטריט ווי ביים ערשטן דעביוט. אין דער ראָל פון א משוגענער דארף זי חלשן ביים אקט-שלוס און מען מוז זי טאקע אראַפּטראַגן פון דער בינע ווייל זי חלשט אויף אן אמת, אזוי נעמט זי זיך איבער. — אמאָל האָב איך רחל האַלצער געעצהט צו רעציטירן מיין באַלאַדע „די מוטער פון נומער 1603“. זי האָט ליב געהאט ווי צו טון און האָט מיר געענפּערט קורץ און שאַרף: שוין געלעזן, עס געפּעלט מיר נישט און בכלל דארף איך נישט קיין עצות פון מחברים. אז זי האָט שפּעטער די זאך אויף אן אמת געלעזן האָט זי זי פיל הונדערטער מאָל רעציטירט און געשפּילט. אַבער שטאַלצע גאַליציאַנער ווי מיר זענען ביידע — האָבן מיר דעם אינצידענט קיינמאָל נישט דערמאָנט אויג אויג . . .

דוד הערמאן

געבוירן אין ווארשע 1876, רעזשיסער און קעמפער פאר א בעסערן יידישן טעאטער. רייזעס אין אײראָפּע. 1934 אויס-געוואנדערט קיין אמעריקע — 1937 געשטאָרבן.

דוד הערמאן אין ווארשע — דאָס איז נישט געוועזן קיין פּערזאָן. נישט קיין פּערזענלעכקייט, נאָר א גאַנצע אינסטיטוציע. געוויינט האָט ער אויף א הויכן שטאָק נישט ווייט פון צענטראַלן פּאַקסאל און די פענסטער פון זיין דירה זענען ארויסגעגאַנגען אויף א ברייטן באַן-טראַקט וווּ צענדלינקער באַנען און איינצלנע וואַגאַנעס און לאַקאַמאַטיוון זענען כּסדר געגאַנגען און געהאַמערט אהין און צוריק, זיי זענען געוועזן אייביק פאַרשמאַיעט, אייביק פאַר-טון אין געשעפּטן, אייביק ערנסט, אייביק שמייכלענדיק און גרייט צו טון גוטס א מענשן, דאָס אייביקע קינדערלאַזע פּאַר: — דוד און שרה הערמאַן — אַדער ווי זיי האָבן זיך קעגנזייטיק גערופן אויף ווארשעוועריש: דאוּטשיו און סאַל-טשיו. ביידע נישט קיין צו הויכע און ביידע נישט קיין צו מאַגערע . . .

דוד הערמאן איז געוועזן דער באשעפער פון א נייעם סטיל אין יידישן טעאטער, א סטיל, וואָס האָט געצויגן א דירעקטע יחוס-ליניע פון יצחק לייבוש פּרץ, מיט וועמען ער האָט יאָרן-לאַנג מיטגעאַרבעט. איך וואָלט גע-זאָגט, אז הערמאַן האָט עקסטראַקטירט דאָס טעאַטראַלישע פון חסידות און האָט עס קונציק און הויכקינסטלעריש אריינגעפלאַכטן אין זיינע רעזשיסערישע קאַנצעפּציעס. הערמאן איז געוועזן דער, וואָס האָט געשאפן דעם וועלט-דערפאַלג פון „דיבוק“. אָט דער „דיבוק“ איז אזוי ווי ספּעציעל דורך אַן-סקין פאר הערמאַנען געשריבן געוואָרן. אָט די מישוּנג פון הויכדראַמאַטיש-טעאַטראַלישער און דערצו יידיש-מיסטישער אַקציע, אָט די נשמה אין דעם לבוש איז געוועזן דאָס, וואָס הערמאַן האָט באוּוּסט — אַדער אומבאוּוּסטזייניק געחלוּמט. זיין דיבוק-קאַנצעפּציע איז טאַקע באלד אויפגעכאַפּט געוואָרן ממש פון דער גאַנצער — יידישער און נישט-יידישער — וועלט, ווי עס ווערט אויפגעכאַפּט א דערפּינדונג, וואָס איז זייער פּראַקטיש און איז געוועזן פּונקט עפּיס אזוינס, וואָס האָט גראַד געפּעלט. אין אלע זיינע פאַר-דיבוק-אויפּפיר-רונגען האָט הערמאַן די דיבוק-אויפּפירונגען ווי געזוכט, און אין אלע זיינע נאָך-דיבוק-אויפּפירונגען האָט הערמאַן זיין אייגענעם דיבוק קאַפּירט . . . עס איז אמת, אז ווען מען פלעגט אים דאָס זאָגן איז ער זייער ביז געוואָרן, אָבער ער האָט זיך נישט געקענט העלפן, עס איז אין אים אריין זיין אייגענער דיבוק, און עס איז נישט קיין ביז דערביי, ווייל זיין דיבוק-קאַנצעפּציע איז געוועזן א געניאַלע דערפּינדונג, וואָס וועט אייביק לעבן אין יידישן טעאַטער.

א טעאטראל דורך און דורך איז דוד הערמאן אייביק פול געוועזן מיט פלענער און אייביק פארנומען מיט געהיימע קאנטראקטן און מיט סודות, וואָס קיינער טאָר נישט וויסן און יעדער האָט געוויסט. אייביק האָט ער גע- האט א פולן בויך מיט געלעזענע פיעסן אין מאנסקריפט, וואָס וועלן איבער- קערן וועלטן, ווערן אייראָפעיִשע דערפאַלגן, ברענגען מיליאָניקע פראָפּיטן. דער עיקר איז, קיינער זאל נישט אויסכאַפּן די סוזשעטן און קיינער נישט שליסן א קאָנטער-אַפּמאַך מיטן מחבר. הערמאן איז פול געוועזן מיט גע- היימע קאָנטראַקטן מיט מחברים. זעלטן זענען די סודות אַרויסגעקומען אויף די ברעטער פון טעאַטער — און אז זיי זענען שוין אַרויסגעקומען האָבן זיי נישט געבראַכט די געוונשענע דערפאַלגן. שטענדיק איז הערמאן אַרומגע- רינגלט געוועזן מיט דראַמאַטישע אַקטיאָרן-אַספּיראַנטן און שיינע וואַרשעווער אַספּיראַנטקעס. טאַלענטפולע זענען זיי געוועזן, קאַפּירן האָט מען געקענט א מענשן, איז אז נאָר הערמאן האָט זיך אָפּגעקערט אויף א וויילע האָט מען אים שוין קאַפּירט, אים און זיין סאַלטשע און זיינע אייביקע געהיימישן און זיין טשודאַטשנעם אָפּן פון רעזשיסירן און זיינע באַדינגונגען פאַר אויסלאַנד — און שטיל ווי די מייזעלעך איז מען געוואָרן, קוים האָט זיך הערמאן באַוויזן. נאָר זיי האָבן אים ליב געהאַט ווי דאָס לעבן, אָט די צענדלינקער יונגע-לייט און מיידלעך און וואָלטן געגאַנגען פאַר אים אין פּיער און אין וואַסער. ער האָט זיי באַגייסטערט מיט זיין אויפּריכטיקן ממש חסידישן גלויבן אין א בעסער יידיש טעאַטער און בכלל אין א בעסערער מערכה פון דער בעסערער יידישער קונסט.

הערמאן איז אויך געוועזן א גלענצענדער רעציטאַטאָר, אָבער נאָר אויף איין געביט: פּרין-פּראָזע. דאָ איז ער געוועזן אין דער היים. לאנג בעטן האָט מען אים נישט געדאַרפט ביי אן אַוונט. א דיק כאַטש שאַרף געשניטן פנים האָט ער געהאַט, אַרויסגעזעצטע אויגן, א דיקער בכלל און זיין שטימע האָט נישט צו ווייט געטראָגן, אָבער ער האָט געהאַט דעם כוח אזוי גיך אַריינצו- פאַלן אין זיין רעציטאַציע-ראָל אז ער האָט באלד אלעמען מיטגעריסן מיט זיך.

און אזוי גיך הערמאן האָט אָפּגעדיבוקט האָבן אַנדערע ווינטן גענומען בלאָזן אין אייראָפּע און אַנדערע ווינטן אין יידישן לעבן און א שטרעם האָט זיך געגרייט און די וועלט האָט פאַרלוירן די געדולד צום ווונדערבארן דאָן- קישאַט פון יידישן טעאַטער. אגב האָט אים דר. מיכל ווייכערט, דער באַקאַנטער רעזשיסער, אביסל אַרויסגעצויגן דעם ווינט פון די זעגלען, הערמאַנען. הערמאן וואַרפט זיך אויף רעכטס און לינקס, רעזשיסירט אויף דער פּראָווינץ, רעזשיסירט אפילו אין קליינעם זאל פון יידישן ליטעראַטן-פאַרין. ער איז אַייביק גרייט געוועזן אַנצוהויבן צו בויען אויפּסניי, אבי זיין בנין, זיין סטיל,

זיין טעאטראלישע פינקטלעכקייט. ווי א מוראשקע איז ער געוועזן אין דעם זינען, צעשטער און צעקאָפּיע איר נעסט און באלד וועט זי ווידער אויף די פולע רואינען שלעפן איר שטרויעלע, אזוי ווי גאַרנישט וואָלט געשען. אט אזוי ווי אזא מין מוראשקע האָב איך אמאָל אַבסערווירט און געזען הער-מאנען, שלעפן אלטע האַלצערנע רעמען און אלערליי בראַכווארק כדי צו בויען א קליין בינעלע און זאל פון ליטעראטן-פאריין. אָבער די אויפפירונג איז פאַרט געוועזן א ציכטיקע, אן עכט דוד הערמאנישע.

צוליב פאס און וויזע-ענינים האָט הערמאן אין יאָר 1936 געדארפט אוועק אויף א צייט פון אמעריקע, האָט ער געפלאנעוועט צו קומען קיין אויסטראליע און בינו לבינו, בין פּאָיעזד לפּאָיעזד שאפן דערביי א פיין יידיש טעאטער אויפן פינפטן קאָנטינענט. עס איז אים אָבער ניט באשערט געוועזן — אונ-זערע בריוו האָבן קיין רעזולטאטן נישט געבראכט — יעקב ווייסליץ, איינער פון הערמאנס ערשטע תלמידים איז געוואָרן א מיט-פּיאָנער אויף דעם געביט דאָרט.

1941

ד.ר. מיכאל ווייכערט

1890 אין א גאליצישן שטעטל, געווינט אין סטאניסלאוו, זינט 1917 אין ווארשע. געווינט א צייטלאנג אין ווין. רייזעס אין מערב-איראָפּע און ראטן-פארבאנד. געבליבן אונטער'ן נאצי-אָקופאַנט אין פּוילן, ווינט איצט — 1946 — אין קראָקע.

מיכאל ווייכערט קען איך זינט 1908. דער ערשטער יידישער שרייבער, מיט וועלכן איך בין געוועזן באפריינדעט. דער איינציקער פאטש, וואָס איך האָב פון מיין שטאַטן ווען עס איז באקומען איז געווען צוליב מיכאל ווייכערט. דאָס איז געווען צוליב זיינס א בריוו אין יאָר 1910, וואָס איז אָנגעקומען אין מיין שטעטל, דער טאטע האָט מיר אָפּגעגעבן דעם בריוו א פארמאכטן — אָבער באלד געפאָדערט, איך זאָל אים דעם בריוו איבערגעבן צום לעזן, איך האָב נישט געפאָלגט, באקומען די שטראָף, אָבער געוואָרן זעלבשטענדיק, געוואָרן א יידישער שרייבער, אין יענעם בריוו האָט מיר ווייכערט מיטגעטיילט, אז פאָעזיע קען איך זיכער נישט שרייבן און איך זאָל עס אויפגעבן, ארטיקלען וועל איך אפשר, יאָ קענען שרייבן. נישט פאָלגנדיק דעם טאטן, האָב איך שוין אין איין וועגס נישט געפאָלגט ווייכערטן.

אין 1908 איז ווייכערט געווען דער יידישער ליטעראַט פון סטאניסלאוו. א בלאַנדער, א הויכער, די לאנגע טשופרינע פלעגט אים אראַפּפאלן איבער א האלב פנים. די ליטעראַרישע פעלערינע פלעגט זיך נאָכשלעפן נאכלעסיק, דער קראוואַט ווי א שוואַרצער עראָפלאן, אן אלטמאָדישער טאָפּל-דעקער און דער שטעקן מיט א אייזערנעם שפיץ. אזוי איז דעמאָלט געווען די מאָדע. געווינט האָט ווייכערט אין א פארק, אין זיין פאָטערס ווילע, אין א באַזונדערער שטוב, דאָרט זענען געווען אסך יידישע ביכער, דאָרט איז געווען שטימונג פון דער טשערנאָוויצער שפראַכקאָנפערענץ, וואָס איז געווען א מעכטיקע דאטע אין יידישן קולטור-לעבן. דער אכצניעריקער ווייכערט האָט אין גרויסן סטאניסלאווער טעאטער איינגעלייטעט דעם ערשטן יידישן ליטע-ראַרישן אָונט, וואָס איך האָב ווען עס איז בייגעווינט, ער איז געבליבן איינער פון די איינדרוקספולסטע פון מיין גאַנצן לעבן, אויף דער בינע זענען גע-ווען פרץ, אש, נאמבערג און רייזען. ווייכערט איז שוין דעמאָלט געווען א פאכמאַן פון יידישן טעאטער, דריי יאָרן שפּעטער האָב איך אים באגעגנט אין ווין, ער איז געווען א ריינהארדט-שילער און האָט גערויכערט אן ענגלישע לולקע. ווייכערט פלעגט קיינמאָל נישט לאכן, נאָר אלעמאָל שמייכ-לען איראַניש און זייער חנעוודיק, גערעדט האָט ער דערצו אלעמאָל מיט

זייער א קלאַרער דיקציע. איך האָב ליב זיין שמייכל, זיין דיקציע, די דערניערונג פון זיין שטוב אין סטאניסלאוו און אפילו די קאָנסעקווענץ מיט וועלכער ער האָט ביז צום היינטיקן טאָג קיינמאָל נישט אנערקענט מין מול אין דער פּאָעזיע. ניין און ניין. ער האָט עס קיינמאָל נישט אויפגעשריבן אָבער קיינמאָל זיין מיינונג נישט געביטן.

מיט אסך יאָרן שפּעטער איז געקומען די שטורם און דראַנג-צייט אין וואַרשע און אפילו געמיינזאמע ארבעט אין א זשורנאל „רינגען“. אָבער די פּרינציפּיעלע איינשטעלונג האָט זיך קיינמאָל נישט געביטן. וויכערט האָט געדרוקט מיניע לידער אָבער מיט א פּערזענלעכע וועטאָ.

וויכערט איז א יוריסט און אין דער געזעלשאפטלעכער ארבעט זייער פאַרמעל און אלעמאָל זייער גערעכט. ער איז זייער קאַרעקט, זייער דיסציפּלינירט און אויב ער דאַרף עפּיס אויספירן — קען ער וואַרטן אפילו צוואַנציק יאָר. ער איז אזוי ווי ענגלאַנד. דער צד שכנגד האָט שוין לאנג פאַרגעסן, אָבער וויכערט געדענקט און גייט זיין וועג ביז ער דערגרייכט זיין ציל.

אינסצעניזאציע פון יידישע ראַמאָנען זענען זיין אידעע־פּיקס געוועזן. אויף דעם געביט איז ער א פּיאַנער אין יידישן טעאַטער — און דאָס יידישע טעאַטער איז זיין לעבן. זיין וואַרשעווער טעאַטער־סטודיע איז נישט געוועזן קיין איינציקע אויף דער יידישער וועלט, אָבער ער האָט זי פון קיינעם נישט קאַפּירט. אליין פּראַיעקטירט, אליין געפּירט, אליין געוועזן א לערער, אליין יאָרן־לאנג אַן שום מיטלען רעזשיסירט, אליין אין די אומצאָליקע פּראַג־מענטן געזען מיט יאָרן פּאַרויס די פּרעכטיקע גאַנצקייט, און אליין גע־בליבן — ווען דאָס לעבן זיינס איז געקרוינט געוואָרן מיט טעאַטראַלישע לעבנס־דערפאַלגן — דער עיקר פון דער „קידוש־השם“־אויפּפירונג, וואָס איז אזוי לאנג געגאַנגען אין טעאַטער ביז די גאַנצע טרופּע האָט באַקומען דעם נאָמען קידוש־השם־טרופּע. אליין געבליבן — — קיינמאָל זיך נישט גאַנץ אַראַפּגעלאָזט פון די ריינהאַרדישע טעאַטער־הייכן, קיינמאָל קיין טעאַטער־קאַמפּראַמיס נישט געמאַכט. געגאַנגען דורך זיג און נידערלאַגע אלעמאָל מיט דעמזעלבן שטאַלץ. וויכערט האָט קיינמאָל אויסער וואַרשע נישט רעזשיסירט, קיינמאָל נישט איינגענומען אמעריקע, הגם זיין טעאַטער־ארבעט האָט אָפט אַנגעשפּאַרט ביז ניו יאָרק. איז עס אפשר אויך אזא מין רעזשיסערישער טריק?

אז וויכערט רעדט, הערט מען דייטלעך די גענויע גראַמאַטיק און אלע שריפּטצייכנס, אז ער רעדט פּויליש זעט מען גענוי די שווערע אויסלייגעכץ פון די פּוילישע ווערטער, ער רעדט ווי עמיץ וואָלט כּסדר פּראַטאַקאָלירט, ער איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יעדן וואָרט, דערפאַר האָט ער אסך קעגנער, און אפשר זענען זיינע קעגנער לויטער נישט צוגעלאָזענע דורך אים דראַמאַ־טורגן . . . וויכערט גיט נישט אויס קיין סוד פון די הינטערקוליסן, און

אזוי ווי איך האָב נישט קיין פרעטענסייעס צום טעאטער און ממילא נישט צו ווייכערטן, געדענק איך מיט טיפן סענטימענט זיין אָפּזאָגן מיר א ברעקל טאָלענט פון פאר דרייסיק יאָרן. ווייכערטס קאָנסעקווענץ אין דעם זינען וואַרפט מיך אלעמאָל צוריק צו די הערלעכע אומפאָרגעסלעכע פּאָר יאָר מיינע אין סטאַניסלאָוו.

1938

פ.ס.

די קאָנסעקווענץ פון מיכאל ווייכערטס אומאַפהענגיקן אופן לעבן, זיין וויי-דערווילן אָנצוקומען צו געזעלשאַפטלעכער הילף, האָבן ווייכערטן סוף כל סוף געבראַכט די גרעסטע מאַטערנישן: ער איז געבליבן אונטער די נאַציס און עס איז געוועזן נאַטירלעך, אז ער איז געוואָרן איינער פון די אונטערהענדלער מצד דעם יידישן יישוב אין פּוילן מיט די פון גאַט און דער מענשהייט פאַרשאַלטענע. זיין סופּער-אַרישע געשטאַלט, וואָס וואָלט געקענט דינען ממש ווי א מוסטער אין יעדן בוך וועגן די ראַסן-טעאָריעס, זיין פראַכטפולע דייטש-דיקציע און בכלל באהערשן נישט נאָר די דייטשע שפראַך, נאָר אויך די דייטשע קולטור דורך און דורך, זיין יורידישע אויסבילדונג האָבן אים פּרעדעסטינירט דערצו. ווייכערט, דער טעאַטראַל, וואָס איז קיינמאָל אליין אויף דער בינע נישט אויפֿ-געטראָטן, האָט איצט געדאַרפט שפּילן איינע פון די שווערסטע ראַלעס, וואָס די יידישע געשיכטע הייסט אמאָל שפּילן א יידן, שפּילן אזוי, אז די מערדער זאָלן מיינען, אז ער איז לאַיאַל צו זיי, און די געמאַרדעטע זאָלן פאַרשטיין, אז דאָס איז נישט מער ווי א שפּיל.

זענען דורך די דינענקע שפּאַרונגעס פון דער מויער פון האַס, פון מאָרד און פון גרעסטן וועלט פאַרברעכן, צווישן אנדערע ידיעות, אויך דורכגע-רונען ידיעות וועגן ווייכערטן, אָנגעקומען אין יידישע יישובים אפילו בריוו פון דעם אַמט, וואָס ער האָט געפירט, מיט זיין כאַראַקטעריסטישן סטיל און זיין אייגנאַנטיקער אונטערשריפט, אז עס זאָלן געשיקט ווערן די און די מאַטעריאַלן, וואָס די יידישע הילפּשטעלע וועט קענען איבערבייטן אויף עסן-וואַרק. די ידיעות האָבן זיך ווידערשפראַכן און זיך צעוואַקסן אין דער ווידער-שפּרעכונג און זענען אין צו גיכע און פלינקע צייטונגס-אַרטיקלען איבערגע-קערט געוואָרן מיטן קאַפּ אַראָפּ.

אז די באַפרייאַונג איז געקומען איז ווייכערט געבליבן ביים לעבן, און ווידער זענען געקומען ווידערשפּרעכנדיקע ידיעות, ווייכערט האָט צען חדשים, א פאַרשפאַרטער געוואַרט אויף זיין פּראַצעס, וואָס האָט אָפּגעוואַשן זיין גוטן נאָמען. זיינע גוטע און געטרייע פריינט — און צווישן זיי דער מחבר פון דעם

לעקסיקאָן — האָבן מיט א פארקלעמט הארץ און א פארכאפטן אַטעם געווארט
אויף דער רגע.

און אין יענעם טאָג, ווען די ווייסע טויב, די גוטע נייעס, האָט א פלאטער
געטון דורך די צייטונגען, האָט מיך די פאנטאזיע ווידער א שלעפ געטון קיין
סטאניסלאוו, צום יאָר 1909, צו וויכערטט שטיבל צווישן ביימער, צו אונזערע
פאנטאסטישע שמועסן פון דעמאָלט. אָבער וואָס איז פאנטאזיע אנטקעגן זוירק-
לעכקייט . . . און וואָס איז טעאטער קעגן לעבן.

יולי, 1946

יעקב ווייסליץ

געבוירן 1891 אין קאנסק, פוילן, זינט 1920 געוועזן אקטיאָר פון דער ווילנער טרופע אין פוילן — רייזעס אין אייראָפע, לאטיינאמעריקע, אפריקע און אויסטראליע. דאָרט זינט 1938 געבליבן.

אויב עס איז פארהאנען א קלאסישער טיפ פון א פוילישן ייד איז יעקב ווייסליץ א קלאסישער טיפ פון א פוילישן ייד, אָט אזוי ווי עס שטעלן זיך אים פאַר די מערב-אייראָפּעער. אן אַדלער-נאַז, שוואַרצע, גרויסע, פארהלומטע אויגן, שוואַרצע האָר און דערצו א שטימע, וואָס רעדט נישט פּראָסט, נאָר דאוונט אלעמאָל אביסל אונטער.

אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה און דער ערשטער דייטשער אָקופאַציע האָט מען אים פארגעטערט — ווייסליץ. עס איז דעמאָלט געוועזן א צייט פון רעלאטיווער קולטורעלער פריי-הייט, דער רוס איז אוועק און דער אָקופאַנט האָט נישט געוואָלט און אויך נישט באוויזן ווי געהעריק צו פארציען דעם קולטורעלן פאסיק איבער דער פוילישער און דער יידישער באפעלקערונג פון קאָנגרעס-פוילן. ער האָט זיך באַנגונט מיט וואָס ענגער צו פארציען דעם עקאָנאָמישן פאסיק איבער דער אָקופירטער טעריטאָריע, האָט ארויסגענומען וווּ א קרישקע ברויט און געפירט אין מוטערלאַנד. איז געקומען אן אויפלעבונג א קולטורעלע איבער דער יידישער פּראָווינץ אין פוילן. קינד און קייט האָט געשפּילט טעאטער און מען האָט זיך גענויטיקט אין רעזשיסערן און נישט פון אלטן שניט, נאָר יינגערע, מיט אידעאלן. און יעקב ווייסליץ איז פאר דעם געוועזן איינציק צו-געפאַסט. פלעגט ער קומען אין א שטעטל איז דער יום טוב געקומען מיט אים.

נישט איינמאָל פלעגט מען מיר אין די שטעט און שטעטלעך אין פוילן ווייזן „היסטאָרישע דאָקומענטן“ פון דער צייט פון דער דייטשער אָקופאַציע, דאָס זענען געוועזן פּראָטאָקאָל-ביכער פון קליינשטעטלידיקע קולטור-פארייניג-דלעך און מאסקירטע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס. טשיקאווע געוועזן צו בלעטערן אין זיי. עולם האָט זיך ארומגעשטעלט און וועגן יעדן נאָמען געמאַכט לאַנגע קאָמענטאַרן. אָט דער איז געשטאַרבן, און דער איז געהרגט און דער איז אין אפריקע און דער איז אין אויסטראליע און דער איז אין אמעריקע און דער איז היינט א גרויסע „שישקע“, און דער איז גאָר אוועק דינען אין דער פּאָליציי און דער איז געוואָרן א בורזשויטשיקל און וועגן . . . יעקב ווייסליץ ווייסט איר דאָך אליין, אָט דער ווייסליץ האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע אין

יענע פראַטאַקאָלן. נעכטוויי פלעגט מען דיסקוטירן די בריוו פון וויסליצן, וואָס האָבן זיך אלעמאָל געדרייט ארום אמאטאָרישע טעאטער־שפּילן.

מיט יאָרן שפּעטער, איבער דער גאַרער וועלט, פלעג איך באגעגענען די אויסגעוואקסענע און נישט איינמאָל שוין אלט געוואָרענע חסידים פון וויסליצן. דער געדענקט אים פון קינסק און יענער געדענקט אים פון פלינסק און גאַר א דריטער פון מאַזאָויעצק־מינסק און אפילו פון פינסק. און אזוי ווי עס טליעט נאָך אין דער נשמה א פונק פון דעם אלטן סענטעמענט און וויסליץ פאָרט נאָך אלץ ארום און מאכט פאַרשטעלונגען און ביי אביסל אַנשטרענגונג קען מען זיך עס פארגינען. נו באציט מען אים קיין יאָהאנעסבורג און קיין סידני און קיין ריאָ דע זשאַנעיראַ. פונקט ווי מען האָט אים אמאָל באצויגן קיין מינסק און פלינסק און קינסק.

איז ער געוואָרן אינער פון די אינטענסיווסטע רייזע־אקטיאָרן, און טאקע אויף סאָלאָ, ווי אמאָל אין די גוטע צייטן פון דער ערשטער מלחמה — יעקב וויסליץ, אלעמאָל אין אן אנדערן וועלט־טייל באקום איך בריוו פון אים פון אלעמאָל אן אנדערן וועלט־טייל.

ער האָט ליב דאָס טעאטער, יעקב וויסליץ, און ער האָט ליב זיינע ראָלן און ער קען זיך מיט אזויפיל ליבשאפט אריינלעבן אפילו אין זייטיקע ראָלן און שפּילן זיי מיט אזויפיל פאַטאָס, אזוי ווי דאָס וואָלטן הויפּטראָלן געוועזן און טאקע נישט ווינציקער ווי האמלעט. היינט ווער שמועסט טאקע הויפּט־ראָלן שפּילט ער דאָך גאַרנישט, וויסליץ, נאָר ער צעדאוונט זיך אין זיי, אזוי ווי דער עולם אקטיאָרן וואָלט געוועזן א מנין און ער דער חזן. אז מען זעט אים אויף דער בינע זעט מען אז אָט אזוי אַ שפּילן די פּוילישע יידן טעאטער.

דאָס איז געוועזן מיט נאָענט א צוואנציק יאָר צוריק. מיין ברודער, הערץ בערגנער, איז נאָך דעמאָלט א יונגער ינגל געוועזן, אַבסערוויר איך אים אמאָל, ווי ער רעדט עפּיס כסדר צו זיך און שמייכלט אזוי מאַדנע. אז איך האָב אים געפרעגט אויפן טייטש פון זיין מאַדנער באנעמונג, האָט ער מיר מיט גרויס פאַטאָס דערקלערט, אז דאָס באמיט ער זיך צו קאַפּירן וויסליצן. ער האָט אים ערשט נישט לאנג געזען ביי א טישל מיט א חברה אקטיאָרן אין ליטעראַטור־פאַריין, דערציילן עפּיס א מעשה, האָט אים דער אופן פון וויסליצעס דערציילן און דער גאַנצער מענש אזוי פאַראינטערעסירט, אז ער קען זיך נישט העלפן און ער מוז אים קאַפּירן — און מיין ברודער קוקט שוין ווידער נישט אויף מיר, נאָר מאכט שוין ווידער נאָך וויסליצן, עפּיס אזוי ווי א וויסליץ־דיבוק וואָלט אין אים אריין.

אָט אזא דיבוק איז מסתמא אריין אין טויזנטער יונגע־לייט אין די קליינע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, ווען וויסליץ פלעגט דאָרט ארומפאַרן און רעזשיסירן פאַרשטעלונגען.

דאָס הייליקע שניידערל פון אשם „קידוש השם“ און דער וואסערטרעגער פון דימאָווס „זינגער פון זיין טרויער“ — דאָס זענען דאָך ראָלן, וואָס זענען ממש געשריבן געוואָרן פאר ווייסליצן. און נאָך און נאָך ראָלן — ווער קען זיי אלע געדענקען. איך האָב אים דאָך גוטע עטלעכע צענדלינק מאָל געזען אויף דער בינע. אלעמאָל שפילט ער ערנסטע ראָלן, אלעמאָל ערנסט טעאטער — זאָל עס קאָסטן וואָס עס וויל. ער האָט — אויב איך האָב נישט קיין טעות — קיינמאָל קיין קאָמפּראָמיסן אין דעם זינען נישט געמאכט. און ער איז גרייט צו יעדער צייט צו בויען ערנסט יידיש טעאטער, אפילו אויף דער לבנה. און אזוי זוי ער האָט שוין טאקע באזוכט די ווייטסטע ווינקעלעך פון דער וועלט, האלט ער שוין טאקע ביי דער לבנה — אָט דער בנימין השלישי פון וועלט-וואנדערנדיקן יידישן טעאטער.

1941

זלמן זילבערצווייג

געב. 1894 אין אַזאַרקאָוו. געלעבט לרוב אין לאַדזש. א צייטלאנג אין ארץ ישראל. זעקסמאַל געוועזן אין אמעריקע איידער באזעצט זיך דאָרט ארום 1935. רעדאקטאָר פון לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער.

אַזאַרקאָוו איז א שטעטל ביי לאַדזש און אלע אַזאַרקאָווער האָבן ווער מער און ווער ווייניקער געלעבט אין לאַדזש און געארבעט דאָרט. און ווער עס איז אין לאַדזש נישט געוועזן קיינמאַל אין זיין לעבן, דער קען קיין לאַדזשער ייד קיינמאַל אין זיין לעבן נישט פארשטיין. פארהאנען אויף דער וועלט אלערליי ראסן און צו די אלע ראסן קומט צו נאָך איין ראסע דער „לאַדזשער־מענש“. אזוי האָבן זיי זיך טאקע אליין גערופן כדי זיך צו אונטערשיידן פון אלע איבעריקע מענשן פון דער וועלט. — אז זי זענען נישט קיין לאַדזשער־מענש (פלעגט מיר אָפט זאָגן א לאַדזשער) ווי קענען זי דאָס פארשטיין?

א לאַדזשער, דאָס איז געוועזן א מישונג פון רוס, דייטש, פּאָלאַק און ייד. א לאַדזשער איז געוועזן א מישונג פון אן אינטעליגענט און ארבעטער, גביר און קבצן, איידלמאַן און פלעבעיער, שונדיסט און קינסטלער, עטישן מענש און גנב, סוחר און באַהעמיען.

א לאַדזשער איז אלעמאַל באוועגלעך און פול מיט רייד און מיט זשעסטן און אז ער רעדט, מעג ער זיין א פּאָלאַק, רוס, דייטש אָדער ייד — מישט ער אלע לשונות צוזאמען, און אז ער איז א ייד מישט ער אין זיין יידיש אלע דיאלעקטן — אָט איז ער א ליטוואק און אָט א גאליציאנער און אָט א פּאָנקע און ביי אלעמען דערקענסטו דעם ספעציפישן ריין לאַדזשער יידיש.

אין לאַדזש פלעגט מען נישט גיין אויף די טראטוארן נאָר אויפן מיטן גאס, דערפאר זענען די דראַשקעס מער געפאָרן אויף די טראטוארן ווי אויפן מיטן גאס. דאָס איז אָבער אלץ נאָר געוועזן אין די גוטע יאָרן פון דער פּראָספע־ריטעט פון פאר און נאָך דער ערשטער מלחמה, שפעטער זענען געקומען די טויזנטערליי אוקאַזן פון דער פוילישער מאכט און אין 1939 איז לאַדזש גע־וואָרן „ליצמאנשטאַט“ אונטערן קנאפל פון דייטש און — ווער ווייסט, וואָס ווייטער.

און זלמן זילבערצווייג איז א לאַדזשער מיט אלע פידשעווקעס. ער האָט אן אגרעסיוו פנים, א דורכדרינגענדיקע שטימע, טראַגט גרויסע אויגן־גלעזער, וואָס גלאנצן און מיניען, איז א הויכער, איז אלעמאַל אביסל פארויטלט אין פנים, אזוי ווי ער וואַלט ערשט פארענדיקט עפּיס א שאַרפן דיספּוט, אָדער

וואָלט געוואָלט אזא מין אָנהויבן. ער איז דאָס וואָס אלע לאַדזשער זענען אלע-מאָל געוועזן — די פעיקייט אליין און גרייט זיך צו נעמען צו אלץ אין דער וועלט. צו די אלע אויסגערעכנטע כאראקטער-שטריכן פון א לאַדזשער וואָלט נאָך געפעלט אומפינקטלעכקייט. לאַזט זיך אויס, אז א לאַדזשער איז דווקא פינקטלעך לרוב און זילבערצווייג איז פינקטלעך ביז משוגעת. אז מען רעדט מיט אים אָפּ זיך ערגעץ צו טרעפן, קומט ער צו דער רגע און אז מען בא-שטעלט ביי אים אן ארבעט מאכט ער זי צו דער סעקונדע פארטיק.

וואָס האָט ער דען נישט אלץ געשריבן און איבערזעצט און אויפגעפירט אין טעאטער און רעדאגירט. אָט דער זילבערצווייג, נאָר קיינס פון זיינע ווערק און אויפטוען האָבן זיך לאנג נישט געהאלטן. זיין לעבנס-ווערק, און דאָס איז געוועזן זיין באשערונג, איז דער לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער. אין דער גע-שיכטע פון יידישן טעאטער וועט אמאָל מוזן זיין א ספעציעל קאפיטל געשיכטע פון לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער פון זלמן זילבערצווייג.

אין איין שיינעם טאָג איז אויסגעוואקסן אין די יידישע צייטונגען אן אנאָנס, אָדער א נאָטיץ אז זלמן זילבערצווייג גרייט זיך ארויסצוגעבן א לעק-סיקאָן פון יידישן טעאטער און אז מען קען זיך אבאָנירן און מען קען צאָלן פינף דאָלאַר און אויך מער. נישט אלע האָבן דעמאָלט געוויסט, אז הינטער דער נאָטיץ שטייען שוין צענדלינקער יאָרן צוגרייטונגס-ארבעט, און געדאכט האָט זיך, אז דאָס וועט זיין א מין „הו איז הו“ (ווער איז ווער), וואָס אז מען צאָלט מער אלס אבאָנענט, באקומט מען מער שורות און שענערע בילדער אלס פּערזענלעכקייט . . . דער שרייבער פון די שורות האָט געמאכט וועגן דעם א נאָטיץ אין א צייטונג. זילבערצווייג, וואָס האָט בדעה געהאט אן ערלעכן און פינקטלעכן לעקסיקאָן און נישט קיין געצאָלט „הו איז הו“, האָט רעאגירט דערויף מיט דער גאנצער לאַדזשער אויפגעברויזטקייט און אזוי רעאגירט ער נאָך. ער קען עס מיר נאָך אלץ נישט פארגעסן. מיר זענען שוין זינט דעמאָלט גוטע ברידער געוואָרן, האָבן זיך שוין ווידער באגעגנט און איבערגעבעטן אין אלערליי לענדער, נאָר ער קען עס נישט פארגעסן, איך האָב שוין זיין לעקסיקאָן — וואָס איז א רעזולטאט פון צענדלינקער יאָרן בינען-פלייסיקער נערוון-צעשטערנדיקער ארבעט — גערימט ביז אין הימל אריין פאר בייטראגן דאָרט, וואָס זענען ממש קוואלן פאר קומענדיקע יידישע טעאטער-היסטאָריקער. זיינע גאָלדפאדען (וואָס פעלט אגב אינגאנצן אין רייזענס לעקסיקאָן) און גארדין-ארטיקלען זענען ממש קליינע לעקסיקאָנדלעך פאר זיך אליין. אָבער דאָס אלץ העלפט נישט — זילבערצווייג קען מיר נאָך אלץ יענע עוולה נישט פארגעסן. דאָס כבוד-געפיל פון א לאַדזשער-מעגש האָט גאָר קיין גרעניצן נישט.

ווערק, וואָס ווערן בײ די לײטן אַרױסגעגעבן פֿון גאַנצע געזעלשאַפטן און פֿון שטאַבן פֿון מיטאַרבעטער מאַכן בײ אונז יחידים, אזױ רײזענס און אזױ זײלבערצױיגס לעקסיקאָנען. אז זײלבערצױיג האָט נישט געהאַט קײן מעגלעכ־קײט אַרױסצוגעבן זײן צױיטן באַנד — דער דריטער און לעצטער איז נאָך אַלץ (1940) נישט אַרױס — אין אַמעריקע, האָט ער אים געזעצט אין אַ קלײנ־נער ייִדישער זעצערײ, וואָס איז געשטאַנען אין אַ וואַלד . . . אין אַ טיפֿן און געדיכטן וואַלד וווּ מען האָט געמוזט אַרבעטן 18 שעה אַ מעת־לעת, ווײל עס איז נישט געווען עפּײס בעסערס צו טון און מען האָט געמוזט לעבן פֿון מילך און ברויט ווײל מען האָט עפּײס אַנדערש נישט געקראָגן און דערפֿאַר איז דאָס זעצן דאָרט ביליק געוועזן — ווי מילך מיט ברויט. צו דעם צוועק איז זײלבערצױיג געקומען פֿון אַמעריקע קײן פּוילן און האָט זיך באַזעצט אין דעם וואַלד אויף חדשים. אַפּשר דער ווּנדער־לעכסטער עפּיזאָד פֿון די ווּנדערלעכע עפּיזאָדן פֿון דער ייִדישער טעאַטער־געשיכטע.

1940

די פיר ברידער טורקאוו

אלע פיר געבוירן אין ווארשע — זיגמונט, יאָנאָם, מאָרק, יצחק — איינער פון אַנדערן מיט צוויי יאָר יינגער. זיג-מונט — דער עלטסטער, געבוירן אין יאָר 1896, יצחק אין יאָר 1906.

די גאַנצע וויטאליטעט פון ווארשעווער יידנטום איז געוועזן פארקערפערט אין די דאָזיקע פיר ברידער. אלע האָבן זיי — יעדער אויף זיין אופן — גע-מאַכט קאַריערעס. אלע האָבן געוואָלט זיין אי שרייבער און אי אקטיאָרן, אָבער נישט אלע זענען געווארן אי שרייבער און אי אקטיאָרן. אלע זענען זיי געוועזן שלאַנקע און שוואַרץ אויגיקע, מיט קרא-שוואַרצע, גלאַנציקע, גלאַטע האָר און אויגן אויך גלאַנציקע, אלע האָבן זיי געהאַט יידישע אדלער-נעז, ענער-גישע, שטרעבנדיקע, אביסל חוצפהדיקע אפילו. אז מען פלעגט זיי זען אין דער געזעלשאפט פון זייער פאָטער איז מען אַלעמאַל פארווונדערט געוועזן וואָס ער איז אזא יונגער.

שוין אין די צוואַנציקער פון דעם יאָרהונדערט איז שטארק באַרימט געוואָרן זיגמונט, דער עלטסטער. ער איז געוואָרן דער איידעם פון אסתר רחל קאמינסקא, דער מאן פון איר טאָכטער אידא. ער פלעגט רעזשיסירן און שפילן אין א קליינעם אָבער זייער גוט סיטואירטן טעאַטער, דאָס צווייטע הויז ממש פון טלאמאצקיע 13 — לעשנא 2, דאָס טעאַטער איז געוועזן גוט צוגע-פאסט פאר זיין נישט צו הויכער שטימע, פאר זיין אופן שפילן אָן דעם טרא-דיציאָנעלן יידישן קוליסן-רייסעריי. צוזאמען מיט זיין ווייב אידא — האָט ער שטארק איראַפּעאיזירט דאָס יידישע טעאַטער אין ווארשע, ער איז געוועזן א גוטער קענער פון דער פוילישער שפראך, ליטעראטור און אן אבסאל-ווענט פון א פוילישער דראמאטישער שולע.

זיי האָבן אלע געקענט גוט פויליש, די ברידער טורקאוו, אבער קיין איינער פון זיי האָט אפילו קיינמאַל נישט געפריווט צו מאכן א קאריערע אויף דער פוילישער גאס. זאל עס זיין צוליב דעם שטארק יידישן אויסזען? ניין זיי זענען געוועזן און געבליבן נישט נאָר יידן, נאָר אידעאישע יידן. די וויטא-ליטעט האָט זיי אלע פיר דערהאלטן ביים לעבן ביז נאָך דער גרויסער בראַך. מאַרק איז קנאַפ פאר דער מלחמה געוואָרן א תושב אין ארגענטינע, זיגמונט האָט זיך ביים אָנהויב פון דער מלחמה געראטעוועט און סוף כל סוף זיך דער-שלאָגן ביז בראזיליע, יצחק האָט ארומגעוואנדערט איבערן ראטן-פארבאנד אלס פליט, יאָנאָם איז געבליבן אונטער די נאצים און איז א צייט לאנג געוועזן איינער פון די ערשטע בארימטע געראטעוועטע דורך דער אריינמאַר-

שירנדיקער רויטער ארמיי. די געשיכטע פון זיין רעטונג, צוזאמען מיט זיין פרוי, דער אקטריסע דיאנא בלומענפעלד, איז אָפט איבערדערציילט גע- ווארן אין דער יידישער פרעסע. אין א בונקער זענען זיי געוועזן וואָכנלאנג באהאלטן, נאָך צענדליקער מאָל אנטרינען דירעקט פון אונטער די נעגל פון טויט, האָבן דערהערט שטימען און צו זייער שטוינונג דערקענט רוסיש לשון.

צוזאמען מיט דעם סעקולאריזירונגס-פראָצעס, וואָס דאָס גאנצע יידישע לעבן אין פוילן האָט דורכגעמאכט, האָט זיך — ווי אלעמאָל אין אזעלכע פאלן — אָנגעהויבן א שטארקער דראַנג צו פאראייביקן דאָס טראַדיציאָנעלע, שטאַרקער זיך באהעפטן מיט דעם, באַוווּסטזיניק עס אונטערבויען אלס באַזיס פון דער איצטיקייט. דער יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט אין ווילנע איז אין דער אמתן געוועזן א קינד פון דעם דאָזיקן געדאַנק, פון דעם גייסט פון באהעפטן זיך שטאַרקער מיט דער טראַדיציע. אויך דאָס טעאַטער האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַרומצוקוקן אויף די טראַדיציאָנעלע גאַלפּאַדען־זאַכן און מען איז אפילו געגאַנגען נאָך ווייטער צוריק, מען האָט גענישטערט און געפונען שלמה עטינגערן. זיין „סערקעלע — אָדער די יאַרצייט נאָך א ברודער“, וואָס זיגמונט טורקאָוו האָט אויפגעפירט אין זיין „וויקט“, וואַרשעווער יידישן קונסט טעאַטער, איז געוועזן א גרויסע דאַטע אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער. איך געדענק דעם יום טוב, ווען עס האָט זיך לאַנגזאַם פונאַנדערגעעפנט דאָס בוך, גרויס זוי א הויכער גרויסער טויער, אזוי גרויס ווי די גאַנצע בינע אויף לעשנע 2, דאָס זענען געוועזן די קאַפּירטע שער־בלעטער פון דעם צענזור־עקזעמפלאַר פון דעם ווערק פון דעם עלטער זיידן פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זענען אזוי פאַר- גרעסערט געוואָרן. דער אויפטו האָט געזאַלט סימבאָליזירן א נייע ווענדונג אין יידישן טעאַטער, א ניי בלאַט — מאַדערניזירטע טראַדיציע. די, און נאָך צענ- דלינקער פרעמיערעס, דער עיקר פון פּסיכאָלאָגישן אייראָפּעישן רעפּערטואַר זענען געוועזן אויפטוען פון דעם קינסטלער־פאַר טורקאָוו און קאַמינסקאַ. יאַנאַס און זיגמונט האָבן ביידע געהאַט א נייגונג צו פּערזאָניפּיצירן פאַטאַ- לאָגישע טיפּן, דער עיקר יאַנאַס. זיין פּישקע דער קרומער איז ממש דורך דעם זיידן פון אונזער ליטעראַטור פאַר אים געשריבן געוואָרן. און נישט נאָר אין וואַרשע, נייערט אויך אין די פּראָווינץ-שטעט, דער עיקר אין לעמבערג און אין קראַקע האָבן די ברידער טורקאָוו געבויט און יאַרן־לאַנג רעזשיסירט שטענדיקע יידישע טעאַטערס. זיי האָבן זייער טעאַטראַלישע שלי- חות גענומען זייער ערנסט, זענען געוועזן שטרענגע רעזשיסערן, שאַרף און באַפעלעריש פלעגן קלינגען זייערע שטימען ביי די פּראָבן, באַזונדערס שאַרף איז געוועזן יאַנאַס.

אלע פיר האָבן אויך געשריבן אָבער נאָר שרייבן האָט באשלאָסן מאַרק. דער פריילעכסטער פון זיינע ברידער, דער גרעסטער לאבזו יינגערהייט. אין דער ערשטער צייט פון זיין זשורנאליסטישער קאריערע פלעגט ער שרייבן וועגן ספּאָרט. ביים טישל פון ספּאָרט־רעפּאָרטערן איז ער געוועזן דער רבי. איינמאל האָט ער אַפילו אַרגאניזירט אין א נאָכמיטיק א ריכטיקן צירק אין גרויסן זאל פון ליטעראטן־פאריין. א באַקס־מעטש מיט זיינע קאַלעגן ספּאָרט־רעפּאָרטערן. זיי האָבן אויסגעטון די רעקלעך, אויף די הענט ארומגעוויקלט סערוועטקעס שטאַט די הענטשקעס און עס איז אוועק א גאנג. עולם האָט זיך אויסגעזעצט ארום, אמפיטעאטראליש, די גאלעריע איז איינגעאַרדנט געוואָרן אויף די טישלעך און עס איז אוועק א רונדע נאָך א רונדע. א רגע איידער מאַרק טורקאוו האָט געגעבן דעם נאָק־אויט זיין קעגנער האָט ער אליין באקומען א נאָק־אויט מיט ווערטער דורך נאמבערגן, וואָס איז גראד אריין־געקומען . . . פון דער ספּאָרט־ארענע איז מאַרק זייער גיך געוואָרן דער באַריכט־אַפּגעבער פון דער פּאָליטישער ארעגע, דעם סעים, אפילו וועלט־רייזעס האָט ער גאָר גיך גענומען מאכן. מען האָט אים ליב געהאט פאר זיין קיינעם נישט פיינט האָבן פאר זיין אלעמען הבריש דינען, פאר זיין גיכן אַריענטירן זיך אין אלע סיטואציעס.

יצחק, דער יינגסטער, איז כסדר געגאנגען אויף ביידע וועגן, אי פון שרייבן, אי פון שפילן, ער האָט זיך אפילו געגעבן אן אייגענעם נאָמען, פלעגט זיך רופן יצחק גרודבערג. ער האָט אויך פיל איבערגעזעצט, אויך פּאַעזיע.

אברהם מאָרעווסקי

1886 אין ווילנע. וואנדערונגען אין רוסלאנד אלס רוסישער שוישפילער. גאסטשפילן אין אמעריקע. הערבסט 1939 געוועזן אין ווילנע. שפעטער טיפרוסלאנד, געבליבן אין ראטנפארבאנד.

א גרויסער א בערישער, א ריז, א שווערער, א באוואקסענער, א ווילדער, מיט ארויסגעזעצטע, טונקעלע אויגן, מיט אן ארויסגערוקטער אונטערשטער ליפ, מיט א ליסינע דערצו און כל ימיו א היזעריקער, וואָס טראכט אייביק, כאָטש ער רעדט נישט קיינמאָל וועגן זיין היזעריקייט ווייל ער איז אן אקטיאָר און אן אקטיאָר טאָר נישט רעדן וועגן זיינע יאָרן און וועגן זיינע פיזישע חסרונות—אַט אזא איז אברהם מאָרעווסקי. דערצו שרייבט ער און ער שרייבט פונקט אזוי ווי ער איז אינגאנצן—ווילד, באוואקסן, האָר ביז צו די נעגל אויף די פינגער, היזעריק און מיטן גאנצן האַרץ, מיט דער גאנצער נשמה—אַט אזוי שרייבט אברהם מאָרעווסקי. נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז א שוישפילער און נישט קיין שרייבער און נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז געוועזן אמאָל שטארק רוסיפֿיצירט — האָט ער אָבער א סטיל א יידישן, וואָס איז רייך און הייס און בריענדיק און פולע שיסלדיק און זעטיק אזוי ווי א באַרשט וואָס מען האָט אין אים אלץ אריינגעלייגט. וואָס עס הויבט זיך נאָר אָן מיטן אן אלף איז דאָ אין דעם באַרשט. אַט אזוי שרייבט ער זיינע שרייבענישן, וואָס פארנעמען זיך לרוב מיט טעאטער און וואָס זענען נישט קיין ארטיקלען און נישט קיין פאָ-לעמיקעס און נישט קיין נאָטיצן און נישט קיין אימפרעסיעס און נישט קיין עקספרעסיעס און פאָרט אלץ צוזאמען. און אז מען זאָגט אים, אז וועדליג זיין סטיל און זיין אייביקן הייס-הונגער צום שרייבן וואָלט ער גאָר געדארפט זיין א שרייבער, איז ער באַליידיקט ביז טויט און טאקע געקרענקט. און אז מען זאָגט אים, אז ער זאָל זיך בעסער אינגאנצן אָפגעבן מיט זיין שוישפילעריי איז אזוי ווי מען וואָלט אים געוואָרפן א שווערן שטיין אין קאָפּ אריין. ממש בלוט גיטט זיך פון אים.

איך האָב מאָרעווסקיס טאטן, דעם ווילנער גביר, קיינמאָל נישט געזען, קיינמאָל נישט געהערט פון קיינעם וויאזוי ער האָט אויסגעזען, נאָר איך שטעל מיר פאָר, אז ער האָט געמוזט האָבן א באַרד ווי א ברייטער בעזעם נואָס מען פארקערט מיט אים א מאַרק. און אויב נישט א טאטן אזא האָט ער כאָטש א זיידן אָדער א פעטער אזא געהאַט. א ייד א קולאַק און אפשר גאָר א ייד א פּוּרן, א ברייטהאַנטיקער, וואָס האָט אלץ פארשווענדט, נאָר אנדערש ווי אלע אנדערע יידן איז ער זיכער געוועזן, כאָטש אלצדינג האָט ער נישט פארטיילט ווייל

מאַרעווסקי האָט אונז געפלעגט צו דערציילן, אז ער האָט א „מויער אין ווילנע“ א ירושה-הויז.

מאָדנע פלעגט ער זיך פירן — אברהם מאַרעווסקי, עפּיס אזוי ווי ער וואָלט מיט א כוונה געשאפן אנעקדאָטן ארום זיך. קיין פרומער איז ער דאָך נישט געוועזן, נאָר פאר א פרעמיערע פלעגט ער גיין אויף קבר אבות, פלעגט באזוכן קברים פון אקטיאָרן און פון שרייבער, אין ווארשע אין ער געגאנגען אויפן פעלד צום אוהל-פּרץ און כאַטש ער איז אָפט געוואָרן זייער הייזערדיק און ער האָט זיך געדארפט היטן די כלי פלעגט ער אפילו אין נאס-קאלטע טעג פאר א פרעמיערע אָפּשטיין האלבע שעהן ביים אָפּריכטן זיינע קבר-אבותן אויפן בית-עולם. און אמאָל פלעגט אזא פרעמיערע נישט געראָטן פשוט צוליב דעם נאסן דרויסן, צוליב א פרישער פארקילונג כאַטש אין די הימלען האָט ער זיכער געמוזט פּועלן . . .

אין די טעג ווען מאַרעווסקי פלעגט שפּילן — און ווען האָט ער דען נישט געשפּילט, אויב עס איז נאָר געוועזן די מינדעסטע מעגלעכקייטן דערצו — פלעגט ער נישט עסן און עסן האָט ער דווקא געקענט. מען האָט נאָר גע-דארפט א קוק טון אויף אים, האָט מען שוין פארשטאנען, אז ער קען עסן. נאָר דערפאר, נאָכן שפּילן, אז ער האָט פון זיך אויסגעטון די אקטיאָרישע טראַנטעס און פלעגט שטיין א האלב-נאקעטער און ווילדבאוואקסענער אין דער גארדעראַבע, האָבן די אקטיאָרן ממש מורא געהאט צו אים אריינצוקומען, אז ער זאָל זיי פשוט נישט אויפּעסן. אין די דערפאָלגריכע צייטן האָט מען אים שוין אין דער גארדעראַבע געמוזט ברענגען האלבע גענו אויף איבערצובייסן באלד נאָכן שפּילן. א ליידיגשאפטלעכער און א גאנצער שוישפּילער. יונגע שרייבער פלעגן צו מאַרעווסקין אָפט ברענגען דראמעס צום לעזן, ער אָבער איז צופיל אלעמאָל געוועזן פארנומען מיט זיך און דאָס אריינטון זיך אין פרעמדע געדאַנקען פלעגט אים מיד מאכן, פלעגט ער דרימלען, האָט ער דעריי-בער די יונגע שרייבער אלעמאָל אָנגעזאָגט צו לעזן פאר אים בשעת ער עסט ווייל בשעת ער עסט איז ער זייער וואכעדיק און קען נישט אנדרימלט ווערן. דאָס האָט ער אונז אלעמאָל אליין דערציילט. ער האָט זיך גוט געקענט, און חוץ זיין טראַגישע הייזערדיקייט און די איינגעשפארט פאָרויסגייענדיקע יאָרן האָט ער ליב געהאט צו לעבן אויפן רוסישן שטייגער און גאַרנישט צו באהאלטן, לעבן מיטן אמת.

זיבן קרוינראָלן האָט ער געהאט און איין . . . קיינער-ראַלע. ער האָט אמאָל געשפּילט פאר ניקאָליי דעם צווייטן און ער האָט עס געהאט שוואַרץ אויף ווייס און האָט עס ליב געהאט צו וויסן צו טון, און די קרוין פון זיינע קרוין-ראַלן איז געוועזן דער מיראַפּאָליער צדיק פון דיבוק, און יש אומרים, אז זיין מיראַפּאָליער צדיק האָט דאָס באוויזן דעם נס מיטן גאנצן דיבוק, וואָס

איז געוואָרן דאָס וועלט־פּאַפּולערסטע ייִדישע טעאָטער־שטיק. זיין קרוין־ראַל, זיין וויצע־קרוין־ראַל איז געוועזן דער דוכוס פון אלטער קאצינע. ווי צוויי רוסישע סוחרים פון דער ערשטער גילדע, ביידע האָבן ליב געהאט פאַראדעס, האָבן זיי זיך אלעמאַל אין דער הויך געחברט, קאצינע און מאָרעווסקי. אלעמאַל זיך געקושט הויך אויף א קול אויף דער בינע און זיך באוואָרפן מיט לאַפעטעס מיט קאָמפּלימענטן אויף באַנקעטן, וואָס זיי האָבן ביידע נישט פיינט געהאט.

אַבער די הייזעריקייט — ווי טיטוסעס פליג — האָט געטון אירס און נישט אלעמאַל האָט מאָרעווסקי געקענט באקומען די ראַלן, וואָס ער האָט גע־וואַלט און זיין רעזשי איז געוועזן צופיל „ביט פּאַ סיעמו“ און די אקטיאָרן האָבן עס נישט ליב געהאט. איינמאַל איז מאָרעווסקי אריינגעקומען צו מיר, אנידערגעלייגט ווי א פארווונדעטער לייב זיין ווילדן קאַפּ אויף מיין טיש און האָט זיך פונאנדערגעוויינט און אויסגעהייזעריקט: מאָרעווסקי איז פאַר־משפּט צום שווייגן, וועט שוין מוזן שווייגן ביז צום סאמע קבר . . . נאָר כאַטש אויף דער מינוט איז עס געוועזן בלוטיק אמת — זענען עס פאַרט אקטיאָרישע שטיק געוועזן. כאַטש איינער פון די סאמע אינטעליגענטסטע ייִדישע שוישפּי־לער איז ער פאַרט דורכאויס שוישפּילער, ביז צום לעצטן פון די רמ'ח אברים.

1942

מאָריצי מינקאָווסקי

1881 אין ווארשע, צו 5 יאָר — טויבשטום, שטודירט אין קראַקע, געוווינט אין אלערליי קונסט-צענטערן אין אייראָ-פע, 1930 ארגענטינע, נאָוועמבער 1930 דערהרגעט פון אן אויטאָ, סעפטעמבער 1941 אויף דעם בית עולם „ליניערס“ מצבה דורכן פארבאנד פון פוילישע יידן בוענאס איירעס.

ער האָט געשטאַמט פון א משפּחה פון גאונים, גרויסע סוחרים, אסימי-לאטאָרן, משומדים, א ברייט-פארצווייגטע פויליש יידישע משפּחה — דער טיף-יידישער מאלער מאָריצי מינקאָווסקי. נישט קיין הויכער, אָבער א פעסט-געפאקטער, גרויסע מאלער מוזן זיין פיזיש שטארק, א פויעריש קיילעכדיק, גרויס פנים, טונקל בלאַנד, אלץ אין פנים זעצט מיט ענערגיע און אגרעסיע, די קורצע נאָז ווי א קורצער האָרן פון א שטויסנדיקער קו, די האָר צע-שויבערט, לאנג, פעסט, שטייף און גייען צוערשט ארויף ווי א פאָנטאַנע און פאלן דאן אראָפּ ברייט, ווי א פאָנטאַנע צעשפריצט זיך, רעכטס און לינקס פון זיין שטערן, אלץ אין אים רעדט כסדר, נאָר דאָס מויל שווייגט מיט דעם אייביקן שווייגן און די אויערן הערן נאָר אָפּגעריסענע קלאנגען און אמאָל, אמאָל ווארפט אויך דאָס מויל ארויס אָפּגעריסענע קלאנגען ווי ווידערקלאנגען פון דונערן פון אן אָפּגעגאנגענעם שטורעם.

געפאנגען אין זיין שטומקייט און דערצו נאָך געפענטעט דורך זיין דיבוק, זיין מאל-טאלענט, מיינט ער, אז די וועלט עקזיסטירט נאָר צוליב דעם, אז ער זאָל זי פאראייביקן דורך מאלן זי, די יידישע וועלט אוודאי און אוודאי. ער זעט נאָר שיינע יידן און דער עיקר שיינע יידישע פרויען און ער מאַלט נאָר יידן און נאָר שיינע, טיפישע, איידלע, צארטהוטיקע, ליידנדיקע, איינזאמע, מיט טיפע יידישע אויגן, צארטע נעזלעך ווי שנאבלעך פון קליינע אַדלערלעך, ער מאלט זיי אלע אין יידישע אלטפרענקישע מלבושים. אין דער פארביקייט פון די פאלבן פון די מלבושים לעבט ער זיך אויס אלס פארבן-מייסטער און אין די פנימער אלס ייד. זיין לעבן לאנג מאלט ער גרויסע לייזונטן מיט אסך געשטאלטן, אָפט לעבנס-גרויס און ער מאלט זיך אריין אין א גוואלטיקן יידישן שאָוויניזם ממש. אז מען קוקט לאנג, לאנג און שטום אין זיינע בילדער, זיינע געשטאלטן-גאלעריעס ווערט איינעם פלוצלונג זייער אומהיימלעך אויף דער נשמה — מען באמערקט, אז די גאנצע זייער בא-וועגטע וועלט מינקאָווסקיס איז שטום . . . אלע ליפן פארשלאָסן און טאַמער רעדט דאָרט א געשטאלט, אָדער האלט אָפּ דאָס מויל, קומט קיין קלאנג

נישט ארויס, עפּיס איז דאָ טויב. און אָט די טויבע שטומקייט שטייגערט נאָך דעם יידישן וויי פון זיינע בילדער. מאכט זיי נאָך יידישער.

ער האָט א ברודער — פעליקס — א פארווייכטע קאריקאטור פון אים אליין, מיט אן אייביקער וויסער בלום אין לאַץ און ראַזיקע בעקלעך און אן אייביקן שמייכל, צוזאמען מיט א פוילישן „צאלויען ראַנטשקי“ — און אָט דער ברודער ווערט זיין אימפרעסאריאָ, זיין קאָמערציעלער אגענט, ער איז עס אויך נאָך זיין טויט געוועזן ביז זיין אייגענעם טויט אין בוענאס איירעס.

ווי זי וואָלט פון מינקאָווסקיס בילדער ארויסגעקומען און לעבעדיק גע- וואָרן איז צו אים אמאָל געקומען א ווילנער יידישע שיינקייט בשעת ער האָט דאָרט געווילט מיט זיינער אן אויסשטעלונג—אגב, אסך א יינגערע פון אים— און האָט אים געזאָגט: איך וויל זיין דיין ווייב. זי האָט עס אים אויפגעשריבן — וויל ווען זי האָט זיך פארליבט אין מינקאָווסקין האָט זי נאָך נאטירלעך קיין שטום-לשון נישט געקענט. זי האָט געוואָלט ווערן א העלדין און זי איז עס געוואָרן. נישט נאָר האָט מען זי געערט ווי די פרוי פון א בארימטן מאלער, וואָס זיינע גרויסע לייזונטן הענגען אין די גרויסע גאלעריעס פון די אייראָ- פעישע קונסט-צענטערס, וואָס זיין נאָמען איז פארשריבן מיט גאָלדענע אותיות אין דער יידישער קונסט-געשיכטע, ווי דער יורש וואָס איז ממשיך דאָס ווערק פון דעם געניאלן מאָריצי גאַטליב, וואָס איז צו 22 געשטאַרבן, נאָר מען האָט זי, די שיינע און יונגע, טאקע נאָר אזוי שיינ ווי מינקאָווסקיס א בילד- שאַנקייט נאָך דערצו געערט ווי א פרוי פון גרויסן מוט. און זי האָט עס גערן געהאט באוונדערט צו ווערן און דער עיקר צו ווייזן ווי גיך זי האָט זיך אויס- געלערנט שטום-לשון. נאָך דעם גרויסן אומגליק אין בוענאס איירעס איז די יונגע פרוי, וואָס איז פון איר יוגנטלעכער אידיליע באלד ביי די ערשטע שריט אין איר רייפן לעבן אריינגעצויגן געוואָרן אין א קרייז פון ממש א שעקספירישער טראגעדיע, פארזונקען אויף יאָרן אין גייסטיקער נאכט אין א פרעמדער שטאָט.

איך געדענק א סצענע. דאָס האָט געמוזט זיין אין יאָר 1923. מינ- קאָווסקי האָט אסך געוווינט אין ווארשע, אין אנדערע שטעט אין פוילן אויך, אָבער דער עיקר אין ווארשע. געהאט דאָ א סטודיע און פון צייט צו צייט פאר- בעטן צו זיך שיינע פרויען, די שענסטע; די יידישסטע, שפעטער האָט מען זייערע פנימלעך געזען ארויסלייכטן פון זיינע בילדער. אין אסך בילדער איז גאָר ארויסגעקומען דאָס פנים פון דער שיינער טאַכטער פון דעם בופעט- אייגנטימער פון ליטעראַטן-פאריין. יאָ, די סצענע איז פאָרגעקומען אין זאל פון ליטעראַטן-פאריין. עס איז פאָרגעקומען א פארזאמלונג און מען האָט זיך עפּיס געאמפערט וועגן העברעיש און יידיש. אין זאל א מאסע שרייבער, און

די גאנצע מזרח-וואנט פון דער כאליאסטרע. י. י. זינגער זיצט מיט מינ-קאָווסקין און נאָר ער האָט עפּיס געקענט מיט אים רעדן. אָבער ער האָט עפּיס געהאט אַ תּאוּוה אייביק צו רייצן מינקאָווסקין, איבערגעבן אים שטארק איבערגעטריבן וואָס מען רעדט דאָרט. און אפשר איז עס געשען ווייל ער האָט צו ווייניק געקענט שטום-לשון. אויף דער עסטראדע איז געשטאנען שאול סטופניצקי מיט די שווארצע, דיקע וואַנסעס און האָט זיך עפּיס געקאכט און געקלאפט אין טיש. מינקאָווסקי פרעגט אלץ זינגערן וואָס דאָרט קומט פאָר און זינגער ענפערט און ער רעדט איין מינקאָווסקין, אז סטופניצקי רעדט אזעלכע זאכן, אז מען דארף אים ממש דערפאר דורס זיין . . . אין מינקאָוו-סקין שטייגט אַ מוראדיקער כּעס . . . אַ שטורעם, אַ סאַמום, אַ מדבר־זאָווערוכע. פון צייט צו צייט הערט זיך אַ ברומען פון דעם ווינקל וווּ ער זיצט . . . און זינגער קען זיך שוין מער נישט איינהאלטן און קען שוין בכלל מער די סיי-טואציע נישט איינהאלטן און העצט ווייטער. און פּלוצלונג גיט מינקאָווסקי אַ מוראדיקן ברום ארויס און אַ לויף צו דער עסטראדע מיט צוויי אויפגע-הויבענע פּויסטן און אַ זעץ מיט ביידע פּויסטן אין טיש. קיין וואָרט טאָר מער סטופניצקי נישט ארויסרעדן, קיין וואָרט נישט. אזויפיל האָט מען פאר-שטאנען. און כּדי צו אויסמיידן עפּיס אַ קאַטאַסטראָפּע האָט דער גוטמוטיקער סטופניצקי טאַקע אויפגעהערט צו רעדן. דעם קנויל פון דער סצענע אין מען קיינמאָל ניט דערגאנגען.

די טויביקייט האָט מינקאָווסקין סוף כל סוף אומגעבראַכט, ער האָט נישט דערהערט אַ האָרן-סיגנאַל פון אַן אויטאָ און איז אומגעקומען מאַמענטאן.

א . ס א מ ב ע ר ג

1889 אין ווארשע, 1907 דעביטירט, רייזעס אין אלע יידישע קולטור־צענטערן אין אייראָפּע חוץ רוסלאַנד, אויפֿ-געטרעטן אין צפון און דרום אמעריקע, געבליבן און אומ־געקומען אין ווארשעווער געטאָ, ווארשיינלעך אין יאָר 1943.

זיין ריכטיקער נאָמען איז געוועזן אייזיק סאמבאַרעק, זיכער האָט זיך אים געדאכט, אז ער פארפיינערט דעם דאָזיקן נאָמען דורך רופן זיך „סאמבערג“. ער האָט בכלל זיך אביסל געשראַקן פאר דעם צו רויען און ברוטאלן אין אים, אָבער גראד דאָס איז געוועזן זיין גרויסער כוח אלס קינסטלער און זיין ספעציאליטעט אלס אקטיאָר. פּראָסטע ראָלן, פּלעגט ער שפּילן מיט די גרעסטע קינסטלערישע פּיניקייטן. מיט דעם צארטסטן געפּיל — אזויצוזאָגן. אין איין כּהרף עין פּלעגט ער זיך אויף דער בינע פּאַרוואַנדלען אין א ריז ממש, זיין שטימע ווי דאָס געבריל פון א לייב, אָבער טאקע ווי דאָס געבריל פון א לייב. אין פּריוואַטן לעבן — בינע איז געוועזן זיין הויכער אַמט, זיין באַרפונג — איז ער געוועזן נישט הויך, מאָגעוּרלעך, געהאַט טיפּע שניטן פון דורכגעקומענע אָפּעראַציעס אויפן האַלז און גערעדט שטיל, כאָטש עס איז שווער געוועזן צו רעדן שטיל מיט אזא שטאַרקער שטימע, וואָס האָט נאָך דער־צו אביסל געזעגט, אזוי רוי איז זי געוועזן פון דער נאַטור. הויך ווי אויף דער בינע פּלעגט ער רעדן מיט חברים־אַקטיאָרן, א נישט רעגולער פנים, אַלץ נישט רעגולער, אַלץ ווי אביסל גרימירט, אקצענטירט, צוגעגרייט פארן שפּיל. אויך די פּאַרב פון די האָר — צווישן טונקל־בלאַנד און שוואַרץ. ארויס־שטאַרצנדיקע אויגן. אַלץ וויל דערגיין צו די לעצטע בענק, צום לעצטן צושויער אויף דער העכסטער גאליאַרקע. ער פּלעגט טאקע שפּילן פאר דער גאליאַרקע, אָבער אין בעסטן זינען פון דעם וואָרט, ער פּלעגט שפּילן מיטן גאַנצן האַרץ פארן פּראָלעטאַריאַט, וואָס פּלעגט די גאליאַרקעס אָנפּילן יעדע נאַכט אין די יידישע טעאַטערס אין ווארשע.

סאמבערג איז געוועזן א קרוב פון דער קאַמינסקי־משפּחה, אָבער גראד דאָס האָט אים נישט געבראַכט צום טעאַטער, ער איז געוועזן פונקט אזוי באַרפון צו דעם ווי די דערמאָנטע משפּחה. אָנגעהויבן האָט ער דווקא מיט שונד און קיינמאָל זיך צום שונד מער נישט צוגערירט, אזוי גיך ער האָט מיטן גאַנצן וועזן באַנומען די באַדייטונג פון קונסט. שטאַל און אייזן פּלעגט ער קעמפן פאר בעסערן יידישן טעאַטער, אַנדערע הויבן אָן מיט קונסט און ענדיקן מיט שונד — סאַמבערג פאַרקערט. אויך זיין פּרוי — העלענע גאַטליב — איז

געוועזן אן אקטריסע און אויך זי האָט דורכגעמאכט אן ענליכן וועג אלס קינסט־ לערין ווי איר מאן. פאַרלייגן סאמבערגן צו שפילן אין א שונד־טעאטער וואָלט געוועזן ווי פאַרלייגן א רויבער, וואָס האָט זיך אויסגעמענשלט נאָך דער שטראַף און געוואָרן א פיינער מאן — ווידער א רויב . . . מען איז פשוט נישט זיכער געוועזן מיט דעם לעבן, אזוי ערנסט פלעגט דאָס — אונטער פּרײַס השפּעה, דערהויבענע יידישע פּאָלקס־ווארשע נעמען די הייליקייט פון דער קונסט.

איך געדענק עטליכע מאָמענטן: דאָס איז געוועזן זיכער אין יאָר 1922, סאמבערג — 33 איז אים דעמאָלט געוועזן — שטייט אויף דער בינע פון צענטראַל־טעאטער, אויף לעשנא, עס איז אין דער פרי און ער גרייט צו א פּראַבע. איז נאָמען פון דער צענטראַלער יידישער שולאַרגאניזאציע, וווּ איך בין דעמאָלט געוועזן באשעפטיקט, דארף איך אים איינלאָדן אנטײלצונעמען אויף א שול־פּייערונג. איך האָב נאָך דעמאָלט געטראָגן א באָרד, אפשר האָב איך אין סאמבערגס אויגן אויסגעזען ווי א יונגער פּראַפעסאָר, גערעדט האָב איך נאָך זייער דייטשמעריש און בין געוועזן מוראדיק העפּליך ווייל איך בין נאָר וואָס געקומען פון ווין, וווּ איך האָב א יאַרצענדלינג געוווינט. נאטירלעך האלט איך דעם הוט אין דער האנט בשעת איך רעד מיט אזא ארטיסט ווי סאמבערג. אָבער סאמבערג, פארטון מיט דער פּראַבע, האָט דעם הוט אויפן קאָפּ דערצו נאָך ווילעריש פארוקט אויפן שפיץ קאָפּ, דער פארשוויצטער שטערן אויסגע- שטערנט. אסך וועגן מיר האָט ער ווייזט אויס נישט געווסט, נאָר אין מיטן פון מיינע סופּער־העפּליכקייטן האָט אים דער הוט גענומען בריען אויפן קאָפּ. עד האָט מורא באקומען, אז ער האנדלט נישט קולטורעל גענוג. ער האָט כסדר פאר דעם מורא געהאט, געליטן ממש פון אן אינפּעריאַריטעט־קאָמפּלעקס. און איך באמערק ווי ער נעמט רוקן מיט דער באוועגליכער הויט אויף זיין קאָפּ דעם קאפּעלוש אויף צוריק ביז ער האָט אונטערגעשטעלט די האנט אויפן רוקן און דער קאפּעלוש איז דאָרט אַראָפּגעפאלן און ער איז שוין אויך געוועזן אין בלויון קאָפּ. ער האָט דאָס קונציק אָפּגעשפּילט און ווי אָפט איך האָב עס אים דערמאָנט פלעגט ער לאכן מיט זיין הייזעריקלעך געלעכטער.

נישט נאָר איינקריצן, נאָר ממש איינזעגן אין זכרון פלעגן זיך זיינע קרוין־ראָלן. זיין מאַטקע גנב, זיין קאַרגער, זיין קרעטשמער פון אַשׁ׳ס קידוש השם, זיין גאַראַדנישטי פון גאַגאַלס רעוויזאָר, זיינע גאַרדין־געשטאלטן, מאַטקע גנב איז אים גאנץ באזונדערס געוועזן צום הארצן, דאָס שטיק האָט — דאכט זיך — אויסגעהאלטן אויף דער בינע פון ווארשעווער יידישן טעאטער צום לענגסטן, געשלאָגן יעדן רעקאָרד פון אלע צייטן, נישט חדשים, נאָר יאָרן איז דאָס שטיק געגאנגען. עס האָט אים אזש וויי געטון, טיף וויי געטון, סאמ־ בערגן, ער האָט מורא באקומען, אז עפּיס שונדישס איז פארהאנען אין דעם

דאָזיקן דערפּאָלג, כאַטש ער האָט די ראַלע געשפּילט מיט אלע צארטקייטן מיט וועלכע ער, און נאָר ער, האָט געקענט שפּילן אזעלכע גראב־רויע ראַלן. ביי א גרויסן טעאטער־פעסטיוואל, די געלעגנהייט געדענק איך נישט, אין ווארשעווער צירק, פאר נאָענט צו פינף טויזנט מענשן, האָט סאַמבערג גע־שפּילט א סצענע פון מאַליערס קארגן. צופעליק בין איך געזעסן אזוי נאָענט נעבן דער עסטראדע, אז איך האָב אים געזען אזוי דייטלעך ווי מען זעט איינעם, וואָס מען זיצט ביי איין טיש מיט אים. אליך האָב איך דאָ געזען אין א רויעם צו־שטאנד, דעם גרים, די הלבשה, די מימיק און אליך געהערט פון דער נאָענט. מיר איז דעמאָלט אויסגעקומען, אז איך קוק אריין אין דעם רעדער־ווארק פון א טורעם־זייגער . . . און עס האָט געמאכט א גרויסן רושם. דאָס ריזיקע פובליקום האָט ממש געשטורעמט מיט באגייסטערונג נאָך דעם אויפטרײט און סאַמבערג איז געוועזן אזוי אויסגעשעפט נאָך די צען מינוט שפּילן, אז אָט און ער ענדיקט זיך. אליך איז אזוי נאס געוועזן אויף אים אזוי ווי ער וואָלט ערשט ארויסגעצויגן געוואָרן פון וואסער, און אזוי פאַרחלשט ווי א טרענקענדיקער אין ער געוועזן. אָט אזוי ערנסט, אזוי טויט־ערנסט האָט ער גענומען דאָס טעאטער. און געשפּילט האָט ער טאקע ממש נאָך אונטער די סאַמע פליגל פון טויט אין ווארשעווער געטאָ, און אין אָט דער גרויסער דראמע האָט ער אויס־געהויכט זיין נשמה אויף אן אמת.

קלאַראַ סעגאלאָוויטש

1896 אין קיעוו, 1913 טאַמאַשאָוו, 1922 וואַרשע, רייזעס אין דרום-מזרח און מערבֿ-איראָפּע, 1942 געזען געוואָרן צום לעצטן מאָל אין וואַרשעווער געטאָ.

יוען איך בין דאָס ערשטע מאָל אין פּרילינג פון יאָר 1921 געוועזן אין וואַרשע האָב איך אין זאל פון ליטעראַטור-פּאַרייז פּאַרגעלעזן מיינע לידער פאַר אַ קליינעם עולם. קיין שיינע מיידלעך האָבן אין יידישן וואַרשע נישט גע- פעלט און אויך נישט אויף די ליטעראַרישע פּאַרלעזונגען. און דאָך שייך און אויפפאלנדיק שייך איז עפּיס אנדערש. אינמיטן פון מיין פּאַרלעזונג איז אַריינגעקומען נאָך איין מיידל און כאַטש איך בין פאַרזונקען געוועזן אין מיין כתב יד האָב איך זי באַמערקט. זי איז געוועזן אויפפאלנדיק שייך. זי האָט געטראָגן אַ ווייסן, געפאַסטן סוועטער, געוועזן מיטל-הויך, אַ שוואַרץ קלייד, די אביסל צעפאַטלטע האָר פעכשוואַרץ, דאָס פנים טונקל מיט אַ גרינליכן שימער, די אויגן האָבן אַ גרינעם און גאַלדיקן גלאַנץ געטון; דאָס טראַגישע, ביי די ווינקלען אביסל אַראָפּגעלאָזענע מויל האָט אַ שמיכל געטון און באַוויזן אַ שורה ווייסע ציין; די שאַרפע, לאַנגע נאָז, מיט די דייטלעכע קיילעכ- דיקע גריבלעך ביי די פליגלען, אַזעלכע דייטליכע וואָס מען זעט געוויינטלעך אין פּנימער פון געטשעקס, האָב איך אויך באַלד באַמערקט. אַזעלכע נעז מאַכן מענער העסליך און שיינע פּרויען נאָך שענער ווייל עס פּאַכעט פון זיי מיט היץ און ליידיגשאַפט. אַזעלכע מיידלעך, אַז זיי גיבן אַ קוק אויף איינעם — פילן זיי באַלד אַנדערע מענער אָן מיט אייפּערזוכט, דעם אָנגעקוקטן — מיט אַ ראָד- מאַנטישן הפּקר. כאַטש אינמיטן לעזן האָב איך ביים איבערמישן אַ בלעטל צווישן איין ליד און אַ צווייטן דאָס אַלץ באַמערקט. איבעריק צוצוגעבן, אַז די צווייטע העלפט פון מיין פּאַרלעזונג האָט געהאַט אַ גרעסערן דערפּאָלג. אָבער איין מינוט איידער די רעציטאַציע האָט זיך געענדיקט איז דאָס אויפ- פאלנדיק שיינע מיידל אוועק פון זאל. זי האָט געהאַט אַ באַגעגעניש מיט דעם דיכטער ז. סעגאַלאָוויטש. זי איז געוועזן די נאַכט הינטער דעם טרוין פון זיינע לידער, די טעמע פון כמעט אַלע זיינע דערפּאָלגרייכע ראָמאַנען, די שלעכטע אָדער גוטע שטימונג הינטער די אומצאָליקע קליינע, שטימונגספולע דערצייל- לונגען זיינע פון עטליכע יאָרצענדלינקער. און אַפילו אין יאָר 1945 האָט ער איר נאָך געווידמעט אַ סעריע פון יזכור-לידער און געשריבן: מיר האָבן זיך געגט ביים רב . . . דאָך שפּעטער / האָב איך פאַרשטאַנען אַלץ און נישט גערעדט. / און יאָרן, יאָרן האָבן עס באַשטעטיקט. / אַז אונזער גט איז נישט געווען קיין גט.

זי האָט נישט געהאט קיין גענוג גוטע שטימע אויף אויסצוואקסן אויף דער בינע אזוי גרויס ווי די גרויסע יידישע אקטריסעס מיט די וועלטנעמען — די אקטריסע קלארא סעגאלאָוויטש, לאנגע יאָרן דעם דיכטערס פרוי. סעגאלאָוויטש האָט מיט אייביקער ליבשאפט צו קלארען זיך געפילט שטארק געשמייכלט, וואָס זי האָט נאָך דעם פארבינדן זיך מיט דעם באווסטן שול-טוער שלמה מענדעלסאָן, און אפילו נאָך א צווייטער פארבינדונג מיט א בא-ווסטן געזעלשאפטלעכן טוער, אויף דער בינע זיך באנוצט מיט דעם נאָמען פון איר ערשטן מאן. אָט דער נאָמען איז געוועזן די אייביקע, פאר אלעמען זיכטבארע און דאָך אזא אבסטראקטע און אייביקע בריק צווישן זיי. א בריק איבער וועלכער מען גייט קיינמאָל נישט און דאָך איז גוט וואָס זי איז דאָ.

כאָטש זי אליין האָט זיך צוליב איר נישט צו שטארקער שטימע — און אין יידישן טעאטער איז שטימע זייער אסך, ווייל אין יידישן טעאטער רעדט מען העכער ווי אויף וועלכער נישט איז אנדערער בינע, סאידן נאָך אויף דער כינעזישער — נישט גענוג ארויסגעהערט ביים שפילן, האָט זי זיך אָבער שטארק ארויסגעזען צוליב איר קלאסישער פאָטאָגענישקייט ממש, עס איז גע-וועזן א געבוירן בינע-פנים, א געבוירענע בינע-געשטאלט. און אויב זי האָט נישט באהערשט אלעמאָל דאָס שפיל — כאָטש זי האָט לרוב געשפילט הויפט-דאָלן אין באדייטיקע ווערק פון גרויסע דראמאטורגן — האָט זי אָבער אלעמאָל באהערשט פערזענליך די גאנצע שפיל. די מענער אויף דער בינע האָבן גע-שפילט מיט מער קוראזש און די פרויען מיט מער פייער צוליב אייפערזוכט. דאָס טעאטער האָט אויף יעדן פאל אסך געוונען. און די שטארק געלע-זענע און דורך די יונגע לעזער, ניין, דורך אלע לעזער באליבטע ווערק סע-גאלאָוויטשעס האָבן אויך געוונען אין אינערליכער קראפט און אויסערליכער פאָפולאריטעט. און אז עס זענען געקומען די אומרויקע טעג, און זיי זענען באלד געקומען ביי אזא אליאנס צווישן אן איינזאמען דיכטער און אן אויפ-פאלנדיק שיינער פרוי, וואָס איז אן אקטריסע, האָט גאנץ יידיש פוילן מיטגע-זיפצט מיט דעם דיכטערס ליידן ווי אמאָל דייטשלאנד מיט ווערטערס ליידן און מען האָט געלעזן און געלעזן און סעגאלאָוויטש האָט זיינע סודות נישט צו שווער געמאכט מיט צו קאמפליצירטע רמזים. יא, אויך דאָס הייליקע, צניעותדיקע יידישע לעבן אין פוילן צווישן די צוויי מלחמות האָט געהאט זיינע פאריזער סקאנדאלן ווי אמאָל פראנקרייך אין דער צייט פון באלזאקן — נאָר פון אונ-זערע סקאנדאלן האָט געשמעקט מיט בשמים און מיט קידוש-וויין און הבדלה-ליכט האָבן צוגעלויכטן צו די אָרגיעס אונזערע, די יידיש-גולנישע — און קיין שאָסן האָבן נישט געקראכט, קיין פעטש אפילו נישט געקלונגען און אפילו שוין נאָך דעם געמיינזאמען וויזט ביים רב זענען אָפט קלארא און דער

דיכטער געזעסן בשעת אַוונטן אין צוויי באזונדערע ווינקלען פון ליטעראטן-
זאל און פארהוילן א קוק געטון איינער אויפן אנדערן.
זי איז געבליבן אין ווארשע.

עמיץ וואָס האָט געהאט אן אמעריקאנישן פאס און איז אמאָל געשטאַנען
אין ווארשעווער געטאָ אין יאָר 1942 אין א לאנגער רייע אויף דער גאס און
געווארט אויף אריינצוגיין אין אן אמת, צוזאמען מיט נאָך אזעלכע גליקלעכע
ווי ער — איז סוף כל סוף אָנגעקומען קיין אמעריקע און צווישן אנדערע זאכן
האָט ער דערציילט. (און דאָס וואָס ער האָט דערציילט איז מיר איבערגעגעבן גע-
וואָרן פון דער דריטער אָדער פערטער האנט — אָבער אזוי מוראדיק אמה,
אז עס איז קיין צווייפל נישטאָ אין דער אויטענטישקייט). אָט דאָס האָט ער
דערציילט: אנטקעגן איבער פון אונזער רייע, וואָס איז נישט געוועזן קליין, איז
געשטאַנען אויפן מיטן גאס אן אנדערע רייע, אן ענדלאָזע און גרויע רייע פון
מענער, פרויען און קינדער וואָס האָט אויך אויף עפּיס געווארט — אפשר
אויף דער דעפּאַרטאַציע, ווייל עס איז שוין געוועזן אין יענע צייטן. קיין אינ-
דיווידועל פנים האָט זיך פון יענער מאסע נישט ארויסגעזען. פלוצלונג האָט זיך
פון דאָרט א ריס אָפּ געטון א פרוי אין שמאטעס אָנגעטון דאָס פנים גרוי ווי אש,
די האָר צעפאַטלט מיט ווייסע פּאַסמעס, די אויגן טיף ווי שאַרבן-לעכער. גיך
האָט זי א זאָג געטון: איך בין קלאַרא סעגאַלאָוויטש, גיט איבער דער וועלט,
אז איר האָט מיך געזען . . . און איז גיך צוריק אריין אין דער גרויער מאסע.

1946

א ס ת ר ר ח ל ק א מ י נ ס ק א

1870 אין א שטעטל אין דער אמאליקער גראדנער גובער-
ניע, געווינט לרוב אין ווארשע, רייזעס איבער צפון-
אמעריקע, געשטארבן אין ווארשע דעם 27טן דעצעמבער
1925.

דאָס יידישע טעאטער איז אלט, זייער אלט, עס איז גאַרנישט אויסגע-
שלאָסן, אז עס איז עלטער פון דער יידישער ליטעראטור. א ליטעראטור איז
דאָך א געשריבענע זאך און א טעאטער איז א גערעדטע זאך און דאָס גע-
רעדטע וואָרט איז דאָך אומעטום עלטער ווי דאָס געשריבענע וואָרט. און
כאָטש דאָס יידישע טעאטער איז אזוי אלט האָט דאָך די שווישפילערין אסתר
רחל קאַמינסקאַ, וואָס איז געשטאַרבן אינגאנצן צו 55 יאָר, געטראָגן דעם טיטל
„די מאמע פון יידישן טעאטער“. ווייל מאָדנע, זייער מאָדנע זענען די וועגן פון
אלץ, וואָס ווערט געשאפן אין און ארום יידיש. רופן רופט זיך דאָס גאנצע לשון
זייער פאמיליאַר „מאמע-לשון“, אָבער ס'מזל פון אלץ, וואָס האָט א שייכות
צו דעם „מאמע לשון“ איז דאָס מזל פון א . . ממזר.

אין דער אמתן האָט אָבער קאַמינסקאַ געדארפט זיך רופן — די ערשטע
דאמע פון יידישן טעאטער. ביז איר איז אין יידישן טעאטער געוועזן אָדער
א סוברעטיין, אָדער א קעניגין מיט אַ פאפירענער פורים-קרוין אָדער מענער
האַבן געשפילט די ראָלן פון פרויען פונקט ווי אין כינעזישן טעאטער.

די קאַמינסקאַ איז אויך געוועזן די ערשטע וואָס האָט אריינגעבראכט
חשיבות אין יידישן טעאטער. חשיבות — בירגערלעך, סאָליד, באלעבאטיש
חשיבות.

נישט נאָר האָט זי אריינגעפירט אין טריומף אינעם פון די שם דבר-
געשטאלטן פון יידישן טעאטער — מירעלע אפרת — נור זי אליין איז טאקע
געוועזן מירעלע אפרת לויט איר גאנצער מענטאליטעט און לויט איר גאנצער
פירונג.

זעלטן ווען קומט פאַר א גליקלעכער זיווג צווישן מאן און פרוי
און אָט דער זיווג מירעלע אפרת — די קלאסיש-בירגערלעכע יידישע
פרויען-געשטאלט פון די באלעבאטישע יאָרן פאר דער ערשטער, דער
1905-רעוואָלוציע אין רוסלאַנד — און אסתר רחל קאַמינסקאַ איז געוועזן דער
סאמע גליקלעכסטער זיווג צווישן פרוי און פרוי.

צוערשט האָט קאַמינסקאַ משפיע געוועזן איר ראָלע און האָט זי געשפילט
לויט דער געשטאלט, וואָס האָט שוין פריער אין איר געלעבט און שפעטער

האָט שוין די ראָלע משפיע געוועזן אלץ, וואָס קאָמינסקאָ האָט געשפילט און געטון אין לעבן.

געוועזן איז עס אין יאָר 1920, אָנהויב זומער. געקומען בין איך דעמאָלט דאָס ערשטע מאָל קיין וואַרשע און אזוי ווי י. מ. ניימאַן, מיין פריינט, האָט געווינט ווי א סובלאַקאטאר ביי דער פאמיליע קאָמינסקי, און אזוי ווי איך בין געוועזן ניימאַנס גאסט און אזוי ווי עס איז דעמאָלט ממש נישט מעגלעך געוועזן צו באקומען א דאך איבערן קאָפּ אין וואַרשע — האָבן מיר שוין עובר געוועזן אויף דעם לאוו פון אין אורח מכנים אורח און איך האָב אָנגעשפארט מיין קאָפּ אויף א פאָר וואָכן אויף א בעט פון צוזאמענגעשטעלטע בענקלעך, לויטן וואַרשעווער מוסטער, ביי י. מ. ניימאַן, דעם סובלאַקאטאר פון אסתר רחל קאָמינסקאָ, אָדער ריכטיקער: מירעלע אפרת.

אלץ איז דאָ געוועזן באלעבאטיש און זייער סאָליד, אלץ האָט אויסגעזען ווי א שטוב פון וועלכער מען טרייבט אפילו דעם ריח פון קונסט און שוין אוודאי דעם ריח פון פאַרשייטער און זינדיקער קונסט פון טעאטער.

אַבער דאָס געניטע אויג האָט באלד דערזען דווקא דאָס טעאטער ארויס-קוקן דאָ בוכשטעבלעך פון יעדן ווינקעלע. אויף די ווענט זענען געהאַנגען און הינטער גלאָז פון שענקלעך זענען געוועזן אויסגעשטעלט און גלאט אזוי אויף טיש און טישלעך זענען געוועזן פונאנדערגעלייגט די אומצאָליקע טראַפּעיען פון דער אין דער יידישער וועלט-בארימטער שוישפילערין. אָבער אזוי ווי אויף די אלע בילדער זענען לרוב געוועזן צוויי געשטאלטן, די געשטאלט פון דער זייער סאָליד אויסזעענדיקער אסתר רחל און דעם נאָך מער סאָליד אויסזעענדיקן יעקב גאַרדין, וואָס די קאָמינסקאָ האָט געשאפן די בעסטע קרעאַציעס פון זיינע געשטאלטן — האָט דאָס שוין ווידער אויסגעזען זייער בירגערלעך. נאָך סאָלידער אויסזען ווי יעקב גאַרדין מיט דעם שיינעם חדרת פנים, האָט מען שוין נישט געקענט.

די קאָמינסקאָ איז אין יענער צייט, אין 1920 נישט געוועזן גראד באשעפֿ-טיקט אין א טעאטער. איז אין דער שטוב געוועזן אייביק סאָליד אויפגערוימט דורך דינסטן און אייביק פריש אָנגעוואָרפן דורך די באלעבאטים און די קינ-דער. און די קינדער האָבן אין דער שטוב באקומען א סאָלידע דער-ציאונג, די טאַכטער איז געוועזן א שוישפילערין און דער זון א פידל-ווירטואַז. און אָט איז אסתר רחל קאָמינסקאָ — אן איבערמיטלהויכע, גרינ-לעכע אויגן, דאָס פנים צעאקערט פון שמייקע, א מישונג פון אן אָפענעם פאַנקע-פנים מיט א יידישן חן, אָבער די פנים-שטריכן זייער אויסגעאיידילט און זייער אויסגעפיינט, אויסגעשלייפט און אלעמאָל טראגיש ערנסט. און אז זי גיט שוין א שמייכל אמאָל איז מיט איראַניע, אזוי ווי אויף דער בינע און אז זי לאכט איז מיט ווייטיק . . . זי האלט זיך אינגאנצן אן פאַזע, אָבער זי

באוועגט זיך אזוי, אזוי ווי די גאנצע וועלט וואָלט סאי ווי געוועזן איין טעאטער און דערפאר דארף מען גאַרנישט פאַזירן, עס פאַזירט זיך אליין. איינמאָל האָב איך אומבאמערקט אַבסערווירט א היפשע צייט די בארימטע שוישפילערין. זי האָט זיך ארומגעדרייט איבער דער סאַלע, ווו עס זענען געהנגען די מייסטע ביי־נע־טראַפעיען, זי איז געגאנגען פון טישל צו טישל, אומעטום עפיס פאריכט, אומעטום געשטאנען א פאַר רגעס און געברומט א ניגון מיט איר אביסל מע־נעריש־הייזעריקער שטימע. עס האָט נאָר געפעלט דער שטעקן פון מירעלע אפרת. און אָט דערזעט זי מיך, עס איז גראד געוועזן ביי א בילד פון יעקב גאַרדין: — איי איז דאָס געוועזן א מענש, אָט דאָס איז א מענש, אָט דאָס איז א דיכטער געוועזן, נישטאָ קיין צווייטער אזעלכער און ס'וועט שוין נישט זיין — און פאר דער קינסטלעריין קאַמינסקאַ איז טאקע נישט געוועזן א צווייטער אזעלכער, וואָס זאָל איר צושטעלן א צווייטע קרוין־ראַלע. כאַטש נאָך יונג — האָט זי ביים סוף פון איר לעבן פארלוירן איר אינטערעס אין טעאטער און איר גאנצע ליבע האָט זיך אריבערגעטראָגן אויף איר אייניקל. דעם טעכטערל פון אידא קאַמינסקאַ און זיגמונט טורקאָוו. אויך דאָס איז אזוי מירעלע אפרת'יש . . .

הענער קאָן

1890 אין לאַדזש. שטודירט אין דייטשלאנד. געווינט און געארבעט אין לאַדזש און אין ווארשע. דער עיקר אין לאַדזש. מערב אייראָפּעישע רייזעס. זינט 1940 אין אמעריקע.

מיר האָבן זיך פארמאָסטן צו בויען אונזער יידישע קולטור אין פוילן צווישן די צוויי גרויסע וועלט־מלחמות אויף סאָלידע יסודות. מיר האָבן נישט געבויט בלויז א ליטעראַטור אזוי ווי דאָס איז געטון געוואָרן מיט א דור פריער. מיר האָבן געבויט אויף לדורות, אויף אייביקייטן. מיר האָבן געוואָסט. אז א קולטור באשטייט פון אסך דיסציפלינען און מיר האָבן אריינגעבויט אין דעם דאָזיקן קאָפיטאַל אונזערן זיילן אסך און זאָלן נישט זייניקער. און כאַטש מיר האָבן געבויט מיט דעם באַוואָסטזיין, אז מיר בויען א הייליקן טעמפל, האָבן מיר אָבער אויך קיינמאָל נישט פארגעסן, אז מיר בויען א וועלט־ליכע קולטור. דאָס ערשטע מאָל אפשר זינט אלע יידישע אייביקייטן איז באַ־וואָסטזיניק געבויט געוואָרן א קאָמפּלעטער בנין פון גייסטיקער יידישער וועלטלעכקייט.

אָבער בויענדיק, האָבן מיר נישט פארגעסן קיינמאָל, אז מיר בויען טאקע א טעמפל, אָבער מיר בויען אים אויף אונזערע פונדאמענטן אַט אזעלכע ווי מיר האָבן זיי געפונען. און אונזערע פונדאמענטן זענען געוועזן רעליגיעזע לרוב. זענען דעריבער די מיטבויער אונזערע געוועזן לרוב מענשן מיט א סאָלידער צוגרייטונג אין אונזערע אמאָלן.

מיר האָבן געבויט א וועלטליכע שול, א וועלטליך טעאטער, א פרעסע, א ליטעראַטור אלס זייער וויכטיקער זייל, אָבער נישט דער איינציקער, א יידישע מאלעריי, א סקולפּטור, גאָר גיך וואָלטן מיר זיך פארמאָסטן אויף אן אייגענער אַרכיטעקטאַניק, מיר האָבן געבויט אן אייגענע וויסנשאַפט, צוערשט די סעקציעס אירע, וואָס זענען צום נאָענסטן צו די שפראַכ־וויסנשאַפטן און מיר האָבן זיך אויך פארמאָסטן אויפן געביט פון דער וועלטליכער יידישער מוזיק. און צו דעם איז ממש ווי געשאפן געוועזן אונזער הענעך קאָן.

שוין דער נאָמען אליין. פּאַלקסטימלעך און יידישעך. וואָלט עס נישט צופעליק געוועזן זיין אייגענער נאָמען וואָלט ער זיך — דער יידישער מוזיקער פאַר עקסעלאַנס — געדארפט צוטראַכטן אזא מין פּסעוּדאָנים. דערצו איז דער נאָמען קלאַנגליך. כאַטש נעם און שפּיל אים אויס אויף א פּידל. הע־נעך־קאָן. ען־אן. און צווייטנס איז ער מלא כרימון דער הענעך קאָן מיט אלע מוזיק־קאלישע מעלות. ערשטנס איז ער טאקע מוזיקאליש. דאָס האָט אים שוין

גאָט אליין געגעבן. צווייטנס איז ער געלערנט אין די קליינע אותיות און ער האָט זיך אויפגעכאָועט אין דער סאמע מיט פון פארביקסטן און קלאנר־ גיקסטן פוילן, אין און ארום קוטנע— פון וואנעט דאָס פארביקסטע און קלאנגיקסטע שטיק יידישע ליטעראטור, וואָס רופט זיך שלום אָש, וואקסט. דריטנס האָט עס אים געצויגן אין דער ברייטער וועלט אריין און ער האָט באקומען די מעגליכסט פאכמענישע מוזיקאלישע אויסבילדונג. געענדיקט די קעניגליכע מוזיק־הויכשול און בערלין גופא. און פערטנס — און דאָס איז די וויכטיקסטע מעלה — עס האָט אים געצויגן צוריק צו דער היימישער פאָדווירע פון די אלע הויכע און קאלטע פענסטער.

און אזוי גיך עס האָט זיך באוויזן יונג־יידיש אין לאַדזש און שפעטער די כאַליאַסטערע אין ווארשע און אלע די איבעריקע זיילן און זאָלן פון אונזער קאפיטאַל און מען האָט אומעטום אויף אזא, אַדער אויף אן אנדערן אופן געדארפט קאָמפּאָזיטאָרן און קלעזמאַרים — האָט הענעך קאָן די ראַלע גענומען באהבה אויף זיך. אויף דעם געביט איז ער געוועזן כמעט אַן קאָנקור־ רענץ, און אפשר טאקע אַן קאָנקורענץ.

א מאַגערער, נישט קיין הויכער, אזא יידיש פנים, וואָס איז נישט ראסיש יידיש, בשום אופן נישט, נאָר מען דערקענט באלד, אז דאָס איז א ייד. טונקל־ברוין, צו דעם מאַגערן און נישט הויכן גוף איז דער קאָפּ — גרויס. טאַמער רעדט מען מיט אים וועגן וואָס נישט איז — מאַרשטשעט ער זיין מאַגערן שטערן און עס דערמאָנען זיך אים ניגונים . . . כסדר דערמאָנען זיך אים ניגונים. און כאַטש ער רעדט כמעט נאָר וועגן מוזיק איז עס קיינמאָל נישט נודע ווייל ער איז נישט קיין חזן קיינמאָל געוועזן און קיינמאָל נישט געוואַלט זיין און ער איז פול מיט הומאַר. ער אַבסערווירט אזוי הערליך און דערציילט אזוי אינטערעסאַנט, אז צומאָל דאכט זיך, אז ער וואַלט גאָר געדארפט שרייבן. און טאַמער שרייבט ער טאקע עפיס אויף, האָט עס הענט און פיס און מען מאכט אים קאָמפּלימענטן אזוי שטארק, אז ער איז שיר נישט חושד, אז מען שטעכלט אים, אז צווישן די מוזיקער איז ער דער בעסטער שרייבער און צווישן די שרייבער — און ער האלט זיך כסדר אויף צווישן שרייבער — איז ער דער בעסטער מוזיקער. א מענש מיט א חסידישן, עכטן טעמפּעראמענט. און ווייל הענעך קאָן האָט יידישן יסוד און פונדאמענט האָט ער אויך יידישן סטיל. און עס ציט אים צו משה בראַדערזאָנען, דעם מוזיקאלישן פאָעט, און יענעם ציט עס צו הענעך קאָנען, דעם ליטערארישן מוזיקער. און אמאָל, אזוי ארום 1925, קאָנספּירירן הענעך קאָן און משה בראַדערזאָן, און דוד הערמאַן, דער רעזשיסער פון „דיבוק“ און משה רודינאָו, דער באַריטאָן און רות לעוויאַש, זיין פרוי, די זינגערן, און מען זאָגט א לאנגע צייט קיינעם נישט אויס, אז זיי גרייטן זיך נישט מער און נישט ווייניקער ווי אויפצופירן א — איר

וועט נישט טרעפן — יידישע אָפּערע. און די אָפּערע הייסט — דאָס זועט איר שוין גראד יאָ טרעפן — דוד און בת שבע. און אין קאמינסקי־טעאטער אין איין שיינעם אַוונט איז עס טאקע געשען. לאנג האָט זיך עס נישט געהאלטן. מען האָט עס נישט דערוואַרט. אָבער דער עקספּערמענט איז געמאכט געוואָרן. און אזוי ווי זינגער מיט שולע האָבן מיר אין ווארשע געהאט ווייניק, האָט זיך דער קאָמפּאָזיטאָר אליין אונטערגענומען צו שפּילן אויך איינע פון די ראָלן און מיר זענען גאָר געוואָר געוואָרן, אז ער האָט א גאנץ שטארקן און נאָך מער געשולטן באס.

האָט די ערשטע יידישע אָפּערע נישט געהאט אזא מין דערפּאָלג. האָט אָבער א גאָר גרויסן דערפּאָלג געהאט דאָס ערשטע יידישע קליין־קונסט־טעאטער. פּאָלג מיך א גאנג אויף צוריק פון אָפּערע ביז קליין־קונסט, אָבער אז מען בויעט א בנין פרעגט מען נישט קיין שאלות. און הענעך קאָן האָט נישט געפרעגט. ווי א הערליכער טיף־יידישער שפּילקאסטן, א זיסע קאטערינקע האָט יענער „אזאזעל“ אָפּגעקלונגען און אָפּגעזונגען מיט הענעך קאָן־מוזיק.

1946

יעקב ראַטבאָום

1900 אין וואַרשע. רייזעס אין מזרח און מערב אייראָפּע.
זינט 1939 אין צפון-אַמעריקע. 1946 רייזע קיין אַרגענטינע.
געווינט א צייטלאַנג אין פאריז.

אַמאָל, אַמאָל, פּלעגט טעאטער באשטיין פון איין מאן. ער איז געוועזן דער דראמאטורג, רעזשיסער, שוישפילער, רעקוויזיטן-טרעגער, דעקאָראַטאָר, דירעקטאָר, בילעטער און—עיקר שכחתי—אויך דער אַקטיאָר. ביי גוים איז דאָס געוועזן אַמאָל-אַמאָל, איך ווייס נישט ביז ווען. ביי יידן האָט זיך די טראַדיציע פון איין-מאַן-טעאטער דערהאַלטן ביזן היינטיקן טאַג. מיט אברהם גאַלדפּאַדען האָט זיך עס אָנגעהויבן און מיט מאָריס שוואַרץ האָט זיך עס נאָך נישט גע-ענדיקט. . . אָבער מיט דעם אָנהויב פון דער סטאַביליזאַציע אין אלערליי צווייגן פון יידישן קולטור-וועזן, דער עיקר אין פּוילן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָט עס אָנגעהויבן אנדערש צו ווערן. דר. מיכאַל ווייכערט האָט געמאַכט דעם אָנהויב. ער האָט געהאַט די אַמביציע און איז אויך געוואָרן אן עקסקלוזיווער רעזשיסער ביי יידן. דאַכט זיך, אז דער ערשטער. פאַר-קוקט אויף מאַקס ריינהאַרד, דעם געניוס פון אייראָפּעישן טעאטער אלס נאָר-רעזשיסער וועמעס תּלמיד ער איז געוועזן. האָט ער זיך פאַרנומען אָנצומעסטן ריינהאַרדס עקסקלוזיווע מעטאָדן אין יידיש-פּוילן. און כּאַטש די גרויסע פּאַטענטאַטן פון יידישן טעאטער אין אַמעריקע האָבן געלאַכט פון די די-לעטאַנטן און אַמאַטאָרן פון וואַרשע — נאָכגעמאַכט האָבן זיי זייערע אויפ-פּירונגען. ווייכערט האָט געהאַט נאָך פאַכן, אן אַדוואָקאַט. א לערער אין א גימנאַזיע, א שריפטשטעלער און רעדאַקטאָר פון צייטשריפטן, אָבער אין טעאטער איז ער געוועזן נאָר-רעזשיסער.

איז דעמאָלט די יידישע טעאטער-קונסט אין וואַרשע געגאַנגען נאָך א שריט ווייטער, האָט זיך פּלוצלונג פּאַיאָוועט א יונגער מאן, וואָס האָט געהאַט די אַמביציע צו זיין נאָך עקסקלוזיווער, נאָר רעזשיסער און טאַקע גאַרנישט מער. זיין נאָמען איז יעקב ראַטבאָום. זיין רעזשיסערישע טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן באלד מיט זיין נאָמען. מיט אלע זיינע באַקאַנטע האָט ער כּסדר געדאַרפּט איינשטודירן די גענויע דיקציע פון אַרויסברענגען זיין נאָמען — נישט ראַטבאָום, נאָר ראַטבאָום, אנדערע האָבן גאָר געזאַגט רויטבאָום. מער האָט נישט געפּעלט. אָבער ווי א גוטער רעזשיסער האָט ראַטבאָום אַלץ גע-זאָגט מיט א שמיכל. און א שמיכל האָט ער זייער אן אויסדריקלעכן, א פּאַטאַגענישן, אויף א מייל צו דערקענען, אז דאָס איז טאַקע א שמיכל. נישט צו פאַרבייטן מיט א מאַנאַ-ליזאַ-שמיכל, וואָס דאַרף געדויערן יאָרהונדערטער.

א טעאטער-שמיכל מוז זיין אויסדריקלעך ווייל ער מוז באמערקט ווערן שוין היינט און דערצו ביי קינסטלעך ליכט.

אן אויסגעשפראכענער שוישפילער לויט זיין דערשיינונג און לויט זיין שטימע און דאך וויל ער זיין בלויז רעזשיסער. די יידישע שוישפילער פלעגן אים באדויערן און טענהן, אז זאל ער זיך צוערשט אויסשפילן א פאר צענדלינג יאָר. ער וועט האָבן צייט צו זיין א רעזשיסער ווען ער וועט פארלירן די צייך, די האָר, די שטימע, די באוועגליכקייט. ער איז מיטלהויך, יעקב ראָטבאָם, דאָך איז ער גרויס, אלץ אין אים איז גרויס און אויסדריקלעך. א גרויס פנים, גרויסע אויגן און דערצו האלט ער זיי כסדר אָנגעשפאנט, גרויסע, ברוינע ברעמען, קוסטעס גאנצע, אזוי ווי צוויי געדיכט-געוואקסענע טויערלעך צום וואלד-האַר אויפן קאָפּ. א גרויס מויל, א גרויסע נאָז, א צע-פליגלטע און דאָס גאנצע פנים רעדט און רעדט הויך אויף א קול צו איין מענטש ווי צו טויזנט מענשן און אלעמאָל גלייך צום פובליקום, אזוי ווי עס בא-פעלט רעזשיסערישע קונסט.

ראָטבאָם איז פונקט אזא גוטער מאלער ווי א רעזשיסער, דער עיקר א פאַרטרעטן-מאלער, דאָס מאלן העלפט אים ארויס אמאָל אין א טעאטראלישן „פּשענדנאָועק“, ווען דאָס פאריערדיקע קאַרן איז שוין אויסגעזייעט אין דער ערד און דאָס נייע קאַרן איז נאָך נישט אויפגעגאנגען. . . אָבער אין טעאטער באנוצט ער עס נישט, זיין מאלן, ער איז נאָר רעזשיסעד און א דעקאָראַטאָר דארף זיין עמיץ אנדערש. ער רעציטירט, ער שפילט גאנצע דראמעס, אין איין פערזאָן אלע ראָלן, אָבער דאָס אויך נאָר אין א טעאטראלישן איידער-שניט-סעזאָן — שפילן אליין אויף דער בינע שפילט ער נישט. ער שפילט גוט זיינע איין-שוישפילער אויפפירונגען, ער געסטיקולירט, ער קומט און גייט, ער בייט די שטימען, ער נעמט זיך אזוי איבער מיט אלע ראָלן, אז אָפט פאר-פלאַנטערן זיי זיך און ביי א ליבעס-דיאלאָג קען ער אמאָל זאָגן מיט א דינעם סאָפראַן „איך האָב דיך ליב, געליבטע“. . . און ענפערן מיט א שאליאפין באַס „און איך דיך אויך געליבטער“. . . ראַטבאָם שפילט געוויינטלעך די דאָ-זיקע איין-מאן-אויפפירונגען דעמאָלט ווען ער האָט נישט קיין מעגלעכקייט אויפצופירן די פיעסע אין טעאטער. חלומט ער זי כאַטש דורך אַט אזוי אין איין פערזאָן, בשעת אזא מין אויפפירונג זעט ער פאר זיך גאַרנישט דאָס פון בליקום. ער חלומט דעמאָלט ממש ווי א קינד וואָס זעצט זיך אויף א שטעקן און רייט גאלאָפּ אויף א . . . פערד איבער ערד און איבער וואַלקנס אפילו. . . אמאָל געדויערן די דאָזיקע אויפפירונגען, קעגן אלע געזעצן פון רעזשי, זעקס שעה, ביז 2 פארטאָג .

אז ראָטבאָם האָט זיך באוויזן אויפן ווארשעווער פארנאס יונג און פייער-דיק, הענט-קישנדיק און שמיכלענדיק, גוט-מאנירירט און געבילדעט אין

שפראכן, מיט א פליסיקן פויליש, יידיש, העברעיש, דערצו אומאפהענגיק, ווייל א לערער פון צייכענען אין יידישע גימנאזיעס, זענען אלע מענער אומרויק געוואָרן און געוואָרן זאָרגעוודיקער צו זייערע יונגע ווייבער, אנדערע, וואָס האָבן שוין נישט געהאט וואָס צו פארלירן, זענען אייפערזיכטיקער געוואָרן לגבי זייערע געליבטע, און ווער שמועסט, אז ראַטבאָום האָט אמאָל אויף א טאנק־אָוונט געבעטן פארטונקלען דאָס ליכט און האָט גענומען אויספייפן גאנצע אריעס, ווייל ער איז אויך געוועזן א פייער־קינסטלער, איז שוין גאָר די אומרו געשטויגן. אָבער נישט אין אים, ווייל אים איז אָנגעגאנגען נאָר דאָס טעאטראלישע אין אלק און ער האָט אין זינען געהאט רעזשי און נישט די ווירקלעכקייט.

גאָר באלד האָט אים ווייכערט אנטדעקט און צוגעלאָזן צום פסוק און באלד האָבן זיך גאנצע קאנסטרוקציעס באוויזן אין אַרעם־הייליקן יידישן טעאטער אויף דזשיעלנע. איינע אזא אויפפירונג האָט זיך באזונדערס איינגעקריצט אין זכרון. „שריי כינע“ — א גאנצע שיף־געביידע. ער האָט בכלל געהאט א שוואכ־קייט צו בויען אויף דער בינע. ווער האָט דען דעמאָלט געוואוסט, אז דאָס זענען בנינים אויף א טאָפלטן שיכט פון זאמד, איינמאָל אויפן זאמד פון יידישן טעאטער, א צווייט מאָל אויפן זאמד פון גאנצן יידישן לעבן אין פוילן.

ראַטבאָוםס גרעסט־בעסטע אויפפירונג האָב איך גראד געזען שוין אין אמעריקע: גאָלדפאָדענס חלום . . . ס'איז טאקע א גאָלדפאָדען חלום דאָס יידישע טעאטער און ראַטבאָום איינער פון די ענערגישסטע . . . בעלי חלומות.

מ. שניאור

געב. ארום 1885 אין א שטעטל נעבן קיעוו. געלעבט און געארבעט כמעט אלע זיינע יארן אין ווארשע. 1939 אנט-לאפן קיין ביאליסטאק, יולי 1941 אוועק קיין מיטלאזיע, הערבסט 1942 געשטארבן אין אַנדידזשאַן — געבראכט צו קבר ישראל דורך יידן-פליטים פון ווארשע.

ער האָט נאטירלעך נישט געשפונען ארום זיך קיין לעגענדעס, אָט דער דיריגענט און מוזיקער פון גאַטס גנאָד מ. שניאור, אָבער עפיס האָבן פון זיך אליין זיך דערציילט וועגן אים משונהדיקע מעשיות. קיינער האָט נישט געוואוסט גענוי ווי אלט ער איז, און אויך נישט אויף זיכער ווי ער הייסט מיטן ערשטן נאָמען — ווארשיינלעך האָט ער געהייסן מענדל. קיין פאמיליע האָט ער נישט געהאט, יעדנפאלס נישט געלעבט מיט קיין פאמיליע. א מיטלהויכער, גוטגעבויטער און גלייכער איז ער געוועזן, א גרויס, טונקל פנים, וואָס דערמאָנט א פנים פון אן אמעריקאנישן אינדיאנער, אפשר צוליב דעם ווייל די האָר זיינע זענען לאנגע און גלאט-גלאנציקע-שווארצע, און אפשר צוליב דעם ווייל אין ווינקל פון זיינע ליפן מיט א שווארצן ווידער-שיין גליט שטענדיק א ציגארעטל און ווארפט א רויטן אָפשיין אויפן גאנצן פנים און גיט דער טונקלקייט א רויטלעכן אויסדרוק, א הויכער, גלייכער שטערן און עפיס אזוי ווי אריבערגעבויגן אויף פאָרנט, עפיס אזוי ווי א דעכל. ער רעדט אָפגעהאקט און הייזעריקלעך און שטיל און פארגלייזט אביסל די אויגן — מ. שניאור — לשון איז דאָך נישט וויכטיק — דער עיקר איז דאָך די שפראך פון דער מוזיק, ווערטער, זאצן, בכלל דאָס וואָס מען רופט לשון איז דאָך נאָר א הילפס-מיטל פארן טעגליכן געברויך. דאָס אמתע לשון פון דעם מין מענש איז מוזיק, און ער רעדט טאקע זעלטן ווען וועגן עפיס אנדערש — נייערט וועגן מוזיק און אין בעסטן פאל שוין וועגן מוזיקער. מען הערט אים אזוי זעלטן רעדן, אז ווען מען הערט אים אמאָל מאכן פראָבעס מיט זיין בארימטן שניאור-כאָר ווערט מען טאָפלט איבעראשט, ערשטנס וואָס ער קען בכלל רעדן הויך און צווייטנס וואָס ער האָט גאָר כמעט א העלדן-טענאָר-שטימע, ווען ער הויבט זי אויף. באס וואָלט אים בעסער געפאסט. אלץ אויף אים איז שווארץ, אפילו זיין וואָכנטלעכע הלבשה. ער טראָגט לרוב צווישן איין קאָנצערט און א צווייטן די פייערלעכע קאָנצערט-רעק פון אמאָליקע יאָרן, אמאָל אביסל איבערגעארבעט און אמאָל — אָט אזוי ווי זיי זענען מיט די זיידענע לאצן. ער ווייסט, אז דאָס דארף מען נישט טון, אָבער ער האָט נישט קיין געדולד צו פארנעמען זיך מיט די גארישקייטן. דערצו

פלאַנטערן זיך די ווייסע מאַנקעטן פון די שטייפע העמדער און קריכן אויף די הענט ארויף ווען מען דארף נישט. ער איז א באַהעמען. זײן טאַג הויבט זיך אָן פונקט דעמאָלט ווען ער ענדיקט זיך בײַ אנדערע. עס וואָלט אים געקענט גײן גוט, גאַר גוט ווייל ער האָט א גרויסן נאַמען אין וואַרשע און מען וואָלט אים געצאָלט גוט פאר מוזיק־לעקציעס. זעלטן האָט ער אָבער א דירה און פון פינקטלעכקייט ווייסט ער לחלוטין נישט, און ווער וויל דאָס עפּיס נעמען מוזיק־לעקציעס צווישן דעם צווייטן און דריטן קריי פון די הענער פארטאַג? און נאָר דעמאָלט איז פאר שניאורן די ריכטיקע צײט אויף לעקציעס. זײן נאַכמיטאַג . . . קוים דאכט זיך אים, אז איינע פון די אומ־צאָליקע מײדלעך פון זײן כּאָר האָט גאַר א גרויסן זינגער־טאלענט הויבט ער זיך שטארק אָן צו אינטערעסירן מיט איר, און דעם מײדל און אונז אלעמען הויבט זיך אָן צו דאכטן, אז שניאור איז פארליבט. קוים אָבער איבערצײגט ער זיך, אז קײן מעלבאָ, אָדער סעלמאַ קורץ וועט פון דעם מײדל נישט אויס־וואקסן, איז אויס מיט זײן ליבע און אז מען פרעגט אים שמייכלט ער און דער אייביקער פאפּיראַס אין זײן ווינקל מויל צעגליט־צעשמייכלט זיך אויך און דאָס פנים קריגט אויף א וויילע נאָך א שטארקערן רויט־שוואַרצן ווידער־שײן און מיט דעם ענדיקט זיך עס. ער איז שטרעבליך פארליבט אין דער מוזיק גופא.

מען פלעגט זאָגן, און עס איז טאקע אן אמת געוועזן, כּאָטש דאָס איז געוועזן אומגלויבלעך, אז אלע גרויסע דיריגענטן פון די מיליטער־אַרקעסטערס אין וואַרשע, נאָך פון די צארישע צײטן אָן, זענען שניאורס תלמידים. זײ האָבן אין אים געגלויבט מיט אן איבערגלויבן ממש.

ערב א קאַנצערט פלעגט זיך פארלעשן דער רויטער ווידערשײן אין שניאורס פנים, ער איז געוועזן אזוי פארנומען מיט דעם קאַנצערט, אזוי יום טובדיק, אז ער האָט אפילו פארגעסן אַנצוצינדן דעם אייביקן פאפּיראַס און דאָס פנים זײנס האָט דעמאָלט באקומען א ווייסליכן אָפּגלאַנץ, אפשר צוליב דעם גלאַנציקן, שטייפן העמד אין דער טיף־אויסגעשניטענער וועסט. כּאָטש זײן כּאָר איז נישט געוועזן קײן פּראָפעסיאָנעלער, לרוב פארהאַרעוועטע ארבעטס־מענשן, האָט ער פון זײ די גרעסטע מוזיקאַלישע ערפעקטקייט ארויסגע־צויבערט, געזונגען מיט זײ די שווערסטע סימפּאָניעס מיט דער באגלייטונג פון פּראָפעסיאָנעלע בארימטע אַרקעסטערס. ווי אין א גאָט פלעגן זיך די ארבעטס־מענשן איינהערן אין שניאורן, יעדע באליידיקונג ארויסגעצישט צווישן די צײנער, אויך דער ציגארעט פלעגט דעמאָלט א גלי טון מיט כּעס, איז געוועזן זײס, אבי צו בלייבן אין כּאָר, אבי ער זאָל נישט ווײזן די טיר, צו דער גאס, צו דער וואָך; ארום אים איז געטליכער, אייביקער מוזיק־יום־טוב.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. א גרויסער, גאָר גרויסער שרייבער־גאסט געפינט זיך אין ווארשע. שניאור לאדט אים אין צו הערן זיינס א פראָבע. זי קומט פאָר אין א קלאס־ציימער פון א יידישער שולע. דער כאָר איז גרויס, אין קלאס איז ענג און דושנע און הייס. דער גאסט זיצט אויפן פאָדיום, שניאור שטייט פאר אים און דיריגירט. אז אזא גרויסער שרייבער מוז אויך זיין א גרויסער מוזיק־פריינט איז דאָך זעלב־פארשטענדליך. ער איז אין שטימונג. עס איז אים גרינג און גוט און לייכט, ווי אין הימל. און אזוי דעם כאָר פון די האָרעפאשניקעס, שיינע ווארשעווער מיידלעך און יונגען. מען זינגט א ליד און נאָך א ליד. און מען זינגט א וויג־ליד, א פאָלקסליד. מען זינגט פיאַניסימאָ. מען ציט אויס ממש הימליש די קמץ אין דעם וואָרט: שלאָף־ף — מלאכים זינגען, נישט קיין ווארשעווער ארבעטס־מענשן. שניאור פילט זיך ממש געטליך. ער איז זיכער, אז אויך דער גרויסער גאסט פילט זיך אזוי. פלוצלונג דערהערט זיך א הארציקער שנאָר, ארויף און אראָפ און נאָך אמאָל, ווי די טבע פון א שנאָר. דער גרויסער גאסט איז ביים גרויסן, הימלישן וויגנליד — שלאָף־ף — טאקע איינגע־שלאָפן . . . דאָס ליד האָט זיך גיך געענדיקט, א שטורם־ליד האָט נאָכ־געפאָלגט, דער גאסט האָט זיך אויפגעכאפט, קיינער האָט נישט קיין שמייכל געטון. דיסציפלין, שניאור האָט קיינמאָל וועגן דעם אינצידענט נישט גע־רעדט, נאָר אין זיין מוזיקאלישער נשמה איז געבליבן א ווונד, אזוי טיף און בלוטיק ווי א . . . פאָלשער טאָן.

און דער סביבה

דר. גרשון לעווין

1868 אין לובלין. זינט פריער יוגנט אין ווארשע, אלערליי וואנדערונגען איבערן גרויסן רוסלאנד אלס מיליטער-דאקטאר. געשטארבן א קורצע צייט נאָכן אריינמארש פון פון די דייטשן אין ווארשע אין יאָר 1939.

לויט זייערע טעמפעראמענטן זענען דר. גרשון לעווין און יצחק לייבוש פּרץ געוועזן ווי פייער און וואסער. געוויינטלעך פארשטייט איר שוין אליין ווער עס איז דאָ פייער און ווער עס איז דאָ וואסער און עס איז נישט נויטיק אָנצורופן מיטן נאָמען. און — איך האָב נישט געזאָגט פייער מיט וואסער. נאָר פייער און וואסער. ווייל פייער מיט וואסער איז א צוזאמענשטויס און א קא-טאסטראָפּע און פייער און וואסער זענען צוויי באזונדערע זאכן. אבי וואסער ווארפט זיך נישט אויף פייער — קענען זיי שוין לעבן בשלום אויך. אזוי האָבן געלעבט בשלום יצחק לייבוש פּרץ און דר. גרשון לעווין. דער לעצטער איז מיט זעכצן יאָרן יינגער געוועזן ווי פּרץ. זיין ליטערארישע קאריערע האָט ער אָנגעהויבן אין פּרץ'ס זאמליכער „יידישע ביבליאָטעק“ — אין דעם סאמע ערשטן פון די דאָזיקע זאמלונגען. צו זיינע 23 יאָר. און זינט דעמאָלט האָט זיך אים געדאכט, אז ער ווייסט נישט צי זאָל ער ווערן א שרייבער, א בעלעטריסט און שטרעבן נאָך די גרויסע לאָרען, וואָס די יידישע ליטע-ראטור האָט א טבע ארויפצולייגן אויף די קעפּ פון אירע געבענטשטע מיט טאלענט — אָדער זאָל ער גאָר זיך ווידמען זיין מעדיצינישן פאך אין גאַנצן, ברענגען א קרבן — אַזויצוזאָגן. שטאט ראטעווען דעם גייסט פון זיין פאָלק אין אלע צייטן — ראטעווען דעם גוף פון זיין פאָלק שוין היינט. אין זעלבסט-זיכערן, כאָטש נאיוו-גוטמוטיקן שמיכל פון דר. לעווין ביים באגעגעניש מיט א ליטעראט האָט ער עס געלאָזט וויסן, אז ער ווייסט נאָך אלץ נישט אויף וועלכן וועג צו גיין . . . אָבער די ווארשעווער יידישע ליטעראטנשאפט, וואָס איז געוועזן באקאנט מיט די שריפטן פון דעם צווייפלער — האָט נישט געצווייפלט און גאַנץ גענוי געוויסט אז דר. גרשון לעווין האָט אויסגעקליבן דעם ריכטיקן וועג.

אויף דעם ספּעציעלן געביט פון זיין דאָקטאָריע, ער איז געוועזן א לונגען-ספּעציאליסט, איז ער געוועזן א ווירטואָז ממש. דאָס האָט געהאט א סיבה—אין

נאָך איין קינסטלערישער אמביציע. און אפשר האָט ער שטילערהייט גע-
טראכט, אז דאָס איז גאָר געוועזן זיין באשטימונג. ער איז געוועזן א פידל-
שפילער. און אָט דאָס מוזיקאלישע געפיל, דאָס אבסאָלוטע געהער האָט אים
געמאכט פאר איינעם פון די בעסטע לונגען-דיאגנאָסטיקער אין ווארשע. פאר
אים האָבן מענשליכע לונגען דורך הויט און ריפן ממש אויסגעשפילט זייער
ליד פון צער און דערציילט גענוי דאָס גאנצע אומגליק זייערס ווי פון אן אָפן
בוך.

וויפיל צופרידנקייט עס האָט געשטראלט פון דעם דאָזיקן דר. לעווינען.
א קליגישקער, אביסל אונטער-מיטל אין וווקס, אָנגעטון פ'יין און נעט, א
צופרידענער שמייכל אין די קלוג-ידישע אויגן, און דער שמייכל שטראלט
איבערן גאנצן פנים. גלאַנצט ארויף ביז דעם אומענדליכן גרויסן, למדנישן
שטערן, אומענדליך — ווייל דאָרט ווו דער שטערן האָט זיך געענדיקט האָט זיך
אָנגעהויבן די ליסיניע, גלאַנצט אראָפּ ביז די סאמע שפיצן פון דער שיין-
צעקעמטער, נישט צו לאַנגער, צופרידענער וויסער באָרד פון א געוועזענעם
ברונעט.

ערגעץ זענען געוועזן דאָרט שארפע צוזאמענשטויסן מיט פּר'ן, אָבער
דר. לעווין האָט זיי פארשמייכלט און פארגלעט און האָט אָנגעשריבן א זייער
אויטענטיש און דערפאר זייער ווערטפול ביכל פון זיינע פּר'ן-זכרונות. ער האָט
אים ליב געהאט, ער האָט אים שטארק ליב געהאט.

אין ווארשעווער ליטעראַטן-פאריין האָט געהאַנגען א ריזן-פאָרטרעט פון
פּר'ן. דער פאָרטרעט האָט געהאַנגען אין שאַטן און האָט עפ'ס ווי געוואָרפן
א שאַטן. האָט מען זיך געזעצט ביי א טישל אונטער דעם פאָרטרעט איז ווי מען
וואַלט געזעסן אין שאַטן פון א גרויסן בוים. טאַמער פלעגט דר. לעווין
אריינקומען אין פאריין — אָט דאָס שאַטנדיקע ווינקעלע איז געוועזן זיין פלאץ.
פון אָט דעם ווינקל איז אים לייכטער געוועזן צו איראַניזירן די ליטעראַרישע
ווייסע חברה, וואָס האָט א וועלט פארודערט מיט אירע לידער און דערצי-
לונגען, וואָס האָבן מיט גאַרנישט מער דערמאָנט די גוטע אלטע צייטן פון
דער יידישער ביבליאָטעק, פון „יוד“ און „פריינד“.

יעדן זונטיק נאָכמיטאָג פלעגט זיך ביי לעווינען אין שטוב צונויפ-
קומען א קווארטעט (צ.א. אויך די ברידער פינקעלשטיין, די ארויסגעבער פון
„היינט“) און מען האָט געשפילט קלאַסישע מוזיק און געטרונקען דאָס אמת-
דיקע גלעזל טיי מיט ווארעניע און מיט זכרונות פון אמאָליקן ווארשע פון
די סאָלידע — כאַטש צארישע — צייטן. אלץ איז דאָ געוועזן סאָליד אין
אָט דער שטוב, די שווערע מעבל, די עטאַזשערקעס פול מיט אלטע, גוט-
געבונדענע ספרים און קלאַסישע ביכער, די פאָרטרעטן אויף די ווענט,
וואָס האָבן דערמאָנט אָן סאָלידע דורות פון אמאָל און דערצו א היפשער פּר'ן-

פאַרטרעט, וואָס האָט דערמאָנט אָן דער סאָלידקייט פון אמאָל פון דער איצט אזוי צעכראסטעטער יידישער ליטעראטור. און א סאָליד אייזערן קאסע־קעסטעלע איז געשטאנען אין ווינקל. די וועלט איז נישט הפקר. יידן פון גאנץ ווארשע האָבן געשטופט מיט אלע כוחות זייערע רייכע און אויך אַרימע גילדנס אין אַט דעם קאסע־קעסטעלע ביז עס האָט שיר נישט געפלאצט. ווארשע איז געוועזן א שטאָט אן ענגע פול מיט דעכאוויטשנע יידן און דר. גרשון לעווין האָט די מוזיק פון די אַרימע לונגען פארוואנדלט אין אן אנדערע מוזיק... פון קיין פריי־ביטלעטן אויף אַט די פאסיווע קאָנצערטן, ווו דער שפילער צאָלט און דער צוהערער נעמט האַנאַראַר האָט ער נישט געווסט. עטליכע מאָל האָבן מיר געשיקט צום דר. לעווין פאָעטן, וואָס האָבן געוואָלט פארהערן ביי אים די לונגען, פלעגן מיר מיטגעבן האַנאַראַר און געהאַפט, אז ער וועט קומען מיט א דאנק צוריק, אָבער מיר האָבן אלעמאָל געווארט אומזיסט. א פראַפעסיע איז א פראַפעסיע.

אויב מען וועט אמאָל וועלן רעקאָנסטרווירן דאָס אלט־יידישע באלע־באטיש-אינטעליגענטע ווארשע וועט מען דארפן רעקאָנסטרווירן דר. לעוויןס שטוב.

פון צייט צו צייט פלעגט זיך דער אמאָליקער, לאנגיאַריקער פרעזידענט פון בארימטן „הזמיר“ פארבענקען נאָכן עמוד; האָט ער געלאָזט וויסן, אז ער וואָלט וועלן האלטן א לעקציע, האָט מען גערן איינגעאַרדנט. אַט אַ רעדט ער וועגן יידישע מעדיצינישע זאבאבאַנעס, רעדט מיטן גאנצן האַרץ פון א משכיל פון פּרײַס שניט פון די צייטן פון די „יום טוב בלעטלעך“. און אין דער אוידיטאָריע זייער אסך יונגע שרייבער, ווייל אז דר. גרשון לעווין זאָל אפילו רעדן וועגן דער לבנה און נישט נאָר וועגן זאבאבאַנעס, מוז ער אריינפלעכטן א פאָר אויטענטישע און נייע זכרונות וועגן יצחק לייבוש פּרץ. נישט קיין חידוש, אז ער איז געשטאַרבן צוזאמען מיט דעם לעצטן שטראל פון א שיינער, וואר־שעווער יידישער תקופה.

ד.ר. לייב לאַנדױ

געב. ארום 1880 אין פשעמישל, זינט ארום 1930 אין לעמבערג. נאָך 22טן יוני 1941 דאָרט געבליבן. פעברואר 1944 — טראגישע ידיעות וועגן אים.

אורחים אויף שבת זענען אין אמאָליקן יידישן לעבן געוועזן א וויכטיקע אינסטיטוציע, די לעבעדיקע יידישע גאזעטן זענען זיי געוועזן. קיין אַראָג־ניזניזאציע האָבן זיי נישט געהאט, און פונדעסטוועגן האָט זיך עס קיינמאָל נישט געמאכט, אז אין איין שטעטל זאָלן אין איין שבת זיין מער ווי א צען אורחים. און אזוי ווי איך רעד דאָ וועגן די אורחים אויף שבת פון גאליציע, און אזוי ווי גאליציע האָט געהאט אביסל די פאָרם פון אן עליפסע, און אזוי ווי די אורחים אויף שבת פלעגן אויסוואנדערן אין פארלוף פון זייער באַ-שטימטער צייט, גאליציע אין איר עליפטאָידער לענג — אזוי ווי די קאָמעטן, אין זייערע עליפס־אַרביטן — קען מען די גאליצישע אורחים פארגלייכן צו מיני קאָמעטן. מען האָט אלעמאָל פריער געוואוסט, אז ארום אזא און אזא שבת דארף זיך באווייזן אזא און אזא ארום. זיי זענען געוועזן די ריכטיקע פלאַטקע־פאָליטיקער (אגב מערקט אַר דאָך, אז פלאַטקע און פאָליטיקע איז איין וואָרט), זיי האָבן געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין די טעפלעך פון קיסר ירום הודו אליין, פראים-יאָסל מיט די באקן־בערד, פראנץ יאָזעף דער ערשטער בלעז, און אוודאי האָבן זיי געוואוסט וואָס עס קאָכט זיך אין די טעפלעך פון יעדן גביר פון יעדן יידישן שטעטל אין גאליציע אויפן וועג פון זייער עליפס־אַרביט. און אין איין שיינעם שבת האָבן זיך אין לעמבערגער „טאָג־בלאט“ אָנגעהויבן צו דרוקן פעלעטאָנען אונטערן נאָמען „אן אורח אויף שבת“ פון א געוויסן מענדל לאַנדױ. דאָס איז שוין געוועזן א ייד אין די יאָרן, אָבער א גרויסער חכם. אז איך בין נאָך גאָר א קינד געוועזן איז אמאָל צו אונז געקומען א הויכער, שיינער ייד, וואָס האָט געקענט דעם טאטן מיינעם פון מסחרים און האָט אים געבעטן אן אָרט אויף צולענען זיך אויף א פאָר שעה — מחמת ער פאָרט דאָ פארביי און ער דארף צווארטן פון איין באן צו דער אנדערער. עס איז באלד פריי געמאכט געוואָרן א שטוב, זומער איז געוועזן, האָט דער טאטע געהייסן, אז אלע זאָלן אוועק פון הויז כדי דער ייד זאל האָבן פולשטענדיקע רו. מיר זענען אלע אראָפּ פון שטוב — גע־ווינט אויפן ערשטן שטאָק—און דער טאטע האָט אין מארק דערציילט, אז ביי אונז געפינט זיך דער אמתער „אורח אויף שבת“ אליין. אזוי ארום ניין א זייער האָט זיך באוויזן אין פענסטער א ייד, אראָפּגעקוקט און געזען, אז עס שטייט אונטן א היפש רעדל יידן, האָט ער א זאָג געטון אראָפּ: — איך פאר־

שטיי דאָך יידן, אז איר זענט בני רחמים איז פארדינטזשע א מצווה מתיר אסורים און נעמט מיך ארויס פון רב פראימ'ס תפיסה, ווארום איך בין פארשפארט . . . (מען האָט די טיר געהאט פארשלאָסן אויף א שליסל — אוועקגייענדיק). די מעשה האָט יאָרן לאנג צירקולירט אין שטעטל. דער געפאנגענער איז געוועזן דער פאָטער פון דעמאָלטיקן סטודענט, אן עילוי אין אסך געביטן, לייב לאַנדוי. ער איז א מענש מיט אלע מעלות, אָט דער לייב לאַנדוי. דער סאמע אידעאל פון א שטאַלצן גלות-ייד.

א הויכער, א טיפישטשע יידיש פנים, גאַרנישט פעלט, א פערפעקטער, סעמיטישער טיפ, און אפילו דער נאָמען פערפעקט: לייב לאַנדוי. און ער בייט קיינמאָל נישט דעם ערשטן נאָמען זיינעם „לייב“. אפילו פרץ האָט גע- ביטן אין זיינע יונגע יאָרן זיין לייב אויף לעָאָן, לאַנדוי, דער — אין איין צייט אפילו וועלט-בארימטער — אדוואָקאט, קיינמאָל נישט. אין דער צייט פון דעם פוילישן דרייפוס-בייליס-פראָצעס, וואָס האָט זיך דאָ גערופן סטא- ניסלאוו שטייגער-פראָצעס — לעמבערג, 1925 — איז לייב לאַנדוי געוועזן דער פירנדיקער אדוואָקאט. אנדערע אדוואָקאטן האָבן געבעטן, זיך געשווירן, ער האָט געפאָדערט און געקלאפט אין טיש און אויך אדוואָקאטיש ארויסגעוויזן די גרעסטע קונץ-שטיק. וואָלטן יידן אין יענער צייט געדארפט אין פוילן קלויבן א יידישן קעניג—לייב לאַנדוי וואָלט עס געוואָרן. אז דער פראָצעס האָט זיך געענדיקט מיט א יידישן זיג האָט דער ליטעראַטן-פאָריין איינגעלאָדן דר. לאַנדוי אויף א פאָרלעזונג. ער האָט מסכים געוועזן אויף א באשיידענער לעקציע פאר א הונדערט-צווייהונדערט מענשן. ווי איבעראשט איז ער גע- וועזן אז מען האָט אים אריינגעפירט אין גרעסטן זאל אין ווארשע, דעם צירק, און פיר טויזנט מענשן קאָפּ אויף קאָפּ. די בילעטן זענען אלע אין איין שעה געוואָרן אויסגעקויפט, נאָך מיט א וואָך פריער. ער האָט גערעדט וועגן יידן, די אייביקע וועלט-קעמפער פאר וועלט-רעכט. דאָס איז געוועזן די טריומף-שעה פון זיין לעבן. ער האָט אלע קוואליפיקאציעס צו ווערן די צענטראַלע, פירנ- דיקע יידישע פערזענליכקייט אין פוילן. ציוניסטישע קהילות האָבן אים, דעם סימפאטיקער מיטן בונד, שפעטער סתם יידישן ראדיקאלן ליבעראל, איבער- געגעבן די פירערשאפט, פארלאָזנדיק זיך אויף זיין אבסאָלוטן גע- רעכטיקייט געפיל (פשעמישל), אָבער ער האָט נאָר צייטווייליק אָנגענומען געזעלשאפטליכע פאָסטנס און אלעמען געזאָגט, אז ער איז אן אדוואָקאט און גאַרנישט מער. און דאָס איז גענוג. אין אזא וועלט מיט אזוי פיל אומרעכט — דער עיקר אנטקעגן יידן — איז דאָס גענוג. צוערשט אין פשעמישל, שפעטער אין לעמבערג — פלעגט ער קומען אויף יעדן ארויסטריט פון א יידישן שרייבער, יידישע טרופע, פלעגט קויפן יעדעס נייע יידישע בוך און א היפשן טייל פון זיי פלעגט ער לעזן. דער עיקר — לידער. פון די לידער —

פלעגט ער זאָגן — שעפט ער אינספיראציע צו די קאָמפּליצירטסטע יורידישע רעדעס. ער האָט בכלל ליב געהאט ליטעראטור און טעאטער. אין זײן שטאַט, פּשעמישל, האָט ער שוין זײענדיק א פּראקטיקירנדיקער אדוואָקאט, אַרגאָ-ניזירט אן אמאַטאָרן-טרופע, וואָס האָט געשפּילט יידיש טעאטער. ער איז געוועזן א מוסטער פון א מאָדערנעם יידישן ייד.

א פלאמענדיקע פען — ער האָט זי געלאָשן אין סטיל פון געריכטס-אַקטן, א געניאלער ממש רעדנער — און אויך דעם טאלענט האָט ער טעגליך גע-שטומפּיקט אין געריכטס-זאַלן.

איינמאָל האָב איך אים אין פּשעמישל געטראָפּן שפּעט ביינאַכט אין א קאָ-פע, איינעם אליין ביי א טיש און פּאַרפּירט א לאנגען שמועס און אויפגעוויזן אים ווי ער פעלט אין ווארשע, דווקא ער, דעמאָלט האָב איך נאָך אליין געגלויבט, אז ווארשע וועט אויסלייזן די שכינה פון גלות — אין גלות. . . ער האָט מיך געלאָזט אויסרעדן און אפילו קיין וואָרט נישט געענפערט. שטאַט מיר צו ענפערן האָט ער א וואָרף געטון א זלאָטע צום שלעפּעריק-געוואָרענעם די-ריגענט פון קליינעם אַרקעסטער און א וואָרט: — שיט קוילן, ברידער, שיט, אז די וועלט זאָל ברענען. . . דער אַרקעסטער האָט זיך צעגרילצט און מיר האָבן ביידע באלד דעם קאפע געמוזט פּאַרלאָזן. עס האָבן ממש גענומען ברענען, די פּויקן-טאַצן. אין דרויסן האָט ער מיך ארומגענומען: — איי, נאיווער יינגל, וואָס איר זענט. . .

עפּיס אן אייביקער צער האָט אים אינערליך געגעסן און פּאַראליזירט. לרוב פּלעגט מען עס אויסטייטשן מיט דער שווערער קראַנקהייט פון זײן גע-ראָטענעם זון, וואָס האָט געליטן אויף ביינער-טובערקולאָז. א פּערזענ-לעכקייט מיט טויזנט מעלות און נור איין חסרון — חסר אמביציע. . .

דר. יוסף מיזעס

געבוירן ארום 1880 אין פשעמישל, געווינט אין פשע-
מישל, טארנאוו, ווין, ווארשע, געבליבן ערגעץ-ווו אין
פוילן און אומגעקומען.

דר. יוסף מיזעס — אָדער ווי די משפחה לייגט אויס טראדיציאָנעל דעם
נאָמען „מיזיש“ — איז אן עלטערער ברודער פון דעם בארימטן פילאָלאָג,
פאַרשער פון דער יידישער געשיכטע און רעליגיע מתתיהו מיזיש. קיין גרויסע
שרייבערישע אמביציע האָט ער, ווייזט אויס, נישט געהאט. די תאוה צו
דרוקן גרויסע ביכער, אָנגעפיקעוועט מיט דריימאַל אזויפיל ציטאטן ווי טעקסט,
האָט אין דער מיזיש-משפחה אינגאנצן אוזורפירט מתתיהו. אָבער ווען דר.
יוסף מיזיש וואָלט נאָר געוואָלט, וואָלט ער שוין נישט צוריקגעשטאנען הינטער
זיין ברודער אין דעם זינען. אויסערלעך איז ער זייער ענלעך צו זיין ברודער,
נאָר אביסל מגושמדיקער. העכער, פיזיש שטארקער, אָבער אויך אזא מין
יידיש אָדלעריש פנים נאָר נישט ברונעט. אזוי ווי דר. מיזעס איז געוועזן
א מיליטערמאַן און א רב דערצו, פלעגט ער נידעריק שערן די האָר פון
קאָפּ און דערצו טראָגן א לייטישע באָרד. און א מאָדנע באָרד איז דאָס געוועזן
— שוין היפּשלעך גרוי — א באָרד וואָס זאָגט גאַרנישט. זי איז נישט שפיציק
און נישט צעשוּיבערט און נישט שיטער און נישט געדיכט און נישט קורץ און
נישט לאַנג, נישט יידיש און נישט גויש — סתם א באָרד, א פליכט-באָרד
וואָלט איך געזאָגט, די באָרד פון דעם שעף-ראַבינער פון דער פוילישער
ארמעע.

כאָטש דר. יוסף מיזיש האָט געהאט א רעכט צו טראָגן ציווילע קליידער
ווען ער איז נישט געוועזן אין דינסט, האָט ער דאָס רעכט זיינס זייער ווייניק
אויסגענוצט. ער האָט ליב געהאט דאָס שווערע פירעקיקע היטל מיטן גרויסן
לעדערנעם דאשעק ארומגעזוימט מיט מעטאל, ער האָט ליב געהאט דעם שינעל
זיינעם, דעם שווערן, גרינעם שינעל און ער האָט ליב געהאט די אונפאַרם
פון א פוילישן פולקאָוויק אָדער אָבערסט, אָדער קאָלאָנעל, ווי דאָס
רופט זיך אין אנדערע שפראַכן, און ער האָט ליב געהאט דאָס ציק-
צאקישע זילבערנע בענדל ארום זיין קראַגן, אָט דאָס בענדל, וואָס האָט
פאר יעדן, וואָס האָט די שפראַך פון די מיליטערישע צאצקעס פארשטאנען
גערופן הויך אויף א קול; איך בין א פולקאָוויק. . . און ער האָט ליב געהאט
אין דער געזעלשאַפט פון יידישע פריינט צו באציען זיך צו דער מאָדנער זיינער
ווי א ייד א חסיד באצייט זיך צו זיין בעקעשע אָדער זיין ראזשיוואָקע אָדער

זיינע פלודערן. איז נישטאָ אונטער דער האנט א האנטוך ווישט מען זיך אָפּ אין א פאלע פון שינעל.

צוליב זיין הויכן אמט אין דער פוילישער ארמעע פלעגט דר. מיזעס ווינען אין ווארשע. זיין אויפגאבע איז געוועזן צו זאָרגן, אז מען זאָל אָפּלאָזן די יידישע סאָלדאַטן צו די סדרים און צו די ימים נוראים. צו אים פלעגן באזאָרגטע יידישע מאמעס קומען נאָך הילף, אז מען זאָל זייערע זין באפרייען — אָבער מיזעס פלעגט אויסהערן די מאמעס זייער געדולדיק און צום סוף זיי האלטן א לעקציע וועגן פאטריאָטיזם און ביי אָט די סצענעס איז פלוצ-לונג דאָס שעפעלע פארוואנדלט געוואָרן אין א לייב. און א מוטיקער מענש איז ער געוועזן. דווקא זייער מוטיק. טאָמער איז די זעלבע מאמע געקומען נישט מיט א ביטע, אז ער זאָל איר זון באפרייען פון מיליטער, נאָר מיט א טענה, אז מען באהאנדלט שלעכט איר זון, וואָס איז א גוטער סאָלדאַט, מחמת יידישקייט — נו, נו מער האָט שוין נישט געפעלט. נישט איין אונטער-אָפיצער אין דער פוילישער ארמעע איז דעגראדירט געוואָרן צוליב דער איינגעשפארטקייט פון דעם רב-אָפיציר. כאָטש אמאָל א פאמיליע-מענש האָט אָבער מיזעס כסדר גע-לעבט איינזאם און אליין, די אָפיצערן זענען זיין געזעלשאפט נישט געוועזן, די ווארשעווער גבירים האָבן אים נישט אינטערעסירט, נישט געוועזן מיט זיי וואָס צו רעדן — איז ער גאָר צוגעשטאנען צו אונזער ליטעראטן פאריין. דאָ איז אים גוט געוועזן. דאָ פלעגט ער אָפט ארויפקומען מיט זיין „דיענשטיק“, וואָס פלעגט שעהן-לאנג זיצן אין ווארט-צימער און ווארטן אויף די באפעלן פון זיין שעה. נאטירלעך פלעגט דער יונגערמאן דרימלען. נאָר טאָמער האָט ער דערהערט פון ווייטן די שריט פון זיין שעה, האָט עס אים א ריס געטון ווי מען וואָלט אים אָפגעברייט און שוין איז ער געשטאנען „נא באטשנאָשטש“ ווי א סטרונע. — „דו שטייסט נישט ריכטיק אויף גיב אכטונג“, האָט אים א מוסר געטון דער פולקאָוויק און דער יונג האָט זיך נאָך שארפער א צי געטון די איינציקע ארמעע אין דער וועלט, ווו די מיליטערישע קאמאנדע איז געוועזן אויף מאמע-לשון איז געוועזן די ארמעע פון פולקאָוויק מיזעס און זיין דיענשטיק. . . . צו די מיליטער-פליכטן פון דעם יונג האָט אויך געהערט יעדן אין דער פרי צו דאווענען אין תפילין. —

גרעניצלאָז איז געוועזן די ערודיציע פון דר. מיזעס. נאָר ארויסברענגען די ערודיציע האָט ער נישט געקענט. נישט אין שריפט און נישט אין וואָרט. טאָמער האָט מען זיך שוין דערבעטן ביי אים ער זאָל האלטן א לעקציע, נו האָט ער אָנגעגעבן אזעלכע טעמעס, ווי למשל: ווער איז שולדיק אין די דרוק-גרייזן פון דעם נוסח ספרד סידורל פון יאָר 1530? . . . און אז מען האָט אים געזאָגט, אז א לעקציע אויף אזא טעמע וועט ער דארפן האלטן פאר לידיקע בענקלאך, האָט ער אייך אָנגעקוקט ווי איר וואָלט משוגע געוואָרן:

—וואָס הייסט — פּראָשען פּאַנאַ — עך זאג אַך, אז עץ האט נאך קיינמאל נישט געהאט אזויפיל מענשן וויפיל עץ וועט האבן אויף מאן רעפּעראַט. עך האב נישט קיין וויכטיקערע טעמעס . . . האָט ער גערעדט אויף זיין טיף-גאַליצישן דיאלעקט.

עפּיס האָט א פאַרלעגער קוים מיט צרות פון זיינע קאַסטנס מיט מאַנר־סקריפּטן, וואָס איין גאַט ווייסט וואָס דאָרט איז געוועזן, אַמאָל אַרויסגעריסן א חומש-איבערזעצונג אין פּויליש. אז דאָס בוך איז דערשינען האָבן מבינים געזאָגט, אז אין אזא פּראַכטפולן פּויליש און אזוי עקזאַקט איז די ביבל נאָך קיינמאל נישט איבערגעזעצט געוואָרן . . .

נאָך א שמועס אין גוטן מוט גייט מען אַמאָל אַראָפּ מיט דר. מיזעסן אויף דער גאַס. און אָט גיט ער זיך א צי ווי א ווירע, קאַפּ אַרויף, די לאַפּעטקע פון דער באָרד גיט ער א גלעט און ער האלט אין איין סאַלוטירן און ענפּערן אויף די סאַלוטן פון די סאַלדאַטן און אָפּיצערן, מיט וועלכע די גאַסן אין וואַרשע זענען אַלעמאָל פול געוועזן. — נאָר אין איין שיינעם טאַג — ויקם מלך חדש — מיזעס דאַרף ווערן צוריק א ציוויליסט, אויף זיין אָרט וועט זיצן א יינגערער, וואָס מיזעס האָט אים געהאַלפּן מיט אַלע מיטלען און וואָס האָט פון זיין זייט מיט אַלע מיטלען געגראָבן אונטער זיין ווילטוער. „סיק טראַנזויט גלאָריאַ מונדי“, האָט זיך מיזעס געטרייסט מיט א לאַטיינישן פּסוק און צוריק אוועק קיין פּשעמישל.

זעליג מלמד

1886 אין א ליטוויש שטעטל, 1915 צום ערשטן מאל, זינט 1935 דעפיניטיוו אין אמעריקע. רייזעס איבער דער וועלט, איבער אייראפע און שטאט צו שטאט-רייזעס איבער רוסלאנד. געשטארבן 8טן אוגוסט 1946.

זעליג מלמד איז נישט קיין שרייבער, עפ'ס אמאל האָט ער דאָרט גע- שריבן א פּאָר ארטיקלען און א פּאָר בעלעטריסטישע זאכן, עס איז אָבער שווער זיך פּאַרצושטעלן דעם גאַנצן רענעסאַנס פון דער יידישער ליטעראַטור זינט דער פּר'ק-תּקופּה ארום 1910 ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה אָן מלמדן... איז ער וואַרשיינלעך געוועזן א פּאַרלעגער? ניין, זעליג מלמד איז קיין פּאַרלעגער אויך נישט געוועזן. ער איז בלויז געוועזן די פּרוּזשינע פון דריי דעצידירנדיק גרויסע יידישע פּאַרלאַגן, ואלו הם: ב. א. קלעצקין, קולטור-ליגע אין קיעוו, קולטור-ליגע אין וואַרשע און צום סוף ווידער דער פּאַרלאַג און צענטראַלער ביכער-לאַגער פון ב. קלעצקין.

זעליג מלמד איז א סאַגוויניקער לויט זיין כאַראַקטער. ער רעדט מיט אזא טומל און רעגט זיך אזוי אויף ביי יעדער קלייניקייט, אז דאָס שרעקט שוין מער קיינעם נישט איבער. אז מלמד האָט אין וואַרשע, ארום 1923, נאָך געאַרבעט אין פּאַרלאַג קולטור-ליגע, האָט ער באַטראַכט יעדן מענש פאַר א שונא, וואָס האָט נאָר דערמאָנט דאָס וואָרט „קלעצקין“ כאַטש ער אליין איז מיט א צען יאָר צוריק ערשט געוועזן דער הויפּט-קאַלפּאַרטער פון דעם זעלבן קלעצקין. מלמד איז געוועזן אין א צושטאַנד פון אן אייביקן הייליקן קריג פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון יידישע ביכער. איז עס געוועזן אזא הייליקער גלויבן אין אַט די ביכער? איז עס בלויז געוועזן א קוואַל פון ענערגיע אין אים, וואָס האָט געהאַלטן אין איין עקספּלאַדירן ווי א הייסער גייער-קוואַל? איז עס געוועזן ביידע זאכן צוזאַמען? אז מלמד איז אין דעם זעלבן דערמאָנטן יאָר אריבער צו קלעצקינען איז ער ווידער א שונא געוואָרן יעדן מענש, וואָס האָט נור דערמאָנט דאָס וואָרט קולטור-ליגע. אז ער האָט נאָר אויף עמיצנס ליפן באַמערקט די פּאַרמירונג פון דעם וואָרט קולטור האָט ער שוין געטומלט אויף זיין מלמעדישן, ספּעציעלן שטייגער, כאַטש ארויסגעוויזן האָט זיך אין א רגע, אז יענער האָט גאַרנישט געוואַלט ארויסוואַגן דאָס וואָרט קולטור-ליגע, נאָר גאָר גלאַט א וואָרט קולטור-באַציאָונגען, אָדער קולטור-באַדערפּענישן. אָבער מלמד האָט שוין אין דער צייט פון דעם בינד-פּאַסיקל באוויזן אויסצושיסן א גאַנצע מאַשין-געווער-לענטע מיט וואָס איר ווילט אויף דעם קעגנערנישן פּאַרלאַג. און אין דער אַמתן איז ער געוועזן זייער א חבּרישער

און א גוט-ברודערישער מענש און פונקט אזוי חבריש מיט זיינע „שונאים“.
אבער אנדערש האָט עס נישט געקענט זיין, אנדערש האָט מען נישט געקענט
שאפן יידישן ביכער מארק, האלטן שווימענדיק א זאך, וואָס האָט זיך געהאלטן
אין איין טרענקען . . .

מלמד האָט זיך בארימט, און מיט רעכט, אז ער קען פערזענלעך אלע קויפער
און אויך לעזער פון יידישע ביכער, און דאָס נישט נאָר אין איין לאנד, נאָר
איבער דער גאנצער וועלט. און אין דעם איז געוועזן א שטיק און שיר נישט
דער גאנצער אמת.

דאָס ערשטע מאָל האָב איך באגעגנט מלמדן אין יאָר 1912 אין ווין,
געחלומט דעמאָלט פון אַפּדרוקן א פאָר לידער אין דער ווילנער „יידישער
וועלט“, דעם שענסטן זשורנאל פון דער יידישער ליטעראטור, געפרעגט ביי
מלמדן אן עצה וויאזוי דאָס צו טון און צו וועמען דירעקט צו שיקן די מאנו-
סקריפטן; עצה יאק עצה, נאָר דערווייל האָב איך אויסגעגעבן די לעצטע פאָר
גראַשן מיינע און געמוזט אבאָגירן די זעלבע צייטשריפט און ווערן איינער
פון די זיבן טויזנט „פרענומעראנטן“, וואָס זעליג מלמד האָט זיי אלע פער-
זענלעך געבראכט.

פון מיטעלן וווקס איז ער און א „זשגוטשי ברונעט“ אמאָל געוועזן, היינט
דערפאר ווייס ווי שניי אין א לבנה-נאכט, און אויגן וואָס שפּרינגען אויף
דיר ארויף, און שארפע שטריכן פון פנים, און א אַריענטאליש-טונקלע הויט
און אז ער דערזעט דיך איז אזוי ווי ער זוכט דיך שוין פון א וואָך ארום —
כאָטש ער האָט גאָרנישט געטראכט וועגן דיר א מינוט איידער ער האָט
דיך געזען. — שוין אן עלטערער בחור, האָט זיך מלמד גאָר מיישב געוועזן
אינמיטן דער „קולטור ליגע“ ארבעט אין ווארשע און חתונה געהאט. און
באלד האָט ער מיט דעם זעלבן פייער ווי וועגן יידישע ביכער גערעדט וועגן
די צוויי געראַטענע יינגלעך זיינע, ביידע טונקלע און שיינע ווי די אינדישע
פרינצן. — פון צופיל ענערגיע אין זיין רעדן, וואָס האָט נאָך אלע זאכן
איבערצייגט צענדלינקער טויזנטער מענשן צום קויפן יידישע ביכער, וואָס
לרוב ווערן זיי נישט צו שטארק געלעזן, האָט מלמד גערעדט מיט דער „ריש“.
זיין אייגענעם נאָמען האָט ער ארויסגעזאָגט „זעריג מאראמעד“ און דאָס
מזל האָט אים געדינט, אז ער האָט געארבעט ביי דער „קורטור-ריגע“ און
ביים „פאראג קרעצקי“. ווו ער האָט זיך א ריר געטון זענען אים אנטקעגן-
געקומען די למדן, אומענדלעך זענען די אנעקדאָטן וויאזוי מלמד האָט גע-
שאפן קרעדיט פאר די פארלאגן (דער עיקר דעם קאפיטאל-לאָזן פארלאג
קולטור-ליגע). איינמאָל דערוויסט זיך מלמד, אז עמיק, א פריינט, א גביר
האָט ליגן פינפהונדערט דאָלאר. מיט אלע קונצן באַרגט ער ביי אים דאָס
געלט זייגער 12 ביינאכט ביז מאַרגן זייגער 7 אין דער פרי. ער האָט דאָס געלט

גראד נישט געדארפט און סאי ווי גאַרנישט געקענט מיט דעם מאכן אין פארלויף פון דעם נאכט. אָבער ער האָט עס אריינגעלייגט אין קאסע און צו דער סעקונדע זייגער 7 אין דער פרי עס אָפגעברענגט דעם חבר-גביר . . . יענער איז ממש דערשטוינט געוואָרן פון מלמדס פינקטלעכקייט און האָט אים פון איצט אָן געגעבן א פרייעם קרעדיט. אזוי ווי א קראָ שלעפט גלאנציקע חפצים אין איר נעסט אריין, אזוי האָט מלמד געשלעפט יעדן חברס גראָשן אין דער קולטור-ליגע אריין. פריוואט האָט ער קיינמאָל פון די אלע זאכן קיין נוצן נישט געהאט, אָבער די געלטער האָט סוף כל סוף זעלטן ווער צוריק-געזען. האָט יעדער געהאט טענות צו אים, אָבער ער האָט די אלע קרבנות נאָר מקריב געוועזן צום קאפיטאל-שלינגענדיקן מולך פון דער לעזערלאָזער יידי-שער ליטעראטור. מלמד איז אזוי פארטון געוועזן אין שאפן לעזער פאר ראָמאניסטן, דראמאטורגן און דיכטער, אז ער האָט זיי קיינמאָל נישט געהאט קיין צייט צו לעזן, קיינמאָל נישט הנאה געהאט פון זיי און האָט זיי אָפט אוש פיינט געהאט דערפאר. וואָס האָבן זיי זיך אָנגעזעצט אויף אים? . . . לייכט ווי א שרעטעלע האָט זיך מלמד אויסגעדרייט פון אלע סיטואציעס, אפילו לעבנס-געפערלעכע, געגאנגען דורך אלע גרעניצן, געטון אלע טעכניש-אדמיניס-טראטיוו פארבאָטענע זאכן פאר זיינע פארלאַגן און זיינע פריינט. — מלמד — פלעגן מיר פרעגן — וויאזוי? — מען דארף נישט פינטרען מיט די אויגן . . . מען דארף גיין גרייך. און ער איז טאקע צענדלינקער יאָרן געגאנגען און נאָך אים טויזנטער יידישע ביכער.

חיים בזשאָזאָ

א יידישער פארלעגער. א לאַמזשער. מערערע אמעריקע-רייזעס. געווינט אין ווארשע. נאָך 1939 אומגעקומען.

מען דארף זיך נעמען צו די יידישע פארלעגערס אויך. און מען דארף טאקע ניין אויף דער ליניע פון לייכטסטן ווידערשטאנד — אלע אויף בושאָזאָן — איז נאָך איינער . . . באַריס ארקאדיעוויטש קלעצקין (זאָל אים זיין גע-ליבטע ווילנער ערד גרינג זיין) דער פרינץ צווישן די יידישע פארלעגערס פון אלע צייטן. פלעגט אלעמאָל זאָגן, אז ער האָט גרייט אין ווילנע אויף דעם יידישן בית עולם א מצבה פאר זיך און אויף דער מצבה שטייט געשריבן „דאָ ליגט באַגראָבן א יידישער פארלעגער“ — און מער גאָר נישט. איך ווייס נישט צי האָט ער זיין געדאנק אויסגעפירט. טשודאק גענוג דערויף איז ער געוועזן. איך בין אויף דעם ווילנער יידישן בית עולם זינט קלעצקיןס טויט נישט געווען. דער קלוגער קלעצקין האָט געוואוסט, אז פארלעגער יי יידן — און דער עיקר אין דער לעצטער צייט — איז אן ענין, וואָס איז פארבונדן מיטן בית עולם . . . אָדער די פאָר גראָשן גייען אין דער ערד אריין, אָדער דער פארלעגער פאר דער צייט, אָדער די מחברים לייגן צו דער באַבעס ירושה. עס איז אן ענין, וואָס דרייט זיך ארום דעם בית עולם. אין אנדערע לענדער גייט גאָר די גאנצע יידישע ליטעראטור מיטן קאָפּ צו דער ערד געבויגן . . .

און דאָך געפינען זיך יידן, וואָס לייגן אריין זייער גאנצע צייט און געלט און דאָס גאנצע לעבן אין יידיש פארלעגער יי. אמאָל האָט מען אפילו גע-פלעגט זאָגן, אז מען ווערט דערביי רייך אויך, און אפשר איז מען געוואָרן, היינט זאָגט מען שוין דאָס נישט מער.

אין איין שיינעם טאָג מיט א יאָר צוואַנציק צוריק איז אין ווארשע אויף דער יידיש-ליטערארישער בירזשע אויסגעוואקסן א בושאָזע . . . ווי זינגט דאָס משה לייב האַלפערן אין איינעם פון זיינע אומשטערבלעכע לידער „אונזער גאַרטן“:

זיבן בלעטלעך האָט דער בוים —

זאָל דאָס אונזער ביימל זיין?

אווודאי אונזער ביימל, וואָס דען — נישט אונזער ביימל?

אין עטלעכע וואָכן ארום זענען שוין אויף דער פלוצלונג אויסגעוואקסע-נער בושאָזע געזעסן א טויף פאָעטן און נעטרילערט. די אנדערע זענען געזעסן אויף אלע אנדערע ביימלעך און האָבן אויך געטרילערט פון קנאה. בושאָזע איז געוואָרן איינער פון די רירעוודיקסטע פארלעגער ביי יידן. צווישן אַב-

דערע האָט ער ארויסגעגעבן א פילבענדיקע פולע ביכער־רייע פון דעם פּאָל־פּולערן און באלבטן דיכטער ז. סעגאלאָוויטש.

בזשאָזאָ איז א מאָדנער ייד, ער האָט זייער א רירעוודיקע פארגאנגענהייט און אן אידעאליסטישע, און זייער א אומבאוועגלעך פנים און עס דאכט זיך אלעמאָל זיינע מחברים, אז ער איז אן עקספּלואטאָר. אָבער בזשאָזאָ איז אן אָרימאָן. זיין פארלאַג איז ווערט א פארמעגן, אָבער ער איז אן אָרימאָן. בזשאָזא האנדלט ביז היינטצוטאָג ווי אין טיפּסטן אלטערטום נאָר פּערזענלעך. ער שרייבט נישט קיין בריוו און ענפּערט נישט אויף קיין בריוו. ער איז אויסגעקניפּט און אויסגעבונדן מיט אמעריקאנער שרייבער, ער באשווינדלט זיי חלילה נישט, ער טוט וואָס ער קען, אָבער ער ענפּערט נישט אויף זייערע בריוו, אז אלץ איינס קומט ער אלע דריי פיר יאָרן קיין אמע־ריקע, וואָס דארף ער ענפּערן אויף בריוו? . . . אז מען וויל ארויסקריגן פון בזשאָזאָ א בריוו דארף מען אים שיקן עפּנטלעכע בריוו מיט דעם באווסטן נוסח „הערר בזשאָזאָ“. נאָך צען אזעלכע בריוו, און אז ער קען שוין מער נישט דורכגיין די גאס פון ווארשע — באווייזט ער זיך, קיין בריוו שרייבט ער אלץ נישט, און עס ווייזט זיך ארויס זייער אָפּט, אז ער איז אומשולדיק.

אז די ביכער־געשעפּטן האָבן אָנגעהויבן צו גיין זייער שלעכט און עס איז שוין נישט געוועזן פון וואנעט צוצולייגן, האָט זיך בזשאָזאָ גענומען צו הייזער־בויעריי. דאָס איז געוועזן ביי אים א ירושה־פּראָפּעסיע־גענומען זיך מיט ברען צו מאכן גיך, גיך די פּאָר גראָשן און ווידער זיך קענען נעמען צו פּאַר־לעגעריי. אין יענע טעג אָדער חדשים איז געווען גאָר געפּערליך מיט אים צו האנדלען.

אז א מחבר האָט אים אין יענע טעג געוואָלט אויפזוכן מכוּח א האַנאָראַר, אָדער א בוכהענדלער האָט ביי אים געוואָלט קויפּן א פּאָר ביכער, האָט ער געמוזט קריכן אויף הויכע, לעבנסגעפּערליכע רושטאוואניעס און דאָרט — אָפּגרונט אונטער די פּיס און בעלקעס איבערן קאָפּ — איז דאָס געשעפּט געשלאָסן געוואָרן. פון אזא טראַנזאַקציע פּלעגט א שרייבער, אָדער א בוכ־הענדלער אראָפּקומען אויף גאָטס ערד אן אויסגעווייטערטער מיט וואָפּנע און דאָס פנים ווייס ווי קרייד פון שרעק.

אן אנדערש מאָל האָט זיך אין יענע צייטן, ווען בוזשאָזאָ האָט געבויט הייזער כדי צו קענען בויען זיין פארלאַג, געמאכט, אז א מענש האָט אים געזוכט צוליב טאקע די הייזער־בויאונגען, אָבער פונקט איז דעמאָלט בזשאָזאָ געוועזן פּאַר־נומען א פּאָר שעה מיט זיין פארלאַג. דעמאָלט האָט שוין דער, וואָס האָט גע־וואָלט אָפּקויפּן אזא הויז אָדער א דירה אין הויז געמוזט קריכן טיף אונטער דער ערד, אין איינעם פון די קאטאַקאַמבען־קעלערס, וווּ בזשאָזאָ האָט געהאלטן זיינע ביכער. דאָרט איז דער פּאַרלעגער ארומגעגאנגען מיט א ליכטל אין

האנט, זיין פנים האָט געוואָרפן ווילדע שאַטנס אויף די שטויסן מיט סעגא-לאָוויטשעס לידער אָדער דר. זשיטלאָווסקיס טראַקטאַטן, און דאָרט איז דער הייזער-אָדער דירה קויף געשלאָסן געוואָרן.

דאָ נישט לאנג האָב איך אים געטראָפן אין ניו יאָרק. באהאַנגען און באקלאַנגען מיט פעק ביכער, אונטער איין אַרעם א ראַמאן פון איינעם פון זיינע מחברים. אונטערן צווייטן א ראַמאן פון א צווייטן—בושאַזאָ לעזט זיינע מחברים. איך האָב אים געזאָגט: שוין צייט איר זאָלט מאכן דאָס גרויסע געווינס און אויפגעבן אייער פארלאג. בושאַזאָ האָט מסכים געוועזן צו געווינען א גרויס געווינס, אָבער ער האָט מיר הייליק צוגעזאָגט, אז ער וועט נישט טראכטן קיין איין רגע און ער וועט דאָס גאנצע געוונענע געלט דעמזעלבן טאָג ווידער אינוועסטירן אין זיין פארלאג און זיך ערשט פריש נעמען צו דער ארבעט. ער קען מער נישט לעבן אָן דעם. איך גלויב אים.

ער איז א פארלעגער פון באַרוף — האָט ער מיר געזאָגט.

אפשר דערפאר, וואָס מען האלט אים אין אין איין רופן אין אַפענע בריוו: צום יידישן פזארלעגער הערר בושאַזאָ . . .

הונדערטער יידישע ביכער האָבן א דאנק אים דערבליקט די ליכטיקע שיין. לאַמיר אים נעמען ווי ער איז.

באַריס אַרקאַדיעוויטש קלעצקין

1875 אין האַראַדישטש — שפּעטער ווילנע, ערשטע וועלט-
מלחמה פארבראכט אין צענטראל-רוסלאנד, זינט 1919
ווידער אין ווילנע, געשטאָרבן סעפטעמבער 1937.

ערגעצווו דערציילט פּרץ וויאזוי ער האָט פּאנטאזירט וועגן די פּאַר-
לעגער פון יידישע ספרים, וואָס זייערע נעמען געפינען זיך אויף גרויסע
גמרות, וויאזוי ער האָט זיך פּאַרגעשטעלט זייערע דרוקן און זיי אליין, אזוי
האַבן מיר אלע — לעזער און ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראטור אין
די יאָרן פון 1912 ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה — פּאנטאזירט וועגן ב. א.
קלעצקין — דעם ערשטן אמתן פּאַרלעגער פון דער מאַדערנער יידישער
ליטעראטור. זיי האָבן געמאכט א טיפּן רושם, די ערשטע קלעצקין-ביכער
און-זשורנאלן, אזעלכע אויסגאבן האָט מען ביז דעמאָלט אין יידיש נישט געזען.
נישט אזא פּאפּיר און נישט אזא דרוק, און אויך נישט אזא דורכאויסקע קוואלי-
טעט פון ביכער, אש, פּרץ, בערגעלסאָן, בעל מחשבות, איינהאַרן — אלע אויף
איינ אַרט און דערצו דער זשורנאל די „יידישע וועלט“, רעדאגירט פון
ניגער, יעדער נומער האָט געעפּנט אן אנדער פּענסטער צו אייראָפּע אין דעם
הויז פון אונזער יידישער ליטעראטור.

און אזוי גיך דער גרויסער פּלאַנטער פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט
זיך ווי נישט איז אויסגעפּלאַנטערט האָט זיך באַריס קלעצקין — דאָסמאַל
שוין אַן דעם „אַטשעסטוואָ“ — באוויזן אויפן יידישן ביכער-מאַרק, זיין גרויסן
פּאַרלאַג האָט ער אריבערגעטראָגן פון ווילנע קיין ווארשע. קלעצקין איז
געוועזן א גרויסער ראַמאנטיקער אַבער נאָך א גרעסערער רעאליסט, א
גרויסער רעאליסט, אַבער נאָך א גרעסערער ראַמאנטיקער . . . און כאַטש זיין
נשמה איז געוועזן אין ווילנע, האָט ער אַבער געוואוסט, אז מען מוז זיך
רעכענען מיט דער צייט און בויען א יידישן פּאַרלאַג דאָרט, ווו עס איז דער
צענטער פון דער מלוכה און ממילא דער צענטער פון דעם יידישן מאסן-
לעבן.

קלעצקין האָט געהאט די נשמה פון א „רוסקי קופיעץ“ פון דער ערשטער
גילדע און גלייכצייטיק די נשמה פון א רוסישן רעוואָלוציאָנערן קאָנספּיראַטאָר.
ער האָט ליב געהאט פּאַרנעם, ליב געהאט צו שטעלן אלץ אויף איין קאַרט,
ער האָט באלאַנגט צו די מענער וואָס זענען געבוירן אין אומשטאַנדן צו זיין
עקספּלואטאַטאָרן, אַבער מיט נשמות, וואָס האלטן מיט די עקספּלואטירטע
און זיי מאכן א גרויסצוגיקע פּשרה, זיי בלייבן ביי זייערע פּאַרמענגס, אַבער
נאָר אזוי לאַנג ביז זיי געבן זיי אויס אויף צו פינאַנסירן ריכטיק רעוואָלוציאָנע-

רע באוועגונגען, וואָס דארפן ביזן וואַרצל אויסרייסן די עקספּלאַטאציע. תּמות נפּשי . . . זיי גייען אונטער ווי גרויסע העלדן.

קלעצקין האָט מיט אַ ברייטער האנט פינאַנסירט יידישע אַרבעטער־באוועגונגען, ער האָט אָבער געהאַט נאָך אַ שוואַכקייט, די יידישע ליטעראַטור, האָט ער אויך די יידישע ליטעראַטור פינאַנסירט — און צייטנווייז מיט אַזאַ רחבות, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האַלט זי ממש אינגאַנצן אליין אויס. ער איז נישט געוועזן קיין באַרימער, קלעצקין, זיכער נישט קיין קליינ־לעכער באַרימער, ער איז צו קלוג געווען, צו קלוג און צו שטאַלץ. אָבער פון צייט צו צייט, אַז שרייבעריש ייִגוואַרק איז אים צופיל געקראַכן אויפן קאַפּ האָט ער מיט זיין קלוגן שמייכל אַ זאַג געטון: אַז אייך וועט די יידישע ליטעראַטור האָבן געקאַסט טויזנטער מאַרגעס וואַלד, דריי טאַראַקעס, איין גרויסע גלאַז־פאַבריק און פאַר אַ צולאַג אַ מיליאָן צאַרסקע רובל — וועל איך דעמאָלט אייער עצה פאַלגן, דערווייל דאַרפט איר פאַלגן מיין עצה.

אַ ייד אַ קראַסאוויעץ, אַ הדרת פנים ווי אין פּסוק שטייט, פּעך־שוואַרצע אויגן, אַ פּעך־שוואַרצע קעניגלעכע באַרד, אַ שיינ געפאַרמט פנים, אַ רעפּרע־זענטאַטיווע ליסינע, אַ ייד מיט אַ שטעל, אַלעמאָל זייער זויבער און זייער פיין אַנגעטון און אַלעמאָל פאַרבעט ער אייך אויף אַ מיטאַג, אויף אַן אָונט־ברויט, אויף אַ שפּאַציר, און טאַמער האָט איר נאָר ווערק, וואָס באלאַנגען צום ערשטן סאַרט, מיט קיין אַנדערע פאַרנעמט זיך נישט קלעצקין, טאַמער האָט איר אפילו בלויז פלענער — וועט אייך שוין קלעצקין אַפּגילטן און געבן אַוואַנסן. איר דאַרפט נאָר זיך איינקויפן ביי אים אין סימפּאַטיע וועט ער אייך שוין אַפּקויפן אינגאַנצן — אין בעסטן זינען פון דעם וואַרט, ווייל קלעצקין האָט פיינט חניפּה, זי טוט אים וויי, שטאַרק וויי, ווייל ער איז אויפ־ריכטיק, אַ „דוּשאַ נאַ ראַספּאַשקו“. כאַטש ער איז קלוג, ער רעדט שיינ און אַלע־מאָל פול מיט פיינע חכמות — נישט וויצן, דאָס איז נישט ווירדיק — היט ער זיך אָבער אפילו פון אַ חשש, אַז ער אליין שרייבט. ער ווערט אָבער אַפּט באַ־שריבן אין בעלעטריטישער פאַרם אין די ראַמאַנען און דערציילונגען פון די בעסטע שרייבער—אַש, בערגעלסאָן, זינגער—ער ווייסט דערפון, עס טוט אים הנאה ווייל מען שילדערט אים פונקט ווי ער איז און האָט ליב צו זיין, אָבער ער רעדט קיינמאָל נישט וועגן דעם. עס וואָלט נישט קלוג געוועזן, און פאַר אַ נאַרישקייט היט זיך קלעצקין ערגער ווי פאַר פאַרפלייצן זיין פאַרלאַג מיט לידער ביכער . . .

אריבער אַ צענדלינג יאָרן קרענקט קלעצקין, אויך זיין פאַרלאַג קרענקט, אויך דאָס גאַנצע יידישע קולטור־לעבן קרענקט. ער גיט זיך נישט אונטער, ער נעמט אונטער האַפּנונגסלאָזע שריט צו ראַטעווען זיין געזונט, האַפּנונגסלאָזע שריט צו ראַטעווען זיין פאַרלאַג, גיט אַרויס ביכער מיט דער מיטהילף פון

די מחברים . . . און זיין הדרת-פנים ראטעוועט ער אויך האָפנונגסלאָז, מיר באַמערקן, אז די אייביקע פעכשוואַרצע באַרד זיינע איז שוין נישט מער שוואַרץ מיט איר נאַטירלעכער שוואַרצקייט. אין איין שיינעם טאָג איז זי אפילו פּלוצ-לונג זילבערווייס געוואָרן. אין דעם זעלבן טאָג האָט קלעצקין דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן נישט געצאָלט א וועקסל . . . נישט לאַנג האָט עס געדויערט און ער איז געשטאַרבן.

הונדערטער פון די סאַמע בעסטע יידישע ביכער פון דער סאַמע בליצייט פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור טראָגן דעם נאָמען ב. א. קלעצקין און דער נאָמען אליין צווישן ענטוויאסטן פון יידישער ליטעראַטור דעם קלאַנג ווי „האַלמנה והאַחים ראם“ ביי רעליגיעזע יידן . . .

קלעצקין האָט ליב געהאַט טראַדיציע, געזאַרגט זיך פאַר איר, און ליב געהאַט זיין ווילנע, זיין ראָמאַנטיש ווילנע פון פאַר דער ערשטער מלחמה, דאָרט אויפן בית עולם זענען זיינע בעסטע פריינט געלעגן, אויף זייערע קברים האָט ער פאַר זיין געלט די איינדרוקספּולסטע מצבות געשטעלט און דאָרט האָט ער זיך אליין אויך באַצייטנס צוגעגרייט אן אַרט מיט א שטיין, און אויפן שטיין איז באַצייטנס געוועזן אויסגעקריצט א פּראָסטע, יידישע אויפ־שריפט: דאָ ליגט באַגראָבן א יידישער פּאַרלעגער.

לילי פרישמאן

די אלמנה נאָך דוד פרישמאן. שטאמט פון לאַדזש. גרויסע וועלט־רייזעס איבער אייראָפּע, אפריקע, אמעריקע. זינט 1937 שטענדיק אין אמעריקע. ביז 1931 געווינט אין לאַדזש, בערלין, ווארשע.

דוד פרישמאן, דער בארימטער העברעישער און יידישער שריפטשטעלער איז געשטאָרבן אין בערלין אין יאָר 1922. אין זיין 62־טן לעבנס־יאָר און כאָטש עס איז ארום פרישמאנען אלעמאָל זייער טומלדיק געוועזן, שוין זינט דעם יאָר 1883, ווען ער האָט, צו זיינע 23, פארעפנטליכט זיין דעמאָלטיקע אַטאָמישע באַמבע אין דער העברעישער ליטעראטור, זיין „תּוהוּ וּבּוהוּ“, איז עס אָבער באלד זייער שטיל געוואָרן ארום זיין נאָמען און געדעכעניש. אזוי איז עס אָפט דער פאל מיט קריטיקער. די 1001 באעוולטע — און ווער פילט זיך דען נישט באעוולט דורך א קריטיקער — ווערן נאָך'ן טויט זיינעם זייער טאק־טיש — מחמת אחרי מות קדושים אמור — און נעמען ביי דער געלעגנהייט די גרעסטע נקמה. זיי טרעטן צו מיט א פוס וואָס דער מלאך המות האָט דער־וואָרן מיט די הענט. נאטירלעך איז נישטאָ אזא כוח וואָס זאָל קענען דוד פרישמאנען ארויסרייסן פון דער העברעישער אָדער יידישער ליטעראטור אפילו, אָבער חיי געלעבט, עטליכע יאָר קען מען דאָך נעמען שווייגנדיקע נקמה.

דוד פרישמאן — וועלכן איך האָב פּערזענלעך נישט געקענט, איז דווקא געוועזן א פריינט פון אנדערשדיקע דיכטער, געשטאנען נאָענט צו דער בראַדערזאָנישער גרופּע פון „יונג יידיש“ אין לאַדזש. ער האָט עס אָפט געטון כדי מיט דעם צו רייצן די קלאסיקער, נישט לאָזן זיי רויק דרימלען אויף די לאַרבער־בלעטער. און אז ער איז געוועזן זייער פריינט — זענען זיי געוועזן זיינע פריינט. אָבער פיל האָט דאָס נישט געקענט העלפן. דער לייען־קרייז פון די אנדערשדיקע דיכטער איז געוועזן זייער באגרעניצט.

און פלוצלונג — א גרויסע סענסאציע. א זאך, וואָס איז קיינמאָל נאָך ביז דעמאָלט נישט פאָרגעקומען אין דער יידישער אָדער העברעישער ליטע־ראטור. די אלמנה נאָך דעם פארשטאָרבענעם שרייבער דוד פרישמאן וועט האלטן א לעקציע וועגן דעם בארימטן מאן אירן. געוועזן איז עס — דאכט זיך — אין יאָר 1928. די ערשטע לעקציע איז פאָרגעקומען אין זאל פון ליטעראטן־פאריין — די ווייטערדיקע איבער גאָר דער וועלט.

מענשן, וואָס זענען היימיש מיט די הינטער־קוליסן, האָבן געוויסט, אז פרישמאנס פרוי — לילי — איז א רייע יאָרן יינגער געוועזן פון אים. זיי

האַבן אפילו געווסט, אז זי האָט געשטאמט פון לאַדזשער יידישער פלוטאַ-קראַציע און אז הונדערט טויזנט רובל איז געוועזן איר נדן. זוי די זאך זאָל נישט האָבן געוועזן — נאָך פרישמאנס טויט זענען אפילו קיין הונדערט קערענקעס נישט געבליבן אין דער ירושה. און צוויי קינדער זענען געבליבן, צוגעוויינטע צו כל טוב און נישט אין בעסטן געזונט. אָבער דאָס לעזנדיקע פובליקום, ביי וועלכן פרישמאן איז געוועזן זייער פאָפולער צוליב זיינע קלאַסישע פעלעטאָנען, וואָס געהערן צו די בעסטע אין דער יידישער פובלי-ציסטיק, האָט אנדערש קאָמבינירט: פרישמאן איז געשטאַרבן צו 62, און עס איז שוין עטליכע יאָר נאָך זיין טויט — דארף אויך די פרוי זיין א זקנה פון ארום די זיבעציק, ווי איבעראשט איז מען געוועזן, אז עס איז פארן פול-געפאקטן זאל דערשינען אן עלעגאנטע דאמע אָנגעטון מיט דעם פיינסטן שיק, אויסזען צווישן פערציק און פינף און פערציק, און האָט, אין ערשטן מאָמענט, מיט אביסל אימתא דציבורא, און שפעטער מיט אסך דרייסט-קייט איבערגעלעזן א גלענצענדע כאַראַקטעריסטיק פון דער פערזענליכקייט פון איר מאן, א שאַרף, מאַרקאַנט פנים פון א הערשערישער נאטור. די קורצ-זיכטיקייט שטייגערט נאָך דעם איינדרוק, עס דאכט זיך, אז זי קוקט אויף אלעמען פון אויבן אראָפּ. און אפשר איז זי טאקע צוגעוויינט געוואָרן צו דעם סופעריאָריטעטס-קאָמפּלעקס דורך איר מאן, דעם שאַרפן קריטיקער. זי האָט זיך דאָך זיכער א לעבן לאנג אָנגעהערט מיט זיינע שאַרפע באַמערקונגען וועגן מענשן, דער עיקר שרייבער ביי יידן, איר פנים — א יידיש פנים — מער גריכיש ווי סעמיטיש.

מען האָט געזאָגט, אז דער גאַנצער איינפאל איז געוועזן פון דעם דיכטער און פעלעטאַניסט פון „היינט“, י. מ. ניימאַן, מען האָט אויך געזאָגט, אז ער האָט סטיליזירט דעם רעפּעראַט, אָבער דאָס איז נישט וויכטיק, זינט דעם ערשטן אויפטרײט איז לילי פרישמאן געוואָרן איינע פון די דערפאַלגרייכסטע צווישן די ליטעראַרישע לעקטאָרן ביי יידן. שפעטער האָט זי די פאַרלעזונג געזאָגט פון אויסנווייניק, באלד האָט זי אויך איבערגענומען די הויפט-אַגענטור פון אַרויסגעבן און פאַרשפּרייטן די צענדלינקער בענדער פון די ווערק פון דוד פרישמאן אין העברעיש און אין יידיש.

פרוי פרישמאן האָט געקענט די ווערק און דאָס לעבן פון איר מאן, אָבער דאָס לעבן איז צו פאַרביק געוועזן צו געדענקען יעדן פרט אין אים. און איינמאָל, אין יאָר 1931, איז לילי פרישמאן געקומען קיין יאַהאַנעסבורג און דאַרט איז דעמאָלט געוועזן הויפט-ראַבינער דר. י. ל. לאַנדוי, וואָס האָט אמאָל, אמאָל געשריבן ביבלישע דראַמעס. איך בין גראַד דעמאָלט אויך אין אַפּריקע געוועזן. איינמאָל רופט מיך פרוי פרישמאן צו זיך און באלד נאָך

מײן טראדיציאנעלן פוילישן קוש-אין-האנט ברעכט זי אויס אין א ספאזמאטיש געוויינ. זי איז געוועזן מיט א באזוך ביים רב און ער האָט זי אויפגענומען קיל און פרעמד און האָט קיין שום הילף נישט צוגעזאָגט און אין דעם דאָזיקן גאָלד-לאַנד אָן דער ברכה פון רב איז מען פארלוירן. און — פארוואָס, פאר-וואָס? אויב ניט דר. לאַנדוי, טא ווער דען וועט דאָ וויסן ווער פרישמאן איז געוועזן . . . די זאך האָט זיך שפעטער אויפגעקלערט און אפילו אויסגעקלאָ-רעוועט און — ענדע גוט, אלץ גוט. דאָס איז נאָר געוועזן א רעאקציע פון דעם חשובן ראבינער, א טראַומאַטישע האַנדלונג, פסיכאָאַנאַליטיש לייכט צו דערקלערן: נאָך טיף, טיף אין 19-טן יאָרהונדערט האָט דוד פרישמאן אמאָל אזוי אראָפּגעריסן לאַנדויס דראַמעס, אז די ווונד האָט זיך פופציק יאָר נישט געקענט פארהיילן. כאַטש אין א גילגול איז אָבער די פליג דאָך ענדליך אריינגעפאלן אין דער נעץ . . .

פּרוי פרישמאן האָט מיר אמאָל אין אמעריקע דערציילט, אז דער פאל איז נישט געוועזן קיין פאראיינצלטער, פון איין זייט האָט זי איבער דער וועלט געמאכט צו גאָלד פרישמאנס גרויסן שם, פון דער אנדערער זייט האָט זי אָבער אומעטום געמוזט צאָלן זיינע, מיט יאָרן און יאָרן צוריק, אויסגע-שטעלטע שאַרף-קריטישע וועקסלען. איינע פון די סאמע, סאמע אינטערעסאנטסטע צווישן יידישע שריפט-שטעלער-פרויען.

די משפחה שטאב זיב

אין סאמע הארץ פון יידישן געגנט אין ווארשע, א פאָר שריט פון קראשינ-סקיס גארטן מיט די זיבעטהאלבן ביימער און זיבעטהאלבן בלעטלעך אויף יעדן בוים, אנטקעגן דעם פשעיזאז מיט דער גרויסער קאזארמע, ביים סאמע אָג-הויב פון דער נאוואליפקי-גאס איז געשטאנען א ריזיק הויז, א זעקס-שטאָ-קיקס מיט צענדלינגער פענסטער צו צוויי פראָנטן — דער צווייטער צו דער דזשיקע-גאס — דאָס איז געוועזן נאוואליפקי 6. דאָס גאנצע הויז האָט באלאנגט צום יידישן גביר שטאבזיב. זיינע געשעפטן האָט ער געהאט אויף גענשע-גאס, ווו עס זענען געזעסן מיט זייערע קראָמען אלע איבעריקע יידישע טוך-און לייזונט-הורטאווינקעס. א ייד ווי אלע יידן און דעם סוד פון מאכן א גראָשן האָט ער גוט געקענט, א נידעריקער און א דיקלעכער, „דאטש“ געקליידט, מיט א געשוירן בערדל און אָן א שווארץ-זיידן קאפל אויפן קאָפּ זעט מען אים נישט און אז ער פלעגט אמאָל אריינקומען אין די צימערן פון זיינע זין און טעכטער, צימערן אָנגעפאקטע מיט ביכער און באהאַנגענע מיט בילדער און אנדערע שיינע זאכן, האָט עס אים לאנג אין די צימערן נישט געהאלטן — א מינוט, צי צוויי. און אויך אין דער מינוט איז זעלטן געוועזן וואָס צו רעדן, צוויי וועלטן מיט א שארפער גרעניץ. דער איינציקער ארטיסטישער אָפּנויג וואָס דער ייד פון א גאנץ סוחריש יאָר האָט געהאט איז געוועזן א ליבע צו שטימונגספולע וואנטזייגערס. . . אין יעדער שטוב זיינער פון דעם טויף שטובן, וואָס ער האָט באוויינט אין זיין אייגן הויז אויפן צווייטן שטאָק, האָט געמוזט זיין אן אנדער מאָדע וואנט-זייגער און זיין גרעסטע פרייד איז געוועזן צו רעגולירן און אליין אָנציען די זייגערס. שווארץ-חנעוודיק און גאנץ אנדערש איז געוועזן זיין פרוי און כאָטש אינערליך מער צוזאמענגעבונדן מיט די זין און טעכטער — אויך זי פלעגט זעלטן אריינקומען אין זייערע צימערן ווען געסט זענען געוועזן. און געסט זענען געוועזן כמעט שטענדיק, יעדע שעה אין טאָג און אין אָוונט, און אלע טעג פון יאָר, סאידן אין די טעג ווען קיין איינע פון די טעכטער אָדער זין איז נישט געוועזן אין שטאָט, נייערט אויף די אומאויפהערליכע יאזדעס איבער די הויפט-שטעט פון מערב-איראָפּע. אין פאריז און אין בערלין האָבן זיי געהאט אייגענע קליינע דירות. נישט מיט אלע קינדער פון דער פאָמיליע האָט זיך די וואר-שעווער יידישע קינסטלער-משפחה געחברט. לרוב בלויז מיט עסטושען און פעסקען, מיט יאָסלען, משהן, דודן און יאָסלס פרוי רחל'ען.

אנטקעגן נאוואליפקי 6 איז געוועזן נאוואליפקי 5 און אין פארטער פון דעם הויז איז געוועזן אין א שאָטנדיק ווינקל אין קאָרידאָר א פריוואטע אויסליי-ביב-ליאָטעק, „ברעסלערס טשיטעלניע“. ברעסלער אליין האָט זיין אייגענעם פלאץ

אין דעם „לעקסיקאָן“. אין זײן טשיטלעניע איז אייביק געשטאנען דער כאראק-טעריסטישער זיסלעך-זוירער דומפיקער ריח פון ספרים און אין ביתהמדרש-דיקן האלב-טונקל זענען כסדר געשטאנען א פאַר יונגע-לייט, וואָס האָבן געקליבן ביכער. און אלע ביכער דאָ זענען געוועזן צעלעזן ווי אלטע סידורים, די ראַמאנען זענען געוועזן טרערן-באפייכט אויף די ריכטיקע שטעלעס, ווי מחזורים ביי די יזכר-בלעטער, און די ליטערארישע ביכלעך זענען געוועזן פארזען מיט אויסרוף-צייכנס ביי די מער רעוואָלוציאַנערע ערטער. דאָ האָט זיך געכאַוועט ברעסלערס הערליכע, טיף-אויגיקע שאטינקע רחל און דאָ האָט זיך יאָסל שטאַבזיב נאָך קינדווייז-אין איר פארליבט—אן אמתער ראַמאן פון א מעשה-ביכל, א ליבע פון א פרינץ צו אן אַרים מיידל. און די זעקס שטאַק פון נאָוואליפּקי 6 האָבן זיך משדך געוועזן מיט דעם גייסטרייכן ביכער-ווינקעלע פון נאָוואליפּקי 5.

אין דעם אינטעלעקטועלן טייל פון דער שטאַבזיב-דירה האָט מאַרקיש יאָרן-לאנג פארבראכט און מען האָט קיינמאָל נישט געוואוסט צי געפעלט אים מער די עלטערע עסושיע, די העל-בלאַנדע מיט א פנים, וואָס האָט אביסל דערמאַנט א בעטהאַווען-בילד אין באגייסטערטן מאַמענט, צי די העכערע און זייער צארטע שאטינקע פעסקע. זיי זיינען דאָס געוועזן די ארטיסטישע נשמה פון דעם הויז שטאַבזיב. דאָ פלעגט מען פארענדיקן ביו א שפראַך אויף טאַג די צעווילדעוועטע כאלאסטער-טעג. דאָ אויף די סאַפקעס און די-וואנען אויף דער ערד פלעגט מען לעזן כתב ידן פארוקט אין א ווינקל, אין שײן פון איינעם פון די דיסקרעטע אבאזשורן. דאָ האָט מען גערעדט יידיש און נאָר יידיש, דאָ האָט מען געחלומט פון א יידיש-יידישער אינטעליגענץ און דאָ האָט מען געזען באשיינפערלעך, אז עס איז מעגליך. ארום און ארום, אויף די טראטוארן ארום דעם ריויקן הויז האָט אייביק געשטראמט דער שטראם פון דער געדיכטער חסידישער און פראַלעטארישער ווארשעווער יידישקייט און די יונגע פאניענקעס און גאָלדענע יונגע לייט, וואָס האָבן שוין קיין יידיש וואָרט אין מויל נישט גענומען. אָבער אויפן צווייטן שטאַק איז אייביק געשטאנען די האלבטונקלקייט פון חלום פון דיכטער, פראַזאיקער און קינסטלער יידישע. דאָ פלעגט מען מיט דרך ארץ אויפנעמען די גרויסע געסט פון ניו יאָרק—אפאטאַשו; לייזיק; הירשביין און ווער דען נישט. דער עיקר איז אפאטאַשו מיט דעם הויז באפריינדעט געוואָרן. דורך דעם פענסטערל פון אַט דער שטוב האָט ער אריינגעקוקט אין דער געדיכטעניש פון יידישן ווארשע. דאָ האָט זינגער פארבראכט כמעט יעדן אָונט. דאָ פלעגט ער הונדערטער מאָל אימיטירן חלל צייטלינען, סטופניצקין און דעם שטומען מינקאַוסקי, ווי נאָר ער אליין האָט עס געקענט, און אייביק איז עס געוועזן א „שלאַגער“. דאָ זענען געשטאנען אין פיינע פאַליצעס, איינגעמויערט דיסקרעט אין אלע ווענט,

אלע בעסטע נייע יידישע ביכער און געחלומט פון דער גרויסער רענעסאנס פון אלע יידישע קונסט-צווייגן. דא האָט מען שטיל געזונגען די שענסטע יידישע פּאָלקס-לידער און זיך געבראַכן די צונג איבער די אומפארשטענד-ליכסטע כאלאסטערע-פּאָעמעס. דאָ האָט מען דערציילט פון דער ערשטער האנט פון די נאָר וואָס פארקלונגענע גאָלדענע יאָרן פון דער פּרץ-תּקופּה. כּמעט אלע האָבן דאָ נאָך געדענקט זיינע פּרימאָרגן שפּאצירן מיט דער פעלערינע אין סאקסישן גאָרטן.

מיט מאַרקישעס אָפּפּאַרן אין ראַטן-פּאַרבאַנד אין יאָר 1928 האָט זיך אסך געענדערט אין הויז פון די שטאַבזיבס. די אויסלאַנדס-רייזעס פון די זין און די טעכטער זענען געדיכטער געוואָרן, די באזוכן אין זייער שטוב אין ווארשע מצד די שרייבער און מאלער — שיטערער.

און דער סך הכל אין די יאָרן 1939-1945 — אש אין טרעבלינקע, בערגען-בעלזען, געבליבן זענען עסטושיע און פעסקע, וואָס האָבן געווינט אין פּראַנק-רייך, שפּעטער אין ענגלאַנד און דוד אין דער שווייץ, שפּעטער אין פּראַנקרייך. אלע איבעריקע מיט קינד און קייט — ווייל א נייער דוד איז שוין אונטערגע-וואקסן — מיט דער שיינער רחלען, מיט די אויגן פון א פארווונדערטער און פארווונדעטער הערשיין, זענען געגאנגען אויף נאָמענלאָזע בערגלעך אש.

1945

הענעך איש

ארום 1890 אין א פויליש שטעטל, נישט זויט פון ווארשע, אלע זיינע יאָרן געלעבט אין ווארשע, געבליבן אין געטאָ. אומגעקומען.

ביים סאמע אָנהייב פון די נאַלעווקעס אין ווארשע, דער בארימטסטער יידישער האנדלס-גאס פון אלע לענדער, שטעט און צייטן, כמעט אנטקעגן-איבער דעם קראשינסקי-גאַרטן, ראָג נאַוואָליפקי איז געשטאנען א צוויי-שטאַקיק הויז אָנגעפאַקט פון דאך ביזן קעלער — פונקט ווי אלע הייזער פון די נאַלעווקעס — מיט אלערליי קראמען. נאָר אלע הייזער אויף די נאַלעווקעס האָבן גלאט געהאט נומערן און יעדעס אויך צונעמענישן און דאָס הויז האָט אָפּיציעל געהייסן: די נאלעווקער קראמען. אין אָט דעם הויז איז צענדלינקער יאָרן לאנג געוועזן א פראַנטגעשעפט פון גומי-זאַכן און איבערן געשעפט א גרויסע שילד „הענריק איש“; און געוועזן איז עס דער האיש הידוע, וואָס אָן אים האָט זיך דער ווארשעווער פאריין פון יידישע ליטעראַטן און זשור-נאַליסטן אין פאַרלויף פון אסך יאָרן נישט קיין ריר געטון נישט רעכטס און נישט לינקס.

ווען ער וואָלט געוואָלט — הענעך איש — וואָלט ער געוועזן איינער פון די פעיקסטע זשורנאליסטן-רעפּאָרטערן און א צייט-לאנג איז ער עס טאקע געוועזן און געארבעט אין מאַמענט און אין היינט, אָבער זייער באלד האָט זיך אים דער פאך אָפּגעגלוסט. נישט אָפּגעגלוסט האָט זיך אים זיין אומענד-ליכע ליבשאפט צו די יידישע שרייבער ווי זיי שטייען און גייען.

א ייד א מיטלווקסיקער, א טונקלהאַריקער, מיט נישט קיין כאַראַקטעריסטישע, אביסל גרויסליכע פנים-שטריכן, מיט א שטימע געוויינט צו רעדן כסדר אביסל העכער ווי מען מוז און זייער דירעקט און אביסל חוצפהדיק אפילו און מיט אן אויסדרוק „מיר פארשטיין זיך — ברודערקע“ . . . א פנים אין וועלכן גאַרנישט איז סעמיטיש אין פרט נאָר אין כלל איז דאָס גאַנצע פנים דורכאויס יידיש. אלעמאָל לייטיש אָנגעטון, אלעמאָל פארנומען אין הונדערט געשעפטן גלייכצייטיק, און אלעמאָל מיט אן אָפּן אויער צו די אייביקע טענות פון חברים-שרייבער צון אים.

פון זשורנאליסטישן פאך איז ער שוין לאנג אוועק, קיין בעלעטריסטישע זאכן האָט ער נישט געשריבן, אויף קיין אָונטן פלעגט ער נישט ארויס-טרעטן און זיין משפחה איז געוועזן א היפשלעכע — זעקס קינדער — און זיין פרוי, א קיילעכדיקע פון כסדר זיצן און לעזן, א שטארק קורצזיכטיקע און מיט א גרויסן ביטול צו די פערזענליכקייטן, הגם נישט צו די טאלענטן

פון די יידישע שרייבער, ווייל זי איז געוועזן א גרויסע פארשטייערן פון ליטעראטור — און דאס אלץ זענען דאך סיבות ווייטצוהאלטן אזא הענעך איש פון דער שרייבערישער וועלט. זיינע קינדער גערעכטענע איינס אין איינס — לרוב מיידלעך. איינס איז אים אין די גאנץ יונגע יאָרן געשטאַרבן, און דאָס הויז מיט די פיל דינסטן און באַנעס האָט אָפּגעקאַסט א ים מיט געלט און אז ער פלעגט אהיימקומען פלעגן אים די קינדער ארומנעמען אזוי ווי אייזן-שטויב נעמט ארום א מאַנגעס און ער האָט זיי און זיי האָבן אים ליב געהאַט און דאָך פלעגט ער געפינען צייט צו קומען אויף אלע פארוואלטונג-זיצונגען פון זיין פאריין, צו וועלכן ער האָט פראָפּעסיאָנעל שוין יאָרצענדלינקער קיין שייכות נישט געהאַט, אפילו שוין קיין איינרעדעניש נישט מער און קיין אמביציע נישט. אייביק איז ער דאָרט אין דעם פאריין געוועזן דער ערן-סעקרעטאַר און אלע קאָמפּליצירטע חשבונות און אלע קאָמפּליצירטע סכסוכים צווישן די דיכ-טער און די פארלעגער, די זשורנאליסטן און די ארויסגעבער און רעדאקטאָרן פלעגט מען אים צוואַרפן אָט אזוי ווי מען וואָלט אים דאָרט ספּעציעל דער-פאר געהאַלטן פאר א גרויסן יערליכן געצאָלט, אָדער כאָטש פאר בערג מיט כבוד. פון געצאָלט איז שוין אליין פון זיך קלאָר, אז נישט מען האָט אים גע-צאָלט און נישט ער האָט עס געדאַרפט, נאָר כבוד פלעגט מען אים אויך צו-טיילן אין דער פאַרם פון „וואָס ווייל ער פון אונז, אָט דער נאַלעווקער סוחר?“ אזוי פלעגן, געוויינטלעך, טענהן די באַעוולטע זייטן פון די אייביקע סכסוכים. אָבער דאָך האָט עס נישט פאסירט, אז א שרייבער זאָל מאַכן א קאָנטראַקט מיט א פאַרלעגער און זאָל אים פריער נישט ווייזן אישן, אויף די אלגעמיינע פארוואלטונגען פלעגט ער אלעמאָל פארנעמען כאָטש א העלפט פון דער צייט מיט אלערליי פראַקטישע זאַכן, דאָס סקרטיניום פון שטימען-ציילן — אין זיינע הענט. און רעדן פלעגט ער זאכלעך ווי צוויי-מאַל-צוויי, און עס פלעגט אלעמאָל שטיל זיין ביי זיין רעדן ווייל ער האָט אלעמאָל געוואוסט וואָס ער וויל. אָפט — דער איינציקער צווישן דער חברה, דרייפערטל באַהעמען. און נאמבערג פלעגט שעפן גרויס נחת פון אים און איש האָט נאמבערגן רעס-פעקטירט ווי א גאָט. נאמבערגס א וואָרט איז אים געוועזן געזעץ.

אז נאמבערג איז געשטאַרבן און מען האָט געוואוסט, אז עס וועט זיין א גרויסע לוויה און מען דאַרף אן אָרגאַניזאַטאָר, איז אויף דער גרויסער טרויער-זיצונג פון דער פארוואלטונג נעבן דעם נאָמען פון דעם פארשטאַרבענעם ארויסגעשוואמען נאָר נאָך איין נאָמען: איש . . . קיין דיסקוסיע איז נישט נויטיק געוועזן, עס איז אויך נישט נויטיק געוועזן צו פרעגן ביי אישן זיין הסכמה צו נעמען אויף זיך אזא שווערן עול. צוויי טעג שפעטער, נאָך 48 שעה ארבעט אָן אן איבערייס, איז ער שטיל, אָן א דאַנק פון קיינעם, הייזעריק ווי די וואנט, אליין האלב-טויט צוריקגעגאַנגען צו די נאַלעווקער קראמען צו

זײנע געשעפטן כדי דאָרט אין פּרישע 48 שעה אָן אן איבערייס צו דעריאָגן די פּאַרזױמטע צוויי טעג.

און געלט פּלעגן בײ אים די פּאַעטן נעמען אין מזומנים, אין וועקסלען און אין נאַטור אין דער פּאַרם פון רעגן-מאַנטלען, קאַלאַשן, די באווייבטע פּלעגן אויך נעמען קינדער-שערצעלעך און קיך-פּאַרטוכער פּאַר די פּרויען, און א חכם איז ער געוועזן, און דורכקוקן פּלעגט ער א מענשן דורך און דורך ווי א רענטגען-שפּאַקטיוו, און אז יענער האָט אָנגעהויבן מיטן הימל האָט אײש שוין גענוי געטראָפּן וויפּיל יענער וועט דאַרפּן, אז ער וועט אראַפּקומען אויף דער ערד אין א פּערטל שעה ארום, און האָט שוין בײ דער קאַסע פון זײן קראַם געהאַלטן גרייט דאָס געלט. . . און עס האָט אים נישט געאַרט ווען מען פּלעגט אים האַלטן פּאַר א נאַר צוליב דעם געבן אָן א סוף און אָן א דאַנק ווייל אין זײן חכמה האָט ער טאַקע געוואוסט, אז דאָס איז דער וועג פון יעדער ליטעראַטור און ער האָט די יידישע ליטעראַטור ליב געהאַט ווי מען האָט ליב א פּאַרשייטע געליבטע, אי מיט ליבע און אי מיט אומענדליכער זאָרג, ווי א געליבטער און ווי א פּאַטער. . . עס האָט אים אפּילו נישט געאַרט ווען מען פּלעגט אים צוביסלאַך פּאַרגעסן אין קריזיס-צײטן ווען זײן קאַסע איז גע-וועזן לײדיק, ער האָט געוואוסט, אז זײן געליבטע וועט ווידערקומען. . . אין געטאָ, זאָגט מען, האָט ער געאַרבעט אין א „רוזשאַינט“-קיך. דאָס איז דער לעצטער גרוס.

אברהם זיינפעלד

1886 אין סטאָניסלאָוואָוו, זינט פריער יוגנט אין ווין, רייזע
קיין ארגענטינע, רייזעס אין מערב אייראָפּע, געוויינט אין
ווין, קראָקע, וואַרשע, לעמבערג — דאָרט געבליבן אין
1941 און אומגעקומען.

- פיל צענדלינקער יידישע שרייבער אין פוילן קענען דעם נאָמען אברהם זיינפעלד און בענשן אים. עפנטליך פלעגט דער נאָמען נישט דערשיינען אין ערגעץ, סידן אין דער רשימה פון דער צענטראַלער פארוואַלטונג פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע.

זיינפעלד איז איינער פון די טיפסטע ליבהאַבער פון דער יידישער ליטעראַטור, ליבהאַבער איז ווייניק, אויך חסיד וואָלט געוועזן ווייניק, ווייל זיינפעלד האָט אין דער ליטעראַטור נישט געגלויבט ווי א חסיד אין זיין רבין, נאָר ווי אן אמתער, פרומער רבי גלויבט אין גאָט . . . ער האָט געשטאמט פון בירגערליכער, רייכער פאמיליע פון מזרח־גאליציע. זיינע ברידער זענען געוועזן שטרענגע מענשן און שאַרפע סוחרים, לעדער־סוחרים מיט אן אייראָ־פּעישן נאָמען און נאָר ער און זיין יינגערער ברודער, א דאָקטאָר, זענען געוועזן אידעאָליסטן אָן א גרעניץ. זיינפעלד איז אליין אויך געוועזן א סוחר, אָבער אלע גרויסע פארדינסטן פלעגט ער אויסגעבן אויף ליטעראַטור און ליטעראַטור. ליטעראַטור האָט ער פארשטאנען ביז אין אלע טיפענישן און געקענט און געלעזן אָן א שיעור בעלעטריסטיק, אָבער אים אליין האָט גאָט אויף דער צונג ארויפגעלייגט א קויל און זי שטאַמלענדיק געמאַכט — נישט אין פיזישן זינען. ער האָט בשום אופן נישט געקענט ארויסברענגען קלאָר און דייטלעך וואָס ער האָט אזוי קלאָר און דייטלעך געפילט און פארשטאנען. אָפט פלעגט ער זיך פרויוון אויסרעדן, ארויסברענגען אלץ, וואָס ער דענקט, פילט און פארשטייט, מען האָט אים שטאַרק ליב געהאַט און מען האָט אים אויסגעהערט זייער געדולדיק — נאָר ער האָט געוויסט, אז ער ברענגט נישט ארויס א צענט־חלק פון דעם, וואָס ער ווייסט, האָט ער זיך פלוצלונג פארטראַכט אין מיטן רעדן, אנטשווייגן אין גאַנצן, און נאָך א פאָר מינוט א זאָג געטון אויף גאליציאניש „עבן“ — און דאָס איז לרוב געוועזן דאָס לעצטע וואָרט פון זיינע רייד מיט חברים.

איך האָב אים געקענט נאָך פון מיינע ווינער יאָרן אָן, פון 1913, ווען נור געוויינט אין איין שטאָט מיט אים — טעגליך זיך מיט אים געטראָפן ווען נאָר אין א צרה געוועזן אין פארלויה פון א יאָר 15 — זיינפעלד האָט גע־האַלפן, און נישט נאָר מיר — נאָר אלעמען, אלעמען, ער פלעגט געבן און

מאָמענטאן פאָרגעסן און עס פלעגט זיך אים אלעמאָל דאכטן, אז נישט אים איז מען שולדיק, נאָר ער איז שולדיק ווייל ער האָט געדארפט געבן מער. איז ער אייביק שולדיק דעם חילוק . . . מען וואָלט ממש געקענט פאראפראזירן דאָס גרויסער וואָרט: — ווער עס איז פון אונז אָן א שולד . . . צו זיינפעלדן . . . זאָל אראָפנעמען פון זיין האַרץ דער ערשטער דעם שטיין פון געוויסנס־וויי. וויאזוי זיינפעלד איז געקומען צו דער ליטעראטור? ער האָט אמאָל, אמאָל געחלומט אליין צו ווערן א שרייבער — אזוי פלעגט ער דערציילן. געשריבן, געשריבן אָבער כסדר געשטאנען אויף איין אָרט, ווי איינער וואָס גייט אין א חלום אויף א באַרג ארויף . . . און א שאַרפער זעלבסט־ריכטער איז ער געוועזן. האָט ער איינמאָל באשלאָסן א סוף צו מאַכן מיט דעם. דעמאָלט האָט ער א גאנצע נאָכט געוויינט ווי נאָך געזעגענען זיך אויף אייביק מיט א טיף־געליבטער. נאָר אויף צו מאַרגנס איז ביי אים אויפגעקומען א גע־דאַנק פון טרייסט: חתונה האָבן מיט דער ליטעראטור וועט ער טאקע נישט. אָבער ער וועט דאָך מעגן וווינען אין דער נאָענט נעבן איר. נאָענט צו יענער צייט האָט ער זיך באקענט מיט שמואל יעקב אימבער. זיי זענען ווי ברידער געוואָרן. מיט איינער פון די דריי ווונדערליכע אימבער־שוועסטערן — דער ווונדערבארסטער הנה״ן — האָט זיינפעלד אין יאָר 1919 חתונה געהאַט. און אויך קיין קינדער זענען אים נישט באשערט געוועזן. נישט גייסטיקע, נישט פיזישע קינדער.

נאָך אָפדינען א פאָר יאָר אין עסטרייכישן מיליטער, נאָך יאָרן אויפן פראַנט איז זיינפעלד געוואָרן א שותף צו געשעפטן פון זיינע ברידער. געוויינט אין וואַרשע, קראָקע, לעמבערג. יעדע פרייע מינוט פארברענגט ער אין זיין היים אין דער געזעלשאַפט פון טויזנטער פון די בעסטע ביכער און צענ־דלינקער שרייבער, וואָס פלעגן טעג און נעכט פארברענגען אין זיין היים. אָט קומט ער אריין, זיין נישט שייך, קיילעכדיק פנים ווערט פול מיט גוטסקייט און שמייכל ווי ער דערזעט נאָר זיינע אייגענע און זיינע געליבטע פריינט, און זיין גייסט פליט שוין ערגעץ, דאָ האָט ער א ליד נישט ריכטיק פארשטאנען און וויל עס איצט באַנעמען, דאָרט האָט ער א דערציילונג ניט דערלייענט, און עס דאכט זיך אים, אז ער האָט נעכטן אין געדאַנק געקרויודעט זינגערן ווייל ער האָט נישט גענוג גוט געטראַכט וועגן זיין לעצטן ראָמאַן.

צענדלינקער ביכער זענען א דאַנק זיין באַזאָרגן די שרייבער מיט כל טוב אין פארלוף פון האַלכע יאָרן געשריבן געוואָרן. צענדלינקער ביכער — געדרוקט א דאַנק זיינע טובסידיעס, נאָר יעדער האָט געוויסט, אז א וויד־מונג — חלילה. זיינפעלד וואָלט עס באַטראַכט פאר א חילול השם, ער וואָלט געוועזן טיף דערשלאָגן.

ווי אָפט שרייבער האָבן אים אָפגענאַרט, באַליידיקט, אים באַהאַנדלט פון

אויבן אראָפּ ווי א סוחרל, וואָס גיט געלט, כאַטש ער האָט זיי אין ארבל גע-
 קענט פארשטעקן מיט זיין ליטעראַרישן וויסן און פילן, האָט ער זיי אזוי לאנג
 גענומען פארטיידיקן און ריין-וואשן פאר זיך אליין ביז ער האָט זיי טאקע
 ריין-געוואשן. ער האָט פשוט נישט געקענט לעבן אָן דעם גלויבן אין יידישע
 שרייבער. ער האָט אויך בשום אופן נישט געקענט לעבן אָן דעם גלויבן, אז
 דיכטער און דיכטונג דארפן זיין איינס און זענען טאקע איינס. אזוי איינס ווי עס
 איז געוועזן זיין חלום פון דיכטונג און זיין ריין, דיכטעריש לעבן. ביי זיינ-
 פעלדן רעדן און פארטיפן זיך אין ליטעראַטור דרייסיק קיילעכדיקע שעה אן
 איבערייס אין א פרייעם סוף-וואָך-טאָג איז געוועזן א גאנץ נאטירלעכע זאך.
 און ער האָט געקענט הערן זיין חבר שעהן נאָכאנאנד, נישט א ריר טון זיך
 אפילו, נאָר אנשטעלן די קליינע, אביסל טאטארישע — כאַטש גרינלעכע —
 אויגן דורך די דיקע ברילן אויף איין ווייטן פונקט ערגעץ און אריינטיפן זיך
 אין זיינע רייד. און ביי דער גאנצער טויבנמילדקייט איז ער געוועזן ברוטאל
 אויפריכטיק און שטרענג. א גוט וואָרט פון זיינפעלדן איז געוועזן א מדרגה.
 זיין חנה'ן פלעגט ער אלץ נאָכגעבן ווי א געהארכזאם קינד, נאָר ביים משפט
 פון א ליד, אָדער דערציילונג, א ראָמאן פלעגט ער אפילו גאָט אליין נישט
 הערן, אפילו נישט חנה'ן . . .

א. ברעסלער

1867 אין א שטעטל אין רוסלאנד, געשטאָרבן אין 1932
אין וואַרשע.

ער איז נישט געוועזן קיין בעלעטריסט א. ברעסלער, און כמעט בכלל קיין שרייבער. אין לעקסיקאָלע זוערק דערמאָנט מען אים און מען דערמאָנט אים אין זכרונות, איז ער דעריבער מער ווי באַרעכטיקט אויך אין צוזאמענ-האנג מיט אונזער לעקסיקאָן דאָ צו דערשיינען.

אויף זיין שרייבערישן קרעדיט זענען פארצייכנט עטליכע פאָפולער-וויסנשאַפטליכע באַשרון און עטליכע עטיש-פילאָזאָפישע אָפּהאַנדלונגען, וואָס זענען 98 פּראָצענט ווילן און בלויז 2 פּראָצענט דערגרייכונג.

א שווערער, הויכער ייד, א ביבליאָטעקער לויט זיין פּראָפּעסיע, אָבער אזא, וואָס איז מסוגל א דור צו דערציען, וואָס גיט נישט ארויס א ביכל פון האנט א ליענער, איידער ער האָט עס אליין נישט איבערגעלעזן — מעג בעסער דאָס גאַנצע געשעפט פון דער ביבליאָטעק גיין אין דער ערד אריין.

נישט אין צוזאמענהאנג מיט ליטעראַרישע באַקאַנטשאַפטן, נור צוליב פּערזענליכער פּריינטשאַפט מיט זיינע קרובים, האָב איך אים יאָרן-לאַנג גע-קענט. ער האָט זיך אליין נישט געהאַלטן פאַר א שרייבער — כאַטש ער האָט אייגנטליך כסדר געשריבן. אמאָל, אמאָל נאָך אין 19טן יאָרהונדערט האָט אים פּרץ ליטעראַריש אַראַפּגעריסן און דאָס האָט באשאפן אין אים א מין ליטעראַרישע טראומא . . .

א שווערער, הויכער ייד, אזא וואָס קוקט אָן א מענשן מיט דער ביטע: זאָג מיר וואָס דו ווילסט, רעד דיר אַראָפּ פון האַרצן, איך קען אלץ פאַרשטיין און דער עיקר: איך קען אין אלץ גלויבן — ווייל איך בין א גלויבנדיקער מענש. צופעליק האָבן זיך דורך זיין שטוב, צוליב פּריינטשאַפט מיט זיינע קינדער, אויך דורכגעגאַסן די כוואליעס פון דעם שטורם-און-דראַנג, די כוואליעס פון דער יידישער ליטעראַרישער „כאַליאַסטרע“. ער האָט עס אבסאָמלוט נישט פאַרשטאַנען. אָבער אין אלץ געגלויבט. ער האָט געוואוסט, אז ער קען נישט פאַרשטיין, ווייל ער לעבט נאָך אין די צייטן פון דער פּראָלעטאַרישער השכלה, אָדער די אזויגערופענע „זשאַראַגאַנישע קאַמיטעטן“, וואָס ער האָט מיטגעמאַכט אין זיין יוגנט אָבער ווייל ער האָט געוואוסט, אז ער קען עס נישט פאַרשטיין האָט ער נאָך מער געוואוסט, אז ער דאַרף אין דעם אלעמען גלויבן.

נור איינמאָל האָט ער נישט געגלויבט — קיינעם נישט געגלויבט און נישט געוואָלט גלויבן, ווען דער דאָקטאָר און אלע זיינע קרובים און פּריינט האָבן אים פאַרזיכערט, אז ער האָט נישט קיין ראַק אין מאָגן, אין א מאַמענט.

ווען אלע אומגלויביקע ווערן גלויביק איז ער, דער אלעמען גלויבנדיקער, אומ-
גלויביק געוואָרן.

אזוי פלעגט ער זיצן אומבאוועגליך, שווער, די לעבעדיקע פארבן פון
פנים זענען שוין אָפגעטרעטן פאר דער געלקייט פון טויט, א מאַנומענט פון
גלויביקייט, וואָס איז אומגלויביק געוואָרן דאָס ערשטע מאָל און טעהנט: נו
וואָס איז, אז איך האָב א ראַק, איינמאָל מוז מען דאָך שטארבן. — און ער
שמיכלט פון דער נארישקייט פון מענשן אים עפיס איינצורעדן . . .

מאָדנע פירט זיך די דאָזיקע וועלט. איר קענט דאָך דאָס פאָלקסוואָרט:

— איינער באקומט די קעלט און דער אנדערער באקומט די קליידער —

אויף איינעם פאלט אויס אזא שטיק מענשליכע דערהויבנקייט און גרויס-
קייט און אויף א צווייטן אזא שטיק דערהויבענעם און גרויסן טאלענט.

ווען טאלענט און גרויסקייט וואָלטן נישט אזוי שלעכט, אָדער גוט, פאר-

טיילט געוועזן, וואָלטן דאָך גרויסע דיכטער — האלבע געטער געוועזן.

מ. ד. ווידרעוויטש

1876 אין וויטעבסק — געווינט אין ווארשע און אין געטאָ אומגעקומען.

משה דוד ווידרעוויטש איז נישט געוועזן קיין שרייבער. ער איז געוועזן א מענש מיט א טאָטאלער ליסינע, מיט בכבודיקע וואַנסעס, מיט זייער אן ערנסט פנים און מיט אויגן, וואָס האָבן אלעמאָל געקוקט ווי א בראַנזענע סטאטוע אין וועלכער מען האָט אריינגעמאכט לעבעדיקע, שווארצע אויגן און זיי מוזן אייביק האלטן שטאט, מחמת זיי זענען אויגן פון א בכבודיקער סטאט־טוע, וואָס מוז האלטן שטאט. אויך די שטימע פון מ. ד. ווידרעוויטש איז געוועזן אזא מין שטימע, וואָס הערט זיך ווי א שטימע פון א מענש, וואָס מען האָט אריינגעפאסט אין א בראַנזענער סטאטוע און זי — די שטימע — מוז האלטן שטאט, מחמת עס פאסט נישט אנדערש. אויף דערויף איז מען דאָך עפּיס א סטאטוע.

ווידרעוויטש האָט קיינמאָל נישט געשמייכלט, העכסטנס האָט זיין פנים ארויסגעברענגט אן איראַנישן שמייכל פון צייט צו צייט, געלאכט האָט ער לחלוטין נישט. סיבות צו דעם נישט־שמייכלען און נישט־לאכן האָט ווידרע־וויטש געהאט זייער אסך, אויף קיין שום יידן נישט געדאכט. ער האָט געהאט א שטוב מיט צרות און מיט א גייסטיק קראַנקער טאָכטער פאר א צולאג. דערצו האָט ער די טאָכטער ליב געהאט און האָט זי געהאלטן אין שטוב. חוץ דעם האָט ער נאָך געהאט סיבות צום נישט שמייכלען און נישט לאכן. עס האָט אים פשוט נישט געפאסט צו שמייכלען און צו לאכן, ער איז צו שטאַלץ געוועזן, ער האָט געשטאמט פון א גרויסן ייחוס, פון א גאנצן יובעליר־געשעפט מיט גאַלדענע ייחוס־קייטן און חוץ דעם אלעמען האָט ער פשוט נישט געהאט קיין הומאָר. געשריבן האָט ווידרעוויטש דווקא יאָ — כאַטש איך האָב דאָ אויבן געזאָגט, אז ער איז נישט געוועזן קיין שרייבער. און נישט נאָר געשריבן האָט ער, נאָר געדרוקט אויך אין די סאמע גוטע צייטשריפטן פון די אמאָליקע יאָרן. אפילו אין המליץ, ווייל געשריבן האָט ער פונקט אזוי העברעיש ווי יידיש. ווידרעוויטש האָט נישט געשריבן גלאט קיין דער־ציילונגען — נאָר הומאַרעסקן און נישט גלאט קיין טעאטער־שטיק, נאָר קאַמעדיעס. און קיין הומאַר האָט ער נישט געהאט, לחלוטין נישט. דערמיט דערקלערט זיך מסתמא זיין אבסאָלוטע דערפאַלגאַזיקייט. אנדערש קען איך מיר דאָס גאַרנישט דערקלערן. איך שטעל מיך פאַר, אז הומאַרעסקעס אָן הומאַר האָבן דיזעלבע שאנסן אויף דערפאַלג ווי לידער אָן פאַעזיע.

ווידרעוויטש האָט געהאט א וועלט מיט טענות צו דער וועלט, נאָר ער

איז נישט געקומען מיט זיינע טענות צום ערשטן בעסטן. כדי צו דערהויבן א מענשן צו זיינעם א פארטרויענסמאן האָט ווידרעוויטש געקענט איינעם באזוכן טאָג ביי טאָג א יאָר צייט, גלאט אזוי — גוט מאָרגן, גוט-יאָר — ביז ער האָט דערפילט, אז דער מענש איז שוין ראוי, אז ער, ווידרעוויטש, דער יחסן, דער מיטארבעטער פון „המליץ“, דער מענש מיטן שטייפן ברוסט-העמד, מיטן פאָטערמערדער-קראגן זאָל זיך פאר אים אויסרעדן דאָס הארץ. איינמאָל האָט זיך ווידרעוויטש צוזאמענגענומען און האָט ארויסגעגעבן א פולע אויסגאבע פון אלע זיינע ווערק. געוועזן איז דאָס סך הכל א בענדל פון א זייטן אנטדערטהאלבן-הונדערט. דאָ זענען שוין אריינגעגאנגען די פעלע-טאָנען, די הומאָרעסקעס, די איינאקטערס-קאָמעדיעס, די וויצן און דער עיקר די פילאָזאָפישע שמועסן מיט עפיס אן אומבאקאנטן קאָנטער-פילאָזאָף, וואָס איז געוועזן א שטיקל ציניקער. אָט אין דעם קאָנטער-פילאָזאָף האָט ווידרע-וויטש פערזאָנפֿיצירט דאָס רשעות פון דער וועלט און ער — דער פילאָ-זאָף — איז נאטירלעך געוועזן דער סימבאָל פון גוטס פון דער וועלט. דאָס ווערק האָט געהייסן: „געזוכט און נישט געפונען“.

די קריסטין, וואָס פלעגט אויפצורוימען די זאלן פון ווארשעווער ליטע-ראטן-פארייך האָט מיך אמאָל געפרעגט ווער אָט דער פאן איז (ווידרעוויטש), זי איז געוועזן זיכער, אז ער איז דער סאמע גלאָונער שרייבער, דער סאמע גלאָונער מענש צווישן אונז. די קריסטין האָט נישט געקענט קיין פרק און האָט אונז נישט געשאצט לויט אונזער וויין, נאָר לויט אונזערע געקראַכמאלעטע העמדער.

איך וועל קיינמאָל נישט פארגעסן דעם טיף-טראגישן מאָמענט, ווען ווידרעוויטש איז צו מיר אריינגעקומען און האָט מיר דערציילט, אז זיין גייסטיק-קראנקע טאָכטער, וואָס איז געוועזן א הויקער, האָט זיך מיט א שעה צוריק אראָפגעוואָרפן פון פערטן שטאָק און דאָס הויפעלע ביינער אירס ליגט אויף די שטיינער פון הויף. דאָס איז דאָס איינציקע מאָל געוועזן, וואָס ער האָט פארלוירן זיין האלטונג, איז צוזאמענגעפאלן און האָט זיך צעיאמערט.

יאַנקעלע דאַנציגער

געבוירן ארום 1890 — אלע זיינע יאָרן אָפגעלעבט אין וואַרשע. געשטאָרבן אין געטאָ 1942.

יאַנקעלע דאַנציגער איז נישט קיין נאָמען פון אן אַרטיסט און נישט קיין נאָמען פון א שרייבער, ער לאָזט נאָך זיך גאַרנישט נישט איבער, אפילו נישט קיין קינד, אפילו נישט קיין ווייב, ווייל ער איז נישט געוועזן קיין פאמיליען־מענש, ער לאָזט איבער נאָך זיך נאָר דאָס געדענקען פון די מענשן, וואָס האָבן אים געקענט — כל זמן זיי לעבן, און אז זיי וועלן אוועק פון דער וועלט, וועט אויך דאָס געדענקען וועגן יאַנקעלע דאַנציגער מיט זיי אוועק. נאָר טאַמער זועט ערגעץ בלייבן א קאַלעקציע פון פלאקאטן פון יידישן טעאטער אין פוילן אין פארלויה פון דריי צענדליק יאָרן פארן אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה — איינשליסנדיק, נאטירליך, אויך די צייט פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — דער וועט אין די ווינקלען פון אסך פון די פלאקאטן געפינען דעם נאָמען י. דאַנציגער אין דעם טיטל זיינעם „אימפרעסאריאָ“. אימפרעסאריאָ איז זייער אן איינדרוקס־פול וואָרט, עס איז די אימפרעסיע אליין. עס דערמאָנט די ווערטער „צענ־טוריאָן“ אָדער „העגעמאָן“. אָבער די באדייטונג פון דעם וואָרט איז בלויז: אונטערנעמער. און נישט אונטערנעמער פון ווייסט גאָט, נאָר אונטערנעמער פון אימפרעזעס, טעאטראלישע, אָדער אַרטיסטישע אימפרעזעס און יאַנקעלע דאַנציגער איז געוועזן אן אונטערנעמער פון יידישע קינסטלערישע און טע־אטראלישע אימפרעזעס. א פאַרלעגער איז אן אימפרעסאריאָ פון אייביקע, בלייבנדיקע ביכער און אן אימפרעסאריאָ איז א פאַרלעגער פון פאַרגענגלעכע טעאטער־פאַרשטעלונגען אָדער קאַנצערטן — און וואָס קען שוין זיין פאַר־גענגלעכער ווי יידישע קאַנצערטן און יידישע טעאטער־אונטערנעמונגען. און אַט דאָס איז עס געוועזן מיט וואָס יאַנקעלע דאַנציגער האָט זיך כמעט ס'גאַנצע לעבן זיינס פאַרנומען. און פאַרנומען זיך נאָר אין פוילן און דער עיקר אין וואַרשע.

אימאַל איז יאַנקעלע דאַנציגער, וואָס איז אזוי בלאַנד און גראַב און קליין און קיילעכדיק פון אלע זייטן געווען ווי א „וואַנקא־ווסטאַנקא“־שפילעכל, געוועזן א רעוואָלוציאָנער. ער איז אסך מאָל געזעסן אין תפיסה און אסך קאַנספיראטיווע ליטעראטור געשמוגלט, נאָר זינט ארום דעם ערשטן וועלט־קריג האָט ער דאָס אויפגעגעבן און האָט זיך פאַרנומען נאָר מיט דעם ענין פון אימפרעסאריאָ.

ער האָט געהאט אין זיך די דינאמיק פון א שראפנעל מיט א פערפעטואום־

מאָבילע צוזאמען . . . איר שטעלט זיך פאַר אזא מין זאך? אָבער דאָס איז פאַרט ווי אָנגעמאַסטן אויף יאָנקעלע דאַנציגער. ער איז קלענער פון אלע מענשן ארום אים — חוץ אפשר פון גאנץ קליינע קינדער. און ער איז דיקער פון אלע מענשן ארום אים. און עס דאכט זיך, אז ער איז א טיפישטשנער בורזשוי, אָבער אין אים איז די נשמה פון א באַהעמיען. שלאָפן גייט ער פארטאָג און אויפשטיין שטייט ער אויף נאָך האלבן טאָג און ער זיצט טעג און נעכט אין לאַקאל פון ליטעראטן־פאריין און ער וויל זיך בשום אופן מיט גאַרנישט מער פארנעמען ווי נאָר מיט זיין אן אימפרעסאריאָ. ארום אים רוישן די נאלעווקעס, יידן האנדלען און וואנדלען און ער איז פול מיט סוחרישן טאלענט, נאָר ער וויל דעם טאלענט אויף גאַרנישט מער אויסגעבן ווי נאָר אויף יידישע קאַנצערטן און טעאטער־אונטערנעמונגען. צו גלאט סוחרים האָט ער א פאראכטונג, עס גייט זיך נישט צוזאמען מיט זיין רעוואַל־לוציאנערער פארגאנגענהייט. און ער האָט ליב צו כאפן א שמועס מיט אלטע גוטע פריינט און רעוואַלוציאַנערע קאַנטראבאנדיסטן. טאַמער האָט עמיץ נישט געוויסט וועגן אַט דער פארגאנגענהייט דאנציגערס — ווערט ער ממש נשחומם, אז דאָס איז דער זעלבער דאנציגער. און יאָנקעלע לאכט דעמאָלט און עס טוט אים הנאה און ער רייכערט שטאַלצער זיין גרויסן ציגאר מיט די דיקע, קורצע הענט און פינגער. אָן דאנציגערס ציגארן קען מען דערקענען דעם גאנג פון דער יידישער קולטור־באוועגונג אין פוילן. אז ער רויכערט ציגארן איז גוט, ציגארעטן — איז קריזיס, אז ער בעט ביי יענעם א ציגאר־רעטל איז ביטערע צייטן און אז ער זיצט אין ווינקל א פאראומערטער און וויל אפילו קיין ציגארעט נישט בעטן ווייל ווער ווייסט ווען ער וועט קענען אַנביטן צוריק — איז חושך.

נאָר אז יאָנקעלע לעבט איבער זיין ציגארן־צייט דעמאָלט איז גוט אלעמען. עס איז גוט די ארטיסטן, וואָס ער פירט ארום איבער פוילן, עס איז גוט די צייטונגען, ער באשטעלט די גרעסטע אַנאַנסן. זיין פרינציפ און לעבנס־דעוויז איז, אז גוטע זאכן לוינט גוט צו רעקלאמירן. עס איז גוט די דרוקערס, וואָס דרוקן די גרעסטע פלאקאטן, אָפט דריימאַל אזוי גרויס ווי דער אימפרע־סאריאָ אליין און עס איז גוט די יונגע שרייבערס ווייל זיי פירן פאר דאנציגערן די גאנצע קאַנצעלאריע. ער איז נישט שטארק שווער בשווער מיט די אלערליי שווארצע פינטעלעך און — אגב — פאסט עס נישט, אז ער זאָל זיין זיין אייגענער סעקרעטאַר, נו שרייבט מען פאר אים אויף רעכטס און לינקס. אלע־מאַל ציט ער ארויס פון די אָנגעפראַפטע קעשענעס זיינע די בריוו־פאפירן מיט דער פאטעטישער אויפשריפט „אימפרעסאריאָ י. דאַנציגער“ און חברה שרייבט. פארטיק מיטן בריוו צעציקט דאנציגער זיין חתימה און נעמט ארויס פון דער אנדערער קעשענע א קאַנווערט מיט דעם זעלבן פאטעטישן

„קעפל“. נאָר אן אדרעס איז דערויף נישטאָ ווייל דער אימפרעסאריאָ בייט זיינע וווינונגען צו אָפט.

קומט די צייט פון א קאָנצערט וועקט זיך יאָנקעלע איבער ווי א טיכל אין פּרילינג, קיין זאָך קען אים נישט איינהאלטן, ער ארבעט אויף אלע כלים, ער הערט אויף צו שלאָפן, צו עסן, ער רעדט נאָר וועגן קאָנצערט, ער שטעקט אָן מיט זיין דינאמיק די גאַנצע וועלט און אלעמען אין זיין סביבה דאכט זיך טאקע, אז אָט דער קאָנצערט, אָדער לעקציע איז דאָס סאַמע וויכטיקסטע אין דער וועלט. יאָנקעלע אונטערנעמט נאָר קינסטלערישע אימפרעזעס — די בעסטע אקטיאָרן, קינסטלער, די בעסטע שרייבער, די בעסטע זינגער, לעק-טאָרן און נאָר יידישע — און עולם מוז קומען. איז א זאל אויף 4000 מוזן זיין אזויפיל, איז א זאל אויף 1000 — מוזן טויזנט קומען. ער כישופט אריין די מענשן אין זיינע זאלן, פארטיק געוואָרן מיט דער קאסע קומט ער אריין אין זאל און קוועלט פון קינסטלער און נאָך מער פון דער מאסע עולם, דאָס אין זיין קונסט, זיין טאלענט, צו דעם איז ער מקריב זיין לעבן, ממש מקריב. מען זאָגט, אז אין געטאָ איז יאָנקעלע געוואָרן דער פארוואלטער פון א פאָלקס-קיך, דאָסמאָל האָט ער קיין רעקלאמע נישט געדארפט, דער הונגער האָט פאר אים רעקלאמירט און געצויגן די גרעסטע „סבאָרן“, אָבער דאָסמאָל האָט יאָנקעלע דער גייסטיקער שפייזער, געהאַט אזוי ווייניק פיזישע שפייז צו ביטן, איז ער אויסגעגאַנגען.

1943

אַרנאָלד

געבוירן ארום 1900 אין א שטעטל לעבן ווארשע, זינט זיין קינדהייט אין ווארשע. קיין ידיעות וועגן אים.

צענדליקער יאָרן זענען ארנאָלד און דאָס יידישע טעאטער אין ווארשע געוועזן איינס, אזוי זינט דעם יאָר 1920 ביזן סוף. אין דער טיף פון זיין נשמה האָט ער געהאט א שטילן חלום צו ווערן אן אקטיאָר און אין סטאטיסטן-ראָלן איז ער עס טאקע פון צייט צו צייט געוועזן. ער האָט גאַנץ גענוי פאר-שטאנען דעם ווערט פון אן אקטיאָר, דעם ווערט פון א פיעסע אָבער נאָך גענויער ווי דאָס ציפערבלאט פון דער טעאטער-פראָפעסיע האָט ער פאר-שטאנען אירע קליינע און קאָמפליצירטע שרייפעלעך. אויף דעם געביט איז ער געוועזן ממש נישט איבערצוטערפן. אין דער שטיל האָט ער גענוי פאָרויסגעזען דעם דערפאָלג אָדער דורכפאל פון א נייעם שטערן אין יידישן טעאטער-הימל אין ווארשע, פון א נייער פיעסע, פון א באנייער אלטער פיעסע, אָבער ער האָט עס נישט אלעמאָל ארויסגעזאָגט בקול רם מחמת נישט אלעמאָל האָט עס געטויגט. אָבער מיט דעם אלעמען און מיט די אלע פעיקייטן האָט ער אויף זיך גענומען גאָר די ראָל פון דעם הויפנאר פון דעם לץ פון דעם ווארשעווער יידישן טעאטער-קעניגרייך. אין דער ראָלע פון דעם הויפ-נאר האָט ער זיך געקענט אויסלעבן, אריינזאָגן, ארויסזאָגן יענע אמתן, וואָס אין א ראָל פון א סטאטעטשנעם סטאטיסט אָדער בילעטער וואָלט ער דאָס קיינמאָל נישט געטאָרט.

פארוואָס איז אַרנאָלד טאקע נישט געוואָרן קיין אקטיאָר האָב איך קיינ-מאָל נישט פארשטאנען און ווי איך האָב אים געפרעגט וועגן דעם האָט ער עפּיס נישט געקענט גענוי אויפקלערן — אזויפיל דרענגער אויף דער יידישער בינע וואָלט זיך אין ערגסטן פאל געדרייט נאָך א דראַנג. אלץ בעסער ווי צו זיין א בילעטער און צו שטיין ביי דער טיר. ער האָט געהאט א גוטע פיגור הויך און שלאַנק, א לייטיש פנים וואָס לאָזט זיך גרימירן ווי מען וויל, געוועזן זייער באוועגליך, האָט זיך נישט פארלוירן אין סיטואציעס, פראָזע אין מויל וואָלט אים נישט אויסגעפעלט און מיט א „בולבע“ וואָלט ער זיך נישט אָפ-געברייט. און דאָך האָט אים עפּיס גיכער געצויגן צו דער טיר, אפילו נישט צום קאסעפענצטערל, נאָר צו דער טיר. צו אלץ אין לעבן דארף מען האָבן טאלענט און ארנאָלד האָט געהאט טאלענט צו שטיין ביי דער אריינגאַנג-טיר אין יידישן טעאטער אין ווארשע. ער האָט אויך נאטירלעך געהאט א צווייטן נאָמען, א פאמיליע-נאָמען. אָבער ווען מען האָט אים געפרעגט אויף דעם דאָזיקן נאָמען פלעגט ער רויט ווערן. און דער נאָמען איז דווקא געוועזן זייער

א סטאטעטשנער — גינסבערג. מען האָט געזאָגט, אז ער האָט געשטאמט פון זייער א באלעבאטישער משפּחה. אז ער איז א מין פארהוילעטער זון, אז מען האָט אים ארויסגעוואָרפן פון שטוב, דעם אמת האָט עפּיס קיינער נישט גע-וואוסט. צו זיין פּראָפעסיע האָט געפּאסט דער נאָמען אַרנאָלד און ביי דעם איז ער געבליבן.

אז גרויסע שוישפּילער פּלעגן קומען פון אמעריקע, שוישפּילער וואָס האָבן וועגן אים געוואוסט אָדער שוין געקענט פון פּריער איז זייער ערשטע פּראגע געוועזן: אַרנאָלד, ווו איז אַרנאָלד? מיט אים איז געוועזן היימלעכער אין דער אומהיימלעכער אקטיאָרישער פּראָפעסיע, וואָס איז אין א געוויסן זין א גליק־שפּיל, א לאַטעריע. און אקטיאָרן זענען איבערגלויביש. אַרנאָלד האָט וועגן אלץ געוואוסט דעם אמת און האָט אויך גענוי געוואוסט ווען מען דארף זאָגן ליגנט און ווי ווייט מען קען גיין מיט א ליגנט. אין ווארשע זענען דער-שינען אכט יידישע און יידיש-פּוילישע טאַגצייטונגען און א ים מיט אלערליי זשורנאלן און אז אן אקטיאָר איז געקומען אָדער אז א פּרעמיערע האָט זיך געגרייט האָט מען יעדע פון די צייטונגען געדארפט באדינען מיט אלערליי מאטעריאלן אויף אן אנדערן אופן. און אַרנאָלד האָט געהאט זיינע וועגן און אופנים. נישט נאָר האָט מען געדארפט ליפּערן די מעשיות, נאָר אויך זאָרגן, אז זיי זאלן טאקע זריין און אריין פּראָמינענט און צו דעם האָט זיך שוין געפּאָדערט א קאָמפּליצירטע באקאנטשאפט מיט נאכט־רעדאקטאָרן און קאָרעקטאָרן און זעצערס אפילו. אַרנאָלד האָט קיינעם נישט פארנאכלעסיקט. ביי איינעם זענען גענוג געוועזן צוויי פּריי־בילעטן, ביי אן אנדערן איז אמאָל אפילו נויטיק געוועזן א גלעט פון א שיינער שוישפּילערין, ביי א דריטן א שמועס מיטן ווייב און ביי א פּערטן האָט מען גאָר געדארפט ווירקן אויף דער געליבטער צוערשט. אַרנאָלד האָט אלץ געוואוסט און באַזאָרגט. נאָך דער פּרעמיערע האָט מען ערשט געדארפט זאָרגן וועגן רעצענזיעס. אז א שטיק איז געגאנגען גוט און איז אלגעמיין געפּעלן געוואָרן איז די ארבייט געוועזן א לייכטע און מען האָט געדארפט רעדן בלויז מיט די רעצענזענטן גופא, אז זיי זאלן וואָס גיכער און מער שרייבן. אָבער אז א שטיק איז געגאנגען שלעכט האָט מען געדארפט זוכן הינטער־טירן. ביי א שלעכטן שטיק פּלעגט זיך אַרנאָלד צוועצן צו די פּרויען פון די רעצענזענטן און זיי באווירקן און איינ-רעדן די מעלות פון דער פּרעמיערע. עמיץ האָט אים אמאָל דערציילט וועגן פּרוידס טעאָריע און אַרנאָלד איז צו דער טעאָריע געוואָרן ממש צוגעקאַכט. ער האָט מיט זיין אינסטינקט די טעאָריע שוין לאנג אנטדעקט, אָבער ער האָט איר נאָמען נישט געקענט.

קין גרויסער לאַטייניש־קענער איז אַרנאָלד נאטירלעך נישט געווען, אָבער אַן דעם ווערטל: וואָקס פּאַפּולי — וואָקס דעי — האָט ער זיך נישט

גערירט. ער האָט עס אריינגעוואָרפֿן אומעטום און פארטייטשט מיט אלע טייטשן ווי טוביה דער מילכיקער די פסוקים.

עפּיס א צופאל פון ראסן־מישונגען האָט אַרנאָלדן געמאכט ענליך צום „שיינעם אדאָלף“, צו היטלערן אליין . . . די זעלבע גלאטע פריזור, דער געבוי פון שארבן, די פארב פון די האָר, פון די אויגן, די געשטאלט, אלץ און טאַמער האָט ער זיך צוגעקלעבט די וואַנציקלעך האָט מען ממש אויפֿ־געשוידערט פון דער ענליכקייט. אמאָל האָט דער זשורנאליסט מארק טורקאָוו געשיקט אַרנאָלדן פון בערלין א היטלער־בילד האָט ער עס ארומגעוויזן ווי זיינע א פאַטאָגראפיע אין א היטלער־פּאָזע און אלע האָבן געגלויבט. ער וואָלט אין האליווד זיכער געמאכט קאריערע מיט אַט דער ענליכקייט.

ביי פשוטע פרויען פון ווארשעווער יידישן פּאָלק איז ארנאָלד געוועזן א מאן פון מאכט, דער מעכטיקסטער אין יידישן טעאטער. לויט זיין ווונק האָט מען געקענט אריינגיין אינגאנצן אומזיסט אויף א שפּיל. איין קליניקייט. און ארנאָלד, וואָס האָט קיינמאָל נישט חתונה געהאט, און אלעמאָל געהאט צייט בייטאַג. ווען די מענער זענען פארהאַרעוועט ביי דער ארבעט, איז טאקע געוועזן א דאָן זשאָן ערשטקלאסיק. א יידישער דאָן זשאָן, געוויינטלעך, א יידישער גולן . . .

1945

מיכל ריבייזן

1897 אין כעלם, 1919 געקומען קיין ווארשע. וואָס עס איז מיט אים געשען נאָך 1939 איז מיר נישט באקאנט.

אין דער טיפעניש פון זיין נשמה איז ער גאָר געוועזן א דיכטער, א לירי-שער דיכטער, מיכל ריבייזן, אָדער מעכעלע ריבאיזען, ווי מען האָט אים גערופן. עטליכע פון זיינע לידער זענען דערשינען אין וויכערטס ערשטע זאמל-ביכער „רינגען“, ער האָט אויך געשריבן און געדרוקט לידער און פראָזע און ווען נאָר זלמן רייזען איז געקומען קיין ווארשע האָט ער ביי אים גע-פאָרשט די מעגליכקייט אריינגענומען צו ווערן אין לעקסיקאָן. דער גוטער און טאָלעראנטער זלמן רייזען האָט אָבער בשום אופן נישט געקענט געפינען קיין סמיכת הפרשה, איך אָבער געפין יאָ און נעם אים אריין אין „מיין לעקסיקאָן“. ריבייזן האָט מיר אמאָל דערציילט, אז ווען ער איז אין יאָר 1919 דאָס ערשטע מאָל געקומען קיין ווארשע און אריין אויף טלאמאצקיע 13 האָט ער באלד באשלאָסן, אז דאָ וועט ער שוין בלייבן זיין לעבן לאנג, אפילו מיט דער צייט פארנעמען נאמבערגס פלאץ . . . נאמבערגס פלאץ האָט ער נישט פארנומען, אָבער כמעט זיין לעבן לאנג איז ער געבליבן אין ליטעראטור-פאריין, ער איז געוועזן א מלחמה יתום נאָך פון דער ערשטער מלחמה, דריי ברידער און אויך שוועסטערן, ראכט זיך. זיין יינגסטער ברודער האָט זיך געכאוועט אין וועלט-בארימטן יתומים-הויז פון יאנוש קארטשאק אין ווארשע און מיכל ריבייזן האָט פאר אים געזאָרגט מיט אומענדליכער צארטקייט. אין טאָג-טעגליכן לעבן איז ער געוועזן רוי און הארב און רייסיק כשמו . . . ער האָט בפירוש געגלויבט, אז דער מענש איז שלעכט . . . זייער שלעכט.

אביסל אונטערמיטל געוואקסן, א קיילעכדיק, קליין פנים און אלץ אין דעם פנים האָט זיך כסדר באוועגט אזוי ווי דאָס רעדער-וואקס פון א וועקזייגער בשעת ער קלינגט מיט רעש . . . אז ער האָט באגעגענט א מענשן — און באגעגענט האָט ער כסדר, ווייל ער איז כמעט כסדר געזעסן אין ליטעראטור-פאריין — האָט ער אים טויזנט און איינס זאכענישן געהאט צו דערציילן און כאַטש טויזנט דערפון בלויז אים אויפן אויער. און גערעדט האָט ער זייער גיך, געשלאנגען די ווערטער און כסדר האָבן זיך געפלאַנטערט אין זיינע רייד די ווערטער יאָ-ניין, ניין-יאָ, יאָ-ניין. אלע שרייבער זענען אויף אים כסדר ביז געוועזן און נישט געוואָלט אים פאָרטרעטירן אין זייערע ווערק, אָבער שטריכן פון זיין כאראקטער האָבן זיך נישט ווילנדיק אריינגעגעבעט אין אסך יידישע דערציילונגען און ראָמאנען. דעפיניטיווע שטריכן פון זיין כאראקטער, און גאָר אסך אפילו, געפינען זיך אין איינער פון די גרעסטע

מייסטערגעשטאלטן אין דער יידישער ליטעראטור — דער געשטאלט פון מאקס פון י. זינגערס „ברידער אשכנזי“. זיין געשטאלט און זיין כאראקטער פלעגן זיך ממש איינעסן אין א מענשן.

אלע יאָרן פון מײן ארבעט אין ליטעראטן־פאריין איז ריבייון געוועזן מײן געהילף, אָבער זײן געמיט איז געוועזן פונקט דער היפך פון מײנעם, אלע הונדערט פראָצענט, און כאַטש איך האָב אים אין גרונט ליב געהאט און ער מיך — פלעג איך אים אויסמײדן. אזוי ווייט אויסמײדן, אז אין דער אמתן בין איך גאָר געוועזן זײן טעכנישער געהילף און פלעג פאר אים טון אלע זײנע קאַנצעלאַרישע ארבעטן. אין אײן כהרף עין האָט ער געקענט פאַר־פלאַנטערן און צעוואַרפן די מײזאמסטע סטאַטיסטישע. אָדער בוכהאַלטערישע געביידע מיט זײן שנעל־שנעל, שנעל־שנעל און צום סאַמע פראַקטישטן פּינטל. נאַמבערג פלעג זאָגן, אז ריבייון איז דער פּינאַן־געניוס פון פאַריין, ווייל וווּ ריבייון באווייזט זיך הויבט זיך אָן צו מאַכן געלט. און עס איז אמת געוועזן, דערפאַר איז ער געוואָרן דער אַרגאַניזאַטאָר פון די גרויסע יערליכע ליטעראטן־בעלער. 364 טעג אין יאָר פלעגט אָט דער באל טאַנצן אין זײן קאַפּ און 1 טאַג אין יאָר פלעגן עטליכע טויזנט מײדלעך און בחורים אין וואַרשע אויף אַן אמת טאַנצן אויף דעם ליטעראטן־באל אויף וועלכע מען פלעגט לסוף קײן ליטעראט אויף א רפואה מער נישט זען.

ריבייונס גרויסע קראפט איז באשטאנען אין דעם טאטאלן נישט אויס־פאַלגן דעם לעבנס־דעוויוו פון דעם גאון און צדיק, דעם חפץ חיים . . . ווי א האַניג־בין פלעגט ער ארומפליען ביי די טישלעך פון פאַריין, דעם זיסן רכילות־האַניג פלעגט ער אָבער נישט טראָגן אין קײן שום פלאסטער־קאַמער, נײערט אים באלד צוריקגעבן ביי דעם נאַענטסטן טישל, אָננעמען פרישן האַניג און אזוי כסדר און כסדר. אפשר איז ער געוועזן א פּילאָזאָף און א מײזאַנטראָפּ. ער האָט דאָך כסדר געזען ווי גערן מען פאַרזוכט זײן האַניג . . . און כאַטש אָט דער האַניג האָט א טבע צו ווערן גאָר באלד סם וויל מען כסדר נאָך און נאָך . . . און ריבייון האָט געפונען כסדר נאָך און נאָך, ווארום זײן טעכנישע ארבעט האָב איך דאָך פאר אים געטון און ער האָט געהאט אסך צײט. אָפט פלעג איך מיט אים רעדן וועגן דער ביטערער טבע זײנער קעגן וועל־כער דער ראַדינער צדיק האָט אזוי געוואַרנט און איך בין דערשטוינט גע־וועזן צו הערן פון אים פּילאָזאָפּישע באַגרינדונג פון דער טבע. ער האָט נישט געהאט קײן גרויסן דרך ארץ פאַר מענשן. ער האָט צופיל געליטן, צופיל זיך געמוזט דורכשלאָגן א וועג אין לעבן מיט הוילע, אַרימע עלנבויגנס פון א יתום. עפּיס א צויבער האָט געמוזט זײן אין אים. נאָך אײן שײנעם באל איז ער גאָר געוואָרן גוט־פריינט מיט דער קעניגין פון דעם באל, א וואַרשעווער סטודענטין און יאָרן־לאנג געבליבן פריינט מיט איר.

געדענקט איר אנדרעיעווס „דער וואָס מען שלאָגט איבערן פנים“? איר געדענקט. די יאָרן זענען ערגער געוואָרן, די שטימונג האַפנונגס־לאָזער און ריביזן דערזעלבער — האָט עס אָפט פאסירט, אז צעווייטיקטע פאָעטן אָדער פראָזאיקער, וואָס האָבן געזוכט א קרבן פאר זייערע שלעכטע שטימונגען האָבן אָט דעם קרבן געפונען אין ריביזענען. ביי דער ערשטער־בעכטער געלעגנהייט האָבן זיי געטון מיט אים דאָס וואָס עס האָט פאסירט מיט אנדרעיעווס העלד. דעמאָלט פלעגט ער אויסברעכן אין א היסטעריש געוויין, אריינלויפן צו מיר און ממש טוליען זיך צו מיר. וואָס האָב איך דען געקענט זאָגן אלס שטראָף דעם אגרעסאָר, אז ווען איך בין ארויס צו אים האָב איך אויך אין זיינע אויגן געפונען גלאַנציקע טרערן . . . נאָך אזא סצענע פלעגט ריביזן אויף עטליכע טעג פארשווינדן, אָבער דער דיבוק אין אים איז קיינמאָל נישט פאר־שוונדן, אדרבא דעם דיבוקס פילאָזאָפיע, אז מענשן זענען שלעכט, האָט נאָך איין ארגומענט צוגעקראָגן. — אָט קלינגט מיר אין די אויערן זיין שטימע, גיך ווי א ווינטמיל, וואָס דרייט זיך גלייכצייטיק אין צוויי זייטן, אויב דאָס איז מעגליך; חבר ראויטש, חבר ראויטש, חבר ראויטש, יאָ, ניין, יאָ, ניין, ניין, א טראַגישע געשטאלט, א דיכטער־נשמה, וואָס איר הויפטשטאם האָט זיך אויסגעבויגן באלד ביים וואַרצל . . .

פון זעלבן מחבר :

- 1912 — — — — — לעמבערג — — — — — אויף דער שוועל — (יוגנט לידער) — — — — —
 1917 — — — — — ווין — — — — — רואינענגראז — (לידער) — — — — —
 שפינאזא — (פאָעמע אין פיר סעריעס לידער) ערשטע
 1918 — — — — — ווין — — — — — אויסגאבע
 שפינאזא — (פאָרגרעסערטע און געענדערטע אויס-
 גאבע) — — — — — ווין — — — — —
 1921 — — — — — ווין — — — — — נאָעטע לידער (לידער און באלאדן) — — — — —
 1921 — — — — — ווין — — — — — דער קרן פון אלע מיינע לידער — (מחברס אַנטאָלאָגיע
 פון 6 לידער-זאמלונגען) — — — — — ווארשע — — — — — 1922
 1924 — — — — — ווארשע — — — — — פרעהיסטאָרישע לאַנדשאפטן (פאָעמעס און באלאדן) ווארשע — — — — —
 1924 — — — — — ווארשע — — — — — בן דער יידישער יוגנט (עסיי) — — — — —
 1929 — — — — — ווילנע — — — — — בלוט אויף דער פאָן (דראמאטישע פאָעמע) — — — — —
 1929 — — — — — ווילנע — — — — — די פיר זייטן פון מיין וועלט (פיר פאָעמעס) — — — — —
 1931 — — — — — ווילנע — — — — — ווייב און מאן (דריי דראמעס) — — — — —
 1937 — — — — — ווארשע — — — — — איבער אויסטראליע (רייזע בילדער-יוגנט-אויסגאבע)
 קאָנטינענט און אַקעאָנען (לידער, פאָעמעס און בא-
 לאדן) — — — — — ווארשע — — — — — 1937
 1940 — — — — — מעקסיקע — — — — — לידער און באלאדן פון די לעצטע דריי-פיר יאָר — — — — —
 מיין לעקסיקאָן — יידישע דיכטער, דערציילער און
 דראמאטורגן אין פוילן צווישן צוויי וועלט-
 1945 — — — — — מאָנטרעאל — — — — — מלחמות — — — — —
 67 לירישע, סאטירישע, נאציאָנאלע, סאָציאלע און
 פילאָזאָפישע לידער פון די לעצטע פינף-זעקס
 יאָר — — — — — בוענאָס איירעס 1946

* * *

בקרוב דערשיינט:

(אין פארלאג פון דוד לערמאן אין בוענאָס איירעס)

מחשבות אויף דער טעמע: פארוואס זאָל נישט צוזאמענגעשטעלט און
 קאנאָניזירט ווערן פאר יידן און פאר דער וועלט א צווייט ספר אזא ווי עס איז
 דער תנ"ך.

* * *

פון דעם מחברס מאמען:

הינדע בערגנער — אין די לאנגע ווינטער נעכט . . . משפחה-זכרונות
 פון א שטעטל אין גאליציע, 1870—1900. ארויסגעגעבן פון די זין: הערץ
 בערגנער און דעם אויטאָר פון דעם בוך — — — — — מאָנטרעאל — — — — — 1946

